

Усі уроки УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ в 7 класі

С. А. Омельчук,
А. І. Ляшкевич,
М. В. Чаловська

Книга скачана с сайта <http://e-kniga.in.ua>

Издательская группа «Основа» —
«Электронные книги»

Харків
Видавнича група «Основа»
2008

УДК 811.161.2'373
ББК 74.268.1 Укр
О-57

Схвалено до використання у навчально-виховному процесі
комісією з української мови науково-методичної ради
Міністерства освіти і науки України
(Протокол № 4 від 21 лютого 2008 р.)

Рецензенти:

Пентилюк М. І., доктор педагогічних наук, професор
кафедри українського мовознавства Інституту філології та журналістики
Херсонського державного університету,
заслужений діяч науки і техніки України;

Горошкіна О. М., доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри філологічних дисциплін Луганського національного
педагогічного університету імені Т. Шевченка;

Кононенко О. Т., учитель української мови і літератури
вищої категорії, старший учитель спеціалізованої загальноосвітньої школи
І–ІІІ ступенів № 307 м. Києва.

Омельчук С. А., Ляшкевич А. І., Чаловська М. В.

О-57 Усі уроки української мови в 7 класі / Упорядник
С. А. Омельчук. — Х.: Вид. група «Основа», 2008. — 348,
[4] с.

ISBN 978-966-333-575-9.

У посібнику вміщено 105 уроків української мови в 7 класі (80 уроків вивчення мовної теорії і 25 уроків розвитку комунікативних умінь), що відповідають чинній програмі для 12-річної школи.

Розробки уроків характеризуються поєднанням комунікативно-діяльного, соціокультурного принципів і принципу практичної спрямованості навчання, відповідають сучасним досягненням теорії і практики навчання української мови й розвитку мовлення. Дидактичний матеріал уроків дає змогу реалізувати ціннісний навчальний, розвивальний і виховний аспекти української мови як навчального предмета.

Для вчителів української мови й літератури загальноосвітніх шкіл, керівників методичних об'єднань, студентів філологічних факультетів педагогічних університетів .

УДК 811.161.2'373
ББК 74.268.1

© С. А. Омельчук, А. І. Ляшкевич,
М. В. Чаловська, 2008

© С. А. Омельчук, упорядкування, 2008

© ТОВ «Видавнична група «Основа», 2008

ISBN 978-966-333-575-9

ЗМІСТ

	Передмова.....	7
	Вступ	
Урок № 1	Мова — скарбниця духовності народу	9
	Повторення й узагальнення вивченого в 6 класі	
Урок № 2	Розділові знаки у вивчених синтаксичних конструкціях	14
Урок № 3	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 1.</i> Повторення вивченого про текст, його структурні особливості, мовні засоби міжфразового зв'язку в тексті.....	17
Урок № 4	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 2.</i> Усний стислий переказ тексту наукового стилю	19
Урок № 5	Частини мови. Вивчені групи орфограм в іменниках і прикметниках.....	22
Урок № 6	Правопис та вживання числівників і займенників.....	25
Урок № 7	<i>Тематична контрольна робота № 1</i> (диктант). Навчальне аудіювання художнього тексту монологічного характеру.....	28
	Дієслово	
Урок № 8	Дієслово: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.....	33
Урок № 9	Форми дієслова	36
Урок № 10	Неозначена форма дієслова (інфінітив)	39
Урок № 11	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 3.</i> Повторення вивченого про типи мовлення. Особливості побудови опису зовнішності людини.....	42
Урок № 12	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 4.</i> Усний докладний переказ розповідного тексту художнього стилю з елементами опису зовнішності людини	44
Урок № 13	Доконаний і недоконаний види дієслова.....	46
Урок № 14	Часи дієслова. Теперішній час	49
Урок № 15	Минулий час. Зміна дієслів у минулому часі	52
Урок № 16	Майбутній час дієслів.....	54
Уроки № 17—18	<i>Уроки розвитку комунікативних умінь № 5—6.</i> Письмовий докладний переказ розповідного тексту з елементами опису зовнішності людини.....	57
Урок № 19	Способи дієслів (дійсний, умовний, наказовий)	60
Урок № 20	Творення і правопис дієслів умовного способу	63
Урок № 21	Творення і правопис дієслів наказового способу	66
Урок № 22	Безособові дієслова.....	69
Урок № 23	Способи творення дієслів.....	72
Урок № 24	<i>Тематична контрольна робота № 2</i> (тестові завдання).....	75
Урок № 25	Дієслова I і II дієвідмін	78
Урок № 26	Дієвідмінювання дієслів теперішнього часу.....	81
Урок № 27	Букви <i>e, u</i> в особових закінченнях дієслів I і II дієвідмін.....	84
Урок № 28	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 7.</i> Усний твір — опис зовнішності людини в художньому стилі.....	87
Урок № 29	Правопис <i>-ться, -ся</i> в кінці дієслів	89

Урок № 30	М'який знак у дієсловах наказового способу	91
Урок № 31	<i>Не</i> з дієсловами	94
Урок № 32	Узагальнення й систематизація вивченого з розділу «Дієслово». Морфологічний розбір дієслів	97
Урок № 33	<i>Тематична контрольна робота № 3</i> (диктант). Контрольне аудіювання тексту наукового стилю	100
Дієприкметник		
Урок № 34	Дієприкметник як особлива форма дієслова: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	105
Уроки № 35–36	Активні й пасивні дієприкметники. Творення активних і пасивних дієприкметників теперішнього й минулого часу	109
Уроки № 37–38	<i>Уроки розвитку комунікативних умінь № 8–9.</i> Письмовий твір — опис зовнішності людини за картиною в художньому стилі	115
Урок № 39	Правопис голосних у закінченнях дієприкметників.....	118
Урок № 40	Правопис голосних і приголосних у суфіксах дієприкметників	121
Урок № 41	Безособові дієслівні форми на <i>-но</i> , <i>-то</i>	123
Урок № 42	Написання <i>н</i> у дієприкметниках та <i>ни</i> у прикметниках дієприкметникового походження.....	128
Урок № 43	<i>Не</i> з дієприкметниками	134
Урок № 44	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 10.</i> Повторення вивченого про стилі мовлення. Поняття про публіцистичний стиль	138
Урок № 45	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 11.</i> Усний докладний переказ тексту публіцистичного стилю мовлення	141
Уроки № 46–47	Дієприкметниковий зворот. Відокремлення комами дієприкметникових зворотів (після означуваних іменників).....	144
Урок № 48	Узагальнення й систематизація вивченого з теми «Дієприкметник». Морфологічний розбір дієприкметників	148
Урок № 49	<i>Тематична контрольна робота № 4</i> (тестові завдання). Контрольне читання мовчки тексту монологічного характеру публіцистичного стилю	151
Дієприслівник		
Урок № 50	Дієприслівник як особлива форма дієслова: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	158
Урок № 51	Вид і час дієприслівників.....	161
Урок № 52	Дієприслівники недоконаного і доконаного виду, їх творення	164
Уроки № 53–54	<i>Уроки розвитку комунікативних умінь № 12–13.</i> Письмовий докладний переказ тексту-роздуму в художньому стилі	168
Урок № 55	<i>Не</i> з дієприслівниками	171
Урок № 56	Дієприслівниковий зворот. Коми при дієприслівниковому звороті й одиничному дієприслівникові.....	174
Урок № 57	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 14.</i> Складання й розігрування діалогів відповідно до запропонованої ситуації спілкування	177

Урок № 58	Узагальнення й систематизація вивченого з теми «Дієприслівник». Морфологічний розбір дієприслівників....	180
Урок № 59	<i>Тематична контрольна робота № 5</i> (диктант). Виразне читання вголос художніх і публіцистичних текстів.....	183
Прислівник		
Урок № 60	Прислівник: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.....	186
Урок № 61	Розряди прислівників.....	190
Урок № 62	Творення прислівників. Правила наголошування прислівників.....	194
Урок № 63	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 15.</i> Повторення вивченого про жанри мовлення. Оповідання, особливості його побудови.....	199
Урок № 64	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 16.</i> Письмовий твір-оповідання за поданим сюжетом.....	202
Урок № 65	Ступені порівняння прислівників.....	205
Урок № 66	Прислівники як засіб зв'язку речень у тексті. Морфологічний розбір прислівників.....	208
Урок № 67	<i>Тематична контрольна робота № 6</i> (тестові завдання). Контрольне аудіювання тексту публіцистичного стилю.....	212
Урок № 68	<i>Н і нн</i> у прислівниках.....	220
Урок № 69	<i>И</i> та <i>і</i> в кінці прислівників.....	223
Урок № 70	<i>Не</i> з прислівниками.....	226
Урок № 71	<i>Ні</i> з прислівниками.....	229
Уроки № 72–73	<i>Уроки розвитку комунікативних умінь № 17–18.</i> Письмовий стислий переказ розповідного тексту з елементами опису процесу праці в художньому стилі.....	231
Урок № 74	Написання прислівників разом і через дефіс.....	233
Урок № 75	Написання прислівникових сполучень окремо.....	238
Урок № 76	Узагальнення й систематизація вивченого з теми «Правопис прислівників».....	242
Урок № 77	<i>Тематична контрольна робота № 7</i> (диктант). Ознайомлювальне читання текстів публіцистичного стилю.....	246
Прийменник		
Урок № 78	Прийменник як службова частина мови.....	250
Урок № 79	Уживання прийменників. Прийменник як засіб зв'язку у словосполученні.....	253
Урок № 80	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 19.</i> Ділові папери. Розписка.....	257
Урок № 81	Непохідні й похідні прийменники.....	260
Урок № 82	Написання похідних прийменників разом, окремо і через дефіс.....	265
Урок № 83	<i>Тематична контрольна робота № 8</i> (тестові завдання).....	269
Сполучник		
Урок № 84	Сполучник як службова частина мови.....	274
Урок № 85	Уживання сполучників у простому і складному реченнях. Сполучники сурядності.....	277
Урок № 86	Сполучники підрядності.....	282

Урок № 87	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 20.</i> Усний твір — опис процесу праці за власними спостереженнями в науковому стилі	285
Урок № 88	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 21.</i> Письмовий твір — опис процесу праці за власними спостереженнями в художньому стилі	288
Урок № 89	Правопис сполучників (написання разом і окремо)	290
Урок № 90	<i>Тематична контрольна робота № 9</i> з теми «Сполучник» (тестові завдання). Контрольне читання мовчки тексту художнього стилю діалогічного характеру	295
	Частка	
Урок № 91	Частка як службова частина мови	303
Урок № 92	Розряди часток за значенням. Частки у спонукальних і окличних реченнях	306
Урок № 93	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 22.</i> Усний твір-роздум дискусійного характеру публіцистичного стилю	309
Урок № 94	Правопис часток	312
Уроки № 95–96	<i>Не і ні</i> з різними частинами мови	318
	Вигук	
Урок № 97	Вигук як особлива частина мови	323
Уроки № 98–99	<i>Уроки розвитку комунікативних умінь № 23–24.</i> Замітка дискусійного характеру в газету в публіцистичному стилі	325
Урок № 100	Правопис вигуків (дефіс у вигуках, кома, знак оклику при вигуках)	329
Урок № 101	<i>Тематична контрольна робота № 10</i> (диктант). Виразне читання вголос науково-популярних текстів.....	332
	Узагальнення й систематизація вивченого	
Урок № 102	Узагальнення й систематизація вивченого про частини мови	336
Урок № 103	<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 25.</i> Складання й розігрування діалогів дискусійного характеру	339
Урок № 104	Узагальнення й систематизація вивченого про правопис і використання різних частин мови в мовленні	341
Урок № 105	Підбиття підсумків за рік	344
	Відомості про авторів	348

ПЕРЕДМОВА

Усі уроки української мови в 7 класі розроблено відповідно до програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Українська мова. 5–12 класи» (Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша, А. М. Корольчук, В. І. Новосолова, Я. І. Остаф; за ред. Л. В. Скуратівського).

Автори пропонованого посібника в основу розроблених уроків поклали основні чотири змістові лінії: мовленнєву, мовну, діяльнісну й соціокультурну. У зв'язку з цим дібрані методи, прийоми й засоби навчання рідної мови спрямовані: по-перше, на формування мовних і мовленнєво-комунікативних умінь і навичок, збагачення мовлення лексикофразеологічними, граматичними і стилістичними засобами; по-друге, на вдосконалення загальнопізнавальних, організаційних і творчих умінь, ціннісних орієнтацій тощо; по-третє, на формування національних і загальнолюдських культурних цінностей за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу.

Розроблені уроки, крім традиційних ефективних форм навчальної роботи (коментоване письмо, орфографічні, вибіркові, вибірково-розподільні, пояснювальні диктанти), характеризуються реалізацією сучасних освітніх технологій, а саме: проблемно-пошукової (проблемний діалог, робота з деформованим висловлюванням, дослідження-моделювання, конструювання, реконструювання, відновлення, творчі диктанти, навчальне редагування), проектної (творче спостереження з елементами аналізу, зіставлення, порівняння, ситуативні завдання), колективної та групової діяльності, диференціації й індивідуалізації навчання (робота в парах, мікрогрупах, за варіантами), ігрових форм (кресворди, ребуси, лінгвістичні ігри) тощо. Це сприяє розвитку розумових здібностей учнів, їхньої пізнавальної активності й самостійності, формуванню комунікативної компетенції.

Структура кожного уроку чітка, відповідає його типу, темі й меті. Авторським колективом пропонується застосовувати такі типи уроків, як уроки засвоєння нових знань (формування мовної компетенції), уроки формування практичних умінь і навичок, уроки узагальнення й систематизації вивченого, уроки повторення набутих знань, уроки оцінювання навчальних досягнень учнів, уроки розвитку комунікативних умінь (поступове ускладнення й поглиблення мовленнєвознавчих понять і формування вмій в усіх видах мовленнєвої діяльності).

Конспекти уроків містять більшу кількість, ніж можна використати, дидактичного матеріалу, різноманітних пізнавальних завдань і вправ

творчого характеру, що дає можливість учителеві вибрати ті, які відповідатимуть специфіці навчального закладу, рівню мовної підготовки семикласників та їх інтересам.

Окрім цього, особливістю змісту більшості уроків є системне використання у процесі опрацювання мовного матеріалу внутрішньопредметних зв'язків (з лексикою і фразеологією, культурою мовлення і стилістикою, фонетикою й орфоepією, текстом тощо) та міжпредметних зв'язків (з літературою, історією, предметами природничо-математичного циклу). Тому в основу дидактичного матеріалу авторами покладено висловлювання (текст), завдяки якому здійснюється вдосконалення практичних умінь і навичок мовленнєво-комунікативної діяльності семикласників.

Навчально-методичний посібник включає 105 уроків української мови. Розподіл кількості годин на вивчення окремих розділів мовної й мовленнєвої змістових ліній обумовлений чинною програмою.

№ з/п	Розділи програми	Кількість уроків			
		Мовна змістова лінія		Мовленнєва змістова лінія	Усього
		Уроки вивчення мовної теорії, формування вмій і навичок	Уроки оцінювання навчальних досягнень		
1	Вступ	1	—	—	1
2	Повторення, узагальнення й поглиблення вивченого	3	1	2	6
3	Дієслово	19	2	5	26
4	Дієприкметник	11	1	4	16
5	Дієприслівник	6	1	3	10
6	Прислівник	12	2	4	18
7	Прийменник	4	1	1	6
8	Сполучник	4	1	2	7
9	Частка	5	—	1	6
10	Вигук	2	1	2	5
11	Узагальнення й систематизація вивченого	3	—	1	4
Загальна кількість уроків		70	10	25	105

Розробки уроків української мови підготували:

Омельчук С. А.— уроки 1, 32, 60–63, 65–90, 93, 98–99;

Ляшкевич А. І.— уроки 34–59, 64, 91–92, 94–96, 102–105;

Чаловська М. В.— уроки 2–31, 33, 97, 100–101.

*С. А. Омельчук,
кандидат педагогічних наук*

ВСТУП

Урок № 1

МОВА — СКАРБНИЦЯ ДУХОВНОСТІ НАРОДУ

Мета: розширити відомості семикласників про рідну мову, сформулювати поняття про мовну скарбницю українського народу; розвинути вміння аналізувати висловлювання, складати невеликі тексти відповідно до комунікативного завдання; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти осмисленню ролі рідної української мови у збереженні духовних надбань народу.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення і стилістика: використання в мовленні слів-синонімів.

Текст (риторичний аспект): доречне використання художніх засобів мовлення в тексті; роль художніх засобів у розкритті задуму висловлювання.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Мово! Мудра Берегине, що не давала
погаснути земному вогнищу роду нашого
і тримала народ на небесному олімпі
волелюбності, слави і гордого духу!*

К. Мотрич

III. Розвиток безперервної пошукової пізнавальної активності семикласників

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати текст. Визначити його тему й основну думку. Дібрати заголовок. Виписати речення, яке є ключовим.

Рідна наша мова українська... Приємна слухові найвибагливішого музиканта своєю мелодійністю та гідна подиву досвідченого лінгвіста

своєю довершеністю й розмаїтістю форм, посивіла на історичному шляху і вічно юна у своїй щоденній онові... Саме вона якнайліпше *репрезентує* нас, той народ, який її витворив і утвердив. Витворена духовними зусиллями наших пращурів, осяяна світлом багатьох національних геніїв, наша мова засвідчує величезний життєвий потенціал українського народу, його глибокий розум і чуле серце, моральну досконалість і залюбленість у красу. Мова — генетичний код духовного й фізичного буття народу, оберіг його історичної пам'яті, *матриця* його свідомості та світогляду.

Слово нашої мови вписано золотими літерами на *скрижалах* уселюдської духовності, воно освячене тисячоліттями, зміцнене й розвинене генієм наших світочів, огранене в довершених літературних і наукових працях, піднесене до рівня найрозвиненіших літературних мов світу. Творчий геній народу, його неперевершений хист словесного мистецтва виявилися в безцінних фольклорних скарбах — ніжній і мужній пісні, цікавій казці, дотепній примовці, мудрій приказці. У фольклорному джерелі зародилося й розквітло українське слово, натомість у авторських письменах воно заповум'яніло інтелектуальною рвйністю, осмисленням життєвих явищ і розмахом висловлення, зачарувало людство своїм ніжним і водночас пристрасним голосом (*С. Ніколаєнко*).

- ▶ Пояснити лексичне значення виділених слів. Замінити їх синонімічними.
- ▶ Виписати з тексту художні означення до слова *мова*. Яку роль виконують ці слова і сполучення слів?

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати текст. З'ясувати, що виражає заголовок: тему чи основну думку. Дати відповідь на запитання: *Який зв'язок існує між народом і мовою?*

МОВА І НАРОД

Коли йдеться про такі наші поняття, як мова, народ, культура, то ми розуміємо, що всі вони пов'язані одне з одним. Проте, цей зв'язок не є нерозривним. Якщо хтось правильно розмовляє українською мовою, це ще не означає, що він є українцем від самого свого народження. Можна зустріти людину, яка не розмовляє українською мовою, а її батьки були українцями, але їй довелося жити за кордоном і спілкуватися з людьми, котрі не розмовляли по-українському. Тепер це не рідкісний випадок. Хіба мало є українців і в самій Україні та в інших країнах, які не розмовляють українською мовою?

В історії людства бувало так, що завойовані народи засвоювали мову та культуру своїх завойовників. Так було, наприклад, у Європі з кельтськими народами, що засвоїли мову та культуру римлян. Траплялися

і протилежні випадки. Завойовники, які прийшли на Балканський півострів із берегів Волги (їх називали булгарами), засвоїли (на території сучасної Болгарії) мову та культуру завойованих ними слов'ян. Цілком зрозуміло, що найчастіше завойовники нав'язують свою мову завойованій ними людині (*А. Білецький*).

- ▶ Чому, на вашу думку, у самій Україні чимало українців не спілкуються українською мовою?

IV. Виконання системи практичних завдань творчого характеру

Відновлення деформованого тексту

- ▶ Відновити текст: розставити пропущені розділові знаки в середині речення й відповідні розділові знаки в кінці речень. Які речення за метою висловлювання переважають у тексті? Пояснити, яку стилістичну роль вони виконують.

Поміж усіма світовими мовами людському серцю дорожча й ближча саме рідна мова / Тільки на її звук воно відгукується тріпотливим биттям тільки мова зігріє душу дасть натхнення й окрилить / Завзято ж осягайте безмежні океани рідної мови шукайте в них коштовні перлини слів і висловів доладних форм і точних конструкцій заглиблюйтеся в рідномовну стихію / Дбайте про рідне слово удосконалюйте його наповнюйте відповідним новому часу змістом творіть його майбуття / Утверджуйтеся в мові живіть нею через її посередництво прилучайтеся до мудрості та почуттєвості рідного народу / Ніколи, за жодних обставин не зраджуйте своєї рідної мови / Пам'ятайте ми вам передаємо в спадок священний клейнод рідної мови / Будьте гідними цього спадку бережіть його / (*За С. Ніколаєнком*).

- ▶ Продовжити вислів: *Мовна скарбниця українського народу — це...*, використавши слова з тексту.
- ▶ Пояснити лексичне значення слова *клеюнод*. Дібрати до нього синоніми.

Творче спостереження з елементами зіставлення

- ▶ Прочитати уривки з «Оди мові» Сергія Плачинди. Дібрати стрижневі слова-епітети з довідки, що характеризують кожен уривок тексту. Свій вибір обґрунтувати.

Уривок 1

...Ти завжди вабиш, чаруєш, кличеш на теплі й могутні хвилі свої. І я, вірний і вічний юнга Твій, пливу й пливу Твоїми просторами і не намилююсь глибинами та безмежжям Твоїм. ...Ти є Вічність, Ти є Правда, Добро й Краса народу українського. А ще Ти — першоелемент Української

Нації, її основа й окраса. ...З Тебе, мово українська, розпочинається й Українська національна ідея. А вона є молодою нашою силою, якій зростати вічно.

Уривок 2

...Скількох Ти, мово українська, порятувала, покликала до життя. Бо коли людина, бува, втрачає, здавалося б, усе — і рідних, і працездатність, і навіть надію на краще, то з нею, одинокою, залишаєшся Ти, мово, і Ти стаєш знедоленому Матір'ю рідною, і порадицею, і зцілювальною, і єдиною втіхою та єдиним стимулом до життя... Бо бути носієм Твоїм — се вже велика МІСІЯ ЛЮДИНИ, ЩО МЕШКАЄ В УКРАЇНІ.

Уривок 3

...Бо утвердилася в безсмертних думках і піснях українських, що їх нарахувують близько двохсот тисяч; бо навіки розквітла під пером Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Євгена Гуцала...

Уривок 4

...Тебе не знищили ні валуєвські та емські укази, ні більшовицька русифікація, ні космополітична ржа. Вірю в подальший розквіт Твій на теренах третього тисячоліття. Тож будь вічно, мово українська! А з Тобою будемо вічними й ми, діти Твої, на розкішних і безконечних берегах Твоїх... (С. Плачинда).

Довідка: життєдайна, героїчна, світлоносна, невмируща.

- ▶ Один з уривків вивчити вдома напам'ять.

Творче моделювання

- ▶ Змоделювати поетичні рядки про мову В. Федоренка. Записати так, щоб вийшли акровірші. Розставити потрібні розділові знаки.

Л	О	Ю	І	В	Р	О	Д	О	Ю
И	В	І	К	И	В	І	К	И	Ч
С	Ш	С	Т	Л	І	Н	Н	П	А
Я	Е	Е	Е	М	О	С	А	Р	Р
Н	М	Н	Н	Т	И	Ь	А	О	І
Т	И	І	Я	Г		Б	М	Й	В
У	Т	А	Л	Е	Р	Е	И	Д	Н
Г	И	Н	К	Е	Б	Е	Т	Е	А
О	Ж	М	А	Л	З	Е	Н	Ш	О
М	О	В	О	М	А	Н	Д	І	Р

М	О	В	О	Ч	У	Д	О	В	А
А	Р	К	А	Л	Ю	Є	Ш	Д	О
Н	Е	Ц	Е	Л	Є	Ш	У	Я	
Д	З	Р					Н	Ш	К
І	Д	Е					Е	У	А
Р	Д	С					Б	Н	Д
О	І	В					Е	А	И
В	В	У				А	С	Р	В
О	А	М	О	Й	А	У	Д	О	О
М	С	А	Р	К	А	Н	Ж	И	В

- ▶ Визначити вид речень за метою висловлювання й емоційним забарвленням.

V. Систематизація й узагальнення знань учнів з теми

Творче конструювання (робота в парах)

- ▶ Продовжити вислови.

1) Доля нашої мови, як і всієї України, залежить... 2) Сила української мови полягає в... 3) Українська мова — це мова... 4) Мова берегла й береже... 5) Запорука піднесення нашого слова — це ... .

- ▶ Що, на вашу думку, входить до мовної скарбниці українського народу?

VI. Домашнє завдання

1. Як ви розумієте вислів «Українська мова — це мова кожного українця, це голоси наших далеких пращурів, донесені з надр тисячоліть. Нехай це будуть і голоси наших далеких нащадків!»? Скласти на його основі твір-роздум у публіцистичному стилі.
2. Скласти акровірш про мову.

ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 6 КЛАСІ

Урок № 2

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У ВИВЧЕНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЯХ

Мета: повторити найважливіші теоретичні відомості з синтаксису і пунктуації, зокрема про розділові знаки простого і складного речення; формувати загальнопізнавальні вміння відрізнати просте речення від складного, правильно визначати головні і другорядні члени речення; розвивати творчі вміння будувати різні синтаксичні конструкції і правильно розставляти в них розділові знаки; виховувати шанобливе ставлення до української мови.

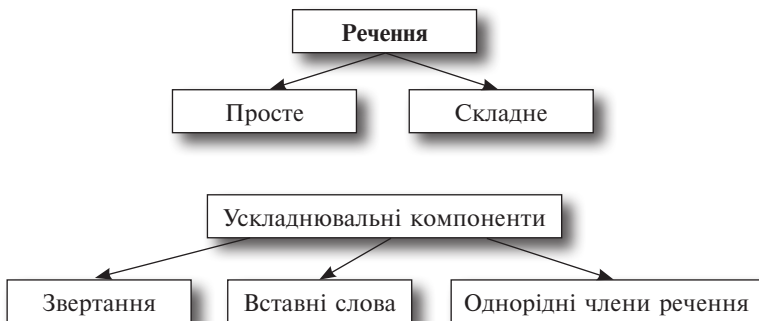
Тип уроку: урок повторення набутих знань.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Настановчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо повторення вивченого про пунктуацію в простому і складному реченнях.
2. Уведення учнів у спроектоване понятійно-термінологічне поле: учитель пропонує семикласникам звернути увагу на основні поняття теми.

III. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа

*Українська мова — душа української нації!
А в душі і слава, і будучність!*

І. Огієнко

IV. Виконання системи творчих завдань на основі повторення вивченого

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати висловлювання. Визначити, чи можна вважати його текстом. Списати, розставляючи потрібні розділові знаки. Пояснити свій вибір за допомогою правил.

Мова *специфічне* і надзвичайно складне суспільне явище могутній засіб вираження багатогранної діяльності людей. За допомогою мови людина виражає свою людську *сутність* зв'язується і спілкується з іншими людьми виражає і передає своє сприйняття і розуміння навколишнього світу. Мова тісно пов'язана з мисленням людини вона є формою існування і засобом вираження людських думок (*І. Матвіяс*).

- ▶ Пояснити лексичне значення виділених слів. Дібрати до них синонімічні.
- ▶ Знайти складне речення, підкреслити головні і другорядні члени речення. Визначити засоби зв'язку частин складного речення.

Творче конструювання

- ▶ Продовжити думку, використовуючи ускладнювальні компоненти простого речення (однорідні члени, звертання, вставні слова тощо).

Зразок. Мова — найцінніший скарб... Мова — найцінніший скарб, душа народу.

1) У мові наша культура... 2) Бережімо мову... 3) Рідне слово — це частина краю... 4) Мова є зв'язок, що з'єднує покоління...

Дослідження-реконструювання

- ▶ Замінити подані складні речення на речення з прямою мовою. Пояснити розстановку розділових знаків.

Зразок. О. Гончар говорив, що мова — це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще.— О. Гончар говорив: «Мова — це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще».

1) Г. Світлична сказала, що грати словом — долею грати. 2) С. Плачинда зазначав, що мова — обличчя нації. 3) О. Гончар говорив, що мова — доля нашого народу. 4) І. Я. Франко висловлював думку, що мова росте елементарно, разом з душею народу. 5) Рідна мова, за Д. Овсянко-Куликовським, це музика й малювання душі. 6) Ю. Мушкетик говорив, що слова — це ті ж зерна, що вклали в родючу землю.

Аналіз мовних явищ на основі віршованих текстів

- ▶ Прочитати уривки віршованих творів. З'ясувати їх основну думку. Списати, розставляючи потрібні розділові знаки. Пояснити умови їх відокремлення.

Нашу мову в час горя-біди,
Не одної тяжкої навали
Не на те рятували діди,
Щоб онуки її забували.

Д. Білоус

Мати, мова, Батьківщина —
От і вся моя родина.
Батьківщина, мати, мова —
Три джерельно вічні слова.
Батьківщина, мова, мати —
Нас повік не роз'єднати.

М. Сингаївський

О мово рідна! Золота колиско,
В яких світах би не бувала я, —
З тобою серцем, і по-українськи
Я вимовляю мамине ім'я.

З. Кучерява

Попереджувальний міні-диктант

- ▶ Записати текст під диктовку вчителя. Пояснити орфограми в словах та основні пунктограми.

Рідна мова — це все: невід'ємна частка Батьківщини, і голос народу, і чарівний інструмент. На його звуки відгукуються найтонші й найніжніші струни людської душі. У мові чується голос предків, відлунюють перегорнені сторінки історії свого народу. Вона є тим найдорожчим і найціннішим зв'язком, що з'єднує всі покоління народу в одне велике історичне живе ціле (За Б. Антоненком-Давидовичем).

V. Узагальнення й систематизація знань учнів

Експрес-опитування

1. Чим просте речення відрізняється від складного?
2. За допомогою чого з'єднуються частини складного речення?
3. Чим може ускладнюватися просте речення?
4. Які члени речення називаються однорідними?
5. Які слова називаються вставними?
6. Що називають прямою мовою? Які розділові знаки ставляться при ній?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Уявити, що ви є учасником діалогу на тему «Мова — скарбниця духовності народу». Скласти невеликий діалог за цією темою. Записати його, дотримуючись правил оформлення реплік діалогу.

Урок № 3

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 1. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ТЕКСТ, ЙОГО СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ, МОВНІ ЗАСОБИ МІЖФРАЗОВОГО ЗВ'ЯЗКУ В ТЕКСТІ

Мета: удосконалювати творчі вміння учнів працювати з текстом, знаходити його структурні компоненти, мовні засоби міжфразового зв'язку; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у семикласників почуття відповідальності за збереження природи батьківської землі.

Внутрішньопрдметні зв'язки:

Грамматика: виділення тематичних речень, мовних засобів зв'язку речень у тексті.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь відтворювати деформований текст.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань семикласників

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Що називається текстом?
2. Які структурні особливості має текст?
3. За допомогою яких мовних засобів зв'язуються частини тексту?

IV. Виконання системи творчих завдань, спрямованих на формування мовленнєвознавчих понять

Дослідження-реконструювання

- ▶ Прочитати висловлювання. Чи можна вважати його текстом? Визначити тему й основну думку. Дібрати заголовок.

Спів — це сигнал самця, адресований самці, мета якого — полегшити їх зустріч, а головне попередити інших птахів свого виду про те, що дана гніздова ділянка вже зайнята. По-справжньому співають тільки самці і то лише в період розмноження.

Приємний і мелодійний голос мають переважно дрібні птахи із ряду горобиних. Найактивніше вони співають перед початком і під час гніздування.

Загальноновизнаним, найкращим співаком серед птахів вважається соловейко. Але серед птахів-співаків у соловейка є багато конкурентів. Деякі з них майстерно копіюють співи інших птахів, наслідують різні звуки. Це так звані птахи-пересмішники, до яких належить сойка, шпак, деякі кропив'янки, очеретянки та ін. Шпак, наприклад, наслідує рипіння вожа, удари батога, трель жайворонка, шебетання ластівки, пісні дроздів, крякання качки, цвіркання горобця (*Ф. Гальченко*).

- ▶ Дослідити, чи правильно поділено висловлювання на абзаци. У разі потреби доцільно поділити текст на окремі смислові частини.
- ▶ Визначити мовні засоби зв'язку речень у тексті й записати їх до потрібної колонки.

Лексичні засоби зв'язку	Граматичні засоби зв'язку

Творчий диктант

- ▶ Прослухати текст. Дібрати до нього заголовки, який би виражав основну думку. Записати текст під диктовку.

Навесні, узимку, в інші періоди року звірі іноді потрапляють у біду. У таких випадках людина повинна негайно допомогти. Перед весняною повинню в місцях, які затоплюються, доцільно споруджувати площини з хворосту або іншого матеріалу. У літній сухий період у лісі може спалахнути пожежа. Єдина допомога — не дати вогню розгорітися (*За В. Бондаренком*).

- ▶ Продовжити текст власними думками (5–6 речень) так, щоб були наявні всі структурні компоненти: зачин, основна частина, кінцівка.

Дослідження-моделювання

- ▶ Прочитати речення. Розташувати їх так, щоб утворився текст. Дібрати заголовки, який би виражав тему висловлювання.

1) Не завжди люди розуміли і те, що в них відповідно до природи є не тільки права, а й обов'язки. 2) Наші обов'язки перед природою полягають у тому, щоб пропагувати наукові основи охорони та раціонального використання дикої флори й фауни, нормувати мисливство, охороняти середовище й шляхи міграції тварин, створювати заповідники, заказники. 3) Останні ще і тепер не сформульовані чітко, але цілком зрозуміло,

що в їх основі лежить культура спілкування з природою. 4) Люди, постійно стикаючись із різними проблемами, збереженню природи не завжди приділяли належну увагу.

Ключ: 4, 1, 3, 2.

V. Систематизація й узагальнення знань

► Продовжити думку:

Текст — це... . Лексичними засобами зв'язку речень у тексті є... .
Основна частина тексту — це... .

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Скласти текст-розповідь про заповідник України, у якому вам довелося побувати або читати про нього. Визначити в тексті структурні компоненти, лексичні і граматичні засоби зв'язку.

Урок № 4

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 2.

УСНИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ НАУКОВОГО СТИЛЮ

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння учнів усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, запам'ятовувати конкретні факти, послідовність викладу матеріалу; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз наукового тексту, сприймати усний текст, розуміти його, стисло відтворювати зміст прочитаного.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів з темою, метою й завданнями уроку

III. Колективна робота з текстами

Дослідження-зіставлення

► Прочитати тексти. З'ясувати їх стильову належність. Визначити тему й основну думку. Довести правильність свого твердження, аргументуючи прикладами з поданих текстів.

*Текст 1***БІЛІ ГУСИ**

Білі гуси летять над лугами,
 В синім небі біліють снігами,
 В синім небі хмарками зникають,
 Довго-довго їх очі шукають.
 Білі гуси на озеро впали,
 Тихі води кругом розгойдали,
 Розвіли, як купави великі,
 Довго-довго лунають їх крики.
 Навмивалися, накупалися,
 Нагулялися.
 Закричали, знялись і полинули,
 Тільки пір'я на спогад покинули.

Олександр Олесь

Текст 2

Гуси — промислові птахи. В Україні гніздиться, а тому має і найбільше значення гуска сіра. Цей великий птах розміром із середню свійську гуску має гарне попелясто-сіре забарвлення. Гніздиться лише в гирлі Дунаю, в пониззі Дністра, Дніпра і на деяких великих озерах та болотах Полісся і лісостепу.

Гуси добре ходять по суші, плавають на воді, пірнають. Поранений гусак хоробро захищається від переслідувачів, наносячи крилами сильні удари. При перельотах гуси летять із швидкістю до 70–90 км/год. У польоті вони витягують шиї і підгинають ноги. Літають гуси низько, але можуть підніматися і дуже високо (*Ф. Кальченко*).

- ▶ Стисло переказати текст наукового стилю. На що слід звертати увагу при стислому переказі тексту наукового стилю?

IV. Сприймання тексту на слух для стислого переказу і робота над його структурою

- ▶ Прослухати текст. Визначити, що виражає заголовок: тему чи основну думку. З'ясувати стильову належність тексту.

ОДУД

Одуд (*Uria ebor*) поширений в Євразії, крім північних районів, а також у Північній Америці. Це — строкатий, жовто-біло-вохристого забарвлення птах з великим рудуватим чубчиком на голові, який може розпускатися, наче віяло, і складатися, з довгим серпоподібним дзьобом.

Навесні повертається до нас на початку квітня. Зустрічається майже по всій території країни. Гніздо мостить у купах каміння, щілинах

скель і урвищ, дуплах дерев та пеньках. Людини одуд не уникає і охоче оселяється також у щілинах будівель або околицях населених пунктів, садках, штучних гніздах.

За деякими даними, одуди паруються на все життя. Чотири — шість блакитних або зеленуватих яєць самка насиджує 16 днів. У цей час самець її годує, а іноді замінює на гнізді.

Пташенята вилуплюються неодноразово і знаходяться в гнізді три тижні.

Цікаво, що цей дуже красивий птах надто неохайний. Гніздо його брудне, має різкий неприємний запах. У нього довгий час не оселяється жоден інший птах.

Живиться одуд переважно різними комахами — жуками, клопами, сарановими, серед яких є дуже багато шкідливих видів. Шукає він корм на городах та в садках. Своїм кривим дзьобом одуд, ніби шилом, виколупує із землі комах та їх личинок, а також ловить метеликів, жуків і навіть мух.

Часто можна бачити, як він ходить або ж перебігає на невелику відстань. Буває, що зляканий птах лягає, розпластавшись на землі, з піднятим догори дзьобом, притаюючися, маскується.

Хоч одуд тримається здебільшого відкритої місцевості, усе ж він віддає перевагу якимось ріденьким деревним або чагарниковим насадженням. Сидячи десь невисоко на дереві, птах нагадує про себе голосною, хоч і нескладною піснею — «тут-тут!», «худо тут!».

За давньою народною традицією, люди оберігали одуда. Він дуже корисний, тому що знищує багато шкідливих комах, до того ж цей чудовий декоративний і своєрідний співочий птах є прикрасою природних ландшафтів (Ф. Гальченко, 275 сл.).

- ▶ Виписати ключові слова, що розкривають тему тексту.
- ▶ Поділити текст на смислові частини. Скласти план.

Орієнтовний план

1. Одуд — строкатий птах, який поширений у Євразії, Північній Америці.
2. Початок квітня — час вимощення гніздечка.
3. Парування на все життя.
4. Гніздо одуда.
5. Їжа одуда — переважно шкідливі види комах.
6. Деревні або чагарникові насадження — місця перебування одуда.
7. Одуд — прикраса природних ландшафтів.
  - ▶ Схарактеризувати стильові ознаки тексту:
    - мета мовлення (обмін інформацією);
    - сфера спілкування (наука, освіта);

- мовні особливості: лексичні (використання слів-термінів); морфологічні (перевага іменників над дієсловами); синтаксичні (уживання переважно складних речень та простих повних речень).
- ▶ Прослухати ще раз текст. Користуючись пам'яткою, усно його переказати.

Пам'ятка «Як стисло переказати текст наукового стилю»

1. Прочитайте або прослухайте текст, який необхідно переказати стисло.
2. Визначте тему й основну думку тексту.
3. Вдумайтесь в тему, запроповану для стислого переказу.
4. Виберіть із тексту основне й істотне.
5. Продумайте композицію переказу, тип мовлення (розповідь, опис, роздум) чи поєднання цих типів.
6. Складіть план переказу.
7. Випишіть слова-терміни, що допомагають авторові точно описати предмет (явище, дію тощо).
8. Доберіть слова та речення для зв'язку частин тексту.

V. Узагальнення зробленого на уроці

VI. Домашнє завдання

Дібрати з додаткової літератури текст наукового стилю за темою «Охорона пернатих друзів». Стисло переказати його.

Урок № 5

ЧАСТИНИ МОВИ. ВИВЧЕНІ ГРУПИ ОРФОГРАМ В ІМЕННИКАХ І ПРИКМЕТНИКАХ

Мета: повторити найважливіші теоретичні відомості з морфології й орфографії; удосконалити вміння й навички семикласників правильно писати слова на вивчені орфограми в іменниках і прикметниках; розвивати логічне мислення, пам'ять, увагу, творчі вміння використовувати іменники та прикметники у монологічних та діалогічних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати почуття відповідальності за навколишнє середовище.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Правопис: орфограми в іменниках і прикметниках.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь відтворювати деформований текст.

Тип уроку: урок повторення набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення семикласників з темою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа**

*Природа не храм, а майстерня,
і людина в ній трудівник.*

I. Тургенев

III. Виконання системи завдань на основі повторення вивченого**Словниковий диктант (взаємоперевірка)**

- ▶ Записати слова і сполучення слів під диктовку. Пояснити їх написання за допомогою правил.

Генерал-майор, рок-опера, неокласик, напівсонний, індоєвропейський, військовополонений, темно-синій, червоногарячий, біоритм, фітоклімат, хіт-парад, пап'є-маше, світловолодікування, віце-консул, південно-західний, Оленчин портфель, крайнебо, Західна Україна, креп-жоржет, Нова Земля, Асамблея громадян світу, Червона книга, військова автомобільна інспекція, Співдружність Незалежних Держав, храм Казанської Божої Матері, картина «Квіти за тином».

Дослідницько-вибіркова робота (робота в групах змінного складу)

- ▶ Прочитати слова. Знайти серед них іменники II відміни. Розподілити їх за правилами правопису: до першої колонки таблиці записати ті, які у родовому відмінку однини мають закінчення *-а(-я)*, до другої — закінчення *-у(-ю)*.

Земля, яхтсмен, йогурт, мати, ніч, янтар, теля, язик, шум, шезлонг, ювілей, книга, ім'я, Шанхай, Кривий Ріг, Дністр, парта, ярд, око, рукопис, спосіб, травень, вісь, град, жаль, лице, телеграма, гопак, хлів, суфікс, образ, коридор, гривня, хліб, кодекс, Лондон, Ірак, хокей, Ніл.

<i>-а(-я)</i>	<i>-у(-ю)</i>
яхтсмен, язик, шезлонг, Шанхай, Дністр, ярд, травень, гопак, хлів, суфікс, хліб, Лондон	йогурт, янтар, шум, ювілей, Кривий Ріг, рукопис, спосіб, град, жаль, образ, коридор, кодекс, Ірак, хокей, Ніл

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити деформований текст, уставивши в нього прикметники та іменники з довідки у відповідному відмінку. Підкреслити орфограми, пояснити їх.

«...краса»..., як писав Пушкін, і справді заслуговує на... Однак людина народжена не тільки для того, щоб споглядати, а й творити, перетворювати світ, розуміти його... й оволодіти ними.

Розкриваючи ... світ природи, людина вчиться використовувати їх для своєї ... , і це видно по тому, як вона бореться зі ... , урахувуючи ... взаємозв'язок в ... і ... світі.

Довідка: мета, природа, закон, захоплення, рослинний, таємнича, шкідник, складний, тваринний, вічний.

Диктант із поясненням

- ▶ Записати вислови усної народної творчості, уставляючи замість крапок пропущені літери. Назвати орфограми.

1) У сильного завжди *бе..сильний* ви..ий. 2) Су..я в суді — що риба в воді. 3) Згода будеє, а ..згода руйнує. 4) Не лише силою треба боротись, а й умі..ям. 5) Нуте, бра..я, або *перемогу* добути, або дома не бути.

- ▶ Назвати частини мови, до яких належать виділені слова. Розібрати їх за будовою.

Ти — редактор

- ▶ Прочитати висловлювання. Визначити його тему й основну думку. Знайти помилки, пояснити їх суть. Записати зредагований текст.

Любити шанувати й оберігати рідну природу вчить й класична література. Великий філософ і поет Григорій Сковорода наголошував, що природа є зразком доцільності. Як приклад він наводив бджолу, називаючи її «гербом pracowитості». А згадаємо нашого геніального Т. Г. Шевченко. Перебуваючи далеко від рідної землі, великий кобзар змальював безсмертні образи, що перейшли у символіку,— тополлю,— калину, хрещатий барвінок. Гімн природі створила в Лісовій пісні Леся Українка (За В. Скуратівським).

Орфографічна п'ятихвилинка

- ▶ Поставити подані іменники у формі орудного відмінка однини. Пояснити правопис відмінкових закінчень.

Столяр-(ом), панцир-(ом), пустир-(ем), школяр-(ем), егер-(ем), гості-(ми), крила-(льми), кості-(кістями).

- ▶ Два-три іменники ввести у словосполучення. Виділити головне і залежне слова.

Пояснювальний диктант з елементами трансформації

- ▶ Списати речення, розкриваючи дужки. Пояснити свій вибір за допомогою правил.

(Не)широка річка, а глибока. (Не)дорога книжка, а дешева. (Не)вибаглива дівчина. (Не)правдива історія. (Не)чесна людина.

- ▶ Перебудувати речення так, щоб частка *не* з прикметником писалася окремо. Свій вибір аргументувати.
Неглибока криниця.

Гра «Мовознай»

- ▶ Скласти словосполучення за схемою-моделлю «прикметник + іменник», використовуючи подані слова. Визначити рід іменників. За потреби скористатися словником.

Какаду, аташе, рефері, сулугуні, фугу, адажіо, есе, ралі, барбекю, зебу.

IV. Підбиття підсумків уроку

V. Домашнє завдання

1. Від поданих іменників утворити прикметники. Пояснити вживання прикметникових суфіксів. Два-три прикметники ввести в речення, ускладнені однорідними членами.

Тінь, чай, почуття, життя, алича, ясен, магнолія.

- ▶ Пояснити вживання саме таких суфіксів.

2. Письмово доповнити двома-трьома прикладами кожен рядок слів на певну орфограму.

Біловезька Пуща..., Полтавська битва..., Синьо-жовтий..., Східно-український..., Науково-дослідний..., Півпорції...

Урок № 6

ПРАВОПИС ТА ВЖИВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ І ЗАЙМЕННИКІВ

Мета: повторити найважливіші теоретичні відомості з морфології та орфографії; удосконалити вміння й навички семикласників правильно писати слова на вивчені орфограми в числівниках і займенниках; розвивати творчі вміння доречно й правильно використовувати числівники й займенники у монологічному та діалогічному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати почуття відповідальності за братів наших менших; знайомити з представниками тваринного і рослинного світу.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: правильне вживання кількісних числівників з іменниками у всіх відмінках; уживання числівників для позначення дат.

Текст (риторичний аспект): використання числівників з метою надання текстові переконливості, точності.

Міжпредметні зв'язки: правильне використання форм числівників під час читання й усного пояснення прикладів; використання числівників у відповідях на уроках.

Тип уроку: урок повторення набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Виконання системи творчих завдань на основі повторення вивченого****Робота над текстом (спостереження над мовними одиницями у зв'язному висловлюванні)**

- ▶ Прочитати текст. Визначити його основну думку. Дібрати заголовок, що відображав би тему висловлювання.

На землі існує 500 тисяч видів рослин, із них використовується 23 тисячі. До культурних можна віднести лише 600 видів. Але й ці нечисленні рослини, які годують людину, перебувають під постійною загрозою.

Із 1300 тисяч видів тварин людина приручила й одомашнила тільки 50. Решта перебуває в дикому стані. Іноді їх можна використати, але здебільшого вони завдають шкоди лісовому та сільському господарству (*І. Заянчковський*).

- ▶ Виписати числівники, провідміняти їх.
- ▶ Знайти й виписати займенники, визначити їх розряд і відмінок.

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити фразеологізми, уставляючи замість крапок числівники. Розтлумачити відновлені звороти.

1) ...смертям не бувати. 2) ...вода на киселі. 3) ...мішків гречаної вовни. 4) ...вал. 5) ...півні. 6) ...п'ятниць на тиждень.

- ▶ Визначити розряд за значенням числівників, їх граматичні ознаки.

Ти — редактор

- ▶ Проаналізувати відмінкові форми числівників. Виправити їх і записати. Пояснити суть помилок.

Трохстам, сороками двома, восьмидесяти, шісти, сьомому, дев'яносто трьох, триста шести десяти восьми, сто двом, тисячю шестистам двома, одна ціла сімома десятими.

Творче конструювання

- ▶ Написати словами математичні вирази.

1) Сума чисел дорівнює 4127. 2) Від 6371 відняти 69. 3) Додати 36 до 2264.

Моделювання синтаксичних одиниць

- ▶ Поєднати числівники з іменниками, записати їх. Пояснити свій вибір за допомогою правил.

3 (карбованець), 2 (апельсин), 1,5 (відро), 254 (вершник), 1000 (позиція).

Складання висловлювання

- ▶ Використовуючи числівники, розповісти про один зі своїх робочих днів. Дотримуватися граматичних норм оформлення числівників на позначення часу і дат.

Дослідження-характеристика

- ▶ Визначити розряд за значенням поданих займенників. Записати їх у родовому, давальному й орудному відмінках.

Вона, він, весь, хто, що, вони, ми, я.

Вибірково-розподільний словниковий диктант

- ▶ Записати займенники, знімаючи ризик, у три колонки: 1) ті, що пишуться з частками разом; 2) через дефіс; 3) окремо.

Де/хто, скільки/небудь, ні/чого, аби/який, ні/для/чого, аби/на/чому, будь/який, ні/про/кого, хто/знає/з/чим, чорт/зна/що, невідь/хто, бозна/кого, аби/з/ким.

IV. Складання й розігрування діалогів відповідно до ситуації спілкування

1. Уявити, що ви прийшли записуватися до бібліотеки, щоб дібрати цікаву інформацію на урок біології за темою «Різноманітність рослинного і тваринного світу на Землі». Скласти й записати діалог, дотримуючись правил спілкування. Дбайте про те, щоб репліки діалогу були послідовними, доречними.
2. Уявити, що вам треба підготувати виступ перед однокласниками за темою «Необхідність охорони і збереження природи». Використовуючи точні дані про екологічний стан, побудувати монологічне висловлювання за поданою темою.

V. Підсумок уроку

Хвилина для кмітливих «Розгадай шараду»

Перша частина — особовий займенник (II особа множини), друга — прийменник, третя — виявлення в результаті досліджень того, що раніше було невідомим, непоміченим (*Винахід*).

VI. Домашнє завдання

1. Використовуючи числівники та займенники, скласти й записати розповідь про представників флори або фауни вашої місцевості.
2. Відредагувати подані сполучення слів. Пояснити свій вибір за допомогою правил.
Три ведмежат, чотири студентів, троє окуляр, четверо столів, троє книг.

УРОК № 7**ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 1 (ДИКТАНТ).
НАВЧАЛЬНЕ АУДІЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ
МОНОЛОГІЧНОГО ХАРАКТЕРУ**

Мета: оцінити рівень орфографічної й пунктуаційної грамотності семикласників: правильно писати слова на вивчені орфограми; ставити розділові знаки відповідно до опрацьованих правил пунктуації; перевірити якість оформлення роботи (охайність, каліграфія, дотримання червоного рядка, відсутність виправлень); удосконалити вміння семикласників сприймати на слух незнайоме за змістом висловлювання і з одного прослуховування розуміти зміст художнього тексту монологічного характеру, тему й основну думку.

Форма проведення тематичної контрольної роботи: написання контрольного текстового диктанту.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення семикласників
з темою й завданнями уроку****III. Мотивація навчальної діяльності учнів**

Ознайомлення з критеріями оцінювання контрольного диктанту й проведення інструктажу щодо його написання.

IV. Написання контрольного диктанту**Перше читання тексту контрольного диктанту вчителем**

- ▶ Учні під час першого слухання тексту диктанту сприймають його зміст, звертають увагу на наявність вивчених пунктограм, визначають слова, значення яких не зрозуміли у процесі сприймання.

**Повторне читання тексту диктанту вчителем
окремими частинами і його написання учнями**

На нашій планеті налічується понад 8600 видів птахів. Загальна кількість їх становить близько 100 мільярдів особин. В Україні відомо понад 350 видів осілих, перелітних, зимуючих та залітних птахів. Величезна й різноманітність пернатих у природі. Від найменшого на землі птаха колібрі-джмеля, який мешкає в Центральній Америці, до африканського страуса. Він досягає висоти 270 сантиметрів і важить 90 кілограмів. Серед птахів України найменшим є корольок, а найбільшим — дрохва.

Як відомо, птахи походять від стародавніх плазунів. Тіло птахів покрите пір'ям. Воно захищає його від пошкоджень, дає можливість підтримувати порівняно високу температуру, забезпечує аеродинамічні властивості в польоті. Швидка і своєрідна рухливість, яскраве забарвлення оперення й мелодійні співи — усе це робить птахів прикрасою рідної природи (*За Ф. Гальченком, 110 сл.*).

Заключне читання тексту диктанту вчителем і самоперевірка учнями написаного

Відповіді на запитання, що виникли в учнів під час написання контрольного диктанту

VI. Організований збір зошитів для тематичних контрольних робіт

VII. Проведення навчального аудіювання художнього тексту монологічного характеру

Читання вчителем незнайомого тексту від початку до кінця і сприймання його учнями

ЗАКОЦЮБЛИКИ

Не першу сотню літ росте на пагорбі посеред заплавної луки кремезний дуб із розлогим, покрученим, мов пальці в старій роботящій людині, гіллям. Він міцно вчепився в землю товстим корінням, і жодному вітрові, здається, несила похитнути його сонцем обсмалений, дощами й морозами покарбований стовбур.

Час добряче подзьобав кору велетня, блискавкою скосило верховіття, а внизу, поблизу землі, виникло чималеньке дупло. Саме це дупло й завдало найбільше прикрощів дубові.

Дупло, звичайно, не одразу було таким, як тепер. Спочатку це була звичайнісінька виразка на корі — вепр ікла точив. Потекли соки з рани, накинулися на солодке питво комахи різні, хотіли висмоктати з дерева всю живильну вологу, та воно не здалося — швиденько рану зарубцювало. У дерев, як і в людей, болячки змолоду швидше гояться.

Другу, уже невігойну, рану дуб одержав під час фашистської навали. Він урятував тоді життя молодому винищувачеві танків, прийнявши на себе ворожий постріл. Снаряд глибоко проник у тіло велетня, трохи навіть надколов стовбур, обпалив довкола себе деревину. Добре, що не вибухнув. Пізніше, через кілька років, дерево виштовхнуло зі свого тіла осоружну залізяку. Але рану затягнути вже сил не вистачило. Туди одразу ж набилось багато комах-деревоточців. Самі вони не їдять деревини, а ось їхні личинки тільки нею й живляться. Ви бачили, напевне, які глибокі ходи залишають вони після себе в найміцнішому дереві. Дупло з року в рік збільшувалося. Розкошували деревоточці, а що міг дуб зробити? Стогнав, сердешний, від безсилля, опускав додолу гілля від горя невітшного.

Важко оборонитися від хвороб звірові, та все ж таки знаходить він нерідко поміч (то в мурашник від надокучливих комах ляже, то рослинку лікарську знайде), а дереву тільки доля-вдача може зарадити.

Не обминула радість і нашого дуба. Летів улітку бджолиний рій, сів перепочити на гілку, а тут дупло. Далі бджоли не полетіли, оселилися в ньому. Швиденько почистили, зайвину з нього викинули. Затишно стало, сухо. А там, де сухо, немає місця деревоточцям. Деякі з них, щоправда, хотіли проникнути в дупло, так де там: хазяї і на поріг не пустили. Невдовзі бджоли обжилися, меду наносили. Довго їм дупло за вулика правило. Дуб уже й хвилюватися за свою рану перестав. Аж тут нова біда: пасли хлоп'ята корів на луках та й надибали якось на бджіл. Не знайшлося серед пастушків розумника, щоб зупинив, стримав їхнє бажання звідати дикого бджолиного меду. Хоч і хоробро захищалися крилаті трудівниці, та викурили їх з дупла хлоп'ята. Наїлися меду з вощиною. А дупло знову нічиім стало... Однак ненадовго, бо вподобали його навесні їжаки. Невдовзі і їжаченята у гнізді з'явилися. Знову заспокоївся дуб, бо нові гості, ласі до різних хробачків, не дадуть їм дерево їсти. Та ось натрапив на їжачу сімейку голодний лис. Уже й проминув дуба, а тоді почув запах їжаків і вліз у дупло. Як не підступає до них — голки колються, а до тіла — зась! І все одно придумав хитрюган: випхав батька-їжака з дупла, хоч і лапи та морду поколов, а тоді покотив його до озера.

У воді їжачу сімейку згубив.

Після того в дуплі довго ніхто не жив, потім цілу зиму господарювала в ньому кунія, її налякали все ті ж пастушки, і вона подалася до лісу. Однієї весни качка вивела в дуплі каченят...

А ще під відхиленою корою знайшли притулок метелики, мухи, комарі. Вони й не дишуть. Може, загинули на холоді? Ні. Як прийде весна, відтануть закоцюблики, оживуть.

Неподалік від дупла, під зашерхлим листям, зібралось кільканадцять яскраво-жовтих сонечок. Улітку вони поодиноці розкошували на луках, де на пагонах шавлю збиралися шкідливі попелиці — найулюбленіша їхня здобич, а як тільки потягло холодом, сонечка збилися тут до купи й також закоцюбли. Прямо під ними, у заглибинці, теж життя тепліє: равлик, що влітку об'їдав листя на куцах, знайшов у ній схованку.

Цього літа дуб страшенно здивований: у гушавині його гілля з'явилася не бачена досі істота — дуже схожий на білочку звірок, тільки надто маленький. Мордочка гостренька, на щоках чорні плями, вуха великі, круглі. Хвіст довгий, ще й з китичкою на кінці. Звірок довго нишпорив по дубу в пошуках малого дупельця, але не знайшов його. Тоді спустився на землю, набрав сухої трави й звив собі на дубі кубельце. Перепочив і почав полювати на слимаків, гусінь, комах різних. Виходить, ще один захисник з'явився, зрадів дуб. Пізніше всюдисуша сорока розповіла йому, що цього звірка сонею звать. Що жила вона, соня, донедавна в саду, там у неї дупельце було в старій груші, тепер її спіяляли, от соня і помандрувала в пошуках схову.

Дуб здивувався тоді незвичайній назві звірка, бо той спав дуже мало, усе нишпорив у гіллі, а то й на землю спускався в пошуках їжі. А тепер, коли холоди настали, зрозумів, що соня справді любить спати. Зі свого блаженського житла ще рано восени перебралася в міцне гніздо вивільга, укрилася, немовби ковдрою, кількома дубовими листочками й міцно заснула. Нічого, до прильоту птахів проснеться (*А. Давидов, 765 сл.*).

Виконання завдань тестового характеру

1. До якого типу мовлення належить висловлювання?
  - А Розповідь.
  - Б Розповідь з елементами роздуму.
  - В Роздум.
  - Г Розповідь з елементами опису.
2. Яка основна думка прослуханого тексту?
  - А Життя дуба.
  - Б Збереження природи — наш обов'язок.
  - В Природа живе по-своєму.
  - Г Дупло — найбільша прикраса дуба.
3. Скільки років на пагорбі росте кремезний дуб?
  - А Більше тисячі років.
  - Б Не перший десяток років.
  - В Не одну сотню років.
  - Г Не одне тисячоліття.
4. З чим порівнюється гілля дуба?
  - А З пальцями старої людини.
  - Б З людськими руками.
  - В З пальцями музиканта.
  - Г З пальцями старої роботящої людини.
5. Що найбільше завдало прикросів дубові?
  - А Час подзьобав кору велетня.
  - Б Блискавка скосила верхівіття.
  - В Дупло, яке виникло поблизу землі.
  - Г Різні тварини.
6. Невигойну рану дуб одержав:
  - А Коли ведр ікла точив.
  - Б Під час фашистської навали.
  - В Коли набилося в дерево багато комах-деревоточців.
  - Г Під час сильної пожежі.
7. З чим приходом почалося радісне життя у дуба?
  - А З прильотом бджолиного рою.
  - Б З приходом пастушків.

- В** З приходом їжачої родини.
Г З приходом лиса.
8. Кого називав «закоцюбликами» автор тексту?
А Жителів дупла.
Б Метеликів, мух, комарів.
В Сонечок, равлика.
Г Качку з каченятами.
9. Продовжити речення: *Цього літа дуб страшенно здивований: у гущавині його гілля з'явилася...*
А Куниця.
Б Шкідливі попелиці.
В Небачена істота.
Г Білочка.
10. Коли соня перебралась у міцне гніздо?
А З холодами.
Б Рано восени.
В Рано навесні.
Г Восени.
11. Який художній засіб використано автором у реченні: *Він (дуб) урятував тоді життя молодому винищувачеві танків?*
А Епітет.
Б Метафора.
В Гіпербола.
Г Аллегорія.
12. Розташувати пункти плану відповідно до хронології подій у тексті.
1 Радість у житті дуба.
2 Поранення дуба.
3 Кремезний дуб.
4 Виникнення чималенького дупла.
5 Зміна жителів дуба.
6 Пастушки — нова біда для дуба.

Ключ

Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Правильні відповіді	Б	Г	В	Б	А	Б	А	Б	В	Б	Б	3, 4, 2, 1, 6, 5
Кількість балів	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

VIII. Домашнє завдання

Виписати 5–6 прислів'їв про тварин. Пояснити правопис ужитих іменних частин мови, указати на їх граматичні ознаки.

ДІЄСЛОВО

Урок № 8

ДІЄСЛОВО: ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Мета: повторити й поглибити знання учнів про дієслово як частину мови, сприяти зміцненню навичок визначення морфологічних ознак дієслова; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити дієслова в текстах, визначати їх роль у реченнях; розвивати творчі вміння використовувати дієслова у власних висловлюваннях; за допомогою мовленево-комунікативного дидактичного матеріалу привернути увагу дітей до культурних скарбів України.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: використання в мовленні дієслів-синонімів.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь відновлювати деформоване висловлювання, уставляючи потрібні за змістом форми дієслова.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Настановчо-мотиваційний етап

Психологічна настанова щодо вивчення теми «Дієслово». Ознайомлення учнів зі структурою теми.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Треба берегти як зіницю ока безцінну
культурну спадщину нашого народу...*

О. Гончар

IV. Актуалізація опорних знань семикласників

Коллективна робота з текстом

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й основну думку, посилаючись на текст.

ПОЧАЇВСЬКИЙ МОНАСТІР

Серед видатних благодатних місць Святої Православної Церкви широко відома Почаївська Свято-Успенська Лавра — духовна святиня православного люду. У глибині віків заховалася дата її заснування на цій Святій горі. 1240 рік. Хан Батий у Києві. Монголо-татарське іго оскверняє охрещену князем Володимиром землю, руйнує все святе. Києво-Печерські іноки ідуть на Волинь, шукаючи порятунку, і знаходять його на скелястій, покритій густим лісом горі, де і засновують монастир. Сюди приносять вони суворий аскетичний дух преподобних Антонія і Феодосія Печерських, а місце свого усамітнення називають на пам'ять про річку Почайну, на березі якої колись стояв їхній монастир. Тоді ж, як оповідає древній переказ, іноки-пустельники удостоїлися благословення Матері Божої. Вона явилася їм на скелі подібно неопалимій купині з короною на голові і скіпетром у руці, залишивши на камені слід своєї правої стопи, який з того часу наповнений цілющою водою (*З журналу*).

- ▶ Пригадати, які морфологічні ознаки властиві дієсловам. Відповідь проілюструвати дібраними прикладами.
- ▶ Виписати з тексту 10 дієслів. Поставити до них запитання. Визначити синтаксичну роль.
- ▶ **Лінгвістичний експеримент.** Вилучити всі дієслова з опрацьованого тексту. Зробити висновок про те, яку роль виконують дієслова у мовленні.

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Дослідження-характеристика

- ▶ Записати висловлювання. Знайти дієслова, визначити їх граматичні категорії: вид і час, рід, число, особу (якщо є) та синтаксичну роль.

З початком перебудови в суспільстві і державі *змінилося* відношення до церкви. *Відроджуються* храми і монастирі. Православний люд урочисто *відзначив* 1000-ліття Хрещення Русі. А Почаївська Лавра через свої уставні богослужіння і проповіді розкриває християнам красу й істинність віри Христової, виконує свою споконвічну місію — бути світильником Православ'я на західних землях України (*З журналу*).

- ▶ До виділених дієслів дібрати синоніми. Скласти речення з прямою мовою, використовуючи синоніми до виділених дієслів.

Матеріал для вчителя. *Змінилося* — перемінилося, перевернулося, переіначилося, преобразилося. *Відроджуються* — відновлюються, поновлюються, регенеруються, відбудовуються, оживляються. *Відзначив* — відсвяткував, ознаменував, справив.

- Розповідь учителя з використанням узагальнювальної таблиці про дієслово як частину мови.

Дієслово (означає дію, стан)

Граматичні категорії	
Вид (доконаний, недоконаний)	<i>Стрибнути, стрибати</i>
Перехідність / неперехідність	<i>Грати етюди, їти дорогою</i>
Спосіб (дійсний, умовний, наказовий)	<i>Їду, йшов; їшов би; йди</i>
Час (теперішній, минулий, майбутній)	<i>Їду — йшов — їтиму, буду їти</i>
Особа (1-а, 2-а, 3-я однини і множини)	<i>Люю — лєш — лє — лємо — лєте</i>
Стан (активний, пасивний)	<i>Пишу листа, лист пишеться</i>
Число (однина, множина)	<i>Граю, грали, граю, граємо</i>
Рід (чоловічий, жіночий, середній)	<i>Зіграв — зіграла — зіграло</i>
Відмінок (для дієприкметників)	<i>Виграна, виграної, виграній</i>

Синтаксична роль	
Особові дієслова — присудки	Верби <u>зеленіють</u> . З вогнем <u>не жар-туй</u> . Він <u>жив би</u> інакше
Інфінітив — будь-який член речення	Язиком плескати (<u>підмет</u>) — не ціпом <u>махати</u> (<u>присудок</u>). Вас просили <u>почекати</u> (<u>додаток</u>). Лунає команда <u>рушати</u> (<u>означення</u>). Зайшов до бібліотеки <u>з'ясувати</u> (<u>обставина мети</u>)
Безособові дієслова — головний член у безособових реченнях	<u>Смеркало</u> . Йому <u>таланило</u> в усьому
Дієприкметники — як прикметники	<u>Знайдений</u> (<u>означення</u>) <u>щойно</u> <u>рукопис</u> ще не був <u>надрукований</u> (<u>присудок</u>)
Дієприслівники — як прислівники (обставини)	<u>Спіткнувшись</u> , не впади

Відтворення деформованого тексту

- Прочитати. Відновити деформований текст, уставивши на місці крапок потрібні за змістом дієслова у відповідній формі.

МОЛЧАНСЬКИЙ МОНАСТІР

Молчанський монастир більше чотирьох століть... оплотом православної віри для багатьох людей, страждущих... і... животворну силу слова Божого. ...монастир наприкінці XVI століття. Архітектурний ансамбль компактно... на вершині присеймського пагорба. У будові монастиря органічно... елементи української і російської архітектури. Це

викликано тим, що Путивль як порубіжне місто здавна... українці та росіяни (*З журналу*).

Довідка: є; торкнутися; відчути; збудувати; ґрунтуватися; зливатися; населяти.

Синтаксична п'ятихвилинка

- ▶ Прочитати вислови усної народної творчості. Прокоментувати їх зміст. Визначити, яку синтаксичну роль виконують дієслова.

1) Без діла сидіти — можна одубіти. 2) Багато спати — мало жити. 3) Батько просить поорати — гості просять танцювати. 4) Лінуватися та гуляти — достатку не мати (*Нар. творчість*).

VI. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Яка частина мови називається дієсловом?
2. Які граматичні категорії властиві дієслову?
3. Яку синтаксичну роль можуть виконувати дієслова?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Підготувати повідомлення в науковому стилі на тему «Дієслово як частина мови».
2. Скласти міні-розповідь про пам'ятку архітектури вашого міста (населеного пункту). Визначити синтаксичну роль ужитих дієслів.

Урок № 9

ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Мета: сформувати поняття в учнів про форми дієслова; удосконалювати загальнопізнавальні вміння визначати дієслівні форми, аналізувати висловлювання щодо ролі в них дієслівних форм; розвивати творчі вміння доцільно використовувати форми дієслова в текстах; за допомогою мовленево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати бережливе ставлення до культурних надбань українців.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь відновлювати деформоване висловлювання, уставляючи потрібні за змістом форми дієслова.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку****III. Актуалізація опорних знань школярів****Колективна робота з текстом**

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й основну думку, стиль висловлювання. Дібрати заголовок.

XVI століття — доба українського відродження, доба великого піднесення розумового життя країни. Це було *відбито* передусім у релігійних поглядах і поняттях. Духовний злет був могутньою закономірною реакцією на політичні явища часу, що ставили під загрозу самостійне духовне існування української та білоруської народностей. Глибокий розлад православної церкви в Польсько-Литовській державі, занепад давньої церковної освіти, посилення польського колонізаційного тиску — усе це спричинило пробудження патріотичної свідомості, прагнення *піднести* у країні освіту, що могла б стати надійним захистом від чужоземного впливу, окатоличення.

Великого значення було надано священним книгам, які стали звіряти з європейськими оригіналами, прагнучи мати точний переклад їх рідною, зрозумілою народові мовою. Відтак *з'явилося* чимало польських і руських перекладів Нового й Старого Заповітів (*З журналу*).

- ▶ Виписати дієслова із залежними від них словами. Указати на форми, до яких вони належать. Визначити їх синтаксичну роль.
- ▶ Пояснити правопис виділених дієслів.

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Колективне опрацювання теоретичного матеріалу за допомогою узгальнювальної таблиці.

Форми дієслова

Інфінітив (неозначена форма дієслова)	Способові форми	Дієприкметник	Дієприслівник	Безособова форма
Незмінювана дієслівна форма, яка, називаючи дію або стан, не вказує на час, особу, рід, число, спосіб, відповідає на запитання <i>що робити? що зробити?</i>	Дійсний, умовний, наказовий	Форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією або станом і має граматичні особливості дієслова і прикметника. Відповідає на запитання <i>який? яка, яке? які?</i>	Незмінювана дієслівна форма, яка означає додаткову дію, що супроводить головну, виражену дієсловом, і відповідає на запитання <i>що роблячи? що зробивши?</i>	Творюється від пасивного дієприкметника за допомогою суфікса <i>-о</i>

V. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Вибіркова робота

- ▶ Прочитати текст. Виписати форми дієслова до відповідної колонки таблиці. До кожної з форм поставити запитання.

МИХАЙЛІВСЬКИЙ ЗОЛОТОВЕРХИЙ

Михайлівський Золотоверхий собор був однією з найповніше збережених пам'яток Києва. У середині XVIII століття весь храм перебудовано у стилі українського бароко. Ставши семиверхим, Михайлівський храм знову підніс золоті бані грушовидної форми над містом-героем. Ліпленням пишно було оздоблено фасад. Центральний фронтон увінчав мідний позолочений горельєф Архістратига Михаїла. Інтер'єр розписано у стилі бароко.

З 1920 року монастир почали грабувати, а у 1937 році наказ знищити було здійснено.

На зламі тисячоліть Михайлівський золотоверхий собор знову підніс золоті бані (*За О. Фісун*).

Інфінітив	Способів форми	Дієприкметник	Дієприслівник	Безособова форма

Творча робота

- ▶ Продовжити кожен рядок форм дієслова 4–5-ма власними прикладами.

Розмальовуючи — ...

Відроджувати — ...

Захищено — ...

Працював би — ...

Аналізує — ...

- ▶ Увести один із прикладів у самостійно складене речення про охорону пам'яток архітектури.

Гра «Хто швидше»

Від поданих слів утворити всі дієслівні форми. Записати їх. Визначити форму дієслова.

Зразок. Писати (інфінітив) — пишучи (дієприслівник), написаний (дієприкметник), написано (безособова форма), написала б (способова форма).

Надумати, нагріти, замовити, прочитати, віддати, створити.

VI. Систематизація й узагальнення знань

- ▶ Подумати і дати відповіді на запитання:
- 1. Які форми має дієслово? Навести приклади.
- 2. Як відрізнити одну форму від іншої?
- 3. Яку роль відіграють у мовленні форми дієслова?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Підготувати повідомлення на лінгвістичну тему «Форми дієслова».
2. Із додаткової літератури виписати речення з різними формами дієслова. Визначити їх вид.

Урок № 10

НЕОЗНАЧЕНА ФОРМА ДІЄСЛОВА (ІНФІНІТИВ)

Мета: сформувати поняття в учнів про неозначену форму дієслова; удосконалювати загальнопізнавальні вміння визначати інфінітиви в реченнях; розвивати творчі вміння доцільно використовувати інфінітиви в текстах; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу навчити семикласників творити добро, примножувати красу.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння фразеологізмів, до складу яких входять інфінітиви.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь відновлювати деформоване висловлювання, уставляючи потрібні за змістом форми дієслова.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань семикласників

Дослідження-пошук

- ▶ Прочитати висловлювання. Визначити його стиль, основну думку. Виписати інфінітиви, поставити до них запитання.

Вихвалять, і славити, й кричати,
 Роздувати фіміамів дим —
 Геніїв між нами небагато,
 То чому б не поклонялись їм?
 Але я зібрав би всіх тиранів
 І сказав би, знявши капелюх:
 Я не буду вам співать пеанів
 І хвальбою лоскотати слух.
 Ви усі розумні та відверті,
 Тож скажіть по ширості мені:
 Хто й за що вам дарував безсмертя?
 Хто й за що продовжив ваші дні?
 Говоріть, кричіть, щоб всі узнали,
 Втямили нарешті до пуття:
 Смертні вам безсмертя дарували,
 Смертні вам продовжили життя!
 Щоб надійно крила соколині
 Вас у небі вічності несли,
 Мудрості своєї по краплині
 Смертні вам, як бджоли, віддали.
 Вас, як прапор, підніма людина
 В боротьбі за правду проти тьми.
 Генії! Безсмертні! На коліна
 Станьте перед смертними людьми!

В. Симоненко

- ▶ Визначити, які дієслівні форми, крім інфінітивів, ужито автором у вірші.

IV. Виконання системи практичних завдань

Гра «Миттєва відповідь»

- ▶ Від поданих слів утворити неозначену форму дієслова (інфінітив).

(Учні називають слова по черзі — ланцюжком. Той, хто не може назвати дієслово в неозначеній формі, вибуває з гри. Перемагає той, хто залишився.)

Синій, спів, жаль, говір, плач, сирота, журба, червоний, нахил, голос, вигляд.

Фразеологічна п'ятихвилинка

- ▶ Продовжити фразеологізми, до складу яких входять інфінітиви. Розтлумачити ці фразеологічні звороти.

1) Бебехами... 2) Голову... 3) На голові... 4) ...лиха закаблукам.
5) ...зуби.

Довідка: годувати, прогризти, ходити, дати, продавати.

Творча робота

- ▶ До поданих дієслів неозначеної форми дібрати антоніми. Визначити, що означають дієслова: дію чи стан. Скласти з ними словосполучення.

Любити, будувати, хвалити, захворіти, працювати, сваритися.

- ▶ До дієслів дібрати синоніми. Пояснити відтінки значень у синонімічних словах.

Матеріал для вчителя. *Любити* — жалувати, кохати, полюбляти, обожнювати, боготворити. *Будувати* — зводити, ставити, становити, виводити, підводити, піднімати, підносити. *Хвалити* — вихваляти, виславляти, розхвалювати, підносити. *Захворіти* — занедужати, заслабіти, розхворітися, злягти. *Працювати* — трудитися, штурмувати. *Сваритися* — колотитися, гризтися, гиркатися, скандаляти.

- ▶ Дослідити, чим виступає *-ти* в неозначеній формі. Виділити корінь у всіх дієсловах.

Пояснювальний диктант

- ▶ Записати під диктовку вислови усної народної творчості. Підкреслити головні члени речення. Визначити синтаксичну роль інфінітивів.

1) Життя прожити — не поле перейти. 2) Ще й риби не піймали, а вже заходилися юшку варити (*Нар. творчість*).

- ▶ Згадати й записати вислови усної народної творчості, у яких би вживалися інфінітиви.

Вибірковий диктант

- ▶ Виписати з-поміж дієслів інфінітиви. Свій вибір пояснити.

Любиш, червоніти, мастити, приїхав, нагодувала, зрубав, будуватимемо, поїсти, перефарбувала, зшити, митися, скопували, поливати, бризкати, перечитала.

V. Систематизація й узагальнення знань

Дати відповіді на запитання:

1. Яка дієслівна форма називається неозначеною?
2. Як відрізнити інфінітив від інших форм дієслова?
3. Чому інфінітив є незмінною формою дієслова?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Використовуючи фразеологічні звороти, вислови усної народної творчості, до складу яких входять інфінітиви, скласти висловлювання-роздум на тему «Яке значення має добро в нашому житті?»

Урок № 11**УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 3.
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ТИПИ МОВЛЕННЯ.
ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ОПИСУ
ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ**

Мета: повторити й поглибити знання семикласників про типи мовлення, їх функції, удосконалити вміння розрізняти тексти-розповіді, тексти-описи і тексти-роздуми; ознайомити учнів з особливостями побудови опису зовнішності людини; удосконалити вміння визначати тему й основну думку висловлювання, його належність до певного стилю.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку****III. Актуалізація опорних знань семикласників****Колективна робота з текстами**

- ▶ Прочитати тексти. Визначити тип і стиль мовлення. Свою думку аргументувати, посилаючись на текст.

Текст 1**СОБАКА ДЖАН**

Не раз я полював з Джаном, і що більше полював, то вірніше знав: кращого собаки мені не знайти.

Де б тільки качка впала — піде, знайде, принесе. Бувало й таке, що запливе десь у великому озері далеко-далеко, аж голови його не видно. Усе одно впіймає підранену качку, принесе. Раз було так: узяв я з півдесятка малої породи качок — чирят. А великих крижнів не бачив ні одного (*М. Йогансен*).

Текст 2**БІЛЕНЬКИЙ ФАРТУШОК**

Із міста йшов якийсь чоловік. Він був у старій шинелі без хлястика, на зім'ятому кашкеті жовтіла зірка. На одному плечі в нього висіла гвинтівка, з другого — звисав пошматований рукав, і по ньому стікала кров. Солдат був худий, високий і заріс давно не голеною бородою. Побачивши Явдошку, він повернув до сіней (*Петро Панч*).

Текст 3

У Законі велика роль в охороні тваринного світу відведена громадськості. Безсумнівно, ніхто не повинен стояти осторонь будь-яких порушень, усі зобов'язані надати допомогу державним органам, які, звичайно,

контролюють виконання Закону. На мою думку, охорона природи і всіх її багатств, сприяння їх збільшенню є обов'язком кожного громадянина України (*За В. Бондаренком*).

- ▶ Визначити види міжфразового зв'язку речень у текстах.

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст. Визначити, до якого типу мовлення він належить. Знайти у тексті мовні засоби, які допомогли авторові описати зовнішність.

От і виросла їм на втіху. Та що ж то за дівка була! Висока, пряменька, як стрілочка, чорнявенька, очиці як тернові ягідки, бровоньки як на шнурочку, личком червона, як панська рожа, що у саду цвіте, носочок так собі пряменький з горбочком, а губоньки, як цвіточки, розцвітають, і меж ними зубоньки, неначе жарнівки, як одна, на ниточці нанизані. Коли було заговорить, то все так звичайно, розумно, так неначе сопілочка заграє стиха, що тільки б її й слухав; а як усміхнеться та очицями поведе, а сама зачервоніється, так от неначе шовковою хусточкою обітре смажніі уста. Коси в неї, як смоль, чорнії та довгі-довгі, аж за коліно; у празник або хоч і в неділку так гарно їх повбира, дрібушки за дрібушку та все сама собі запліта; та як покладе їх на голову, поверх скиндячок вінком, та завітча квітками, кінці у ленти аж геть пороспуска; усі груди так і обнизані добрим намистом з червонцями, так що разків двадцять буде, коли й не більш, а на шиї... та й шия білесенька-білесенька, от як би з крейди чепурненько вистругана (*Г. Квітка-Основ'яненко*).

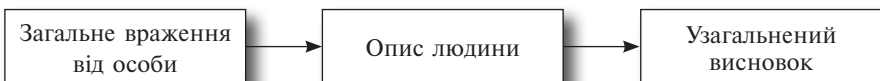
Дослідження-узагальнення

- ▶ На основі прочитаного тексту подумати і дати відповіді на запитання:
  1. Що є відомим, а що новим у поданому тексті?
  2. За рахунок чого відбувається розвиток думки?
  3. Чи впливає на опис стиль мовлення?

IV. Колективне опрацювання теоретичного матеріалу

Особливості побудови опису зовнішності людини.

1. «Відомим» є особа і частини її тіла, а «нове» — ознаки.
2. Розвиток думки відбувається за рахунок того, що кожне наступне речення додає до сказаного нові ознаки.
3. Підхід до опису залежить від стилю мовлення.
4. Опис зовнішності людини складається з основних трьох структурно-композиційних частин:

V. Виконання практичних завдань творчого характеру

Дослідження — творче реконструювання

- ▶ Прочитати поданий уривок учнівського висловлювання. Визначити його типологічну належність.

Василь був хлопцем гордим, русявим, підголений. У нього були вуса, чуб, очі веселі. Рум'яний, моторний, як і всі в його віці.

- ▶ Дослідити, яких структурних компонентів не вистачає в описі. Доповнити текст потрібним матеріалом, щоб вийшов твір — опис зовнішності людини.

Лексико-синтаксична п'ятихвилинка

- ▶ Увести подані слова до словосполучень, визначити головне і залежне слова.

Тендітне, непомітні, стиснутий, яскравий, широкий, привітний, лукаве, довгі, продовгувате. Чорні, світлі, розумні, кирпатий, струнка.

- ▶ Скласти міні-опис зовнішності вашого сусіда по парті, використовуючи утворені словосполучення.

VI. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

- ▶ Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Які основні ознаки тексту-опису?
2. Які особливості побудови опису зовнішності людини?
3. Яку роль виконує опис зовнішності людини в художніх творах?

VII. Домашнє завдання

Виписати з художнього твору опис зовнішності людини. Охарактеризувати мовні особливості тексту.

Урок № 12

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 4. УСНИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПISУ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ

Мета: удосконалювати мовленнєво-мислительні вміння учнів усвідомлювати тему й основну думку тексту, тип і стиль мовлення прочитаного; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати аналіз художнього тексту розповідного характеру з елементами опису зовнішності людини,

сприймати текст, розуміти його, докладно усно відтворювати, використовуючи виражальні авторські засоби.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку

III. Робота з текстом переказу (підготовча робота до усного докладного переказу)

Читання мовчки (слухання) тексту учнями

- ▶ Прочитати уривок з твору Григорія Квітки-Основ'яненка «Сердешна Оксана».

Уже туж-туж Векла дожидала зятя. От-от у Пилипівку почнуть старости заходити до неї, бо вже її дочці Оксані буде шістнадцятий рік. А що то за дівка була! Білявенька, моторненька, швидка, прудка, на річах бойка, проти всякого звичайненька. Де вона, там з неї і регіт, і сміх, і іграшки, і вигадки. Як то в матері не було ніякого хазяйства, а все жила з копійки, то Оксані нічого й робити було. Чи *вчинила* хлібця, чи спекла — мерщій до подруг: там її ждуть, дожидають, як навесні ластівки; бо як защебече, як *забалаюдрасить*, так усім весело, хоч цілий день слухав би її, а вже роземішити — так подавай! Коли б мертвий чув, як вона баляси точить, то й той би розреготався, не то вже живий, що так і лягають від сміху. На вулиці, на вечорницях, у колядці наша Оксана перед веде; без неї не знали, що б і робити.

А хоч би яка весела була, та побачить старця, каліку або погорілого, уже вона все покине — зараз до нього, розпитує, візьме за руку, поведе до себе, нагодує, обділить чим бог послав, на дорогу дасть і випроводить за село; тільки й видно її, як вона коло бідності в'ється та знай слізеньки утира. Обділила, випроводила, слізеньки втерла, біжить... уже і *верховодить*, так як була.

Набігається у хрещика, виморить усіх, давай хороводи водити! Повела кривого танцю, так що другі дівчата! Їх і не видно за нею. Як зірочка вечірня між усіма зірками; як утінка по воді пливе, та вихиляється, та головою поводить, та веселенько на всіх погляда... а як зведе пісеньок, знаєте, що при хороводах треба співати, так як та сопілочка або тихесенький дзвоник... Усі інші співають на весь рот, а вона і губоньок не роззива, та її голосочок чують від усіх, що так за серце і бере (За Г. Квіткою-Основ'яненком).

Бесіда за змістом тексту

1. З'ясувати, про що розповідається в тексті.
2. Визначити тему й основну думку висловлювання.

3. Назвати головну героїню твору. Які художні засоби використав митець, щоб розповісти про дівчину?
4. Визначити мікротеми висловлювання. Скласти план тексту.

Орієнтовний план

1. Оксана — шістнадцятилітня дочка Векли.
2. Що за дівка!
3. Ставлення Оксани до старців, калік.
4. Весела «зірочка між усіма зірками».
  - ▶ Виділити в тексті опис. Назвати його структурні частини:
    - 1) Загальна характеристика дівчини (А що за дівка!).
    - 2) Опис головної героїни твору (Білявенька, моторненька, швидка, прудка, співає як та сопілочка або тихенький дзвоник).
    - 3) Узагальнені висновки (На вулиці, на вечорницях, у колядці наша Оксана перед веде; без неї не знали що б і робити).

Мовностилістичний аналіз тексту

1. Описати одним реченням Оксану.
2. З чим порівнює автор шістнадцятилітню дівчину?
3. Які художні означення використовує автор для опису Оксани?
4. Пояснити значення фразеологічного звороту *баляси точить*.
5. Пояснити лексичне значення виділених у тексті слів.

Повторне читання тексту

Учні уточнюють, чи правильно вони запам'ятали послідовність розповіді, визначають виражальні засоби, використані автором при описі зовнішності дівчини.

IV. Усне переказування тексту

Скласти усний докладний переказ тексту-розповіді відповідно до плану, використовуючи опис дівчини.

V. Узагальнення зробленого на уроці

VI. Домашнє завдання

Письмово докладно переказати художній текст розповідного характеру з елементами опису зовнішності людини, опрацьованого на уроці.

Урок № 13

ДОКОНАНИЙ І НЕДОКОНАНИЙ ВИДИ ДІЄСЛОВА

Мета: ознайомити семикласників із доконаним і недоконаним видами дієслів, сформувати вміння розрізняти дієслова доконаного і недоконаного видів; пояснити причини специфічної зміни ознаки всіх форм дієслова; удосконалювати

вміння доречно вживати види дієслів в усному та писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до історичного минулого країни.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння фразеологізмів, до складу яких входять дієслова.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь відновлювати деформований текст, уставляючи потрібні за змістом дієслова.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань семикласників

Колективна робота над текстом

- ▶ Прочитати вголос текст. Визначити його стиль і тип мовлення. Дібрати до нього заголовки.

Коли в середині дев'ятого століття в морі поблизу столиці могутньої Візантії Царгорода з'явилася величезна ескадра руських суден, візантійці, як свідчать історики, уже добре знали, з яких земель *прибули* ті кораблі і що за люди там живуть. Їм зоставалося лише зрозуміти одне: якщо Русь виставила стільки воїнів і в неї такий гігантський флот, значить, вона — справді могутня держава.

Звістки ж про Київську Русь як велику державу з'являються у візантійських хроніках уперше в VI–VIII століттях, а згодом вони там займають дедалі більше місця (*За М. Слабошпицьким*).

- ▶ Виписати дієслова. З'ясувати їх лексичне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль.
- ▶ Розібрати виділене слово за будовою, дібрати до нього синоніми.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи з теми

Опрацювання теоретичного матеріалу

Коментар учителя. Вид — специфічна ознака всіх форм дієслова — указує на характер перебігу дії в часі, виражає відношення дії до її внутрішньої межі. Недоконаний вид виражає незавершену дію, відповідає на запитання *що робити?* Доконаний вид виражає завершену дію, відповідає на запитання *що зробити?*

Видові пари	Докоаний вид	Недокоаний вид	Одновидові дієслова
Кохати — покохати. Говорити — сказати	Схаменутися Розкричатися Відшуміти	Прагнути Намагатися Погукувати	Гарантувати Женити Вінчати

У деяких дієсловах значення докоаного і недокоаного видів може виражатися однією формою. Такі дієслова називаються двовидовими. Окремі дієслова мають тільки форму недокоаного або докоаного виду (переважно дієслова з префіксами *роз-*, *на-*, *за-*, *про-*, *від-*).

З допомогою префіксів можуть утворюватися слова з лексичним значенням		
одним і тим же (видові пари)		різними (не є видовими парами)
Робити, писати	Зробити, написати, дописати	Переробити, приробити, заробити, виробити, відробити. Записати, списати, переписати.

Творче конструювання

- ▶ Із поданими фразеологізмами скласти речення. Виділити дієслова. Визначити їх вид та інші морфологічні ознаки.

Шилом патоки вхопити. Веремію закрутити. Руки розв'язати. Розводити боби. Гострити зуби.

- ▶ Визначити значення фразеологізмів. Замінити їх синонімічними сполученнями слів з довідки.

Довідка: зазнати невдачі, базікати, затіяти колотнечу, прагнути когось зла, звільнитися від залежності.

Робота з деформованим текстом

- ▶ Записати текст, уставивши потрібні за змістом дієслова з довідки. Визначити їх вид.

Не раз... Кодак із рук до рук, не раз Кодацькі скелі... гарячою кров'ю, аж поки нарешті... тут усе: і вибухи гармат, і гомін бойовища, й пісні волі. І... тільки один живий свідок давніх подій — поріг Кодацький, що й досі... за лицарями волі та... нам про минуле (*А. Кащенко*).

Довідка: переходити, вмиватися, зникати, лишатися, тужити, співати.

Гра «Хто більше»

- ▶ Навести приклади прислів'їв, приказок або загадок. Виписати з них дієслова. Поставити їх у формі інфінітива, визначити вид. Перемагає той, хто наведе більше прикладів.

Гра «Знайди слово»

- ▶ Вписати у порожні клітинки букви, яких не вистачає, щоб прочитати дієслова докоаного виду.

1. Дієслово, що означає дуже голосно звертатися до кого-небудь (у формі чоловічого роду).
2. Дієслово, що означає лежати довго, досхочу.
3. Дієслово, що означає пропустити щось дуже важливе.
4. Дієслово, що означає, стукаючи, виконувати якусь дію, рух.
5. Дієслово, що означає захопитись розмовою, заговоритись.

П									В
Н									Я
П									И
В									И
З									И

Матеріал для вчителя. Перекричав, належатися, проморгати, відстукати, загомоніти.

V. Систематизація й узагальнення знань з теми

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Як розрізнати дієслова доконаного і недоконаного виду?
2. Як утворюються видові пари дієслів?
3. Які дієслова не мають видових пар?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Скласти кросворд на тему «Дієслова доконаного і недоконаного виду».
2. Виписати з повісті А. Чайковського «За сестрою» 10 дієслів. Поставити їх у неозначеній формі, визначити вид. 2–3 дієслова розібрати за будовою.

Урок № 14

ЧАСИ ДІЄСЛОВА. ТЕПЕРІШНІЙ ЧАС

Мета: поглибити знання семикласників про часи дієслова; удосконалювати загальнопізнавальні вміння визначати час дієслів; розвивати творчі вміння доцільно використовувати дієслова теперішнього, минулого і майбутнього часів у текстах; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу знайомити семикласників з життям наших пращурів.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь відновлювати деформований текст, уставляючи потрібні за змістом дієслова.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок на основі повторення.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку****III. Відтворення теоретичних відомостей, застосування яких потрібне на уроці****Колективна робота з текстом**

- ▶ Прочитати текст. Визначити сферу його використання. Дібрати заголовки.

За народними переказами, як стверджують історики, перша церква з'явилася на Січі тоді, коли вона містилася на майже змитому острові Городищі, напроти теперішньої слободи Капулівки Катеринославського повіту, нижче устя Чортомлика. Ту Січ збудовано десь року 1575 за часів гетьмана Богданка та короля польського Стефана Баторія. Прозвали її Базавлуцькою через те, певно, що острів, на якому вона розташувалася, належав до Лугу Базавлуцького. Безумовно, церкви мали всі пізніші Січі: Хортицька, Томасівська, Микитинська, Олешківська та Покровська, хоча іноді й містилися в дуже легкій споруді, від якої до наших днів не лишилося жодних ознак, як, скажімо, в Олешках, де церква мала стіни та стріху з очерету. Запорожці завжди були дуже набожні люди й ніколи не шкодували грошей на храм, як військових, так і своїх, власних, і в пізніших Січах — Чортомлицькій, яка містилася на березі напроти Базавлуцької, та в Новій Січі над річкою Підпільною церкви були навіть багаті (За А. Кащенком).

- ▶ Виписати з тексту дієслова, з'ясувати їх значення. Дієслова якого часу переважають у тексті?

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи з теми**Самостійне опрацювання теоретичного матеріалу**

- ▶ За допомогою узагальнювальної таблиці пригадати вивчене про часи дієслів. Знайти нову інформацію щодо різних часових форм.

Часи дієслів

Минулий	Теперішній	Майбутній
Дієслова минулого часу змінюються за родами й числами. Творються від основи інфінітива + суфікси -в, -л- (знала, учив)	Дієслова теперішнього часу творяться від основи теперішнього часу недоконаного виду + особове закінчення (знаю, думаю, вчиш)	Має три форми: просту, складну і складену. Складна форма твориться від інфінітива + особове закінчення. Складена форма твориться додаванням до інфінітива <i>бути</i> в особових формах

V. Виконання систем завдань творчого характеру**Коментоване письмо**

- ▶ Прочитати. Записати текст, ставлячи дієслова у потрібній часовій формі. Виділити закінчення.

Військовий флот Війська Запорізького (скласти) виключно чайки, що (звати) ще байдаками. Правда, були випадки, коли за часів Самійла Кішки та Сагайдачного, запорожці (користуватися) в боях і кораблями, та їх вони самі не (будувати), а (відбивати) в турків. Чайки ж (виробляти) в Січі. Днище (видовбуватися) з липи. До нього (примальовувати) дерев'яні ребра, а на ті ребра (набивати) боки з товстих дощок. Виготовлена чайка (мати) сажнів до десяти в довжину. Після того її (конопатити), (приробляти) на обох кінцях чердаки, на яких під час походів (пересувати) харчі та зброю (*За А. Кащенком*).

Творчий диктант

- ▶ Утворити дієслова 2-ї особи однини і множини теперішнього часу. Помічати, пишатися, зберегти, наслідувати, перемагати.
- ▶ Утворити всі форми майбутнього часу. Виділити закінчення. Дивитися, вивчати, порівняти, здолати, рости.

VI. Систематизація й узагальнення знань

- ▶ Подумати і дати відповіді на запитання:
  1. Чим різняться часові форми дієслова?
  2. Як визначити час дієслова?
  3. Як творяться дієслова теперішнього часу?

VII. Підсумок уроку**VIII. Домашнє завдання**

1. Скласти зв'язну розповідь у науковому стилі про часи дієслів.
2. Виписати з художньої літератури по два речення з дієсловами минулого, теперішнього, майбутнього часу. Визначити вид дієслів.

Урок № 15**МИНУЛИЙ ЧАС.****ЗМІНА ДІЄСЛІВ У МИНУЛОМУ ЧАСІ**

Мета: поглибити знання семикласників про часи дієслова, зокрема про минулий час; удосконалити загальнопізнавальні вміння й навички визначати час дієслів та вирізняти минулий час дієслів від інших; розвивати творчі вміння доцільно використовувати дієслова минулого часу в монологічних та діалогічних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у семикласників повагу до видатних українців.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: уживання дієслів-синонімів, засвоєння найуживаніших приказок і прислів'їв, до складу яких входять дієслова.

Текст (риторичний аспект): складання висловлювань у художньому стилі з дієсловами минулого часу.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок на основі повторення.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Відтворення теоретичних відомостей, застосування яких потрібне на уроці****Колективна робота з текстом**

- ▶ Записати текст під диктовку. Визначити, дієслова якого часу вжито в тексті. З'ясувати їх морфологічні ознаки.

Народ не забув про славного *опришка* Довбуша й оспівав його в найкращих своїх піснях, *овіяв* поезією, чарівними легендами. В очах народу він став героєм, котрий боровся з багатіями. Не вірять люди в смерть народного захисника, його іменем святять кожне примітне місце, гору, дорогу, криницю (*За Г. Хоткевичем*).

- ▶ Розтлумачити виділені слова. Дібрати до них синоніми.

Матеріал для вчителя. Опришки — учасники боротьби проти феодално-кріпосницького гніту на Галичині, Закарпатті й Буковині (розбийники, розбишаки, харцизники). Овіяти — обвівати, обдавати, оповивати, опахувати.

IV. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Зіставлення нових знань із базовими

Коментар учителя. Дієслова минулого часу мають форму докона-ного і недоконаного виду. Дієслова минулого часу творяться від осно-ви інфінітива за допомогою суфіксів *-л-* та *-в-*: працював, працювало, працювала, працювали. Чоловічий рід має нульове закінчення, серед-ній — *-о*, жіночий — *-а*. Суфікс *-л-* у формах жіночого і середнього ро-ду та у множині зберігається (співала, співало, співали; малювала, ма-лювало, малювали).

Ненаголошений суфікс *-ну-* основи інфінітива може випадати (мерз-нути — мерз, мерзла, мерзло, мерзли).

Вибіркова робота

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й основну думку висловлювання. Виписати словосполучення, до складу яких входять дієслова мину-лого часу. Визначити вид виписаних дієслів.

Остап Вересай першим серед українських кобзарів вийшов на широ-ку світову арену. У багатьох європейських країнах і в Америці наприкін-ці XVIII ст. з'явилися статті й окремі видання про унікального співака, фольклорні джерела **мелосу**, своєрідність пісенного багатства українського народу. Постать Остапа Вересая, «Гомера століття», «Бояна доби», «су-часного Нестора» яскраво виокремлюється в духовному житті нашого народу (*За В. Скуратівським*).

- ▶ Пояснити лексичне значення виділеного слова.
- ▶ До дієслів минулого часу дібрати інфінітиви, від яких вони утворилися.

Творча робота

- ▶ До дієслів записати всі можливі форми минулого часу. Виділити су-фікси, характерні для дієслів минулого часу.

Вести, гасити, дивитися, здійснювати, куштувати.

- ▶ Дібрати до дієслів синоніми. З окремими скласти речення. Виділити граматичні основи.

Матеріал для вчителя. *Вести* — провадити, проводити, проводити, заводити, упроваджувати, запроваджувати. *Гасити* — загашувати, пригашу-вати, притушувати. *Дивитися* — глядіти, зирити, спостерігати, подивлятися, зиркати. *Здійснювати* — реалізувати, втілювати, виконувати, справджувати. *Куштувати* — пробувати, дегустувати, смакувати, пригублювати.

Логічний диктант

- ▶ До фразеологічних зворотів дібрати відповідні сполучення слів. Ви-ділити в них дієслова минулого часу. Назвати суфікси.

1. Піймав облизня
2. Гаплик пришити
3. Розводити кислиці
4. Накрив мокрим рядном
5. Як мокре горить
6. Нагріти душу

1. Робити щось без бажання
2. Накинувся з погрозами
3. Знайти співчуття
4. Залишився ні з чим
5. Зробити дошкульне зауваження
6. Плакати

Творче конструювання

- ▶ Від поданих дієслів утворити форми минулого часу. Увести у словосполучення. Виділити головне і залежне слова.

Плести, перемогти, лягти, запрягти, берегти, допомогти, пливти.

- ▶ До утворених дієслів минулого часу дібрати, де можна, слова-синоніми.

V. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Що нового ви дізналися про дієслова?
2. Як змінюються дієслова минулого часу?
3. Як творяться дієслова минулого часу? Навести приклади.
4. Де і з якою метою використовуються дієслова минулого часу?

VI. Домашнє завдання

Скласти й записати розповідь про відомого науковця (актора, співака), використовуючи дієслова минулого часу. Визначити вид дієслів (доконаний/недоконаний).

Урок № 16

МАЙБУТНІЙ ЧАС ДІЄСЛІВ

Мета: поглибити знання семикласників про часи дієслова, зокрема про майбутній час; удосконалити загальнопізнавальні вміння й навички визначати час дієслів та вирізняти майбутній час дієслів від інших; розвивати творчі вміння доцільно використовувати дієслова майбутнього часу в монологічних та діалогічних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу знайомити семикласників з мальовничими куточками України.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: уживання дієслів-синонімів, антонімів у переносному значенні.

Текст (риторичний аспект): складання висловлювань у художньому стилі з дієсловами майбутнього часу.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Відтворення теоретичних відомостей, застосування яких потрібне на уроці****Дослідження-спостереження**

- ▶ Записати вислови усної народної творчості. Визначити синтаксичну функцію дієслів. Дослідити, у яких дієсловах можна визначити час.

1) Історію вивчай — розуму набувай. 2) Коли б знав, де впаду, то соломки б підстелив. 3) Не плакали козаки з біди і не мали журби. 4) Козак гуляє в полі — то він на волі (*Нар. творчість*).

- ▶ Пояснити вживання тире в першому й останньому реченнях.

Вибіркова робота

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й основну думку висловлювання. Дібрати заголовок. Знайти й виписати до таблиці дієслова минулого, теперішнього і майбутнього часів.

Минулий час	Теперішній час	Майбутній час

Якщо стоятимеш на березі, на спресованому нашаруванні геологічних епох, то зловиш очима далеку лінію горизонту, контури низьких, похилих берегів і не зможеш надивуватися озерним плесом. Який же ти незвичайний, Свитязю! Про розміри озера, особливо його глибину, ходять легенди. За глибиною Свитязь не має рівних в Україні. Переважає він і прославлений угорський Балатон, і легендарну білоруську Нароч. Середня глибина Свитязю — 7 метрів, а в западині північно-західної частини озера нещодавно встановили глибину п'ятдесят вісім і чотири десятих метра.

За літо у Свитязі прогріються тільки поверхневі води, у придонних його шарах температура цілий рік буде триматися від шести до восьми градусів. Вода у Свитязі надзвичайно чиста, світла і прозора. Узимку вона буде ще прозорішою — можна побачити дрібні предмети на глибині п'яти і більше метрів (*За В. Мірошниченком*).

IV. Зіставлення нових знань із базовими

Коментар учителя. Проста форма дієслів доконаного виду майбутнього часу твориться за допомогою тих самих закінчень, що й дієслова теперішнього часу. Тому значення майбутнього часу пов'язане з префіксами,

суфіксами, зміною наголосу, зміною кореневих голосних звуків, за допомогою чого утворюються дієслова майбутнього часу. Наприклад: *читаю — прочитаю; кінчаю — кінчу; гукаю — гукну*.

Дієслова недоконаного виду мають синтетичну (складну) й аналітичну (складену) форми. Синтетична форма за походженням аналітична, бо історично склалася з інфінітива змінюваного дієслова й особових форм дієслова *йняти (имати) -му* (1-ша ос.), *-меш* (2-га ос.), *-ме* (3-тя ос.), *-мемо* (1-ша ос.), *-мете* (2-га ос.), *-муть* (3-тя ос.).

Аналітична форма майбутнього часу дієслів недоконаного виду складається з особових форм допоміжного дієслова *бути* та інфінітива змінюваного дієслова, яке виражає лексичний зміст.

V. Виконання системи завдань творчого характеру

Творча робота

- ▶ Від неозначеної форми дієслова утворити складну форму майбутнього часу в першій і другій особах однини і множини. Виділити закінчення.

Летіти, сидіти, казати, берегти, запрягти, стерегти.

- ▶ Скласти речення, використовуючи дієслова складеної форми майбутнього часу.

Лексико-фразеологічна п'ятихвилинка

- ▶ До фразеологічних зворотів дібрати синонімічні дієслова з довідки. Утворити від них складену форму майбутнього часу.

Крутити носом, пасти задніх, ані пари з уст, узятись за розум, продати душу.

Довідка: розумнішати, вередувати, мовчати, зрадити, відставати.

Робота з деформованим висловлюванням

- ▶ Відновити текст, розкриваючи дужки: поставити дієслова у формі майбутнього часу.

(Поїхати) знайомитися зі степовим біосферним заповідником Асканія-Нова. (Відвідати) штучний ставок та пташник. (Знайомитися) з життям промислово-мисливських і декоративних птахів. (Цікавитися) планами на майбутнє.

Творче конструювання

- ▶ Утворити від складеної форми майбутнього часу складну. 2–3 форми ввести в речення, ускладнені однорідними членами.

Буде радіти, буду стояти, будемо служити, будемо будувати, будемо захищати.

- ▶ Пояснити вживання особових закінчень.

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити вислови усної народної творчості, уставляючи потрібні за змістом дієслова у формі майбутнього часу з довідки. Визначити форму майбутнього часу дієслів (проста, складна чи складена).

1) Бистра вода як..., так і..., а тиша — шумить і шумить. 2) Біля жару й камінь... 3) Біля сухого дерева і мокре... 4) Блискавка... — і камінь... 5) Від зрізаного дерева пагінці таки... (*Нар. творчість*).

Довідка: надійти, перепадати; тріснути; горіти; блищати, тріщати; прорости.

Ситуативне завдання (робота в парах)

- ▶ Скласти діалог у парах відповідно до однієї із ситуацій.

Варіант 1. Уявити, що ви стали переможцем конкурсу «Краса і біль України» і вас запросили на телебачення дати інтерв'ю й відповісти на кілька запитань. Відповідаючи, уживати дієслова майбутнього часу.

Варіант 2. Уявити, що ви є активним членом гуртка «Юний еколог». На черговому засіданні ви розглядаєте питання роботи під час зимових канікул. Своєму керівникові ви ставите кілька запитань і ділитесь пропозиціями.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Скласти письмову невеличку розповідь про те, які звичаї, традиції козаків можна запровадити в сучасне життя, використовуючи дієслова майбутнього часу. Знайти і підкреслити дієслова майбутнього часу.

Уроки № 17–18

УРОКИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 5–6.

ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ

РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ

ОПИСУ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ

Мета: удосконалювати мовленнєво-мислительні вміння учнів усвідомлювати тему й основну думку тексту, тип і стиль мовлення почутого; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати типологічний, композиційний і змістовий аналіз художнього тексту розповідного характеру з елементами опису зовнішності людини, сприймати текст, розуміти

його, докладно відтворювати, використовуючи виражальні авторські засоби.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Робота з текстом переказу (підготовча робота до письмового докладного переказу)

Сприймання на слух тексту учнями

- ▶ Прослухати уривок з оповідання Анатолія Дрофаня «Роман Курочка». Визначити тип мовлення тексту. Довести, що висловлювання поєднує два типи мовлення.

РОМАН КУРОЧКА

На крутому березі Дністра стоїть невелике село Берізки. У тих Берізках і живе учень п'ятого класу Роман Курочка. Хлопець він на вигляд не дуже показний: невисокий, худорлявий, кирпатий, з гарними темно-сірими очима. А русяве волосся на голові за літо так вигорає на сонці, що стає білим-білим. Груди і плечі вузькі.

Роман був найменшим у класі. Вийдуть учні на фізкультуру, вишикуються в одну лінію, плече до плеча, то Курочка найостанніший. А коли йдуть строем, Микола Перегуда, що був у класі найвищим, озирнеться та насмішкувато й кине:

— Ей, Романе, ноги вище піднімай!

І весь клас так і зайдеться сміхом.

Узагалі той Перегуда не давав бідному Курочці спокою. Високий, здоровий, він, бувало, штовхне хлопця в плече:

— Ти, Романе, навіть не курочка, а справжнісіньке курча.

Роман мовчки зносив ті глузування Перегуди. Та й що міг сказати, коли на зріст він був якраз тому під руки. Тільки одного разу не втерпів, стиснув кулаки і тремтливим голосом сказав:

— Ну почекай, ми ще з тобою поквитаємось...— і, певно, в ту хвилину Романові дуже хотілося бути більшим і сильнішим за Перегуду.

Жили Роман з матір'ю на березі Дністра. Невелика їхня хата у садочку стояла над дорогою, а кінець городу спускався до самісінької води. І влітку, поки мати працює в колгоспі, хлопець усе біля річки: то рибу ловить, то ятери сушить, то весло струже або смолить свою плоскодонку. А то збере цілу ватагу таких хлопців, як сам, та все проводить з ними змагання.

І тут Роман виявився таким майстром, що випередити його ніхто не міг. Він так спритно вимахував руками і перебирав у воді ногами, що й справді був схожий на прудку риби (За А. Дрофанем, 256 сл.).

Бесіда за змістом тексту

- ▶ Визначити, про що розповідається в тексті. З'ясувати тему й основну думку висловлювання.
- ▶ Назвати учасників мовленнєвої ситуації. Дати їм характеристику.
- ▶ Чому Романа називали справжнім курчам?
- ▶ Хто не давав бідному Курочці спокою?
- ▶ У чому виявився Роман майстром?
- ▶ Визначити мікротеми висловлювання. Скласти план.

Орієнтовний план

1. Роман Курочка — житель села Берізки.
2. Найменший у класі учень.
3. Глузування Перегуди.
4. Улітку все біля берега Дністра.
5. Спритність Романа.

- ▶ Виділити в тексті опис.

Мовностилістичний аналіз тексту

- ▶ Виділити в тексті опис Романа Курочки. (*Невисокий на зріст, худорлявий, кирпатий, з гарними темно-сірими очима. А русяве волосся на голові за літо так вигорає на сонці, що стає білим-білим. Груди і плечі вузькі*).
- ▶ Дібрати синоніми до слова *показний*. (*Видний, солідний, презентабельний, ставний, статечний, імпозантний*).
- ▶ На що був схожий Роман? (*На прудку риби*).
- ▶ Пояснити лексичне значення слова *ятери*. (*Ятери — риболовче знаряддя у вигляді сітки, натягнутої на обручі, що їх установлюють на дні водойм*).

Повторне читання тексту

Учні уточнюють, чи правильно вони запам'ятали послідовність розповіді, відзначають виражальні прийоми, використані автором в описі зовнішності людини.

IV. Письмовий переказ тексту

V. Узагальнення зробленого на уроці

VI. Домашнє завдання

Скласти розповідь з елементами опису зовнішності вашого друга (подружки).

Урок № 19

СПОСОБИ ДІЄСЛІВ (ДІЙСНИЙ, УМОВНИЙ, НАКАЗОВИЙ)

Мета: поглибити знання семикласників про способи дієслів; формувати загальнопізнавальні вміння відрізнити дієслова різних способових форм, правильно визначати морфологічні ознаки, синтаксичну роль способових дієслів; удосконалювати навички правильного й доречного використання способових дієслів в усному та писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до видатних людей України.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння найуживаніших фразеологізмів (у тому числі прислів'їв, приказок), до складу яких входять дієслова дійсного, умовного, наказового способів.

Культура мовлення і стилістика: уживання одних способів дієслів чи форм певного часу замість інших.

Текст (риторичний аспект): складання висловлювань у художньому стилі з дієсловами дійсного, умовного й наказового способів.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети і завдань уроку

III. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Вибірково-пошукова робота

- Прочитати речення. Знайти й вписати з них у три колонки дієслова, що виражають: 1) реальну дію; 2) не реальну, а бажану, можливу дію; 3) спонукання до дії.

- 1) Без людської праці вся земля заросла б бур'яном (*О. Довженко*).
- 2) Книжку читай — розуму набувай. 3) Коли б знав, де впаду, то соломки підстелив. 4) Візьмись за діло з розумом — і сніг запалає. 5) Не зарікайся всього робити, тільки зарікайся своє вухо відкусити. 6) Живи своїм розумом, але звіряйся з чужим. 7) Було б бажання, а розум знайдеться. 8) Була б голова на плечах, а хліба вона придумає (*Нар. творчість*).

Дієслова, що означають реальну дію	Дієслова, що означають не реальну, а бажану, можливу дію	Дієслова, що виражають спонукання до дії

Робота з теоретичним матеріалом задля зіставлення нових знань з базовими

- ▶ Пояснення вчителем нового матеріалу за допомогою узагальнювальної таблиці.

Способи дієслів

Спосіб дієслова вказує на відношення дії до дійсності, встановлене тим, хто говорить		
Дійсний	Умовний	Наказовий
Дієслова означають реальну дію, тобто ту, яка відбувалася, відбувається чи відбуватиметься	Дієслова означають дію не реальну, а тільки бажану або можливу за певних умов	Через наказ, прохання, побажання, пораду, заклик виражає спонукання до дії
Дієслова змінюються за часами, числами та особами	Дієслова змінюються за числами, а в однині — й за родами	Дієслова змінюються за числами та особами

IV. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити народні вислови, поставивши дієслова, що в дужках, у формі 2-ої особи однини дійсного способу.

1. Як (дбати), так і (мати). 2) Як (працювати), так і (мати). 3) Як не (робити), так й не (мати). 4) Як (робити), так і (ходити). 5) Як (шити), так і (пороти) (*Нар. творчість*).

- ▶ Визначити вид дієслів (доконаний/недоконаний). Дібрати видові пари. Дослідити, до яких дієслів не можна дібрати видову пару.

Гра «Хто швидше»

- ▶ Утворити від поданих дієслів теперішнього часу форму наказового способу. (Учитель називає дієслова теперішнього часу, а учні по черзі утворюють форму наказового способу.)

Кличете, наближатися, малюєте, розвиваємо, плакаємо, принесемо, в'яжете, радіємо, пишаємося.

Ігрове завдання «Знайди слово»

- ▶ Відновити дієслова у формі наказового способу.

Варіант 1

1) Лізти (у формі I особи множини). 2) Сидіти (у формі I особи множини). 3) Стати (у формі I особи множини). 4) Вносити (у формі I особи множини). 5) Лагодити (у формі II особи множини). 6) Вивозити (у формі II особи множини). 7) Примітити (у формі II особи множини). 8) Дозволити (у формі II особи множини).

1			ь	м	о		
2			ь	м	о		
3			ь	м	о		
4			ь	м	о		
5				ь	т	е	
6				ь	т	е	
7					ь	т	е
8					ь	т	е

Ключ. 1. Лізьмо. 2. Сядьмо. 3. Станьмо. 4. Вносьмо. 5. Лагодьте. 6. Вивозьте. Примітьте. Дозвольте.

Варіант 2

Дієслова *різати, вірити, стежити, ударити, висипати, залишити, покликати* поставити у формі II особи однини.

1			ж		
2			р		
3			ж		
4			р		
5				п	
6				ш	
7					ч
8					в

Ключ. 1. Ріж. 2. Вір. 3. Стеж. 4. Удар. 5. Висип. 6. Залиш. 7. Поклич. 8. Постав.

Антонімічна п'ятихвилинка

- У порожні клітки правої частини фігури вписати антоніми до поданих дієслів у тій же формі наказового способу. Визначити особу й число дієслів.

Х	О	В	А	Й	
З	М	О	Ч	И	
В	Н	О	С	Ь	
Б	У	Д	У	Й	
В	Х	О	Д	Ь	
З	Г	А	Д	У	Й
З	Н	И	К	Н	И
В	И	К	И	Н	Ь

1					
2					
3					
4					
5					
6					
7					
8					

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

1. Виписати з підручника літератури розповідь у художньому стилі. Визначити способи вжитих дієслів. Указати на їх морфологічні ознаки.
2. Записати два дієслова, що виражають: а) дію; б) стан. Утворити від них усі способові форми. На прикладах довести особливості зміни дієслів у дійсному, умовному і наказовому способах.

Урок № 20

ТВОРЕННЯ І ПРАВОПИС

ДІЄСЛІВ УМОВНОГО СПОСОБУ

Мета: поглибити знання семикласників про способи творення й особливості правопису дієслів умовного способу; формувати вміння правильно визначати спосіб дієслова, розрізняти й доречно використовувати в мовленні дієслова умовного способу; удосконалювати культуру усного й писемного мовлення; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати почуття поваги, гордості за досягнення наших співвітчизників.

Внутрішньопродметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: уживання дієслівних синонімів, антонімів у переносному значенні.

Текст (риторичний аспект): створення висловлювань у художньому стилі з дієсловами умовного способу.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети і завдань уроку

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок

Навчальне читання мовчки

- ▶ Прочитати мовчки текст. Визначити, від якої особи ведеться розповідь. Знайти дієслова, визначити їх спосіб (дійсний, умовний чи наказовий). Дієслова якого способу відсутні в тексті?

РОДИННИЙ СПОГАД

З чого ж почати, аби не захарашувати спогадів про Івана Світличного? Хотілося б почати з глибокого коріння нашого роду, але де воно,

те коріння? Старобільщину як частину Дикого Поля заселявали щойно в XVII столітті, а в селі, де третину корінного населення забрав один лише 1933 рік, нелегко відшукати навіть усні *перекази* про предків.

Іван був первістком у молодого сільського подружжя Меланії й Олексія Світличних. Під час *голоду* 1932–1933 років Іванові було 3–3,5 роки. Батьки не дали йому померти, бо, здається, швидше померли б самі, рятуючи дитину. Зрештою, батько помер би, якби його не взяв до себе в місто Луганськ молодший мамин брат.

Під час *майстрування* на погрібнику *вибухового* механізму в Іванових руках стався вибух. Якщо б мама не мобілізувала свої сили, то Іван залишився б калікою. Маючи таку фізичну ваду, Іван був винятково *майстровитий* (За Н. Світличною).

- ▶ Дослідити, які дієслівні форми наявні в тексті. Назвати їх.
- ▶ Визначити, до яких частин мови належать виділені слова. Дібрати до них спільнокореневі дієслова.

Вибірковий диктант

- ▶ 3–поміж дієслів виписати ті, що вжиті у формі умовного способу. Свій вибір обґрунтувати.

Збагнув би, посолив, сядь, цвенькала б, хай найметує, днювали, обідати, зрозумів би, нехай пишуть, прийдьте, присвоїв, покращила, прориваються, сидатиме, утворіть, чіплявся б, випік, палахкотів би, заміси.

IV. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи

Вибіркова робота

- ▶ Прочитати речення. Виписати дієслова умовного способу. Пояснити спосіб їх творення.

1) Якби мені черевики, то пішла б я на музики. 2) Коли б знав, де впаду, то соломки б підстелив. 3) Ах, коли б вистачило мені сили й часу, написав би я роман про визволення Західної України, про возз'єднання наших народів. 4) Я працював би день і ніч хоч сто років і ніколи б не знав ні втоми, ні нудьги, і ніколи б не докучала мені робота. 5) Я міг би довго жити і творити багато лише на основі добра, на основі позитивних стимуляторів.

- ▶ До дієслів умовного способу дібрати інфінітиви.

Дослідження-відновлення

- ▶ Списати уривки з віршованих творів, розкриваючи дужки. Виділити закінчення дієслів умовного способу. Визначити число й рід дієслів умовного способу. З'ясувати особливості вживання частки *б(би)*.

Заздрю я бджолі найбільше в світі.

Коли *(б,би)* так навчився працювати –

Скільки міг (*б,би*) правди назбирати
У життя,
На буйнім його цвіті.

П. Воронько

Якби я втратив очі, Україно,
То зміг (*б,би*) жить, не бачачи ланів,
Поліських плес, подільських ясенів,
Дніпра, що стелить хвилі, наче сіно.
У глибині моїх темнот і снів
Твоя лунала (*б,би*) мова солов'їна;
Той світ, що ти дала мені у віно,
Від сяйва слова знову (*б,би*) заяснів.

Д. Павличко

Творча робота

- ▶ Утворити від поданих дієслів форму умовного способу. Змінити ці дієслова за родами й числами (усно).
Хотіти, працювати, доторкнутися, повірити, писати.
- ▶ Використовуючи утворені дієслова умовного способу, дати відповідь на запитання: що було б, якщо зникли б твори відомих майстрів слова?

Завдання для кмітливих

1. Назвати три дієслова у формі минулого часу, співзвучні з віддієслівними іменниками чоловічого роду 2-ої відміни твердої групи.
2. Яке дієслово, що означає будівельну роботу, у формі наказового способу в 2-й особі однини співзвучне з іменником чоловічого роду 2-ої відміни твердої групи на означення професії будівельника?
3. Яке дієслово, що має префікс, у наказовому способі в другій особі однини співзвучне з прикметником чоловічого роду, що означає внутрішні якості людини в називному відмінку?

Ключ: 1. Біг, віз, ніс. 2. Штукатур. 3. Злий.

Гра «Хто швидше»

- ▶ Дати відповіді на запитання:
  1. Якому способові дієслова властиві не всі особові форми?
  2. У формі якого способу і часу дієслова не змінюються за особами?
  3. Як утворюються дієслова умовного способу?

V. Підбиття підсумків

VI. Домашнє завдання

Виписати з творів українських поетів уривки, у яких уживаються дієслова у формі умовного способу. Наприклад: «Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя» (*Т. Шевченко*).

Урок № 21**ТВОРЕННЯ І ПРАВОПИС ДІЄСЛІВ
НАКАЗОВОГО СПОСОБУ**

Мета: поглибити знання семикласників про способи творення й особливості правопису дієслів наказового способу; формувати вміння правильно визначати спосіб дієслова, розрізняти й доречно використовувати в мовленні дієслова наказового способу; удосконалювати культуру усного й писемного мовлення; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати почуття поваги, гордості за досягнення наших співвітчизників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: уживання дієслівних синонімів, антонімів у переносному значенні.

Текст (риторичний аспект): створення висловлювань у художньому стилі з дієсловами умовного способу.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Повідомлення теми, мети і завдань уроку****III. Відтворення теоретичних відомостей,
застосування яких потрібне на уроці****Вибірково-розподільна робота**

- ▶ Подані дієслова записати у три колонки: а) дієслова дійсного способу; б) умовного способу; в) наказового способу.

Повернися, укриють, читаєте, ходив би, несуться, світіть, виступали б, подумав, не хотів би, повернися, раділи б.

Дієслова дійсного способу	Дієслова умовного способу	Дієслова наказового способу

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Коментар учителя. Дієслова наказового способу мають три особові форми: 2-га особа однини (бери, жни; плач, читай), 1-ша особа множини (берімо, жнімо, плачмо, читаймо), 2-га особа множини (беріте, жніте, плачте, читайте).

Форми наказового способу утворюються від основи теперішнього часу. Є два типи творення форм наказового способу.

Перший тип. Для дієслів цього типу характерні закінчення *-и, -імо, -іть*.

Особа	Однина	Множина
1-ша	—	пишімо, учімо, летімо
2-га	лети, пиши, вчи	летіть, пишіть, учіть

Другий тип. У 2-й особі однини наказового способу дієслова мають чисту основу, відповідно у 1-й особі множини закінчення *-мо*, у 2-й множини — *-те*.

У дієсловах з основою на *д, т, з, л, н* у формах наказового способу всі ці приголосні пом'якшуються: *стань, сядь, злязьте, гляньте, дозвольмо*.

Дієслова з основою на губний, шиплячі приголосні та на *р* у формах наказового способу не пом'якшуються: *плач, плачмо, плачте, мажте, удар, облиш, голуб, голубмо, голубте*.

Для 3-ї особи однини та 3-ї особи множини наказовий спосіб твориться за допомогою частки *хай (нехай)*, яка додається до дієслів теперішнього часу або простої форми майбутнього часу: *хай скаже, хай скажуть, хай підуть, хай зроблять*. Це так звана описова форма наказового способу.

V. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи

Колективна робота над текстом

- ▶ Прочитати висловлювання. Визначити, чи можна його вважати текстом. До якого стилю мовлення належить? Чому? Виписати дієслова. Визначити їх вид, спосіб творення.

Болять майбутнім, школо, твої груди —
 Нехай святиться твій простий поріг!
 Це вчителі, найкращі наші люди,
 Готують старт для всіх крутих доріг.
 Так, Вчителю, вже істина ця сива,
 Хай все в книжках — хіба ж в книжках усе?!
 Бо неповторність людська, як росина,
 Всеможне сонце в крихточці несе.
 Неси, як пташку, мрію їм безсонну,
 Щодня їм поклювати дай зерна
 І в корінці пізнай шумливу крону,
 Щоб в небі вкорінилася вона.
 Це вчителі, найкращі наші люди,

Плекають нас для всіх крутих доріг.
Болять майбутнім, школо, твої груди —
Нехай святиться твій простий поріг!

І. Драч

Творча робота

- ▶ Утворити від дієслів форму наказового способу в усіх можливих особових формах. Скласти з ними речення-заклики на тему «Підвищення культури поведінки».

Берегти, порадити, розказати, перевіряти, боротися.

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити прислів'я, розкриваючи дужки і ставлячи дієслова в наказовому способі. Виділити закінчення.

1) (Бути) спокійні, як поросля в мішку. 2) (Драти) лико, поки спокійно. 3) Де тин нижчий, там і (перелазити). 4) (Ждати) у моря погоди. 5) (Знати) віл з волон, а кінь — з конем. 6) (Знати) кінь з конем, свиня зі свинею, рідня — з ріднею. 7) (Знати) годині ціну, хвилинам — рахунок (*Нар. творчість*).

- ▶ Визначити число й особу дієслів.

Пошуково-вибіркова робота

- ▶ Виразно прочитати вірш. З'ясувати, до кого і чому М. Рильський звертається у своєму творі. Знайти і виписати дієслова наказового способу. Визначити їх стилістичну роль у поетичних творах.

МОВА

Як парость виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде. Вірно і слухняно
Нехай вона щоразу служить вам,
Хоч і живе своїм живим життям.
Прислухайтесь, як океан співає —
Народ говорить. І любов, і гнів
У тому гомоні морським. Немає
Мудріших, ніж народ, учителів;
У нього кожне слово — це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.
Не бійтесь заглядати у словник:
Це пишний яр, а не сумне провалля;
Збирайте, як розумний садівник,
Достиглий овоч у Грінченка й Даля.
Не майте гніву до моїх порад
І не лінуйтесь доглядать свій сад.

М. Рильський

VI. Підбиття підсумків

VII. Домашнє завдання

Сформулювати й записати у формі спонукальних речень 5–6 порад щодо поважного ставлення до надбань попередніх поколінь. Визначити спосіб ужитих дієслів.

Урок № 22

БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛОВА

Мета: ознайомити семикласників із безособовими дієсловами; формувати вміння розрізняти особові й безособові дієслова; удосконалювати вміння доречно вживати безособові дієслова в усному та писемному мовленні, визначати їх виражальні можливості; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу познайомити з надбаннями народної медицини українців.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення і стилістика: використання в мовленні слів-синонімів.

Текст (риторичний аспект): доречне використання художніх засобів мовлення в тексті.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування нової компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок учнів

Колективна робота з текстом (пошуково-вибірковий диктант)

- ▶ Прочитати текст. Визначити його тему й основну думку. Знайти й виписати дієслова, які не пов'язані з будь-якою особою. Визначити, що вони виражають.

Звертаючись до багатьох надбань народної медицини, ми здебільшого використовуємо дикорослі рослини. Поміж тим незвичайні цілющі властивості мають і культурні представники зеленого світу.

Доведено, що споживання, наприклад, варених бульб сприяє лікуванню виразки шлунка, знижує артеріальний тиск. При кашлю та цукровому діабеті рекомендовано відпочивати не тільки у сосновому лісі чи горіховому гаю, а й на плантаціях білокачанної. Доведено, що при серцево-судинних захворюваннях слід уживати персики і суниці. Абрикоси посилюють зір. Виноград, вишні, сливи зміцнюють організм (3 кн. «Відкриття, знахідки, пошуки»).

IV. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Трансформація мовних одиниць у висловлюванні

- ▶ Прочитати текст. Спробувати замінити в тексті особові дієслова на безособові. З'ясувати, які зміни відбудуться у висловлюванні. Визначити синтаксичну роль безособових дієслів.

На грядці видніється суниця. Її користь ніхто не переоцінить. Вона виводить камені, зміцнює серце. Суниця лікує анемію, зміцнює десна, кістки і зуби. Тому виводять різні сорти цієї культури і високо її цінують (3 журналу).

Творче конструювання

- ▶ Від поданих дієслів утворити безособові. Увести їх у самостійно складені речення на тему «Природа-помічниця».
Чує, бачить, живе, діє, працює, хоче.
- ▶ Визначити спосіб творення безособових дієслів.

Творче реконструювання

- ▶ Перебудувати речення так, щоб у кожному було безособове дієслово. Поширити речення, використовуючи знання про цілющі рослини.

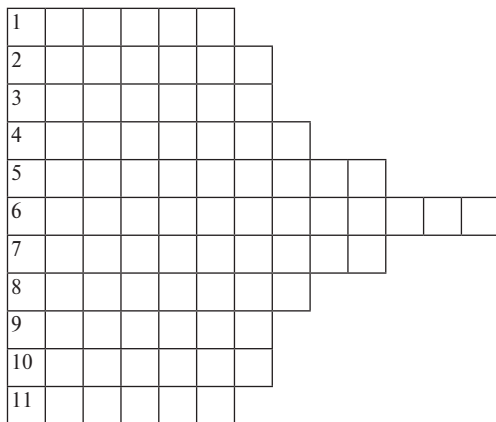
Зразок. У лісі пахне сосна. У лісі запахло сосною.

Сосна виділяє фітонциди, що вбивають хвороботворні мікроби. Вода залила луки. Дощ покropив землю. Ехінацея підвищує імунітет. Яблука зміцнюють здоров'я. Кропива поповнює організм аскорбіновою кислотою (3 журналу).

- ▶ З'ясувати значення виділеного слова. (Імунітет — несприятливість організму до збудників заразних хвороб, до отруєння).

Ігрове завдання

- ▶ Розгадати кросворд. У горизонтальні рядки вписати дієслова, що вживаються тільки в безособовому значенні у формі однини теперішнього або минулого часу.

1. Явище природи, що свідчить про початок дня. 2. Дієслово на означення випадкового успіху у справах. 3. Явище природи, що свідчить про початок вечора. 4. Дієслово з часткою *-ся*, утворене від особового в третій особі однини, що означає впевненність у чомусь. 5. Стало холодніше. 6. Синонім до дієслова *світає*. 7. Синонім до дієслова *пощастить*. 8. Дієслово з часткою *-ся*, спільнокореневе з іменником *життя*. 9. Синонім до дієслова *вечоріє*. 10. Дієслово з часткою *-ся*, спільнокореневе з іменником *сплюха*. 11. Явище природи, характерне великою кількістю опадів.

Ключ: 1. Світає. 2. Щастить. 3. Вечоріє. 4. Віриться. 5. Похолодало. 6. Розвидняється. 7. Поталанить. 8. Живеться. 9. Смеркає. 10. Спиться. 11. Дощить.

V. Систематизація й узагальнення знань з теми

► Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Які дієслова називаються безособовими?
2. Чи може при безособових дієсловах стояти підмет?
3. Що виражають безособові дієслова?
4. Як можуть утворюватися безособові дієслова від особових?
5. Чи змінюються безособові дієслова за особами або родами?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Підготувати повідомлення в науковому стилі на тему «Безособові дієслова».
2. Використовуючи безособові дієслова, записати 3–4 народні рецепти від будь-яких хвороб.

Урок № 23

СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ДІЕСЛІВ

Мета: познайомити семикласників зі способами творення дієслів; формувати вміння знаходити дієслова й визначати спосіб їх творення, вправно ними користуватися при творенні дієслів; доречно використовувати в мовленні дієслова, утворені різними способами; удосконалювати культуру усного й писемного мовлення; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу познайомити з надбаням народної медицини.

Внутрішньопродметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: уживання дієслівних антонімів.

Текст (риторичний аспект): створення висловлювань у художньому стилі з використанням дієслів, утворених різними способами.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок учнів

Вибіркова робота

- ▶ Прочитати текст. Виписати слова, утворені: а) префіксальним; б) суфіксальним; в) префіксально-суфіксальним способами.

ЛЮБИСТОК

З'явився любисток у нашому краї дуже давно. Розкішне зелене листя, приємний запах, лікувальні властивості зробили цю рослину улюбленою в народі.

Любисток використовують для приготування народних ліків від головного болю. Здавна українські дівчата мили любистком голову, щоб волосся було гарним, щоб не боліла голова (*З журналу*).

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Дослідження-спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Розглянути таблицю і визначити, від яких частин мови творяться дієслова.

Дієслівні префікси багатозначні, тому за їх участю утворюються дієслова з різним значенням (руху, переміщення тощо).

Від дієслів дієслова творяться за допомогою суфіксів, а від інших частин мови — за допомогою суфіксів, префіксів і способом словоскладання.

Способи творення дієслів

Префіксальний	Суфіксальний	Префіксально-суфіксальний	Словоскладання
<p>в- (<i>уві-</i>): <i>вписати, увібрати, влити;</i></p> <p>від(і)-: <i>відрахувати;</i></p> <p>до- (<i>ді-</i>): <i>дочистити;</i></p> <p>над- (<i>і-</i>): <i>надписувати, надірвати;</i></p> <p>о- (<i>об-, обі-</i>): <i>обшити, обіграти, обнести;</i></p> <p>під- (<i>і-</i>): <i>підїхати, підіграти, підібрати;</i></p> <p>по-, попо-: <i>подерти, попоходити;</i></p> <p>при-: <i>пришити;</i></p> <p>роз- (<i>розі-</i>): <i>розгромити, розіграти</i></p>	<p>-а-, (-я-): від іменників, прикметників, вигуків: <i>моргати, хлопати, вечеряти, міцнішати;</i></p> <p>-ува (-юва-): від іменників: <i>підмалювати, записувати, днювати, учителювати;</i></p> <p>-і-: від іменників, прикметників, числівників: <i>жаліти, біліти, двоїти;</i></p> <p>-ну-: від прикметників, вигуків: <i>стукнути, ойкнути;</i></p> <p>-ка-: від займенників, вигуків, часток: <i>бекати, кукувати</i></p>	<p>під-, з- + -ува- (-юва-): <i>підвищувати, зменшувати;</i></p> <p>ви-, по-, з-, не-, про- + -и-, -ува-, (-юва-): <i>викорінювати, знешкоджувати, пофарбувати;</i></p> <p>від-, до-, з-, не-, на- + -ся: <i>відчепитися, ненаїстися, допрацюватися</i></p>	<p>а) іменна частина + дієслівна основа: <i>благоволити, верховодити;</i></p> <p>б) складні іменники + -ува- (-юва-), -а- (-я-): <i>вільнодумствувати, добродіяти</i></p>

V. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Творчий диктант

- ▶ Дібрати антоніми до поданих дієслів, змінюючи в них префікси. Визначити морфологічні ознаки утворених дієслів.

Виростити, зсипати, розширити, наблизитися, приближати, ділитися, дарувати.

- ▶ Скласти розповідь про цілющі рослини, яким віддають перевагу у вашій родині, використовуючи дієслова.

Творче конструювання

- ▶ Від поданих слів утворити дієслова суфіксально-префіксальним способом.

Корінь, хвороба, ліки, кашель, міцність, жаль, зима, зелень, молодь.

Творче реконструювання

- ▶ Замінити словосполучення дієсловами. Визначити спосіб їх словотворення. Виділити суфікси.

Рибу ловити, єдина боротьба, змінювати за дієвідмінами, тихий мир, козу водити, благо робити.

Довідка для вчителя: риболовствувати, єдиноборствувати, дієвідмінювати, утихомирити, козіводити, благодіяти.

Гра «Хто більше»

- ▶ Від дієслів утворити якомога більше дієслів префіксальним способом.

Зразок. Учити — перевчити, довчити, недовчити, підучити, відучити. Нести, читати, майструвати, різати, слухати.

- ▶ Розібрати за будовою 2–3 слова.

Ігрове завдання для кмітливих

До записаних коренів додати префікси та суфікси. Визначити спосіб творення відновлених слів.

				Ч	И	Т								
			Т	О	П	Л								
				П	И	С								
		Г	О	Д	Ж									
	М	А	Л	Ь										
С	Т	У	К			І								
Г	У	Р	К			І								
Б	У	Р	М			І								
Г	Р	И	М											
Б	Л	И	М											
С	М	И	К											

Ключ: перечитувати, протоплювати, переписувати, погоджувати, змальовувати, стукотіти, гуркотіти, бурмотіти, гримати, блимати, смикати.

VI. Систематизація й узагальнення знань з теми

1. Які способи словотворення характерні для дієслів?
2. Від яких частин мови творяться дієслова?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Підготувати повідомлення в науковому стилі на тему «Способи творення дієслів».
2. Виписати з енциклопедії текст, який би розповідав про лікувальні властивості рослин вашого краю. Знайти в тексті дієслова, утворені різними способами. Розібрати ці слова за будовою.

Урок № 24**ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 2
(ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ)**

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень семикласників з теми «Дієслово як частина мови»; перевірити знання й уміння, необхідні для правильного використання дієслів у мовленні; удосконалити навички розпізнавати мовні явища, установлювати відповідність між ними, групувати, доповнювати тощо.

Форма проведення тематичної контрольної роботи: виконання тестових завдань закритої й відкритої форми.

Обладнання: тестові завдання.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення семикласників
з темою, метою й завданнями уроку****III. Мотивація навчальної діяльності учнів**

Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань закритої й відкритої форми. Проведення інструктажу щодо виконання тестових завдань.

**IV. Виконання тестових завдань закритої
й відкритої форми за варіантами****Варіант 1**

1. Позначити рядок, у якому не всі слова належать до форм дієслова.
А Працював би, купують, заспіваймо.
Б Будемо говорити, обступаючи.
В Розуміючи, надісланий, ховаючи.
Г Учити, навчивши, учіння.
2. Позначити рядок, у якому всі дієслова є інфінітивами.
А Охопити, побачити, ішов.
Б Говорити, спати, сміятися.
В Сидіти, наїжачитися, діждалися.
Г Малювала, стежити, махати.
3. Установити відповідність між дієсловами та їх видо-часовими формами.

А Доконаний вид, майбутній час.	1 Буду в'язати.
Б Недоконаний вид, майбутній час.	2 Перечитав.
В Доконаний вид, минулий час.	3 Працюватимемо.
	4 Змалюю.
	5 Підписав.
	6 Зроблю.
- 4.** Установити відповідність між дієсловами та їх часовою формою.
А Минулий.	1 Сподіватимусь, буде малювати.
Б Теперішній.	2 Відпочинеш, полечу.
В Майбутній.	3 Працюють, ігнорую.
	4 Сконала, допомогли.
	5 Відвідав, утекли.
	6 Буду грати, лякатиму.
- 5.** Установити відповідність між дієсловами та їх способовими формами.
А Дійсний.	1 Полетіться, задзвонить.
Б Умовний.	2 Спишіть, принеси.
В Наказовий	3 Розказала, турбують.
	4 Допоміг би, прийшла б.
	5 Спечіть, стежте.
	6 Обґрунтувала б, прибіг би.
- 6.** Установити відповідність між дієсловами і способами їх творення.
А Префіксальний.	1 Някати, рожевіти.
Б Суфіксальний.	2 Переписати, відійти.
В Префіксально-суфіксальний.	3 Богохульствувати, красномовити.
Г Складання слів.	4 Попроїсти, провідати.
	5 Столярувати, тиснути.
	6 Поглиблювати, пританцьовувати.
- 7.** Утворити й записати всі можливі форми наказового способу дієслова *радіти*.
- 8.** Скласти два речення з безособовими дієсловами. Визначити їх синтаксичну роль.

Варіант 2

- 1.** Позначити рядок, у якому не всі слова належать до форм дієслова.
А Відпускаючи, турбувати, перехідний.
Б Спілкуючись, посміхнувся, принісши.
В Гордувати, посивілий, серйозний.
Г Бігатимете, господарюючи, освітлений.

2. Позначити рядок, у якому всі дієслова є інфінітивами.
- А Нездужати, нездоровиться, цвіте.
  - Б Летіти, одягати, переконуватися.
  - В Заздрити, цвів, охопити.
  - Г Відпустити, горіти, мила.
3. Установити відповідність між дієсловами та їх вищо-часовими формами.
А Доконаний вид, майбутній час.	1 Перерахував.
Б Недоконаний вид, майбутній час.	2 Буду вчити.
В Доконаний вид, минулий час.	3 Напечемо.
	4 Вимию.
	5 Малюватимемо.
	6 Підстелив.
4. Установити відповідність між дієсловами та їх часовою формою.
А Минулий.	1 Радіють, розповідають.
Б Теперішній.	2 Переписав, поневолив.
В Майбутній.	3 Буду допомагати, визволимо.
	4 Запалив, скрикнув.
	5 Аналізую, ідуть.
	6 Допушу, зроблю.
5. Установити відповідність між дієсловами та їх способовими формами.
А Дійсний.	1 Зупиніться, ударте.
Б Умовний.	2 Приніс би, ходила б.
В Наказовий.	3 Лється, нездоровиться.
	4 Ревів би, мчали б.
	5 Світить, робімо.
	6 Допустив, завітчав.
6. Установити відповідність між дієсловами і способами їх творення.
А Префіксальний.	1 Косити, думати.
Б Суфіксальний.	2 Передбачити, прибути.
В Префіксально-суфіксальний.	3 Покращувати, насидітися.
Г Складання слів.	4 Водовозити, риболовити.
	5 Парубкувати, нукати.
	6 Додуматися, потовщати.
	7 Одірвати, охолонуту.
7. Утворити й записати всі можливі форми наказового способу дієслова *сидіти*.
8. Скласти два речення з безособовими дієсловами. Визначити їх синтаксичну роль.

Оцінювання тестових завдань

Тип завдання	Завдання закритої форми						Завдання відкритої форми	
	завдання з множинним вибором		завдання на встановлення відповідності					
Номери завдань	1	2	3	4	5	6	7	8
Варіант 1	Г	Б	А – 4, 6 Б – 1, 3 В – 2, 5	А – 4, 5 Б – 3 В – 1, 2, 6	А – 1, 3 Б – 4, 6 В – 2, 5	А – 4, 2 Б – 1, 5 В – 6 Г – 3		
Варіант 2	В	Б	А – 3, 4 Б – 2, 5 В – 1, 6	А – 2, 4 Б – 1, 5 В – 3, 6	А – 3, 6 Б – 2, 4 В – 1, 5	А – 2, 7 Б – 1, 5 В – 3, 6 Г – 4		
Кількість балів	1 б.	1 б.	1,5 б.	1,5 б.	1,5 б.	1,5 б.	2 б.	2 б.

V. Організований збір зошитів для тематичних контрольних робіт

VI. Відповіді на запитання, що виникли в учнів під час виконання тестових завдань

VII. Домашнє завдання

Скласти шість завдань за темою «Дієслово» на встановлення відповідності.

Урок № 25

ДІЄСЛОВА І ІІ ДІЄВІДМІН

Мета: повторити й поглибити знання семикласників про дієслова І і ІІ дієвідмін; удосконалювати загальнопізнавальні вміння визначати належність дієслів до певної дієвідміни; розвивати творчі вміння використовувати дієслова І і ІІ дієвідмін у зв'язних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати в семикласників шанобливе ставлення до видатних українців.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: уживання дієслів-синонімів, засвоєння найуживаніших фразеологізмів (у тому числі прислів'їв і приказок), до складу яких входять дієслова І і ІІ дієвідмін.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння дієслівних словосполучень з керованим залежним словом.

Текст (риторичний аспект): складання висловлювань у художньому стилі з дієсловами у формі другої особи однини.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Оголошення теми, мети й завдань уроку

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок школярів

Творчий диктант

- ▶ Записати текст, знайти дієслова теперішнього, майбутнього й минулого часів. Визначити морфологічні ознаки. Усно продовжити розповідь.

Князь Дмитро Вишневецький — це мудрий, енергійний чоловік. Він зробив те, чого не вдалося його попередникам. Перший український *гетьман* зібрав у єдине ціле розрізнені козацькі ватаги. 1552 року спорудив на острові *Хортиця* великий замок.

Щороку в нашому краї *з'являлася* орда. Вона палила квітучі села й міста, гнала в неволю людей (*За М. Слабошпицьким*).

- ▶ Пояснити написання виділених слів у тексті. Визначити синтаксичну роль дієслів.

IV. Зіставлення нових знань із базовими

- ▶ За допомогою узагальнювальної таблиці пригадати вивчене про дієслова I і II дієвідмін. Знайти нову інформацію.

Дієвідміни	
I дієвідміна	II дієвідміна
<p style="text-align: center;">3 особа</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>однини -е(є)</p> </div> <div style="text-align: center;"> <p>множини -уть(-ють)</p> </div> </div>	<p style="text-align: center;">3 особа</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>однини -ить(-іть)</p> </div> <div style="text-align: center;"> <p>множини -ать(-ять)</p> </div> </div>
<p>За основою інфінітива:</p> <p>а) з односкладовою основою;</p> <p>б) з суфіксами <i>-ува-</i>, <i>-ну-</i>, <i>-і-</i>, <i>-а-</i>, що не випадають в особових формах: <i>грати</i>;</p> <p>в) з основою на приголосний: <i>могти</i>;</p> <p>г) з основою на <i>-оро-</i>, <i>-оло-</i>: <i>колоти</i>;</p> <p>д) дієслова <i>хотіти</i>, <i>іржати</i>, <i>ревіти</i>, <i>сипіти</i>, <i>гудіти</i></p>	<p>За основою інфінітива:</p> <p>а) з суфіксами <i>-и-</i>, <i>-і-</i>, <i>-ї-</i>, які випадають в особових формах: <i>клеїти</i>;</p> <p>б) з суфіксом <i>-а-</i> після шиплячих та [j]: <i>стояти</i>;</p> <p>в) дієслова <i>спати</i>, <i>бігти</i> та інші</p>

V. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Вибірково-розподільна робота

- ▶ Із поданих словосполучень вибрати дієслівні з керованим залежним словом. Записати їх у два стовпчики: у перший — з дієсловами I дієвідміни, у другий — з дієсловами II дієвідміни.

Виконати завдання, писати на замовлення, просити приїхати, учинитися вишивати, двічі перепитати, гарно працювати, шанувати їх, червоніти за нього.

Ігрове завдання «Четверте зайве»

- ▶ Прочитати рядки дієслів. Визначити їх дієвідміну. Знайти зайві слова.
  1. Казати, затримувати, дихати, дивитися.
  2. Збиратися, розходитися, молотити, учинити.
  3. Зробити, літати, сіяти, зникати.

Лексико-фразеологічна п'ятихвилинка

- ▶ Розтлумачити подані фразеологічні звороти. Визначити дієвідміну дієслів-тлумачень. Дібрати до них, якщо це можливо, синоніми.

- 1) За холодну воду не братися. 2) Варити воду. 3) Прикусити язик.
- 4) Міняти шило на швайку. 5) Чесати язика. 6) Язик держати за зубами.
- 7) Як після маку. 8) Моркву скребти. 9) З торбою пустити.

Матеріал для вчителя. 1) За холодну воду не братися — ледарювати (дармувати, лінуватися). 2) Варити воду — вередувати (капризувати, вигадувати, перебирати, коверзувати, марудити). 3) Прикусити язик — мовчати (німувати, замовчувати, помовчувати, помовкувати). 4) Міняти шило на швайку — робити щось без користі. 5) Чесати язика — говорити пусте (казати, промовляти, проказувати, балакати, мовити, мовляти). 6) Язик держати за зубами — мовчати. 7) Як після маку — спати добре. 8) Моркву скребти — сварити. 9) З торбою пустити — розорити.

Відтворення деформованого висловлювання

- ▶ Прочитати текст. Переписати його, ставлячи інфінітиви, що в дужках, у потрібній формі.

Гнат Петрович Юра (згадувати) цю чудову людину, і відразу (спливати) в пам'яті гумореска Остапа Вишні... «А звідки Гнат Юра (взятися)? Гнат Юра народився — народився він у селі Федварі Олександрійського повіту на Херсонщині 1887 року».

Коли (залишатися) з Гнатом Петровичем наодинці, він часто (згадувати) своє дитинство, юнацькі роки, що (промайнати) на колишній Херсонщині, а тепер Кіровоградщині.

1907 року Юра (стати) професійним актором (*За Ю. Ягничем*).

Дослідження-відновлення

- Установити відповідність між основами дієслів і їх закінченнями у 3-й особі множини теперішнього часу. Аргументувати свій вибір.

1) хоч ...	А — ять
2) біж ...	Б — ать
3) кле ...	В — уть
4) біга ...	Г — ють
5) мол ...	
6) диш ...	
7) лет ...	

Ключ: 1 — В, 2 — Б, 3 — А, 4 — Г, 5 — Г, 6 — В, 7 — А.

VI. Систематизація й узагальнення знань

- Подумати і дати відповіді на запитання:
1. Що таке дієвідмінювання? (*Зміна дієслів за особами й числами*).
  2. Як визначити дієвідміну за основою інфінітива?
  3. Які ще існують способи визначення дієвідміни дієслів?

VII. Підсумок уроку

Визначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці, аналіз здібностей, що сформувалися під час вивчення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VIII. Домашнє завдання

1. За вивченим теоретичним матеріалом підготувати повідомлення про дієвідмінювання дієслів, використовуючи власні приклади.
2. Скласти міні-висловлювання в художньому стилі, використовуючи дієслова у формі 2-ої особи однини.

Урок № 26**ДІЄВІДМІНЮВАННЯ ДІЄСЛІВ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ**

Мета: поглибити знання семикласників про дієслова I і II дієвідмін, сприяти зміцненню навичок визначення дієвідмін дієслів, правильного написання їх особових закінчень; редагувати деформовані тексти; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу познайомити учнів з Шевченком — художником.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: уживання дієслів-синонімів, засвоєння найуживаніших приказок і прислів'їв, до складу яких входять дієслова I і II дієвідмін.

Текст (риторичний аспект): складання висловлювань у художньому стилі з дієсловами у 2 особі однини.

Фонетика й орфоенія: чергування приголосних у дієсловах.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку. Оголошення епіграфа

*Тарас Шевченко... Такий великий, що бути
більшим не можна. Як Україна. Як світ.*
Борис Харчук

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок семикласників

Вибіркова робота на основі тексту

- ▶ Прочитати текст. Визначити його тему й основну думку.

У творчості Т. Г. Шевченка поезія нерозривно пов'язується з живописом. Вони виражають творчу індивідуальність митця. До нас дійшло 240 поетичних творів великого Кобзаря і 1200 мистецьких робіт художника. Видатний митець пробував себе у різноманітній техніці, навіть у скульптурі, а за успіхи у *гравюрі* йому було присвоєно звання академіка.

Т. Г. Шевченко — неперевершений майстер пейзажу. Чарівна природа і на малюнках, і в ліричних творах контрастує з важкими соціальними умовами життя народу.

Однією з перлин національної графіки є альбом *офортів* «Живописна Україна». Також Шевченко створював портрети й автопортрети (За О. Марченко).

- ▶ Виписати з тексту дієслова, з'ясувати їх часові форми.
- ▶ Скориставшись словником, з'ясувати значення виділених слів. (*Гравюра* — зображення, одержане шляхом відбиття малюнка, вирізьбленого або витравленого на металевій пластинці чи спеціально підготовленій дошці. *Офорт* — спосіб поглибленого гравірування на металі з допомогою кислот).

Дослідження-зіставлення

- ▶ Визначити дієвідміну поданих дієслів. Утворити форму 1-ї і 2-ї особи однини теперішнього часу. Підкреслити букви, що позначають звуки, які чергуються.

Стерегти, дихати, просити, крутити, мостити, пекти, їздити, топити, ловити, любити, графити.

- ▶ Визначити особливості чергування приголосних звуків у дієсловах I і II дієвідмін.

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Коментар учителя. У процесі творення особових форм дієслів теперішнього і майбутнього простого часу в дієсловах доконаного виду I дієвідміни перед усіма особовими закінченнями відбувається чергування приголосних:

[г], [з] — [ж];
[х], [с] — [ш];
[к] — [ч].

У дієсловах другої дієвідміни приголосні чергуються тільки при утворенні форм I-ої особи однини:

[зд] — [ждж];	[в] — [вл'];
[д] — [дж];	[б] — [бл'];
[т] — [ч];	[ф] — [фл'];
[с] — [ш];	[м] — [мл'];
[ст] — [шч];	[п] — [пл'].

V. Удосконалення загальнопізнавальних умінь з теми

Відтворення деформованого висловлювання

- ▶ Прочитати, розкриваючи дужки (поставити дієслова у відповідній особовій формі теперішнього часу). Відновлений текст записати. Позначити закінчення дієслів.

Двадцять один — вік досить зрілий. Шевченко багато (бачити), (пізнавати). З тих ранніх років, коли (вчитися) грамоті, не (пропускати) можливості читати. (Малювати) олівцем, (захоплюватися) аквареллю, самотужки (виконувати) досить складне малювання, (учитися) відрізняти живопис справжній від мазанини на робочих майданчиках і в домі Ширяєва.

(Пізнавати) життя геніального художника і (думати): а якщо б не було Літнього саду зі статуями? Чи зустрівся б перший рисувальник ширяєвської артілі з Іваном Максимовичем Сошенком? (*За Л. Большаковим*).

Творче моделювання

- ▶ Від поданих дієслів утворити особові форми теперішнього часу.

Зразок. Малювати — малюю, малюєш, малює, малюємо, малюєте, малюють.

Тесати, розповідати, готувати, плести, творити.

- ▶ Визначити вид дієслів (доконаний чи недоконаний). Від дієслів доконаного виду утворити просту форму майбутнього часу, а від дієслів недоконаного виду — складну і складену. Виділити закінчення. Дібрати до виділених слів синоніми.

Дивитися, вивчати, порівняти, здолати, рости.

Матеріал для вчителя: дивитися — глядіти, зирити, зріти, спостерігати; вивчати — вчити, завчати, заучувати, виучувати, зубрити; здолати — подолати, перебороти, перемогти.

Вибіркова робота

- ▶ Прочитати зразки усної народної творчості. Виписати ті, у яких дієслова вживаються у формі теперішнього або майбутнього часу. Визначити дієвідміну дієслів, виділити закінчення.

1) Усякий зшиє, та не всякий викроїть. 2) Гарно того вчити, хто хоче все знати. 3) Дерево за плодами, а людина — за ділами пізнаються. 4) Діло майстра величає. 5) Доки не впрієш, доти не вмітимеш. 6) Знатимеш ремесло — годуватиме воно (*Нар. творчість*).

VI. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповідь на запитання:

1. Унаслідок чого відбувається чергування приголосних у дієсловах?
2. Чи однакові зміни відбуваються при зміні в дієсловах I і II дієвідмін?
3. Які приголосні можуть чергуватися при зміні форми дієслова?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Скласти повідомлення в науковому стилі на тему «Особливості дієвідмінювання дієслів теперішнього і майбутнього часу».
2. Використовуючи дієслова теперішнього і майбутнього часу, створити міні-твір-роздум на тему «Ким Шевченко є для українців?»

Урок № 27

БУКВИ *Е, И* В ОСОБОВИХ ЗАКІНЧЕННЯХ ДІЄСЛІВ I і II ДІЄВІДМІН

Мета: поглибити знання семикласників щодо правопису особових закінчень дієслів I і II дієвідмін; сприяти зміцненню навичок визначення дієвідміни дієслів, правильно писати й пояснювати орфограми в особових закінченнях дієслів; розвивати творчі вміння використовувати дієслова I і II дієвідмін

у власних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного матеріалу виховувати бережливе ставлення до флори і фауни.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: уживання дієслів-синонімів, засвоєння найуживаніших приказок і прислів'їв, до складу яких входять дієслова I і II дієвідмін.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння дієслівних словосполучень з керованим залежним словом.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.

Оголошення епіграфа

*Люблю я свій прекрасний край,
його степи широкі,
його річки глибокі,
де вітер гне буркун, розмай.*

М. Чернявський

III. Виконання системи творчих завдань, спрямованих на повторення й поглиблення вивченого

Пояснювальний диктант

- ▶ Прослухати текст. Записати його під диктовку. Знайти орфограму «Букви *e, u* в особових закінченнях дієслів». Визначити дієвідміну. Пояснити правопис.

Як добре мандрувати літом Україною! Проїжджаємо її шляхами і розкриваємо перед собою все нові й нові обрії. Вони манять і кличуть. Теплий вітер лоскоче лице. І біжимо ми до степових криниць попити холодної води.

Ідемо тобою, земле моя, і в серці зріє пісня (*За І. Цюпою*).

Вибіркова робота

- ▶ Продовжити зміст прислів'їв і приказок, дібравши їх продовження з довідки. Замість крапок поставити пропущені голосні *e, u*. Пояснити свій вибір за допомогою правил.

1) Як дбат..м..м, ... 2) Тим прихильнішою буде тобі земля, ... 3) Яким плугом ор..т., ... 4) Бит..м..мо того, ... 5) Будуватим..мо — ...

Довідка: чим нижче уклон..шся; таким і жать буд..те; хто не пильнує свого; так і мат..м..м; велику мороку мат..м..мо.

Творча робота

- ▶ Утворити від поданих дієслів складну і складену форми майбутнього часу в III особі множини. Знайти слово, від якого утворюється лише проста форма майбутнього часу. Пояснити.

Ходити, оберігати, збудувати, створювати, доглядати, виготовляти.

- ▶ Утворити від інфінітивів дієслова у складній формі майбутнього часу в III особі однини.
Саджати, зберігати, пропагувати, примножувати, захищати.

Гра «Четвертий зайвий»

- ▶ Прочитати подані рядки слів. Перевірити правильність написання особових закінчень у дієсловах. Знайти четверте зайве. Записати правильний варіант слова.

- 1) Мовчете, лежите, кажеш, сваришся.
- 2) Мрієте, аплодуєте, ловете, чистите.
- 3) Лежиш, мовчиш, славеш, багрієте.
- 4) Пишите, робите, читаєш, працюємо.

Творче конструювання

- ▶ Подані дієслова записати у формі II особи однини. Увести їх у словосполучення «дієслово + іменник».

Полити, *знаходити*, тріснути, деренчати, *казати*, цокотіти.

- ▶ Використовуючи виділені слова з попередньої вправи, скласти усне міні-висловлювання на тему «Збереження природних багатств — наш обов'язок».

IV. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповідь на запитання:

1. Які закінчення мають дієслова I дієвідміни в теперішньому й майбутньому часі?
2. Які закінчення мають дієслова II дієвідміни в теперішньому й майбутньому часі?
3. У якій особі дієслова I і II дієвідмін мають однакові закінчення? (У першій особі однини).

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

1. Виписати 5–6 фразеологічних зворотів, у яких уживаються дієслова у формі II особи однини теперішнього часу.
2. Скласти ігрове завдання «Третє зайве», використовуючи дієслова з орфограмою «Букви *e(ε)*, *и(i)* в особових закінченнях дієслів».

Урок № 28**УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 7.
УСНИЙ ТВІР — ОПИС ЗОВНІШНОСТІ
ЛЮДИНИ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ**

Мета: формувати мовленнєво-комунікативні вміння усно скласти твори — описи зовнішності людини в художньому стилі; удосконалювати вміння розуміти логіку викладу, визначати тему й основну думку тексту, тип і стиль мовлення; підвищувати мовленнєву культуру семикласників.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення семикласників
з темою, метою, завданнями уроку****III. Актуалізація опорних знань учнів**

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Які характерні особливості має твір-опис?
2. Чим він відрізняється від розповіді?
3. Зі скількох структурно-композиційних частин складається опис зовнішності людини?

IV. Виконання практичних завдань творчого характеру**Вибіркова робота**

- ▶ Прочитати текст. Виписати слова для опису зовнішності, згрупувати їх за основними ознаками портретної характеристики людини: зріст, волосся, очі, обличчя, одяг.

...Де б не опинився, блукаючи цієї ночі, Баглай: чи біля саги, в якій місяць плавав розплавлений, чи на соборнім майдані,— усюди невидимо була за ним і його юна мадонна із загорілими міцними руками, з сумовитим лицем задуманим, на якому ота смага сарматська горить! Один раз тільки і вдалося Миколі побачити її зблизька — біля самого паркана поливала. Стояла зарошена, із шлангом у руці, а спідлоба погляд на Баглая — глибокий, важкуватий якийсь, недовірливий... Густа смаглявість лица різко відтіняла голубизну очей, сумовито-сторожких, зачаєних. Недовіра і смуток глибокий — вони найбільше вразили. Уста затиснуті, а в погляді і в усій поставі було щось затяте, сміливе, угадувалася внутрішня сила природи, пристрасність, надійність душі. Волосся темно-русьве було вільно розкинуте на плечах, кільчасті кінчики його золотилися

на сонці, ніби злегка пригорілі, припалені іншим, степовим, сонцем. Сумовита глибінь очей була аж з прозеленню якоюсь, з отією, що її колись, мабуть, можна було тільки в очах у мавок погледіти десь на Вовчих Водах. Зовсім не надовго зустрілися тоді їхні очі, він привітався, і вона відповіла йому неголосно: «Здрастуйте». То і вся була розмова (*О. Гончар*).

- ▶ На чому акцентує увагу автор в описі дівчини?
- ▶ За допомогою яких мовних засобів виразності досягається образність й емоційність зображення дівчини?

Складання власного тексту-опису

- ▶ Користуючись пам'яткою для створення твору — опису зовнішності людини і поданим допоміжним матеріалом, скласти усний твір — опис зовнішності знайомої вам людини.

Пам'ятка «Як створити опис зовнішності людини»

1. Дібрати влучний заголовок для твору-опису.
2. Скласти план тексту.
3. Описати обличчя, очі, ніс, губи, волосся.
4. Описати поставу, одяг.
5. Розповісти про вік людини.
6. Схарактеризувати індивідуальні риси характеру і вдачу.
7. Висловити власне ставлення до зовнішності людини.

Допоміжний матеріал

Обличчя: бліде, довгасте, засмагле; з майже білими бровами; з ледь запаленими щоками; з гострими вилицями; рожеволиця, смагляве.

Очі: блакитно-зеленаві; виразні; великі; втомлені; гарні; зеленкуваті; спокійно-серйозні; сумовито-чорні густі довгі вії; ледь примружені; опущені вії мінливо-зеленого кольору; темно-сірі; холодні; великі; веселі; сірі; вицвілі на сонці; добрі; звичайні; з грізною червонястою іскрою; карі із зеленовим блиском; напухлі під очима мішки; прозорі; пронизливі; ясні, як зорі.

Ніс: великий; довгий; картоплиною; короткий; кирпатий; м'ясистий; рівний.

Губи (вуста): знебарвлені; повні; рожеві; чітко й химерно окреслені; міцно стиснуті.

Волосся: голова в кучерях, як у золотому вінку; давно не стрижене; закручене кільцями; кучма поріділого, але ще буйного, закучерявлено-сивого волосся.

Постава: висока; виструнчена; вузькоплеча; збита; кругленька; легка; міцна; мініатюрна; невисока; повненька; присадкувата; гнучка; струнка; ставна; сухорлява; тендітна; тоненька; яскрава.

Одяг: строгий; темно-сірих тонів; мереживні рукавички; однотонна; сирувато-темна сукня.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Письмово оформити підготовлений на уроці твір — опис зовнішності людини.

Урок № 29

ПРАВОПИС -ТЬСЯ, -ШСЯ В КІНЦІ ДІЄСЛІВ

Мета: повторити й закріпити знання семикласників про дієслово, його морфологічні ознаки; сприяти зміцненню навичок змінювати дієслова теперішнього часу, правопису дієслів, що закінчуються на *-ться*, *-шся*, знаходити й пояснювати орфограми; розвивати творчі вміння зіставляти, порівнювати, моделювати, конструювати мовні явища, відтворювати деформоване висловлювання, що містить дієслова на *-ться*, *-шся*; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати в семикласників найкращі моральні цінності.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння найуживаніших прислів'їв, приказок, до складу яких входять дієслова.

Фонетика и орфоенія: вимова дієслів на *-ться*, *-шся*.

Текст (риторичний аспект): складання висловлювань у художньому стилі з дієсловами.

Правопис: правопис *-ться*, *-шся* в кінці дієслів.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок семикласників

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити прислів'я: вставити потрібні за змістом дієслова на *-ться*, *-шся*. Записати речення. Визначити дієвідміну дієслів та інші морфологічні ознаки.
  - 1) Не плюй у криницю, бо... і тобі води... 2) Як..., так і спатимеш.
  - 3) Силуваним конем... 4) Зло, причинене чужому теляті, ...на твоїй ко-

рові. 5) Людина людиною..., а дерево — землею. 6) Держись за гриву, бо за хвіст... 7) У ноги..., а за п'яти кусає (*Нар. творчість*).

Матеріал для вчителя: 1) Не плюй у криницю, бо *прийдеться* і тобі води *напиться*. 2) Як *постелешся*, так і спатимеш. 3) Силуванним конем *не доробишся*. 4) Зло, причинене чужому теляті, *окотиться* на твоїй корові. 5) Людина людиною *тримається*, а дерево — землею. 6) Держись за гриву, бо за хвіст *не вдержишся*. 7) У ноги *кланяється*, а за п'яти кусає.

- ▶ Прочитати дієслова на *-ться, -шя*, додержуючись орфоепічних норм.

Колективна робота над текстом

- ▶ Прочитати текст. Визначити жанр висловлювання, стильову належність, тему й основну думку.

Оля й Ліда пішли до лісу. Після втомливого шляху вони сіли на траві відпочити й пообідати. Витягли з сумки хліб, масло, яєчка. Коли дівчата вже закінчили обідати, недалеко від них сів на дерево соловейко й заспівав. Зачаровані прекрасною піснею, Оля й Ліда сиділи, *боячись поворухнутися*. Соловейко перестав співати. Оля *збрала* недоїдки й шматки газети, *кинула* під кущ. Ліда збрала недоїдки в газету, *загорнула* й поклатала в сумку.

— Навіщо ти збрала сміття? — запитала Оля.— Це ж у лісі... Ніхто не бачить (*В. Сухомлинський*).

- ▶ Що відповіла Ліда на запитання Олі?
- ▶ Виписати виділені дієслова. Утворити від них форми другої особи однини, третьої особи множини теперішнього або майбутнього часу. Пояснити вживання м'якого знака в утворених дієсловах.

Попереджувальний диктант

- ▶ Записати під диктовку текст. Пояснити правопис дієслів на *-ться, -шя*.

Кістяне поле стелиться на всі боки скатертиною ніжної озимини. Повертаєшся до села, і світять тобі кетяги калини на сільській околиці. Не пригасають і тоді, коли гурт розходить по хатах.

З приходом зими всі пам'ятають про калину. Красуються вогники червоних кетягів. Зірвеш одну ягоду, другу.. Скривишся, але потім посміхнешся від такого цілющого смаку! (*За Є. Гуцалом*).

Лексико-фонетична п'ятихвилинка

- ▶ Уписати в горизонтальні рядки дієслова у формі II особи однини теперішнього часу, інфінітиви яких мають таке лексичне значення.

1. Проводити час за яким-небудь заняттям, що служить для розваги, відпочинку. 2. Швидко пересуватися. 3. Спрямовувати погляд, прагнучи побачити когось. 4. Доводити до сухого стану, робити сухим. 5. Радіти, показуючи це на обличчі.

Г						я
Н						я
Д						я
С						я
С						я

Ключ: 1. Граєшся. 2. Несешся. 3. Дивишся. 4. Сушишся. 5. Смієшся.

Відновлення — творче конструювання

- ▶ Записати зразки усної народної творчості, розташовуючи в логічній послідовності подані слова і ставлячи їх у потрібній формі. Знайти і підкреслити головні члени речення.

1) Правда, не, від, сховати. 2) Боятися, суд, не, правда. 3) Минати, одна, правда, усе, зостатися. 4) Розжитися, він, не, у, серед, зима, і, льод. 5) Слово, від, лід, і, розмерзатися (*Нар. творчість*).

- ▶ Визначити інфінітиви, від яких можна утворити безособові дієслова.

IV. Систематизація й узагальнення знань з теми

- ▶ Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Які часові форми властиві дієсловом доконаного і недоконаного виду?
2. Чи збігається вимова й написання буквосполучень *-ться*, *-шся*?

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Дібрати й записати 4–5 народних висловів на морально-етичну тему з дієсловами на *-ться*, *-шся*. Записати дієслова фонетичною транскрипцією.

Урок № 30

М'ЯКИЙ ЗНАК У ДІЄСЛОВАХ НАКАЗОВОГО СПОСОБУ

Мета: поглибити знання семикласників про способи дієслів, зокрема про дієслова наказового способу та їх творення; сприяти зміцненню навичок правильного написання слів з орфограмою «М'який знак у дієсловах наказового способу»; на основі мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу підвищувати мовний етикет семикласників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння найуживаніших прислів'їв, приказок, до складу яких входять дієслова.

Текст (риторичний аспект): складання висловлювань у художньому стилі з дієсловами.

Правопис: м'який знак у дієсловах наказового способу.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою і завданнями уроку. Оголошення епіграфа

*Хочеш бути розумним,
Навчись розумно запитувати,
Уважно слухати, спокійно
Відповідати і припиняти розмову,
Коли нічого більше сказати.*

I. Лафатер

III. Актуалізація мотиваційних резервів семикласників на основі актуалізації знань з теми

Пошуково-вибіркова робота

- ▶ Прочитати основні правила бесіди. Знайти й виписати дієслова наказового способу. Визначити їх особу й число. Сформулювати наявність чи відсутність м'якого знака в закінченнях виділених дієслів.

Основні правила бесіди

1. Не розмовляй занадто голосно.
2. Не говори злісно, суперечливо, жестикулюй помірно.
3. Обирай теми, які становлять спільний інтерес, зацікавлюють твого співрозмовника.
4. Своєчасно вмій підтримати розмову, висловлюйся правильно, вульгарних висловів не вживай.
5. Уважно вислухай співрозмовника, *цікався* його поглядами, проблемами, симпатіями.
6. Під час розмови *дивись* на свого співрозмовника і *стеж* за його реакцією.
7. Не говори без упину про власні біди, про свої й чужі проблеми.
8. Під час розмови стримуй свої почуття, ні в якому разі не насміхайся зі співрозмовника.

IV. Виконання системи завдань творчого характеру

Творча робота

- ▶ Подані дієслова записати в усіх формах наказового способу. Пояснити наявність або відсутність м'якого знака. З виділеними дієсловами

скласти три спонукальні речення-заклики до підвищення мовної культури.

Учити, уміти, сказати, писати, згадати, облишити, читати.

Відновлення — творче конструювання

- ▶ Записати зразки усної народної творчості, розташовуючи в логічній послідовності подані слова і ставлячи їх у потрібній формі. Виділені слова записати у формі наказового способу.

1) Чужий, розум, *учитися*, але, свій, не, *губити*. 2) *Бути*, здоровенькі, себе, *хвалити*, не, інший, не, *гудити*. 3) *Читати*, книга, розум, *набувати*. 4) *Вірити*, більше, очі, свої, ніж, чужий, речам (мові). 5) Знайти — *скакати* не, згубити — *плакати*, не (*Нар. творчість*).

Матеріал для вчителя: 1) Чужому розуму вчись, а свого не губи. 2) Будьте здоровенькі! Себе не хваліть, інших не гудьте. 3) Читайте книги — розуму набувайте. 4) Вірте більше своїм очам, ніж чужим речам. 5) Знайдеш — не скач, згубиш — не плач.

Лексична п'ятихвилинка

- ▶ Подані дієслова поставити у формі другої особи однини наказового способу. Дібрати до них антоніми.

Зразок. Уходити — ухось (прихось).

Згадувати, будувати, вносити, звикати, байдикувати, крутити.

Орфографічний практикум

- ▶ Записати дієслова. Пояснити вживання орфограм, які зустрілися в диктанті.

Беріть, злазьте, плачте, голублю, здобуватимемо, сиплеш, бережеш, крикнете, хай зробіть, хочеш, стоятимете, гляньте, ходімо, сміймося, нехай цвіте, шукай.

V. Систематизація й узагальнення знань з теми

Подумати і дати відповідь на запитання:

1. Як змінюються дієслова в наказовому способі?
2. За яких умов м'який знак уживається в дієсловах наказового способу?
3. Чи залежить закінчення дієслів наказового способу від дієвідміни дієслова?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Скласти й записати пам'ятку на кожен день з теми «Привітання», використовуючи дієслова наказового способу.

Урок № 31

НЕ З ДІЄСЛОВАМИ

Мета: повторити й поглибити знання семикласників про способи творення дієслів, зокрема про префіксальний спосіб; сприяти зміцненню навичок правопису дієслів з часткою *не* разом і окремо та позначати відповідні орфограми, пояснювати їх за допомогою орфографічних правил; формувати загальнопізнавальні вміння правильно писати дієслова з вивченою орфограмою; розвивати творчі вміння зіставляти, порівнювати, моделювати й конструювати мовні явища; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу підвищувати мовний етикет семикласників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння найуживаніших прислів'їв, приказок, до складу яких входять дієслова.

Текст (риторичний аспект): складання висловлювань у художньому стилі з дієсловами.

Правопис: *не* з дієсловами.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитати висловлювання. Чи можна вважати його текстом? З'ясувати тему й основну думку. Виписати слова, що вживаються з часткою *не*. Визначити, до яких частин мови вони належать.

Я ВАШІ ДУМКИ ЗНАЮ, Я ПО ОЧАХ ЧИТАЮ...

Нещодавно в одній психологічній лабораторії було проведено нескладний експеримент. Багатьом чоловікам показували дві однакові фотографії тієї самої світлоокої блондинки й пропонували порівняти їх. Усі досліджувані одноставно віддали перевагу одній із фотокарток, але жоден не зміг переконливо пояснити, чому. «Тут симпатичніша», — і все. Зовсім ніхто не помітив, що на симпатичнішій фотографії у блондинки трохи розширені зіниці. І тільки. Зрештою ніякої різниці. Лишається гадати, чому розширені зіниці надають жінці привабливості. Зіниці розширюються,

по-перше, від темноти, по-друге — від емоцій. Ну і звичайно, від атропіну. Тепер згадаємо: рослинне джерело атропіну має дивну назву «беладона» — красуня. Ефект відомий, виявляється, споконвіків.

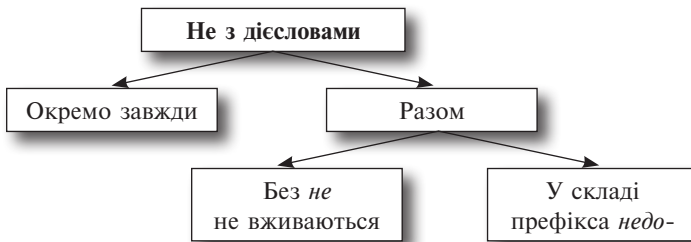
Зв'язок між шириною зіниць і привабливістю інтригує, і разом з тим немає більш прозорої ілюстрації ролі підсвідомого сприймання в нашому спілкуванні (*За О. Корніякою*).

- ▶ Дослідити спосіб утворення вжитих у тексті дієслів.
- ▶ Пригадати правила вживання частки *не* з іменниками, прикметниками, числівниками, дієсловами.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі виконання практичних завдань творчого характеру

Пошукова робота

- ▶ Доповнити узагальнювальну схему власне дібраними прикладами.

Пояснювальний диктант

- ▶ Записати під диктовку зразки усної народної творчості. Пояснити написання орфограм та вживання пунктограм за допомогою правил.

1) Не розводься про те, що й так зрозуміле. 2) Не називай ським, бо станеш таким. 3) Не кажи поганого про людину, вона скаже це ж саме й про тебе. 4) Не заживає рана від лихого слова. 5) Заживає рана від опіку, та не вщуває біль, завданий словом. 6) Сваритися не слід, бо від сварки не злічиш бід, вона не одного забрала, на погибель скарала. 7) Язик кісток не має, але кістки ламає. 8) Лихому слову не завадиш вернутися до тебе знову. 9) Не кажи всього, що знаєш і думаєш. 10) Хто не вміє робити, любить поговорити (*Нар. творчість*).

Творчий вибірково-розподільний диктант

- ▶ Утворити від поданих дієслів за допомогою частки *не* нові дієслова. Записати до однієї з колонок таблиці.

Може, спочивати, їсти, лежати, здоровиться, здужати, славити, боятися, довантажити, доопрацювати, волити, розповісти.

Разом	Окремо

Відновлення — творче конструювання

► Продовжити речення. Записати, розкриваючи дужки.

1. Тиждень (не)здужала...
2. Олексій (не)здужав...
3. (Не)зчулася дітвора...
4. (Не)славити героїв...
5. Такі вчинки (не)славлять...

Гра «Хто швидше»

► У горизонтальні рядки вписати дієслова в неозначеній формі, що пишуться з часткою *не* разом.

1										
2										
3										
4										
5										
6										
7										

Ключ: 1. Неволити. 2. Непокоїти. 3. Нехтувати. 4. Незчутися. 5. Ненавидіти. 6. Нестямитися. 7. Непритомніти.

► Замість рисочок вставити потрібні літери так, щоб вийшли дієслова, які пишуться з *не* разом і окремо (залежно від значення).

- 1) Н-з-у-а-и. 2) Н-с-а-и-и.

Ключ: 1. Нездужати. 2. Неславити.

V. Систематизація й узагальнення знань з теми

► Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Коли частка *не* з дієсловами пишеться окремо?
2. За яких умов *не* з дієсловами слід писати разом? Навести приклади.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Підготувати зв'язну розповідь у науковому стилі на тему «*Не* з дієсловами».
2. Скласти зв'язне висловлювання на тему «Від гарних слів язик *не* облізе», уживаючи дієслова, які пишуться з часткою *не* разом і окремо.
3. Підготувати запитання з теми «Дієслово як частина мови» для мовознавчого брейн-рингу.

Урок № 32**УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ
ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ «ДІЄСЛОВО».
МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ДІЄСЛІВ**

Мета: узагальнити й систематизувати знання семикласників з теми «Дієслово»; удосконалити вміння визначати морфологічні ознаки дієслова, його синтаксичну роль шляхом здійснення морфологічного розбору, пояснювати основні орфограми в дієсловах, використовуючи вивчені правила правопису; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу підвищувати мовний етикет семикласників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння найуживаніших прислів'їв, приказок, до складу яких входять дієслова.

Фонетика: вимова дієслів на *-ться, -шся*.

Правопис: правопис *-ться, -шся* в кінці дієслів, м'який знак у дієсловах наказового способу, *не* з дієсловами.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації знань.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Мотивація навчальної діяльності****III. Повторення відомостей
про дієслово як частину мови**

Проведення мовознавчого брейн-рингу з теми «Дієслово як частина мови. Правопис дієслів» за запитаннями, підготовленими учнями вдома.

**IV. Узагальнення й систематизація здобутих
знань у процесі практичної роботи****Попереджувальний диктант (робота в парах)**

- ▶ Записати під диктовку текст. Обмінявшись зошитами, перевірити правильність написання слів з вивченими орфограмами, розстановку розділових знаків.

ВОСКРЕСНЕМО

Воскреснемо, брати і сестри, бо земля наша хоч і розп'ята на хресті історії, але свята. Воскреснемо! Бо ми вічно були і на цій Богом даній землі як народ. І рідне небо хай пошле нам силу для життя!

Воскреснемо! Бо *світить* нам у віки пророцтво Тараса: «Не вмирає душа наша, не вмирає воля».

Подивімося на своє небо і думкою полиньмо аж до сонця і зірок і гляньмо на трепетну Землю. І тоді відкриється нам на зелено-голубому лику планети край, що *нагадує* собою серце України. Ні, немає кращої землі, ніж наша (*За Я. Гояном*).

Вибіркова робота

- ▶ Виписати дієслова. Знайти серед них дієслівні форми. Визначити морфологічні ознаки.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір четвертого і сьомого речень.
- ▶ Виконати морфологічний розбір виділених дієслів, скориставшись алгоритмом (*див. додаток*).

Творче відновлення — конструювання

- ▶ Записати вислови усної народної творчості, ставлячи дієслова, що в дужках, у потрібній формі. Визначити дієвідміну відновлених дієслів. Виділити особові закінчення.

1) Якщо б ти (мовчати), ти (*залишатися*) б мудрим. 2) (*Стримувати*) себе у всьому, а найбільше — у словах. 3) Одне погане слово (сказати) — (почути) десять. 4) Слів не (*розкидати*), добру славу (мати). 5) Раз (промовчати), де слід, і (*відвертати*) тисячу бід.

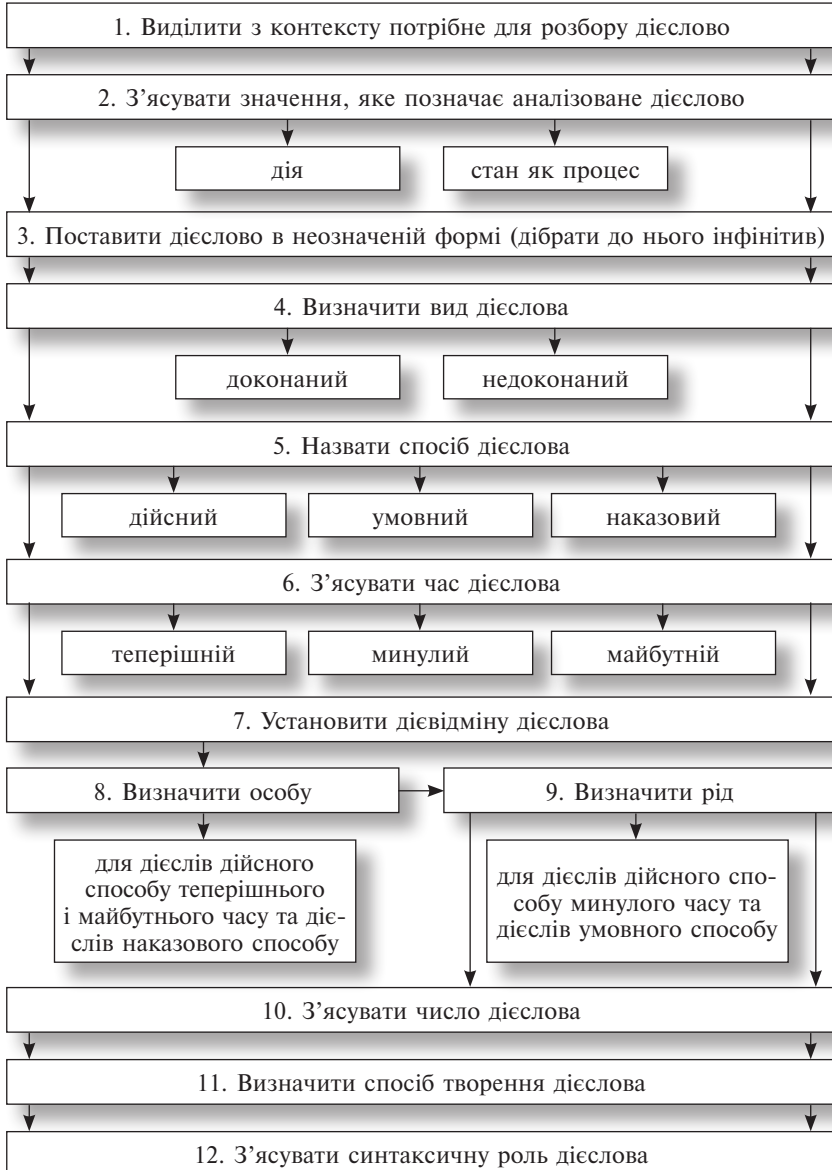
- ▶ Від виділених дієслів утворити форми на *-тсья*, *-шсья*.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

1. Повторити теоретичний матеріал з розділу «Дієслово».
2. Уявити ситуацію: дієслова як частини мови не існує. Поміркувати, чи змогли б ми спілкуватися один з одним без дієслів.

АЛГОРИТМ морфологічного розбору дієслова

Урок № 33**ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 3 (ДИКТАНТ).
КОНТРОЛЬНЕ АУДІЮВАННЯ ТЕКСТУ
НАУКОВОГО СТИЛЮ**

Мета: оцінити рівень орфографічної й пунктуаційної грамотності семикласників: правильно писати слова на вивчені орфографічні правила, ставити розділові знаки відповідно до опрацьованих правил пунктуації; перевірити якість оформлення роботи (охайність, каліграфія, дотримання червоного рядка, відсутність виправлень); здійснити перевірку здатності учнів сприймати незнайомий текст наукового стилю, розуміти його, запам'ятовувати фактичний зміст, тему й основну думку тощо.

Форма проведення тематичної атестації: написання контрольного текстового диктанту; тестові завдання (розуміння почутого тексту).

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення семикласників
з темою, метою й завданнями уроку****III. Мотивація навчальної діяльності учнів**

Ознайомлення з критеріями оцінювання контрольного диктанту й аудіювання. Проведення інструктажу щодо написання диктанту й перевірки рівня розуміння почутого тексту наукового стилю.

IV. Написання контрольного диктанту**Перше читання тексту контрольного диктанту вчителем**

- ▶ Учні під час першого слухання тексту диктанту сприймають його зміст, звертають увагу на наявність вивчених пунктограм, визначають слова, значення яких не зрозуміли у процесі сприймання.

**Повторне читання тексту диктанту вчителем
окремими частинами і його написання учнями****ВЕРБОВА ГІЛКА**

Минав листопад. У безмежних степах чутно стогін вітру холодного, квиління звіра голодного. Треба було поспішати, щоб переплисти сердице й примхливе восени Каспійське море, поки не припинилася навігація. Тому в маленькому степовому містечку Гур'єві пробули лише кілька годин. Незабаром мав вийти в море останній у цьому році поштовий

човен, і унтер-офіцер Булатов домовився, що їх довезуть на цьому до Мангишлаку. Це півострів на східному березі Каспійського моря. Проїжджих було двоє. Унтер-офіцер Булатов і доручений йому під догляд рядовий окремого Оренбурзького батальйону Тарас Шевченко.

Булатові показано пильно стежити за рядовим Шевченком. Щоб ані клаптика паперу, ні олівця, ні пера не тримав у кишені чи в ранці.

Самий ненависний солдатський ранець за плечима. От уже три роки носить його Тарас (*За О. Іваненко, 117 сл.*).

Заключне читання тексту диктанту вчителем і самоперевірка учнями написаного

V. Відповіді на запитання, що виникли в учнів під час написання контрольного диктанту

VI. Проведення контрольного аудіювання тексту наукового стилю

Сприймання на слух учнями незнайомого тексту від початку до кінця

БЕЗПРИТУЛЬНА

У байках, казках і прислів'ях зозулі явно не пощастило. Це єдина в Україні пташка, яка не заводить сім'ї й не будує гнізда. Безтурботність її давно ввійшла в приказку, а сама вона стала символом легковажності. На перший погляд для цього є цілком достатні підстави. І справді, що ж це за мати, яку не цікавить доля дітей? Яка підкладає яйця в гнізда інших птахів, звалюючи на них клопітливий обов'язок висиджувати та вигодовувати приймаків. Відклавши на землю яйце, зозуля бере його в дзьоб і, підлетівши непомітно до гнізда якої-небудь пташки, підкладає туди. Звичайно, коли господарів удома немає. Якщо ж птахи застають зозулю біля свого гнізда, вони накидаються на неї й проганяють геть, а часом і прочухана дадуть.

Учені підраховали, що зозулі підкидають яйця в гнізда 150 видів птахів. І найдивніше те, що яйця її завжди схожі і розміром, і кольором на яйця тих птахів, яким судилося стати майбутніми вихователями зозуленят. Сама зозуля важить 100 грамів, а пташки-вихователі — 7–10 грамів. І ось у зозулі виробилась особливість: вона несе крихітні яйця — не більші за горобині, їх можна виявити в гніздах плісок, вільшанок, горихвісток, сорокопудів, вівчариків, сільської ластівки і навіть у дуплі дятла. І господарі, як правило, не помічають цього.

Утрата зозулею інстинктів улаштування гнізда, висиджування пташенят і вигодовування їх, очевидно, пов'язана з особливостями кладки яєць. Зозуля несе яйця рідко, приблизно одне-два на тиждень. Кількість їх буває досить значною — від 12 і більше. Безумовно, коли б вона

сама висиджувала їх, то такий спосіб відкладання яєць сильно порушив би розвиток пташенят.

Ось вона й пристосувалася підкладати яйця в чужі гнізда, а це, у свою чергу, обумовило розвиток у зозулі низки інстинктів гніздового паразитизму: відшукування чужих гнізд, перенесення яєць у дзьобі й підкладання в чуже гніздо, причому лише по одному яйцю. Звідси виникли й такі видові особливості, як те, що яйце невелике в порівнянні з величиною самого птаха, міцна шкаралупа й сильна різноманітність у розмірах, формі і забарвленні яєць. Розрізняють понад 12 основних варіантів забарвлення, залежно від кольору яєць тих пташок, яким зозуля підкине свої яйця. Розвиток зародка в яйці зозулі триває 11 діб (на 1–2 дні менше, ніж у яєць господарів).

Схожі на своїх батьків і зозуліні діти. У них теж виробилися специфічні інстинкти, пов'язані з вихованням у чужому гнізді. Незабаром після того, як пташеня виклюнеться з яйця і трохи зміцніє, зозуленятко починає викидати з гнізда яйця або інших пташенят, своїх зведених братів. Робить це воно так: підсовується під пташеня й, коли те опиниться в особливому заглибленні в нього на спині, починає задкувати до краю гнізда. А потім сильним поштовхом скидає братика вниз. Така доля чекає на всіх пташенят, поки зозуленя лишиться саме в гнізді. Його одного вигодовують прийомні батьки, іноді значно менші за розміром, ніж їхній ненажерливий підкидьок. Відзначено, однак, що інстинкт викидання виявляється тільки протягом перших п'яти діб.

Зозуля — дуже корисний для лісу птах. Він ніколи не псує ні насіння, ні ягід, а шкідливих комах знищує силу-силенну. Особливо важливо, що він знищує волохату гусінь шовкопрядів, од якої відмовляється більшість інших птахів.

Що ж це за ворог — волохата гусінь? Чому її так не терплять лісівники?

Як відомо, гусінь — одна із фаз розвитку комах з ряду метеликів, або лускокрилих. У цьому ряді налічується понад 90 тисяч видів. Самі собою метелики майже всі нешкідливі. Вони не тільки не завдають рослинам безпосередньої шкоди, але й радують око яскравим гарним убранням, а часто навіть виявляються корисними, запилюючи квіти. Живуть вони недовго, й тільки деякі з них п'ють нектар (*І. Заянчковський, 558 сл.*).

Виконання завдань тестового характеру

1. Яке основне призначення прослуханого тексту?

- А** Формування моральних якостей та естетичних смаків слухача.
- Б** Регулювання ділових відносин людей у суспільно-виробничій сфері.
- В** Повідомлення наукових даних суспільству.
- Г** Активний вплив на слухача й спонукання до творчої діяльності.

2. Визначити стильові особливості, характерні для тексту.
  - А Багатозначна образна лексика, декларативність.
  - Б Емоційність, простота, доступність.
  - В Образність мовлення, використання слів у переносному значенні.
  - Г Велика кількість термінів, точність слововживання.
3. Що зумовило популярність в усній народній творчості зозулі?
  - А Зозуля нещаслива.
  - Б Зозуля — дуже корисний для лісу птах.
  - В Зозуля безтурботна.
  - Г Зозуля втратила інстинкт влаштування гнізда.
4. Скільком видам птахів зозулі підкидають яйця в гнізда?
  - А 150 видам.
  - Б 10 видам.
  - В Приблизно 150 видам.
  - Г Приблизно 100 видам.
5. На що схожі яйця зозулі і розміром, і кольором?
  - А На горобині яйця.
  - Б На яйця вільшанок.
  - В На яйця тих птахів, яким судилося стати майбутніми вихователями зозуленят.
  - Г На яйця ластівки.
6. З чим пов'язана втрата зозулею інстинктів влаштування гнізда, висиджування пташенят і вигодовування їх?
  - А З особливостями кладки яєць.
  - Б Зі способом життя зозулі.
  - В З безтурботністю пташки.
  - Г Зі знищенням сили-силенної шкідників.
7. Установити відповідність між поняттями.

А Вага зозулі.	1 7–10.
Б Вага пташок-вихователів.	2 Від 12 і більше.
В Кількість яєць у зозулі.	3 100.
8. Установити відповідність між поняттями.

А Основних варіантів забарвлення яєць зозулі...	1 11.
Б У ряду метеликів...	2 12.
В Розвиток зародка в яйці зозулі триває... діб.	3 90 тисяч.
9. Довести, що зозулині діти схожі на своїх батьків.
10. Яку користь приносить зозуля лісу?

Ключ

Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильні відповіді	в	г	в	а	в	а	А-3, Б-1, В-2	А-2, Б-3, В-1	Викидає з гнізда яйця або пташенят	Знищує во- лохату гусинь шовкопряду
Кількість балів	1	1	1	1	1	1	1,5	1,5	1,5	1,5

**VII. Організований збір зошитів
для тематичних контрольних робіт**

VIII. Домашнє завдання

1. Скласти словниковий диктант з теми «Правопис дієслів».
2. Скласти власну інтернет-сторінку з теми «Правопис дієслів» у вигляді узагальнювальної схеми чи таблиці.

ДІЄПРИКМЕТНИК

Урок № 34

ДІЄПРИКМЕТНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА: ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Мета: ознайомити семикласників з дієприкметником як особливою формою дієслова; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити дієприкметники у текстах, визначати їх роль у реченнях; розвивати творчі вміння використання дієприкметників у власних висловлюваннях; за допомогою мовленево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до історії українського народу.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння прислів'їв, приказок, крилатих висловів, до складу яких входять дієприкметники.

Синтаксис: уживання дієприкметників у ролі другорядних членів речення.

Культура мовлення і стилістика: використання в мовленні дієприкметників-антонімів.

Текст (риторичний аспект): створення текстів-описів з уживанням дієприкметників.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Настановчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо вивчення теми «Дієприкметник». Ознайомлення учнів зі структурою теми.
2. Уведення школярів у спроектоване понятійно-термінологічне поле: учитель пропонує семикласникам звернути увагу на дієприкметник як особливу форму дієслова, відомості, які вони повторять і будуть поглиблювати на цьому і подальших уроках (таблиця або запис на дошці).

<p>Дієприкметник — особлива форма дієслова: ознака предмета за дією, властивості дієслова і прикметника, означення або присудок</p>
--

III. Оголошення епіграфа уроку і робота з ним

*До щему у серці, до терпкого солодкого щему
Я кохаю Україну, омиту прозорим дощем...*

Л. Забашта

IV. Генералізація знань семикласників (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці)

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й основну думку. Що нового ви дізналися? Дібрати заголовок.

Археологи на території України виявили залишки чи не найдавніших жителів часів раннього *палеоліту* (150–35 тисяч років тому). Так, оселями людей цієї епохи були вже досить великі наземні житла (8 × 5 м) типу намету або чуму, з каркасом з жердин, укритим шкірами тварин і обкладеним унизу великими кістками мамонта. Посередині житла розкладали вогнище. Радіо-вуглецевий аналіз вугілля, зібраного під час розкопок цих жител, показав, що вони були збудовані 44 тисячі років тому! Одне з таких поселень знайдено на березі Дністра біля с. Молодове Чернівецької області.

Минали тисячоліття. На стоянках людей пізнього палеоліту (35–10 тисяч років тому) археологами знайдено такі самі *намети*, перекриті шкірами і кістками тварин, здебільшого тих самих мамонтів. У верхніх частинах наметів застосовувалися сплетіння рогів північного оленя. Такими були житла людей на стоянках біля сіл Мізин та Пушкарі на Чернігівщині та в інших місцях. На кістках мамонта в житлах виявлено цікаві орнаментальні розписи, виконані червоною *охрою* (*3 дитячої енциклопедії*).

- ▶ Знайти дієприкметники. Визначити, яким членом речення вони виступають. Які морфологічні ознаки мають дієприкметники?
- ▶ Поміркувати, яку роль відіграють дієприкметники у тексті.
- ▶ З'ясувати лексичне значення виділених слів. У разі потреби звернутися до тлумачного словника.

V. Вивчення нового матеріалу

Розподільне письмо

- ▶ Прочитати словосполучення. Розподілити їх у дві колонки: у першу — прикметник з іменником, у другу — дієприкметник з іменником. Довести правильність виконання завдання.

Солонка капуста, посолена капуста; зелене поле, зеленіюче поле; біла стеля, побілена стеля; міцний хлопець, міцніючий хлопець; освітлена кімната, світла кімната; стихаючий вітер, тихий вітер.

- ▶ Із двома-трьома парами словосполучень скласти речення. Чи змінюється смисл речень у зв'язку з уживанням прикметника чи дієприкметника? Відповідь обґрунтувати.

Робота з таблицею

- ▶ Розглянути таблицю. Поміркувати над особливостями дієприкметника як дієслівної форми.

Дієприкметник

Значення	Відповідає на запитання	Граматичні ознаки	
		прикметника	дієслова
Означає ознаку предмета за дією	Який? яка? яке? які?	Належить до іменника, змінюється за родами, числами, відмінками, у реченні виступає означенням	Буває доконаного і недоконаного виду, теперішнього і минулого часу, активного й пасивного стану, може мати залежні слова (іменник, прикметник, прислівник), у реченні виступає присудком

- ▶ Розказати про дієприкметник як особливу форму дієслова. Навести приклади.

Лінгвістичне конструювання

- ▶ Утворити дієприкметники. Поміркувати, чим дієприкметник відрізняється від дієслова й прикметника і що має спільного з ними.
- 1) Різати, пиляти, розглядати, писати, доглянути, малювати, скласти, рубати, приклеїти, створювати, вибрати, розписувати.
  - 2) Прямий, **мокрый**, **темний**, красивий, **пустий**, сивий, **радісний**, квітковий, сніжний, **солодкий**, **сліпий**, чорний, синій, молодий, білий.
- ▶ До виділених слів дібрати антоніми й утворити від них дієприкметники.

Зразок. Фарбувати — фарбований. Пофарбувати — пофарбований.

Коментар учителя. Дієприкметником називається особлива форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією: *зеленіюче дерево* (дерево, що зеленіє), *позеленіле дерево* (дерево, що позеленіло). *Стомлена, спечена пилом, прибита, журиється нива, дощем не полита* (І. Манжура).

Дієприкметникам притаманні ознаки прикметника і дієслова.

Як і прикметник, дієприкметник відповідає на запитання *який? яка? яке? які?*: *чорний — чорніючий, сивий — посивілий*. Змінюється за родами, числами і відмінками, узгоджується з іменником: *змочений (-а, -е) дощем, змочені (-их) дощем, змоченого (-ому, -им) дощем*. У реченні дієприкметник найчастіше виконує роль означення: *Збудований клуб було розташовано в центрі міста*.

Подібно до дієслова, дієприкметник указує на *теперішній* або *минулий* час: *палаючий* (який палає) *вишитий* (який вишили). Буває *доконаного і недоконаного* виду: *виконаний* (який виконали), *виконуваний* (який виконували). Вимагає від іменника певного відмінка: *укриті росою* (укрити росою), *розмитих дощами* (розмити дощами). Може мати залежні слова: *працюючий (де?) на ділянці* (працювати на ділянці), *розказаний (коли?) вчора* (розказати вчора). Буває *активного* (*малюючий, посинілий*) і *пасивного* (*спіляний, зроблений*) стану. У реченні виступає *присудком*: *На полях трава не кошена* (П. Воронько).

Колективна робота з текстом з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Аргументувати свою думку. Переказати, дотримуючись логіки викладу думок.

Воскреснемо! Бо світить нам у віки пророцтво Тараса: «Не вмирає душа наша, не вмирає воля».

Пречиста блакить ясніє у безмірній високості України, як праведна душа народу. Веселковою барвою розлита вона в небесах віковичним знаменом, на якому видніється палаюче золото сонця, мов святий німб.

Ні, немає на світі кращого неба, ніж небо України.

Високе, мов наш дух, воно благословляє свою Україну, береже у віках її материнську любов, тому його ніколи не відділити від рідної матінки-землі.

Подивімося на своє небо і думкою, як у тій чудовій-пречудовій пісні, полиньмо аж до сонця і зірок і гляньмо на трепетну Землю, і тоді відкриється нам на зелено-голубому лику планети край, нагадуючий собою серце,— Україна!

Ні, як немає кращого неба, ніж небо України, так і нема кращої землі, ніж наша Україна.

Через усю Україну, посеред щедротних степів і ланів широкополюх бандурно пливе Дніпро-Славутич, мов та оспівана народом голуба стрічка в русій косі, спадаюча аж до пояса,— історичний символ і образ України (*За Я. Гояном*).

- ▶ Виписати дієприкметники разом із залежним словом. Визначити морфологічні ознаки дієприкметників.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір виділеного речення і з'ясувати його зміст.

Розвиток мовлення з творчим завданням

- ▶ Прочитати прислів'я і приказки. Пояснити їх зміст.

1) Де хата не метена, там дівка не плетена. 2) Достигле яблуко само з дерева падає. 3) Ні плуга, ні рала — зате виспаний доволі. 4) Де орач від напруженої роботи плаче, там жниця від гарної пшениці скаче. 5) Спорожнілий колос вище всіх стоїть. 6) Земля зігріта — сій ярину. 7) Моя

хата небом укрита, землею підбита, вітром загороджена. 8) Не хвали кашу, коли просо не посіяне (*Народна творчість*).

- ▶ Виписати словосполучення з дієприкметниками. Визначити їх синтаксичну роль.
- ▶ Дібрати 3–4 прислів'я і приказки з дієприкметниками.

VI. Систематизація й узагальнення знань

1. Що називається дієприкметником?
2. Що спільного у дієприкметниках з прикметником і дієсловом?
3. Чим відрізняється дієприкметник від прикметника і дієслова?
4. Чому дієприкметник є особливою формою дієслова?

VII. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час вивчення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VIII. Домашнє завдання

1. Виписати з творів художньої літератури 6–7 речень із дієприкметниками. Визначити морфологічні ознаки дієприкметників.
2. Уявити ситуацію, що ви самостійно готуетеся до тематичного оцінювання, де одним із питань буде розповісти про дієприкметник як особливу форму дієслова. Добираючи власні приклади щодо одержаного теоретичного матеріалу, скласти зв'язне висловлювання в науковому стилі.

Уроки № 35–36

АКТИВНІ Й ПАСИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ. ТВОРЕННЯ АКТИВНИХ І ПАСИВНИХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ ТЕПЕРІШНЬОГО Й МИНУЛОГО ЧАСУ

Мета: розширити знання учнів про дієприкметник як особливу форму дієслова, сприяти формуванню навичок визначати активні й пасивні дієприкметники; розвивати загальнопізнавальні вміння знаходити активні й пасивні дієприкметники у текстах, визначати їх роль; навчити семикласників утворювати активні й пасивні дієприкметники, сприяти зміцненню навичок їх написання; розвивати творчі вміння використовувати активні й пасивні дієприкметники у власних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов та повагу до історії свого народу і творчого здобутку.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння фразеологізмів, прислів'їв, приказок, крилатих висловів, до складу яких входять дієприкметники.

Синтаксис: уживання дієприкметників у ролі другорядних членів речення.

Культура мовлення і стилістика: використання в мовленні дієприкметників-синонімів, антонімів.

Текст (риторичний аспект): створення текстів з уживанням дієприкметників.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок на основі набутих знань.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення семикласників із темою, метою і завданнями уроку****III. Оголошення епіграфа уроку і робота з ним**

— *Чумаче, чумаче, чого зажурився?
Чи воли пристали, чи з дороги збився?*
Народна творчість

IV. Актуалізація мотиваційних резервів учнів**Спостереження над мовним матеріалом**

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Дібрати заголовок. Аргументувати свій вибір.

Важким і небезпечним був чумацький промисел, тому за нього бралися мужні, *витривалі* й досвідчені люди. У напівпустельних тоді степах півдня України люди й худоба страждали, часом гинули від спеки, недостачі води, різних хвороб. Дорогою на них нападали татари й «комишники» (розбійники, що ховалися в плавнях та болотистих місцях), *охочі* до чужого добра. У південних портах на чумаків чекали різні хвороби, зокрема холера й чума. Від чуми рятувалися тим, що одягали на себе *вимочені* в дьогті сорочки. Якщо поїздка була вдалою, господарі багатіли, а наймити могли покращити своє матеріальне становище.

Чумак-нетяга, на плечі якого всією вагою лягали злигодні й небезпеки,— це образ відважної і волелюбної людини, яка, подібно козакам, добре володіла зброєю, не розгублювалася у скрутну хвилину, була здатна відбити напад ворогів. Часом господар утрачав усе, потрапивши в лабеті грабіжників або через падіж волів і коней у безводному степу, й повертався додому з одним лише батіжком. Але невдачі переносив мужньо,

навіть з гумором. Він ішов на Дін або Кубань, щоб заробити грошей, купити волів та вози й знов чумакувати (3 посібника).

- ▶ Довести, що виділені слова — дієприкметники.
- ▶ Визначити, як відбувається позначувана дія: чи за участю самого предмета, чи під впливом іншого предмета.

Ігровий момент

- ▶ Відгадати загадки.

1) Чого не було й не буде, а назване людьми. 2) Зимою біле, весною чорне, літом зелене, осінню стрижене. 3) У лісі рошене, з лісом рівняється, а лісу не бачить. 4) Чорне сукно залізло у вікно. 5) Повернуте до сонця золоте донце. 6) Скручена, зв'язана, на кілок посаджена, по подвір'ю гуляє (*Нар. творчість*).

Ключ: 1) Пташине молоко. 2) Поле. 3) Серцевина в дереві. 4) Ніч. 5) Соняшник. 6) Мітла.

- ▶ Виписати словосполучення з дієприкметниками у дві колонки: у першу — активного стану, у другу — пасивного. Довести правильність виконання завдання.

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

- ▶ Розглянути таблицю й розказати про активні й пасивні дієприкметники, а також про їх творення.

Активні й пасивні дієприкметники

Час	Дієвідміна	Активні		Пасивні	
		спосіб творення	приклади	спосіб творення	приклади
Теперішній	I II	Основа теперішнього часу -уч- (-юч-) -ач- (-яч-)	Пишуть — пишущий, читають — читаючий, лежать — лежачий, стоять — стоячий	—	—
Минулий		Основа інфінітива неперехідних дієслів (-л-) (рідше -ш-)	Горіти — горілий, посивіти — посивілий, перемогти — перемігший	Основа інфінітива перехідних дієслів -н-, -ен-, -т-	Сказати — сказаний, зробити — зроблений, шити — шитий

- ▶ Позмагатися із товаришем по парті: хто найбільше наведе прикладів на способи творення дієприкметників. Приклади записати.
- ▶ Користуючись таблицею і теоретичним матеріалом, розказати про активні й пасивні дієприкметники.

Робота з теоретичним матеріалом підручника

VI. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи

Творчі завдання за варіантами

Варіант 1

- ▶ Утворити активні дієприкметники минулого часу доконаного виду. Позначити суфікси.

Зразок. *Засмагнути — засмаглий.*

Почорніти, побіліти, помолодіти, змарніти, повеселіти, пожовтіти, заколоти, обгоріти, спітніти, зарости.

Варіант 2

- ▶ Утворити активні дієприкметники теперішнього часу недоконаного виду. Позначити суфікси.

Зразок. *Жовтіють — жовтіючий.*

Відцвітають, зеленіють, працюють, сплять, палають, думають.

- ▶ Скласти 5–6 речень, використовуючи дієприкметники теперішнього й минулого часу доконаного й недоконаного виду.
- ▶ Виконати синтаксичний розбір двох речень (усно). Зробити висновок про синтаксичну роль дієприкметників активного стану теперішнього часу.
- ▶ Утворити дієприкметники пасивного стану минулого часу доконаного і недоконаного виду.

Писати, написати, прочитати, робити, зробити, будувати, *збудувати*, рити, перерити, бити, *розбити*, крити, вкрити, малювати, намалювати, *мити*, вимити.

- ▶ Дібрати антоніми до виділених слів. Скласти з ними речення про життя чумаків.

Коментар учителя. Для української мови характерні паралельні форми дієприкметників з суфіксами *-н-* і *-т-* від одного дієслова: *кинений — кинутий, розвинений — розвинутий*. Суфікс дієслівної основи (особовий та інфінітивний) — найістотніша ознака, що відрізняє дієприкметники від близьких до них прикметників: *плаваючий — плавучий, літаючий — летючий, відрізаний — відрізний*. Розрізнення схожих дієприкметників і прикметників у ряді випадків здійснюється через наголос: дієприкметник *кóлючий* і прикметник *колóчий*.

Традиційно дієприкметників на *-уч-* (*-юч-*), *-ач-* (*-яч-*) в українській мові небагато. Це пояснюється тим, що під впливом розмовного мовлення вони замінюються дієсловами: *працююча жінка — жінка, яка працює; танцюючі пари — пари, які танцюють*.

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прослухати текст. Дібрати заголовок. Поміркувати, якою має бути інтонація при прочитанні цього тексту. Які почуття він викликає? Чому чумацькому отаману не спиться в сонному таборі? Переказати текст, доповнюючи своїми міркуваннями.

Край шляху, в долині, догораюче вогнище. Білий димок, хвилюючись, здійсмається догори понад чумацьким табором, що *чорніє* у пітьмі здоровими мажами, немов якесь дивоглядне чудище. Табір ще спить. Степова тиша жадливо підхоплює всі звуки... Ось чутно, як сопуть ситі воли, жвакаючи росяну траву... Десь за комишами в озері крякають жаби, гуде бугай... Табір ще спить, по табору ходить отаман. Від буйного вітру, від ясного сонця змарніле обличчя його повито задумою й смутком. І хто його зна, яку думу дума чумацький отаман у степу серед ночі, чого немов журно йому, важкенько на серці? Чи тим, що сторона чужая, далекая, чи то тим, що згадалася родина близькая, дружина вірная, а чи серце віщує якусь лиху пригоду в сьому степу широкому, необмеженому? Хто його зна. А тим часом сон тікає від очей, і ходить отаман по сонному табору, поглядаючи то на товаришів своїх, що сплять навкруги багаття, то на далекі обриси степу, що *мліє* крізь синю імлу. Але помалу-малу синя імла стає рідіючою, прояснілою, східний край неба облитий широким усміхом світання... (За М. Коцюбинським).

- ▶ Визначити в тексті активні й пасивні дієприкметники. Пояснити спосіб їх творення.
- ▶ Чи можна виділені дієслова замінити на активні дієприкметники? Чому? Звернути увагу на нестягнену форму прикметників. Поміркувати, з якою метою автор використав їх у такій формі.
- ▶ Пояснити правопис слів *багаття, обличчя, світання, сонний*. Навести власні приклади на цю орфограму.

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати пісню. Яким зображено чумацького отамана в ній? Яке ставлення складачів пісні до отамана виражають пестливі слова? Назвати чумацькі пісні, які ви вивчали на уроках української літератури.

ОЙ ЯСНЕ СОНЦЕ ВИСОКО СХОДИТЬ

Ой ясне сонце високо сходить,
 А низенько заходить,
 Чогось, братця, да чумацький отаман
 По доріжечках ходить.
 Ой да що він ходить,
 Да білі ручки ломить,
 Й він словесно й говорить,
 Ой що з-під гаю,
 Та з-під темного лісу
 Розбійники виїжджають,
 Що найстарший превражий син розбійник
 На сивому коні грає,
 Ой що він грає, виграє,
 Він до валки повертає:
 «Ой здорові, превражі сини,
 Ой здорові ночували!

Ой скажіть же, превражії сини,
 Де ж ваш чумацький отаман?»
 «Наш отаман сидить між возами,
 Умивається сльозами,
 Сидить між новими,
 Умивається дрібними».
 «Ой ви, хлопці, ви, добрі молодці,
 Ой беріть же дрюки в руки
 Та й бийте розбійників,
 Та й бийте, не робийте!»
 Хлопці встали, дрюки взяли
 І побили розбійників
 Сорок ще й чотири,
 І побили й пов'язали
 Й на нові вози поклали,
 І повезли в город Полтаву,
 І зробили собі славу,
 Що сорок ще й чотири,
 А десяти не побила.

- ▶ Виписати дієслова. Утворити від них дієприкметники активного (де це можливо) й пасивного стану. Записати їх.

Ти — редактор

- ▶ Проаналізувати подані речення. Назвати помилки, яких припустилися учні, і зробити висновки про особливості творення та вживання дієприкметників.

1) Забувши ключі в ідальні гімназії просимо звернутися до учительської. 2) Хлопчик розповів про своїх родичів, мешкаючих на Сумщині. 3) Мій брат, закінчивший цього року одинадцятий клас, готується до вступу в університет. 4) Усі вітали усміхаючогося переможця.

Лінгвістична гра «Хто швидше?»

- ▶ Від дієслів утворити всі можливі форми активних і пасивних дієприкметників. Учасник гри повинен пояснити, що не можна утворити якоїсь дієприкметникової форми.

Читати, записувати, працювати, існувати, підростати, дарувати, розглянути, розглядати, будувати, розповідати, шити, мити, плести, з'їсти, перемагати, перемогти.

VII. Систематизація й узагальнення знань

- ▶ Подумати і дати відповіді:
  1. Які дієприкметники називають активними?
  2. Які дієприкметники є пасивними?
  3. Довести, що слова *працюючий* і *опрацьований* — дієприкметники.
  4. Пояснити, за якими ознаками ви розрізняєте активні й пасивні діє-

прикметники.

5. З'ясувати способи творення активних і пасивних дієприкметників. Навести приклади.
6. Які зміни відбуваються в словах при творенні дієприкметників?
7. Які дієприкметники та в якому часі вживаються дуже рідко? Навести приклади.

VIII. Підсумок уроку

IX. Домашнє завдання

Скласти діалог про активні й пасивні дієприкметники та їх творення. Використати дієприкметники з опрацьованого теоретичного матеріалу на уроці.

Уроки № 37–38

УРОКИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 8–9. ПИСЬМОВИЙ ТВІР — ОПИС ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ ЗА КАРТИНОЮ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, послідовність викладу матеріалу щодо опису зовнішності людини; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз твору-опису, критично ставитися до змісту власне створеного тексту художнього стилю.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних можливостей школярів

1. З якою метою письменники використовують описи зовнішності героїв у художніх творах?
2. У якому стилі (крім художнього) можна описати зовнішність людини?
3. Чим вони відрізняються від художніх?
4. Які риси обличчя найчастіше аналізуються в художніх описах?
5. Пригадати, які мовні засоби використовує письменник для опису зовнішності своїх героїв.

IV. Підготовча робота до складання письмового твору — опису людини в художньому стилі

Добір робочих матеріалів

- ▶ Пригадати прислів'я, приказки і порівняння, що відбивають опис зовнішності людини.

Довідка: уста — тиха молитва; очі як дно криниці; брови як шнурочки; очі як волошки в житі.

Володимир на канікулах

- ▶ Розглянути малюнок. Скласти 3–5 речень із поданими словосполученнями.

Милий та веселий; симпатичний і круглолиций; вродливий хлопчик; великі блакитні очі; охайний одяг; русяве волосся.

1. Чим приваблює вас хлопчик? Яке враження справляє?
2. Якого він віку, зросту?
3. Поміркувати, про що свідчить його одяг та інвентар.
4. Що можна сказати про характер хлопчика? З чого це видно?
5. Дібрати епітети до слів, які характеризують основні риси обличчя хлопчика: очі — ..., брови — ..., чоло — ..., ніс — ..., щоки — ..., вуста — ...

Зразок. Очі — блакитні, сірі, карі, чорні, великі, глибокі, круглі, виразні, усміхнені.

6. Скласти речення зі словами *волосся, губи, очі, стан, взуття, одяг, погляд*. Описати обличчя хлопчика. Яким воно вам видається?

Колективна робота з текстами

- ▶ Прочитати уривки текстів. Звернути увагу на особливості опису людей. Визначити стиль і тип мовлення кожного тексту. Аргументувати свою думку.

Текст 1

Вона була середнього зросту, не худа, але *струнка й тонка, як лозинка*. Рівний, блискучий пробор розділяв її русьві, ледь хвилясті коси на дві половини, їхні м'які, шовковисті пасма обрамляли витончено окреслене обличчя з ніжними жіночими рисами, основну чарівність якого становили тонкі *соболіні брови* й великі карі надзвичайно ласкаві очі. *Вони дивилися так довірливо, так відкрито, ніби хотіли обійняти весь світ* своїм теплим, глибоким поглядом (За М. Старицьким).

Текст 2

Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішне листя. Губи тонкі й так стулені, мов у роті вода. Очі без вій, круглі й нерухомі, як у півня. Через оті очі здавалося, ніби дід навіки чимось здивований. Та це тільки здавалося. Мабуть, не було вже у світі нічого, що могло б здивувати діда Вараву. Вісімдесят третій йому пішов (За В. Нестайком).

Текст 3

Обличчя кругле з загостреним, але м'яким підборіддям. *Губи чітко і гарно окреслені, яскраві, ледь припухлі*. Ніс розширений донизу, але він не псує лагідних рис обличчя. Над темними бровами — чисте чоло, обрамлене м'яким, злегка закучерявленим темно-каштановим волоссям, що вибивається з-під чепурної білої шапочки (За Н. Лесняк).

- ▶ Поміркувати над значенням виділених словосполучень і речень.
- ▶ Кількома реченнями описати зовнішність свого товариша. Яким стилем слід скористатися?

V. Складання письмового твору-опису в художньому стилі за малюнком Г. Далбуза

Ситуативне завдання

- ▶ Уявити ситуацію. Вийшовши на прогулянку, ви зустріли хлопчика із сусіднього будинку, зовнішній вигляд якого схожий на Володимира з малюнка Г. Далбуза. Удома ви хочете розповісти про нього батькам. Скласти художній опис зовнішності хлопчика, використовуючи відомі вам засоби. Скористатися пам'яткою.

Як складати тексти — описи зовнішності людини в художньому стилі

1. Провести спостереження індивідуального вигляду людини.
2. Продумати послідовність опису і будову вашого висловлювання відповідно до плану.
3. Описувати в тому порядку, як ми сприймаємо людину в цілому, а потім переходити до деталей.
4. Використовувати певну лексику: очі, брови, волосся, ніс, вуха, губи, шия, руки, щоки, зріст, одяг (манери поведінки, стосунки в колективі, ставлення до праці, культура мовлення, розумові й фізичні здібності).
5. Дібрати слова, словосполучення, які допоможуть описати людину в художньому стилі.
6. Відтворити опис спочатку подумки, а потім — в усній або писемній формі.

VI. Домашнє завдання

1. Завершити письмовий твір-опис, розпочатий на уроці.
2. Скласти усний твір — опис зовнішності будь-якого героя художнього твору, що вивчали на уроках української літератури.

Урок № 39**ПРАВОПИС ГОЛОСНИХ У ЗАКІНЧЕННЯХ
ДІЄПРИКМЕТНИКІВ**

Мета: ознайомити учнів з відмінюванням дієприкметників та правописом голосних у їх закінченнях; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити слова з поданою орфографією в текстах, визначати їх морфологічні ознаки; розвивати творчі вміння використання дієприкметників у різних відмінкових формах у власних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до краси осінньої природи.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Синтаксис: уживання дієприкметників у ролі другорядних членів речення.

Культура мовлення і стилістика: використання в мовленні дієприкметників.

Текст (риторичний аспект): створення текстів з уживанням дієприкметників.

Міжпредметні зв'язки: роль дієприкметників у розкритті задуму висловлювання (література).

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою і завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Які ясні Вітчизни небокраї
І осінь ця у ароматі трав!..*

В. Сосюра

III. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати текст уголос. Визначити тип і стиль мовлення. Аргументувати свою думку. Яка картина природи постала у вашій уяві? Розказати, що вам відомо про Чумацький Шлях. Доповнити текст описом осінньої природи в рідному краї.

Велика вереснева тиша стоїть над землею.

Село, зачароване зоряним небом, хороше синіє розкиданими хатками, біля яких пильно дивляться на схід потемнілі соняшники. Дорожнім відвоженням пилом, терпкими коноплями і дозрілими садами пахне ніч. Зрідка спросоння заскрипить журавель або гупне біля якогось похилого тину *рясне* яблуко, проллється шипучим соком на траву. І знову лапати соняшники, наче матері, простягають на схід обважнілі руки, на яких спочивають голівки малих, повних дрімливого цвіту соняшників. Посеред неба гнеться на південь Чумацький Шлях, і між його дорілками зорями тремтить і осипається на край землі срібний *пилоч...* (М. Стельмах).

- ▶ Виписати дієприкметники з означуваними іменниками. З'ясувати граматичні ознаки дієприкметників.
- ▶ Пояснити доцільність уживання слів у переносному значенні. Навести приклади з тексту. Поміркувати, з якою метою автор їх використав.
- ▶ З'ясувати лексичне значення виділених слів (у разі потреби звернутися до тлумачного словника).

Дослідження-зіставлення

- ▶ Провідміняти словосполучення.

Сиве волосся, посивіле волосся; жовте листя, пожовтіле листя; вантажний вагон, навантажений вагон; стиглі яблука, достигаючі яблука; темна хмара, потемніла хмара; працююча дівчинка, працелюбна дівчинка; біла стеля, побілена стеля.

- ▶ Зробити висновок про відмінювання дієприкметників і прикметників.
- ▶ Скласти 3–4 речення з дієприкметниками, використовуючи подані словосполучення. Визначити їх синтаксичну роль.

Творче конструювання (за варіантами)

- ▶ Записати словосполучення, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі.

Варіант 1

(Збережений) хвилиною, на (зачинений) дверях, (зростаючий) свідомості, (*почервонілий*) *листя*, у (споруджений) оселі, на (заощаджений) кошти, (зростаючий) добробутом.

Варіант 2

На (намальований) полотні, на (відцвілий) куші, (звільнений) праці, на (зігрітій) землі, *над (синіючий) долом*, у (виконуваний) завданні, під (розвантажений) машиною, (посаджений) дерево, до (скошений) луків.

- ▶ Визначити рід, число й відмінок дієприкметників. Виділити закінчення.
- ▶ Скласти речення з виділеними словосполученнями. Зробити їх синтаксичний розбір.

IV. Самостійна робота аналітичного характеру на основі тексту

- ▶ Прочитати. Записати текст, замінивши неозначену форму дієслова дієприкметником. Виділити закінчення.

ОСІНЬ

Жовтогаряча осінь стоїть над осокорами, розкинувши високо над землею блакитні небеса. По садах загуляли золоті падолисти, та ще срібне павутиння, (літати) в повітрі, снує свою *дивну* пряжу над перелазами.

Під стріхами хат *дбайливі* господині розвішали (золотити) качани кукурудзи, (жовтіти) гвоздики і кетяги (червоніти) калини. Здалеку, коли глянеш, стоїть така хата, як молода в осіннім вінку. Стоїть і жде весілля. Може, і справді завітають до такої старости. Адже осінь — то найкраща пора сватання. Щонеділі прокочуються по селу весільною перезвою дружки й бояри, чути (грати) бубони, (лунати) весільну музику (*За І. Цюпою*).

- ▶ Пояснити розділові знаки у другому реченні. Накреслити схему.
- ▶ До виділених слів дібрати синоніми.

V. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

- ▶ Поміркувати і дати відповіді:

1. Які граматичні ознаки має дієприкметник?
2. Як визначити відмінкове закінчення дієприкметника? Навести приклади.
3. Подібно до якої частини мови відмінюється дієприкметник? Відповідь аргументувати.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Скласти твір-роздум на тему «Як наш клас дбає про красу і багатство природи», використовуючи дієприкметники. Визначити рід, число і відмінок дієприкметників. Виділити закінчення.

Урок № 40

ПРАВОПИС ГОЛОСНИХ І ПРИГОЛОСНИХ У СУФІКСАХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

Мета: ознайомити учнів з правописом голосних і приголосних у суфіксах дієприкметників; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити слова з поданою орфограмою в текстах, визначати їх; розвивати творчі вміння використання дієприкметників у висловлюваннях; за допомогою мовленево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до народних звичаїв і творчості українців.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Синтаксис: уживання дієприкметників у ролі другорядних членів речення.

Культура мовлення і стилістика: використання в мовленні дієприкметників.

Міжпредметні зв'язки: роль дієприкметників у розкритті задуму висловлювання (література, музика).

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми й мети уроку, усвідомлення її учнями. Мотивація навчальної діяльності

III. Генералізація знань семикласників (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці)

Творче спостереження над мовним матеріалом у висловлюванні

- ▶ Прочитати текст. Переказати його, доповнюючи інформацією про значення рушника у вашій родині (краї). Дібрати заголовок. Порівняти його з тим, що дібрали однокласники. Найвлучніший заголовок записати.

Які тільки прийоми вишивки, орнаменти і візерунки не зустрінеш на українських рушниках! Старовинною технікою вишивання в наддніпрянських селах уважалися різновиди «гладі». Із середини минулого століття стали застосовувати вишивання хрестом («хрестик»). Часто на рушниках поєднувалися декілька технік. Так, на Полтавщині «гладь» застосовували разом з «вирізуванням» і «мережкою», трохи на північ вона поєднувалася з «гаптуванням». Рушники, розвішані над вікнами і дверима, мали оберігати оселю від усього нечистого, що могло до неї потрапити, тому і орнамент, і візерунки відігравали роль оберегів, символічних позначень дуже важливих для людини предметів і явищ. Ромб з крапкою посередині означав засіяну ниву, вазон чи квітка — дерево життя, розети — сонячне благословіння... (За В. Сурруненком).

- ▶ Виписати дієприкметники. Назвати ознаки, спільні з дієсловом.
- ▶ Від поданих дієприкметників утворити дієприкметники з іншими суфіксами. З'ясувати правопис голосних і приголосних у суфіксах дієприкметників.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі виконання практичних завдань творчого характеру

Ігровий момент «Хто швидше?»

- ▶ Від поданих дієслів утворити дієприкметники. З'ясувати спосіб їх творення. Позначити суфікси. Пояснити правопис.

Виварювати, купувати, нести, єднати, підбілювати, працювати, думати, співати, нафарширувати, створювати, малювати, натрапити.

- ▶ Скласти 3–4 речення з утвореними дієприкметниками. Зробити їх синтаксичний розбір.
- ▶ Здійснити взаємоперевірку виконаного ігрового завдання з однокласником по парті. Указати на недоліки в роботі та шляхи їх подолання.

Коментар учителя. Активні дієприкметники утворюються за допомогою суфіксів *-уч-* (*-юч-*), *-ач-* (*-яч-*), *-л-*, а пасивні дієприкметники утворюються за допомогою суфіксів *-ен-* (*-єн-*), *-т-*, *-ен-* і *-т-* (паралельні форми дієприкметників: *замкнути* — *замкнений* — *замкнутий*).

Творче дослідження

- ▶ Прочитати виразно українську народну пісню. Який настрій створює її текст? Пригадати і назвати відомі вам народні пісні, що вивчалися на уроках української літератури, музичного мистецтва, а також ті, що співаються у вашій родині, рідному краї.

МІСЯЦЬ НА НЕБІ

Місяць на небі, зіроньки сяють,
Тихо по морю човен пливе.
В човні дівчина пісню співає,

А козак чує, серденько мре.
 Пісня та мила, пісня та люба,
 Все про кохання, все про любов,
 Як ми любились, та й розійшлися,
 Тепер зійшлися навіки знов.
 Ой очі, очі, очі дівочі,
 Темні, як нічка, ясні, як день.
 Ви ж мені, очі, вік вкоротили,
 Де ж ви навчилися зводить людей!

- ▶ Виписати дієслова й утворити дієприкметники всіма можливими способами. Що при цьому змінюється? Аргументувати свою думку.

V. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

- ▶ З'ясувати особливості творення дієприкметників та прокоментувати орфограми.

Заморозити — заморожений, сивіти — сивіючий, засвітити — засвічений, читати — читаний, збудувати — збудований, напоїти — напоєний, випустити — випущений, погасити — погашений, виїздити — виїжджений, промолоти — промелений — промолотий.

VI. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час вивчення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VII. Домашнє завдання

Знайти і записати 5–6 прислів'їв і приказок (або крилатих висловів) і 2–3 загадки (можна скласти самостійно) із дієприкметниками на тему «Звичаї і традиції українського народу». Виділити суфікси. З'ясувати морфологічні ознаки та синтаксичну роль дієприкметників.

Урок № 41

БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ НА *-НО*, *-ТО*

Мета: ознайомити учнів з безособовими дієслівними формами на *-но*, *-то*; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити ці дієслівні форми в текстах, визначати їх морфологічні ознаки; розвивати творчі вміння використання дієслівних форм на *-но*, *-то* у висловлюваннях; за допомогою мовленево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до надбань культури і мистецтва своєї країни.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Синтаксис: уживання дієприкметників у ролі другорядних членів речення.

Культура мовлення і стилістика: використання в мовленні дієприкметників-синонімів, антонімів.

Текст (риторичний аспект): створення текстів з уживанням безособових дієслів.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення семикласників з темою, метою і завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку**

Жити. Творити. Світ берегти.

Світити людині на цілі світи...

I. Драч

III. Актуалізація мотиваційних резервів семикласників з теми**Спостереження над мовним матеріалом**

- ▶ Прочитати текст. З'ясувати, що відбиває заголовок — тему чи основну думку тексту. Відповідь аргументувати. Дібрати власний заголовок і порівняти його із заголовками, дібраними однокласниками. Крашій — записати. Назвати слова, похідні від дієслів. Зробити їх словотвірний аналіз.

ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО

На території України збереглися численні пам'ятники різних епох, які засвідчують, що коріння української культури сягає сивої давнини. До нашого часу збережено стародавні ікони, вироби ремісників, гончарів, ювелірів, різьбярів.

Декоративно-ужиткове мистецтво (вишивка, килимарство, кераміка, скло, порцеляна, фаянс, плетіння з лози, різьба по дереву та ін.) широко визнано в країні. У зручних утилітарних формах численних зразків декоративно-ужиткового мистецтва, в *динамічних* мотивах орнаменту присутні символи таємничої і чарівної природи, *відбито* складні *перипетії* історії та особливості побуту українців, жива душа українського народу.

Створено узор за допомогою голки і ниток на шкірі та тканині, що відомо в Україні з давніх-давен. Ще в XI столітті на Русі існувала перша вишивальна школа, *організована* сестрою Володимира Мономаха Ганною, де дівчата вчилися вишивати золотом і сріблом. У XVI–XVIII століттях центрами вишивання в Україні були Качанівка на Чернігівщині, Григорівна на Київщині, Велика Бурімка на Черкащині тощо (*З енциклопедії*).

- ▶ До виділених слів дібрати синоніми.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір другого речення.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Колективний аналіз таблиці

- ▶ Розглянути таблицю і розказати про безособові форми на *-но*, *-то*.

Безособові форми на <i>-но</i> , <i>-то</i> — незмінні (головний член безособового речення). Уживаються для підкреслення результату дії, ознаки предмета	Співвідносні з пасивними дієприкметниками
<i>Усе було сплетено, вишито, вимережано з чудових різноманітних фарб, і кожна тоненька травинка була живою дивною істотою (О. Іваненко)</i>	<i>Пробачене, закрите, виконане, зроблене, переможене, прожите</i>

- ▶ Поміркувати, що спільного у цих формах з дієслівними. Аргументувати свою відповідь. Дібрати власні приклади.

Опрацювання теоретичного матеріалу

Невідмінювані дієслівні форми на *-но*, *-то* утворюються від пасивних дієприкметників шляхом заміни закінчення на суфікс *-о*; *розлитий* — *розлито*, *прострочений* — *прострочено*. Ці форми завжди виконують роль головних членів у безособовому реченні: *Ой у полі жито копитами збито, край дороги широкої козаченька вбито (Нар. творчість)*. Дієслова в безособовій формі на *-но*, *-то*, на відміну від дієприкметників, не вказують на ознаку предмета за дією, а виражають дію, яка поширюється на якийсь предмет. Біля цих безособових форм обов'язково повинен стояти додаток, виражений іменником або займенником у знахідному відмінку без прийменника (прямий додаток): *Магазину ще немає, закладено тільки цоколь; Вони гуляли за школою, у дитячому садку, її пограбовано*.

При безособових формах на *-но*, *-то* суб'єкт дії може бути виражений іменником або субстантивованим словом в орудному відмінку: *Кілька сторінок було залято чорнилом (О. Донченко)*.

Дослідження-конструювання

- ▶ Утворити від дієприкметників безособові форми на *-но*, *-то*.

Розбитий, склеєний, споруджений, прочитаний, написаний, створений, зрошений, почутий, розмитий, насичений, виконаний, зображений, вишитий.

- ▶ Скласти 2–3 речення з утвореними словами і визначити їх синтаксичну роль.
- ▶ До виділених слів дібрати антоніми. Пояснити їх правопис.

Мовленнєва ситуація

- ▶ Уявити ситуацію, що ви потрапили до майстерні, де вишиваються рушники. Там працюють 2–3 жінки-майстрині. На стінах розвішані вже готові рушники з національними вишивками. На передньому плані лежать рушники на столі, з якими робота ще не завершена.
- ▶ Скласти розповідь про діяльність жінок.
- ▶ У своєму висловлюванні використати безособові дієслівні форми на *-но, -то*.

Мовностилістичний аналіз тексту

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Відповідь аргументувати. Розказати, хто у вашій родині вміє вишивати. Які вироби з вишивкою є у вашій оселі?

В Україні налічується близько 100 видів та технічних прийомів вишивання (гладь, хрестик, низь, мережання, бігунець, плетіння тощо). Багатий колорит, складні геометричні узори властиві вишивці Галичини, Буковини, Закарпаття. Рослинний орнамент червоного й синього кольорів поєднано із зображенням тварин і характерний для Полтавщини, Київщини, Чернігівщини.

Асортиментом виробів з українською вишивкою охоплено столову білизну (головним чином, рушники, скатертини) і предмети одягу (чоловічі сорочки — українки, гуцулки; жіночі блузки, сукні), сувеніри, гарнітури для декоративного оформлення житла тощо (*З енциклопедії*).

- ▶ Знайти в тексті дієслівні форми, що не змінюються за особами. Назвати дієслова, від яких вони утворені. Що спільного для цих дієслів?
- ▶ Визначити синтаксичну роль дієслівних форм на *-но, -то*. Поміркувати, чому ці форми називаються безособовими.

Творче спостереження

- ▶ Прочитати виразно. Які почуття викликає у вас пісня? Де ви чули виконання або запис цього твору?

ПІСНЯ ПРО РУШНИК

Рідна мати моя, ти ночей не доспала
 І водила мене у поля край села,
 І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
 І рушник вишиваний на щастя дала.
 І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
 І рушник вишиваний на щастя, на долю дала.
 Хай на ньому цвіте росяниста доріжка,
 І зелені луки, й солов'їні гаї,
 І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
 І засмучені очі хороші твої.

І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
 І засмучені очі хороші блакитні твої.
 Я візьму той рушник, простелю, наче долю,
 В тихім шелесті трав, в щебетанні дібров,
 І на тім рушничковій оживе все знайоме до болю:
 І дитинство, й розлука, і вірна любов.
 І на тім рушничковій оживе все знайоме до болю:
 І дитинство, й розлука, й твоя материнська любов

А. Малишко

- ▶ Виписати дієслова та утворити дієслівні форми на *-но*, *-то*, попередньо утворивши активні чи пасивні дієприкметники.
- ▶ Скласти 3–4 речення, пов'язані між собою за змістом з утвореними дієслівними формами.

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати текст. Передати стисло його зміст. Визначити тему й основну думку. Дібрати заголовок. Порівняти його з тим, що дібрав ваш однокласник. Доповнити текст власною інформацією про значення рушника у вашій родині.

Вишиванням в Україні займалися майже виключно жінки. Для цієї роботи використовувалася кожна зручна нагода: *досвітки* та *вечорниці*, на які дівчата збиралися довгими осінніми та зимовими вечорами, у години відпочинку від польових робіт — навесні та взимку.

Готуючись вийти заміж, кожна дівчина, як правило, повинна була мати багато різних вишиванок. Більш заможні дівчата мали виготовити по 50, 80, а іноді й понад 100 сорочок з тонко виробленого і *вибіленого* полотна: для буденної роботи, свята, *посагу*, на весілля, навіть на смерть, тобто для потреб протягом усього життя. Дівчата змагалися між собою в доборі узору, у загальній *композиції* елементів орнаменту, в майстерності вишивання. За одягом можна було *охарактеризувати* майстерність дівчини, її працьовитість... (За *О. Гасцк, М. Степан*).

- ▶ Пояснити лексичне значення виділених слів (у разі потреби скористатися тлумачним словником). Скласти речення з цими словами.
- ▶ Виписати словосполучення «дієслово + іменник». Утворити від них словосполучення з безособовими дієслівними формами на *-но*, *-то*, попередньо утворивши активні чи пасивні дієприкметники.
- ▶ Визначити головні й залежні слова в утворених словосполученнях. З'ясувати зв'язок між ними.

Пошукова робота

- ▶ Прочитати. Замінити дієприкметники дієслівними формами на *-но*, *-то*. У якому відмінку стоїть при них іменник? Визначити головне слово в утвореному словосполученні.

Грядка прополота, вікно відчинене, твір написаний, сукня пошита, план накреслений, книжка прочитана, почута відповідь, зібраний урожай, скошена трава, просіяне борошно, загартована сталь, ділянка зорана, пофарбована підлога, відправлений лист.

- ▶ Скласти 3–4 речення так, щоб утворені форми виступали присудками.
- ▶ Розібрати за будовою слова *розбито, споруджено, скошено, розфарбовано, заколото*. Назвати орфограми.

V. Узагальнення і систематизація зробленого на уроці

1. Як утворюються дієслівні форми на *-но, -то*?
2. Чому такі форми називаються невідмінюваними?
3. Яку синтаксичну функцію вони виконують? Навести приклади.
4. Що виражають ці форми у словосполученні або в реченні?

VI. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час вивчення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VII. Домашнє завдання

Уявити ситуацію: вам доручили взяти участь у вечорницях і розповісти про зібрані учнями вашої школи рушники, виготовлені людьми різних поколінь, для шкільної світлиці. Дібрати заголовок виступу. Увести у своє висловлювання словосполучення *оспівано в піснях, втрачено народом, гарно оздоблено, вишито бабусею* тощо. Скористатися рядками з пісні про рушник. Записати висловлювання.

Урок № 42

НАПИСАННЯ *Н* У ДІЄПРИКМЕТНИКАХ ТА *НН* У ПРИКМЕТНИКАХ ДІЄПРИКМЕТНИКОВОГО ПОХОДЖЕННЯ

Мета: повторити й поглибити знання школярів про способи творення дієприкметників, зокрема про суфіксальний спосіб; сприяти зміцненню навичок правопису *н* у дієприкметниках та *нн* у прикметниках дієприкметникового походження та визначати відповідні орфограми, з'ясувати їх за допомогою орфографічних правил; формувати загальнопізнавальні вміння правильно писати дієприкметники з вивченою орфограмою; розвивати вміння аналізувати, порівнювати, конструювати мовні явища; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти розширенню

світогляду та знань семикласників про шанування українським народом музикального мистецтва.

Внутрішньопрдметні зв'язки:

Синтаксис: уживання дієприкметників у ролі другорядних членів речення.

Культура мовлення і стилістика: використання в мовленні дієприкметникових синонімів, антонімів.

Текст (риторичний аспект): створення текстів з уживанням дієприкметників.

Міжпредметні зв'язки: роль дієприкметників у розкритті задуму висловлювання (література).

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою і завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Наша дума, наша пісня не вмре, не загине...
Ф. Погребенник*

III. Актуалізація опорних знань з теми

1. Пригадати, коли прикметник може переходити в іменник.
2. Розказати про відмінність дієприкметника від дієслова та прикметника. Навести приклади.
3. Як утворюються пасивні та активні дієприкметники?

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати текст. До якого стилю він належить? Довести своє твердження. Які інструменти відомі вам, що використовуються з давнини і до цього часу в Україні? Запам'ятати назви музичних інструментів, використаних у тексті. Переказати стисло текст.

Український народ, утворюючий самобутнє музичне мистецтво, сягає корінням у далекі дохристиянські часи. Серед знайдених в Україні музичних інструментів найдавнішими вважаються флейта з відростка рогу північного оленя, відшукані на *стоянці* часів палеоліту в Чернівецькій області, а також резонаторні та безрезонаторні ударні інструменти, знайдені на Чернігівщині.

Розквіт Київської держави у X–XI століттях сприяв появі героїчного епосу — билин, виконуваних у супроводі гуслів народними музикантськоморохами. Найдавніше *зображення* музик можна побачити на фресках

Софійського собору. На фресці зображено музичний ансамбль, музики якого користуються вісьмома видами інструментів — органом, флейтою, литаврами, трубами, лютнею, щипковою лірою, дзвонами та парними барабанчиками (З енциклопедії).

- ▶ Виписати дієприкметники разом із залежним словом. Пояснити їх правопис.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір першого речення. У виділених словах пояснити орфограми.

Дослідження-зіставлення

- ▶ Порівняти пари словосполучень. Назвати прикметники і дієприкметники. Чим вони відрізняються? Відповідь аргументувати.

Нескінчена розповідь — нескінченна розповідь, неказана промова — неказанна безмежність, неоцінені знання — неоціненні скарби, незлічені кошти — незліченні зорі, незнищені реліквії — незнищенні слова.

- ▶ Скласти речення з двома із поданих словосполучень.
- ▶ У речення з дієприкметниками ввести залежні від дієприкметників слова. Пояснити правопис *не* з дієприкметниками.

Коментар учителя. Прикметники дієприкметникового походження з префіксом *не-*, які мають наголошений суфікс, пишуться з *ни*: *незбагненний*, *незлічений*.

Навчальне читання мовчки з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст, утворюючи дієприкметники від дієслів, що в дужках. Дати відповідь на запитання, що в заголовку. Що він відбиває: тему чи основну думку? Які ще давні музичні інструменти ви знаєте? Назвати їх.

ЯКІ МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ВВАЖАЮТЬСЯ СИМВОЛАМИ УКРАЇНИ?

Музичним символом українського народу вважається бандура — інструмент, (народити) в XVI столітті й був улюбленим у так званому гетьманському середовищі. Назва інструмента походить від грецького слова «пандора» (цитра). Репертуар, (виконувати) в салонах української шляхти на бандурі, складали твори романсового характеру. Досить часто в ті часи бандуру називали кобзою, тому що практично бандура й кобза — це був майже один і той же інструмент. Хіба що на кобзі струн було трохи менше.

Ще один інструмент — це слов'янська домра, вона вважається інструментом тюркського походження. На слов'янській домрі звук, (створювати) за допомогою медіатора, (походить) на голос мандоліни. Добре (звучати) в українських народних оркестрах разом зі скрипками та бандурами, грає чотириструнна домра.

Ліра з'явилася в Україні десь у XVII ст. і стала улюбленим інструментом поруч з кобзою та бандурою (*3 книги «Світ навколо нас»*).

- ▶ Виписати дієприкметники разом із залежним словом. Пояснити творення дієприкметників. Визначити, активні вони чи пасивні.
- ▶ Переказати текст, дотримуючись логіки викладу думок.

Лінгвістична діагностика

- ▶ Прочитати. Вставити *н* чи *нн*. Визначити, якими частинами мови чи формами дієслова є залежні слова у поданих словосполученнях.

Натхне..і ідеями — натхне..і у праці, здійсне..і мрії — здійсне..ий захід, проще..ий випад — проще..ий вчинок, порівня..і величини — порівня..і предмети.

- ▶ З виділеними словосполученнями скласти речення. Зробити їх синтаксичний розбір.
- ▶ Сформулювати правила написання *н* у дієприкметниках та *нн* у прикметниках дієприкметникового походження. Свої висновки звірити з теоретичним матеріалом підручника.

Коментар учителя. Дієприкметники відмінюються, як прикметники твердої групи. Рід, число й відмінок дієприкметників, як і прикметників, залежать від роду, числа та відмінків, з якими вони пов'язані.

V. Виконання практичних завдань творчого характеру

Дослідження мовних явищ на основі тексту

- ▶ Прочитати текст. Визначити основну думку. До якого стилю він належить? Дібрати заголовок, що відбивав би тему тексту. Описати бугай. Звідки походить назва цього інструмента?

Найрозповсюдженішим музичним інструментом у слов'янському світі є сопілка (свиріль), а ще іноді називають її куницею.

На полонинах Карпат можна почути характерний гучний голос незвичайного музичного інструмента. Це — трембіта.

А ось інструмент, якого, мабуть, ніде у світі більше не знайдеш. Він зберігся лише в Україні. Це — бугай. Для танців на весіллях бугай — інструмент розкішний! Він дуже оригінальний. Це півметрової довжини дерев'яне барильце. З одного боку воно затягується шкірою, зі споду шкіри протягують дві кишкові струни, а по центру закріплюють пучок волосу з конячого хвоста. Від довжини цього волосу залежить гучність звучання. Грають на бугаї вдвох. Один тримає інструмент у руках, другий смикає обома руками за пучок волосу. Барильце резонує й утворюється дуже гучний звук, справді чимось схожий на ревіння бугая... (*3 енциклопедії*).

- ▶ Поставити дієслова, що в дужках, у необхідній формі, по можливості утворюючи дієприкметники. З'ясувати орфограми в утворених словах.
- ▶ Доповнити текст 3–4 реченнями, зробивши висновок про використання цього музичного інструмента.

Дослідження-пошук

- ▶ Провідміняти словосполучення. Пояснити закінчення дієприкметників.

Розлитої води, опущені руки, *на зробленому столі*, посивілого волосся, нахиленими деревами, розгубленим хлопчиком, спустошеним поглядом, розірваній угоди, *зібраної пшениці*, опустілими місцями.

- ▶ Зробити висновок про залежність відмінкових форм дієприкметників від відмінкових форм іменників, до яких вони належать.
- ▶ Скласти речення з виділеними словосполученнями.

Розвиток комунікативних умінь

- ▶ Прочитати уривки текстів. З'ясувати їх стильову належність. Які інструменти вам доводилося чути? Які почуття вони викликали у вас?

Текст 1

Музичні інструменти ро..поділе..і на чотири основні групи: стру..і, духові, клавішні та ударні. До стру..их інструментів віднесе..і гітара, віолончель, скрипка, арфа, кюманча, ситар, саранджі, сямісен. Духовими є кларнет, флейта, саксофон, тромбон, сурма. Клавішні інструменти — це фортепіано, орган, клавікорди. Ударні музичні інструменти — барабан, тарілки і маракаси, ксилофон, трубчасті дзвіночки, орк..строві литаври.

Текст 2

Микола зняв скрипку, розташовав..у на полиці, і почав натягати струни. Ще малим хлопцем ним було зробле..о маленьку скрипочку й сам вивчився грати *козачка*. Тепер він уже став *музикою*, купив собі н..дорогу скрипку, підслухав усяких пісень у других музик і часто грав дівчатам та хлопцям.

Микола набрав струни, повів смичком — і жалібна пісня розляглася по хаті. Він почав веселого козачка, а сам смичок знов повернув на жалібну думу. Мати, слухаючи, стала зажуре..ою.

— Не грай, сину, такої жалібної! У мене аж сльози навертаються на очі,— сказала Джериха (*За І. Нечуєм-Левицьким*).

- ▶ Вставити пропущені літери на місці крапок. Довести правильність свого вибору. Поставити наголос у виділених словах і з'ясувати їх лексичне значення.
- ▶ Поміркувати, який текст легше перебудувати й доповнити дієприкметниками або прикметниками дієприкметникового походження з *ни*. Трансформований текст записати. Визначити синтаксичну роль дієприкметників.

Пояснювальний диктант

- ▶ Уставити пропущені літери. Аргументувати свій вибір.

У замкнен.. просторі, про намальован.. картину, морозн.. вечора, пропущен.. уроки, про залит.. світлом кімнату, на хвилююч.. зустрічі, звеселіл.. лісу, нечуван.. *щастям*, про зачудова.. природу.

- ▶ Скласти 3–4 речення, використовуючи подані словосполучення.
- ▶ Зробити фонетичний розбір виділеного слова.

VI. Визначення рівня сформованості орфографічних умінь і навичок семикласників з теми**Творче завдання за варіантами****Варіант 1**

- ▶ Утворити від поданих дієслів активні дієприкметники теперішнього часу. Виділити в дієприкметниках суфікси.

Читати, колоти, косити, освітити, лікувати, здійснювати, бити, *виростити*, *запрягти*, молоти, *підписати*, створити, виконати.

- ▶ З дієприкметниками, утвореними від виділених дієслів, скласти речення.
- ▶ Назвати орфограму в дієприкметниках *поєний*, *пропонований*, *рубаний*, *віяний*, *зроблений*. Пояснити їх правопис.

Варіант 2

- ▶ Утворити від поданих дієслів пасивні дієприкметники, виділити їх суфікси. Визначити, від яких дієслів творяться паралельні дієприкметникові форми (з суфіксами *-ен-* і *-т-*).

Принести, затримати, прополоти, замкнути, виконати, розбити, молоти, розгромити, *в'їздити*, кинути, *розвинути*, *скосити*, пекти, посіяти.

- ▶ З дієприкметниками, утвореними від виділених дієслів, скласти речення. Визначити їх синтаксичну роль.
- ▶ Зробити фонетичний розбір слова *в'їздити*.

VII. Систематизація та узагальнення знань з теми

- ▶ Подумати і дати відповіді:

1. Які особливості правопису дієприкметників?
2. Коли пишеться *н* у дієприкметниках та *ни* у прикметниках дієприкметникового походження? Навести приклади.
3. У які частини мови можуть переходити дієприкметники? З'ясувати причини переходу дієприкметників в інші частини мови.
4. Як відрізнити дієприкметник від іменника? прикметника?
5. Назвати особливості правопису прикметників дієприкметникового походження.
6. Що ви знаєте про відмінювання дієприкметників? Навести приклади.

VIII. Підсумок уроку

IX. Домашнє завдання

1. Скласти словниковий диктант із 20 слів на вивчену орфограму.
2. Підготувати усне висловлювання на тему «Музика в моєму житті», використовуючи дієприкметники з *н* та прикметники дієприкметникового походження з *ни*.
3. Уявити ситуацію: ви давно займаєтеся музикою на улюбленому музичному інструменті, співаєте в учнівському ансамблі. Вас запросили виступити на шкільному святі «Музика й сучасність». Скласти розповідь про ваше ставлення до музики й музичних інструментів.

Урок № 43

НЕ З ДІЄПРИКМЕТНИКАМИ

Мета: поглибити знання школярів про способи творення дієприкметників, зокрема про префіксальний спосіб; сприяти зміцненню навичок правопису дієприкметників з часткою *не* разом і окремо та позначати відповідні орфограми, з'ясувати їх за допомогою орфографічних правил; формувати загальнопізнавальні вміння правильно писати дієприкметники з вивченою орфограмою; розвивати творчі вміння аналізувати, порівнювати, конструювати мовні явища; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів почуття прекрасного, повагу до природних надбань рідної держави.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння прислів'їв, приказок, крилатих висловів, до складу яких входять дієприкметники з *не*.

Культура мовлення і стилістика: використання в мовленні дієприкметників.

Текст (риторичний аспект): створення текстів з уживанням дієприкметників.

Міжпредметні зв'язки: роль дієприкметників у розкритті задуму висловлювання (література).

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Оголошення епіграфа уроку і робота з ним

*Синь гаїв, поля, світання, пісня солов'їна,
Ніжний шепіт і зітхання — моя Україна...*

В. Сосюра

III. Генералізація знань семикласників з теми (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці)

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й основну думку. Яку нову інформацію ви отримали, прочитавши цей текст? Дати відповідь на запитання, що в заголовку.

ЯКИЙ ЗАПОВІДНИК Є НАЙДАВНІШИМ?

Найдавнішим заповідником України вважається Асканія-Нова. Історію його розпочато з 1828 року як великого вівчарського господарства. А з 1874 року завдяки німецькому колоністу Ф. Фальц-Фейну воно стає основою майбутнього заповідника. Всесвітньої слави Асканія-Нова набула завдяки синові Фальц-Фейна Едварду Фрідріху. Саме ним у 1898 році оголошено близько 500 га цілини «заповідними на вічні часи». А з 1921 року Асканія-Нова стає державним заповідником. З 1984 року його включено до міжнародної мережі біосферних заповідників. Площа заповідника — близько 11 тисяч гектарів.

Чудовий і дивний херсонський степ навесні. На позеленілому килимі мерехтять і переливаються сріблясті хвилі ковили, серед яких темніють острівці *типчака*. Наче коштовне каміння, спалахують у цьому різнотрав'ї іриса, червоні й жовті тюльпани та безліч інших квітів. Уже давно розорано таврійські степи. І тільки тут, в Асканії-Новій, збережено ділянку заповідного цілинного степу з його рослинним і тваринним світом. Понад 800 видів тварин та 482 види рослин налічено в Асканії-Новій (3 книги «Що? Як? Чому?»).

- ▶ З'ясувати лексичне значення виділеного слова.
- ▶ Назвати використані в тексті дієприкметники та форми на *-но*, *-то*.

IV. Ознайомлення семикласників з темою, метою і завданнями уроку

V. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі виконання практичних завдань творчого характеру

Розвиток комунікативних умінь

- ▶ Прочитати уривок тексту вголос. Пригадати, з якого він твору. Визначити тему й основну думку. Які типи мовлення поєднані в тексті? Зачитати порівняння. З якою метою автор використав їх? Переказати текст стисло. Звернути увагу на слова, написані з великої літери. Пояснити їх правопис.

По обидва береги Раствавиці через усю Вербівку стеляться сукупні гори та левади, не огорожені тинами. Один город одділяється од другого тільки рядком верб або межами. Понад самим берегом в'ється в траві

стежка через усе село. Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе, і скрізь бачиш зелене-зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки.

От стеляться розложисті, як скатерть, зелені левади. Густа, як руно, трава й дрібненька, тонісінька осока доходять до самої води. Подекуди по жовто-зеленій скатерті розкидані темно-зелені кущі верболозу, то кругленькі, наче м'ячики, то гостроверхі, наче топольки. Між м'якими зеленими, ніби оксамитовими, берегами в'ється гадюкою Раствавиця, не наче передражнює здорові річки, як часом маленькі діти передражнюють старших. А там далі вона повилася між високими вербами та лозами, що обступили її стіною з обох боків (*І. Нечуй-Левицький*).

- ▶ Виписати дієприкметники і дібрати до них спільнокореневі антоніми. Скласти з ними речення. Пояснити написання *не* з дієприкметниками.
- ▶ Якими ви уявляєте кущі верболозу? Усно описати їх.

Колективне опрацювання теоретичного матеріалу на основі таблиці

- ▶ Розглянути таблицю і скласти зв'язну розповідь про вживання *не* з дієприкметниками.

НЕ з дієприкметниками пишеться

Окремо	Разом
1. Коли заперечення підсилюється протиставленням: <i>Навкруги простяглися не збіднілі села, а багаті.</i> 2. Коли при дієприкметнику є пояснювальне слово: <i>Він вдивлявся у зовсім не зрозумілу задачу.</i> 3. Коли дієприкметник виступає присудком: <i>Підлога не вимита, у хаті не прибрано</i>	1. Коли дієприкметник без <i>не</i> не вживається: <i>Вона розуміла, які неоціненні історичні скарби зібрано її родиною.</i> 2. Коли при дієприкметнику немає пояснювального слова: <i>У нашому місті знявся нестихаючий вітер</i>

- ▶ Навести власні приклади на кожне правило.

Вибіркове письмо

- ▶ Прочитати речення. Виписати дієприкметники із залежними словами. Пояснити орфограму в дієприкметниках.

1) Неосяжний простір, розквітчений на початку травня, коли на зеленому тлі спалахують численні *біло-жовті* острівці, що сповнюють повітря тонкими ніжними пахошами, видається чудовою картиною, яка ніби вийшла з-під пензля *матінки-природи*. 2) Місце розташування Центрального ботанічного саду настільки чудове, що робить його несхожим на всі інші сади наших міст. 3) Незвичайні рухомі зображення були відомі ще в давнину (*З енциклопедії*). 4) І світиться на тому *поверсі* ліфт кришта-

левий, оправлений червоними дротами, і хтось, нікому ще не знаний, у нім стоїть... (М.Воробйов). 5) На полях трава не кошена (П.Воронько). б) Попереду виднівся неподоланий осінній степ.

- ▶ З'ясувати правопис виділених слів.

Самостійна робота

- ▶ Прочитати вголос прислів'я і приказки. Пояснити їх значення.

1) Поле (не) міряне, вівці (не) лічені, пастух рогатий. 2) Дівка заплетена, а хата (не) метена. 3) Вченому світ, а (не) вченому тьма. 4) Під лежачий камінь вода (не) біжить. 5) Згаяного часу і конем (не) доженеш. б) Якщо бажаєш стати заможним, у праці будь (не) переможним.

- ▶ Списати, розкриваючи дужки.
- ▶ Пояснити написання *не*.
- ▶ Скласти діалог з однокласником, використовуючи кілька прислів'їв і приказок.

Робота з текстом із творчим завданням

- ▶ Прочитати виразно вірш. Які думки викликають у вас рядки вірша Валентини Ткаченко?

РІДНА ЗЕМЛЯ

Ти даєш мені сонце погоже,
 І повітря даєш, і снагу..
 Не вславляти тебе я не могу
 Отаку, як життя, дорогу.
 Та коли б я була не людина,
 А зелена береза була,
 Я шуміла б про тебе в долині,
 Твоя слава ще більше б росла.
 І коли б солов'єм я співучим
 У твоїх народилась лісах,
 То про тебе велику й могучу,
 Я навчила б співать небеса.

В. Ткаченко

- ▶ Виписати дієслова й утворити від них дієприкметники з *не*. Пояснити їх правопис.
- ▶ Продовжити тему прозовими рядками: Яким є для вас рідний край, яке значення він для вас має?

Дослідження-пошук

- ▶ Визначити, до якої частини мови належить слово і чи може частка *не* вживатися в цьому разі окремо. Побудувати відповідь за зразком.

Зразок. *Независний* — прикметник, без *не* не вживається; *неполітичний* — дієприкметник, частка *не* може писатися окремо: *Не політи мною квіти зів'яли*.

Нескорений, неорганізований, нездійснений, ненависний, недоторканий, нескінченний, неполитий, негайний, нетерплячий, необдуманий, невидимий, неприступний, незадоволений, незвичайний, незабудований.

VI. Узагальнення та систематизація знань з теми

► Подумати і дати відповіді:

1. У яких випадках *не* з дієприкметниками пишеться окремо?
2. Назвати правила написання *не* з дієприкметниками разом.
3. Розказати про порядок розбору дієприкметника як особливої форми дієслова.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Прочитати текст. Спів яких пташок доводилося вам чути? Пригадати ситуацію й описати її письмово. Дібрати якомога більше синонімів до виділеного слова.

Десь угорі тонко видзвонює жайворонок. Мелодійні, ледве вловимі звуки тануть у гарячому мареві і народжуються знов. Вони *бентежать* душу, кличуть її за собою. Мені здається, що я зараз злечу над землею і, підхоплений тією чарівною піснею жайворонка, полину в безмежному просторі, легкий, як пір'їнка (*Д. Ткач*).

2. Скласти твір-мініатюру про красу рідного краю, використовуючи дієприкметники з часткою *не*.

Урок № 44

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 10. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО СТИЛІ МОВЛЕННЯ. ПОНЯТТЯ ПРО ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ

Мета: повторити з семикласниками вивчений у попередніх класах матеріал про стилі мовлення; навчити розпізнавати тексти публіцистичного стилю, визначати його стильові ознаки; розвивати творчі вміння працювати з текстами різних стилів, знаходити їх стильові та мовні особливості; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати бажання збагачувати свої знання, використовуючи різноманітні джерела інформації.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення семикласників з темою, метою і завданнями уроку****III. Актуалізація опорних знань про стилі мовлення**

1. Які ви знаєте стилі мовлення?
2. Який стиль найчастіше ви застосовуєте? Чому?
3. Поміркувати, як досягти вмінь і навичок невимушеного спілкування у будь-якому стилі мовлення.

Колективна робота з текстами

- ▶ Прочитати тексти. Визначити стиль кожного. Аргументувати своє твердження. У яких джерелах може бути використаний кожний текст? Чому ви так вважаєте?

Текст 1

До цього заповідного закутка ми й подорожували. Весною береги його були невідомими. Про озеро нагадувало тільки коло напівзатоплених верб, що пускали у прибулу воду густі й руді, схожі на бороди, корені. Улітку ж повинь угамувалася й озеро ставало тихим притулком рибальських човнів, білого латаття й риб'ячої мільги, що незліченними табунцями втікала до Дніпра по вузькому обмілілому рівчаку. А над волохатими від висохлого коріння хашами верболозу, повними комариного дзижчання й пишання улоговинами й заплавленими травами височів піщаний горбочок, де й стояла мазана глиною і вапном лісничова сторожка (А. Топачевський).

Текст 2

Версій щодо того, чому першого квітня заведено розігрувати родичів, друзів і колег,— безліч. Та чи знаємо ми принаймні найцікавіші?

Італійці вважають, що на їхній землі ще за часів Стародавнього Риму цього дня відзначалося свято на честь божества Сміху.

Шанувальники екзотичної культури Індії стверджують: свято Жартів з давніх-давен припадало у цій країні на 31 березня, звідси й поширилася традиція по всьому світові.

На думку французів, появу Дня сміху спричинив указ одного з їхніх монархів, згідно з яким підданих зобов'язували перенести святкування Нового року з 1 квітня на 1 січня. Тих же, хто чинив по-своєму, стало модно піднімати на кпини і величати «першоквітневими дурнями».

А ось ще одне пояснення, яке виникло, вочевидь, у наших географічних широтах. Квітнева погода уславилася своїм непередбаченим норомом. Не знаєш, чого чекати,— повені чи морозу. Наші пращури сподівалися

задобрити й розвеселити вередливу природу жартівливим словом одне до одного і вдалим розіграшем (*О. Гордова*).

Текст 3

Слово «автобіографічний» — іншомовного походження. Грецькі корені цього слова перекладаються так: «autos» — «сам», «bios» — «життя», «grapho» — «пишу». В українській літературі, як і в інших літературах світу, є чудові автобіографічні твори: «Казка мого життя» Богдана Лепкого, «Зачарована Десна» Олександра Довженка, «Третя Рота» Володимира Сосюри, «Волинь» Уласа Самчука, «Щедрий вечір» і «Гуси-лебеді летять» Михайла Стельмаха, «Через місточок», «Блакитна дитина», «На коні й під конем», «Прожити й розповісти» Анатолія Дімарова... Головний герой у таких книгах читачами ототожнюється з образом конкретного письменника, який розповідає про все своє життя чи про певний його період, наприклад, лише про дитинство (*Є. Пасічник*).

- ▶ Назвати особливості тексту публіцистичного стилю. Перевірити себе за підручником. Опанувати матеріал вам допоможе виконання наступного завдання.

Робота з таблицею з творчим завданням

- ▶ Розглянути таблицю. Скласти наукове монологічне висловлювання про особливості текстів публіцистичного стилю. Поміркувати над структурою і послідовністю висловлювання.

Основні жанри публіцистичного стилю: лист у газету, фейлетон, інтерв'ю, репортаж, нарис, стаття, допис; радіо-, кіно-, телепубліцистика тощо
Мета текстів публіцистичного стилю: передача точної та яскравої інформації у доступній формі про найважливіші події в житті нашої країни та за кордоном, а також вплив на читача (слухача)
Ознаки публіцистичного стилю: інформативність, фактичність, логічність, образність, відвертість

Творче конструювання

- ▶ Прочитати початок тексту. Якою інформацією ви володієте з порушеної проблеми? Визначити стиль і жанр тексту. Довести свою думку.

У день Різдва Христового грамотні міщани, дяки, школярі та церковні співаки збиралися й носили по хатах відомий ляльковий театр під назвою вертеп.

Походження вертепу можна віднести до часів гетьмана Конашевича Сагайдачного, до 1600–1620 років, коли цей гетьман відновив київську брацьку школу та Академію... (*О. Воронай*).

- ▶ Дібрати влучний і переконливий заголовок, який би зацікавив читача. Поміркувати, яке продовження може мати цей текст. Закінчити його.

IV. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час вивчення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

V. Домашнє завдання

Уявити ситуацію: ви кореспондент газети «Наддніпрянська правда». До вашого міста завітали туристи-школярі з Білорусі. Вам необхідно взяти інтерв'ю у дітей про умови, створені школою, містом і державою, для туризму й подорожування учнів. Записати можливий діалог.

Урок № 45

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 11. УСНИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ МОВЛЕННЯ

Мета: удосконалювати мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, запам'ятовувати конкретні факти, послідовність викладу матеріалу; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз текстів публіцистичного стилю мовлення, сприймати цілісний текст, розуміти його, докладно відтворювати зміст прочитаного.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Генералізація знань (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці)

1. Які стилі мовлення ви знаєте?
2. Назвати сферу використання й ознаки кожного стилю.
3. Розказати, які існують жанри публіцистичного стилю. Навести приклади.
4. Пригадати, за якими ознаками можна відрізнити текст публіцистичного стилю від текстів інших стилів.
5. Які стилі може поєднувати публіцистичний текст?

IV. Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати текст мовчки. Визначити його тему й основну думку. Поміркувати над інформацією, яку почерпнули з тексту. Що нового ви дізналися про морських тварин?

УВАГА, СКАТИ!

У Середземному та інших морях земної кулі водяться великі скати — *гнюси*. Стародавні греки добре знали цих риб. Їх особливо дивувало те, що вони могли вбивати свою здобич на відстані, зовсім не доторкаючись до неї. Називали їх за це «*нарке*», що значить «затмарювати». Звідси походить сучасне слово «*наркоз*». Пізніше англійці запозичили латинську назву цих скатів — «*торпедо*» (який уражає), щоб дати назву підводному снарядові, який рухається з великою руйнівною силою.

Як же діє дивовижна зброя цього ската? Стародавні греки думали, що риби виділяли у воду якусь речовину, і тільки тоді, коли з'являлася здобич. Отрута діяла крізь шкіру, але для людини вона не була смертельною. Дотик до риби відчувався, як удар, рука мимоволі відсмикувалася. Римські лікарі вважали отруту ската дуже корисними ліками і широко використовували риб для лікування хвороб. Тварин відловлювали й утримували в морських садках.

Тільки порівняно недавно було розгадано таємницю скатів. Риби виявилися живими електростанціями, які могли створювати струм такої сили, що дрібні навколишні тварини гинули. Те, що римляни приписували дії отрути, насправді було електрикою. Власне електростанція — два електричних органи, які містяться з кожного боку тіла ската між грудним плавцем і головою.

Морська вода — хороший провідник електричного струму. Щоб електрична зброя діяла безвідмовно, немає потреби виробляти струм дуже високої напруги, як доводиться робити прісноводним електричним рибакам, зате сила струму повинна бути великою. «Електростанція» великих скатів виробляє струм, що має до 60–220 В і силу до 60 А.

Скати використовують електрорецептори для пошуків здобичі. Від них не вислизне жодна рибина, навіть хитра камбала. Яким би захисним забарвленням вона не володіла, як би добре не вдавалося їй замаскуватися, зарившись у пісок, як би тихо вона не поводитися, скат її обов'язково знайде. Видає рибу дихання. Ні, не самі дихальні рухи, а електричні імпульси, які виникають у дихальних м'язах під час їх роботи. Електрочутливість скатів настільки велика, що вони не тільки можуть розшукувати камбалу, перебуваючи з нею в одному акваріумі, а й реагувати на риб в іншому акваріумі, навіть коли він знаходиться в сусідній кімнаті, або на іншому поверсі, тільки посудини мають бути з'єднані металевими провідниками.

Але цим, напевне, не обмежується значення «електростанцій» і електрорецепторів. Учені гадають, що риби використовують електросигнали для зв'язку одна з одною. Можливо, електричні команди дають можливість зграї риб виконувати злагоджені маневри (Б. Сергєєв, 361 сл.).

Лексична робота

- ▶ Запам'ятати значення слів:

Електрорецептор — орган, що реагує на електричний струм; *електро-чутливість* — чутливість до електричного струму; *електроімпульс* — короткочасний стрибок електричного струму; *електросигнал* — умовний знак, переданий за допомогою електричного струму; *маневри* — переміщення людей, предметів, зміна напрямку їх руху.

- ▶ Звернути увагу на значення виділених слів (*гнуся* — великі скати, *наркоз* — обезболювання, *торпеда* — підводний снаряд). У якому стилі вони вживаються?

Робота за змістом тексту

1. Поміркувати, що виражає заголовок: тему чи основну думку тексту.
3. Визначити основну ознаку висловлювання.
3. Зробити висновок про значення морської води.
4. Доповнити текст відомою вам інформацією про морських тварин.

Аналіз структури тексту, самостійне складання плану

1. Які стилі мовлення поєднано в тексті? Аргументувати відповідь.
2. Поділити текст на смислові частини. Переказати кожен частину.
3. Виписати ключові слова та словосполучення.
4. Скласти план і переказати весь текст.

Робота з пам'яткою

Пам'ятка до складання переказу

1. Прочитати уважно текст, визначити ознаки публіцистичного стилю мовлення.
2. Визначити тему й основну думку тексту.
3. Дібрати заголовок (якщо він відсутній).
4. З'ясувати значення незрозумілих слів.
5. Пояснити правопис і значення окремих слів, уживання розділових знаків.
6. Скласти план тексту.
7. Усно переказати текст за планом, дотримуючись ознак і вимог до висловлювань публіцистичного стилю.

V. Усне переказування тексту

Скласти усний докладний переказ тексту публіцистичного стилю відповідно до плану.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Уявити ситуацію, що ви журналіст. Вам необхідно підготувати статтю в газету на тему «Жителі морських глибин». Скласти і записати висловлювання, дотримуючись логіки і послідовності викладення думок.

Уроки № 46–47

ДІЄПРИКМЕТНИКОВИЙ ЗВОРОТ. ВІДОКРЕМЛЕННЯ КОМАМИ ДІЄПРИКМЕТНИКОВИХ ЗВОРОТІВ (ПІСЛЯ ОЗНАЧУВАНИХ ІМЕННИКІВ)

Мета: навчити семикласників знаходити дієприкметникові звороти в реченнях і текстах; формувати вміння відрізнати одиничні дієприкметники від дієприкметникових зворотів; розвивати творчі вміння використання дієприкметникових зворотів у висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до природи, її багатств, а також повагу до мистецтва.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: використання в мовленні дієприкметників.

Текст (риторичний аспект): створення текстів з уживанням дієприкметників та дієприкметникових зворотів.

Міжпредметні зв'язки: роль дієприкметників у розкритті задуму висловлювання (література).

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми й мети уроку, усвідомлення її учнями. Оголошення епіграфа уроку

Рідна земле — вічна радість серця!

Г. Коваль

III. Актуалізація опорних знань

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати текст уголос. Дібрати заголовок. Пояснити свій вибір. Скласти план тексту. Переказати його за планом. Які ще промисли українців вам відомі?

Дерево — один із найбільш розповсюджених матеріалів у виробництві народних художніх промислів. Цей промисел, відомий ще в IX–X століттях, називається художньою обробкою дерева.

Дерево, широко використовуване у виробництві скульптур, служить для виготовлення різноманітних виробів побутового призначення, іграшок, декоративних виробів — настінних тарілок, панно, а також різних сувенірів — пам'ятних плакатів, макетів, брелків тощо.

Для виготовлення художніх виробів і сувенірів використовують деревину різних порід дерев, що добре піддається обробці (різьблення, стругання, точіння, випилювання) і оздобленню (шліфовці, поліровці, розпису). Беруться до уваги також художні особливості текстури деревини, природні згини стовбура, розташування сучків.

Деревина м'яких листових порід, найбільш розповсюджених у виготовленні художніх виробів і сувенірів, є найкращою таких дерев: липи, берези, вільхи, осики, дуба; рідше — твердих: горіха, самшиту тощо. Із хвойних порід дерев у незначній кількості використовують деревину сосни та ялини, тису, ялівця (*За Р. Бардіною*).

- ▶ Виписати дієприкметники. Визначити синтаксичну роль кожного.
- ▶ З'ясувати, яке місце займають дієприкметники-означення відповідно до означуваного слова.
- ▶ Виписати речення з дієприкметниковим зворотом.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі виконання практичних завдань творчого характеру

Пояснювальне письмо

- ▶ Прочитати речення. Записати їх. Знайти дієприкметникові звороти. Яку роль відіграють означувані слова? Пояснити вживання розділових знаків.

1) Листя стало схоже на гору хрумкого печива, посипаного цукровою пудрою. 2) Усі побігли по широкій греблі, обсаженій знизу вербами. 3) Через гілки берестів синіло море, блищала широка тераса над морем, заставлена столами та стільцями. 4) Біля входу в парк, порослого високою травою, панувала тиша. 5) Небо, обсіпане ніби рожами, тихо гасло. 6) Її маленька постать, облита м'якою зеленуватою тінню акацій, була незвичайно граціозна (*За І. Нечуєм-Левицьким*).

- ▶ Трансформувати речення, змінивши місце дієприкметникового зворота відповідно до означуваного слова. Як зміняться інтонація та розділові знаки? Чому?
- ▶ Зробити синтаксичний розбір першого речення.

Коментар учителя. Дієприкметник разом із залежними від нього словами становить **дієприкметниковий зворот**, який у вимові виділяється

інтонацією, а **на письмі** — комами: *Деревця молоді, укриті білим пухом, тихенько сплять над Волгою в снігу (Л. Забашта).*

Слід розмежовувати **одиночні дієприкметники**, що входять до складу словосполучень «дієприкметник + іменник», які комами не відокремлюються, і **дієприкметникові звороти**: *Засніжені поля нашого краю. — Поля, засніжені білим пухом, охоплювали безмежний простір нашого краю.* Від означуваного слова до дієприкметника можна поставити одне запитання: *твір (який?) написаний, від дієприкметника до залежних слів — декілька: написаний давно твір (коли?), написаний учнем твір (ким?), написаний гарно твір (як?).*

У реченні дієприкметниковий зворот виступає означенням.

Лінгвістичне конструювання

- ▶ Прочитати речення. Перебудувати їх, утворюючи з виділених дієслів дієприкметники. Записати речення, виділяючи комами дієприкметникові звороти.

1) Кінь, якого *спустили* з ланцюгів, одразу став дибки. 2) Сонячні промені, протикаючи гушавину жасміну, що *розквіт*, блукав по персидських килимах. 3) Настя в супроводі сина Селіма, Івана Кочерги, Алі та своїх ханум і служниць, яких до неї *проставили*, шойно вийшла з ялика й попрямувала до палацу (*За С. Плачиндою*).

- ▶ Зробити фонетичний розбір слова *гушавина*.

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Аргументувати свою відповідь. Розказати, як відбувається процес різьби по дереву, дотримуючись послідовності викладу думок.

ДАВНЄ МИСТЕЦТВО

Художня різьба по дереву в Україні посідає особливе місце і сягає своїм корінням у глибоку давнину.

Спочатку різьба була дуже проста — у вигляді тонких контурних ліній або глибоких борозенок, а окремі ділянки розділяли штриховкою. Потім з'явилася більш складна рельєфна і трьохгранна різьба.

Різьба по дереву здавна прикрашала посуд, меблі, теліжки й сани кріпаків. Різьба й інкрустація влучно застосовувалася багатьма народними майстрами, які століттями вдосконалювали вміння, техніку, художній смак. Особливого розквіту мистецтво декоративної різьби по дереву в Україні досягає в XVII—XVIII ст. Народні майстри, зокрема козаки Запоріжжя, прикрашали зброю, трубки й інші предмети прекрасною різьбою й інкрустацією по дереву, кості, металу (*За Р. Бардіною*).

- ▶ Перебудувати речення, увівши до їх складу дієприкметники й дієприкметникові звороти.
- ▶ Поміркувати, як впливають дієприкметники та дієприкметникові звороти на виразність та повноту описаного в тексті.

Завдання поміняти місцями

- ▶ Пояснити лексичне значення слова *інкрустувати* (*інкрустувати* — врізувати та вклеювати в поверхню предмета шматочки інших матеріалів для оздоблення його).
- ▶ Скласти речення з дієприкметниковим зворотом зі словом *інкрустувати*.

Розвиток комунікативних умінь

- ▶ Прочитати текст уголос. Дібрати заголовок. Доповнити висловлювання інформацією про художню різьбу по дереву у вашій місцевості, використовуючи дієприкметники і дієприкметникові звороти. Де доводилося вам бачити вироби з художньою обробкою? Описати їх усно.

У наш час художня різьба зосереджена у західній та південно-західній частинах України. Художньою обробкою деревини відоме місто Косова, де розміщено крупне об'єднання «Гуцульщина» — найбільш відоме виробництво, випускає художні вироби з дерева. Одним із основних центрів різьби є філіал в Яворові.

Для художньої обробки гуцульські майстри використовують деревину з гарною текстурою, що добре піддається різьбі та інкрустації: головним чином грушу, рідше сливу, явір, клен, березу, липу, а для виробів з випалюванням — смереку (карпатську ялину). Художні вироби з дерева випускають вирізьбленими та інкрустованими. Інкрустацію виконують шматочками кольорової деревини (груші, сливи, хвилястого клена, тису, граба, червоного і чорного дерева), скляним і фарфоровим бісером, перламутром і металом. Техніка оздоблення бісером і кольоровим деревом називається викладанкою... (З підручника).

- ▶ Знайти речення з дієприкметниковим зворотом. Пояснити розділові знаки в ньому. Перебудувати речення так, щоб дієприкметниковий зворот стояв перед означуваним словом.
- ▶ Утворити активні й пасивні дієприкметники від дієслів, використаних у тексті. Виділити суфікси.
- ▶ Скласти план тексту й переказати його детально.

V. Систематизація та узагальнення вивченого

- ▶ Подумати і дати відповіді:

1. Що називається дієприкметниковим зворотом?
2. Яка роль інтонації під час прочитання речень з дієприкметниковими зворотами? Навести приклади.
3. Розказати про розділові знаки при дієприкметниковому звороті та одиничному дієприкметнику.
4. Як відрізнити одиничні дієприкметники від дієприкметникових зворотів?
5. Яку синтаксичну роль виконує дієприкметниковий зворот у реченні?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Виписати з творів художньої літератури (або скласти) 6–7 речень про красу рідного краю, щоб у їх складі були дієприкметникові звороти.
2. Уявити ситуацію: на уроці праці вам запропонували виготовити до свята Різдва Христового вироби у подарунок родичам. Скласти твір-опис цього процесу праці на одну з тем: «Виготовлення чудового виробу», «Вчимося робити сюрпризи», «У шкільній майстерні», «Готуємося до свята». У своєму творі використати дієприкметники та дієприкметникові звороти. Довести необхідність і доцільність їх використання.

Урок № 48

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ДІЄПРИКМЕТНИК». МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

Мета: узагальнити й систематизувати знання учнів про дієприкметник як особливу форму дієслова, сприяти зміцненню навичок визначення граматичних ознак дієприкметників, формувати навички морфологічного розбору дієприкметника з метою структурування вивченого матеріалу; розвивати творчі вміння використання дієприкметників у власних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до природних надбань нашої країни.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

III. Узагальнення й систематизація теоретичних положень з теми

► Продовжити визначення.

- 1) Дієприкметником називається... 2) Дієприкметник, як і дієслово,...
- 3) Дієприкметник, як і прикметник,...
- 4) Дієприкметник разом із залежними словами...
- 5) Активні дієприкметники утворюються...
- 6) Пасивні дієприкметники утворюються...
- 7) У реченні дієприкметник виконує роль...

IV. Виконання системи завдань і вправ на застосування вивчених правил з теми «Дієприкметник»

Лінгвістична гра «Хто швидше»

- ▶ Утворити за поданим початком слова-дієприкметники.

Зач..., відг..., перев..., підн..., спис..., невідбіл..., посив..., зниж...

Довідка: зачинений, відгаданий, перевезений, піднесений, списаний, невідбілений, посивілий, знижений.

- ▶ Визначити вид утворених дієприкметників.
- ▶ Скласти 3–4 речення, використовуючи подані дієприкметники. Визначити їх синтаксичну роль. Зробити морфологічний розбір дієприкметників (усно).

Розподільний диктант з творчим завданням

- ▶ Записати дієприкметники у дві колонки: у першу — активні, у другу — пасивні.

Знеможений, приречений, вміщений, пропахлий, чаруючий, спечений, знайдений, погаслий, *захаращений*, доспілий.

- ▶ До кожного дієприкметника дібрати дієслово, від якого він утворений. Пояснити чергування приголосних звуків.
- ▶ З'ясувати лексичне значення виділеного дієприкметника. Скласти із ним речення. Визначити синтаксичну роль. Зробити морфологічний розбір.

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Дібрати заголовок, який би відбивав тему тексту.

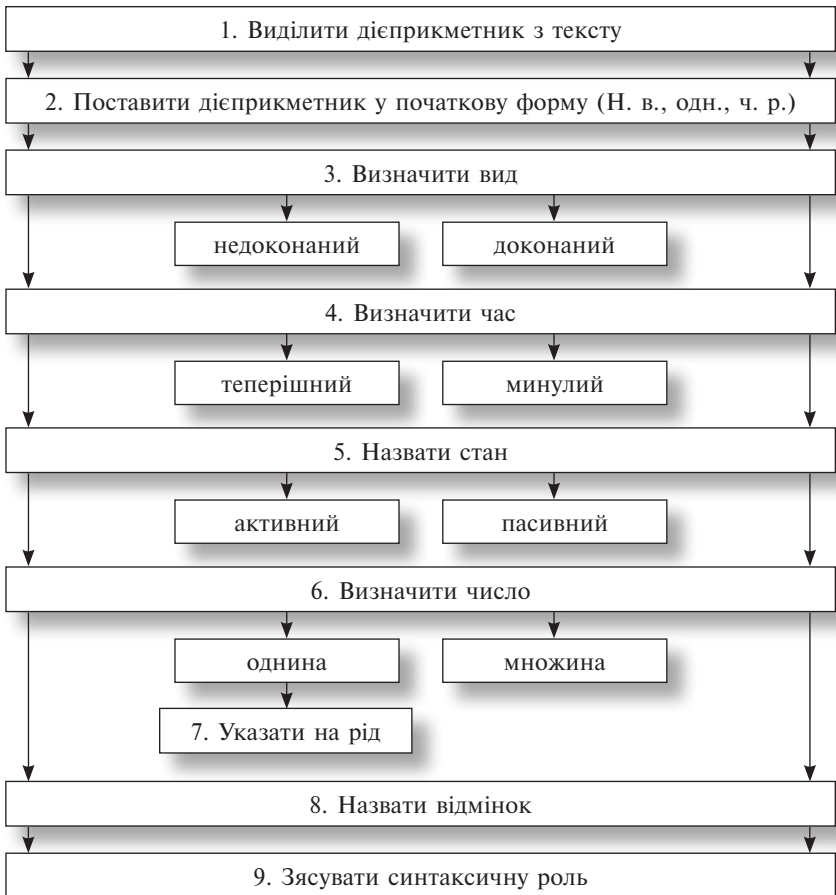
Дуб стоїть на околиці села самотиною. Налітаючий вітер починає лопотіти листям, наче бурчить, наче щось розповідає. Його розуміють білі гречки — до видноколу, розуміють горбаті поля, розуміє застаріла дорога, що стомлено виплескується з-поміж крайніх хат, та ще, мабуть, зрозуміло б блакитне небо, якби воно не було так далеко, якби воно нахилилося ближче.

Затишаючий дуб починає прислухатися. Чує, як важко й натружено мовчить його коріння. Як воно тягне соки, як ті соки скроплюють його тіло. Чує, як зелено й глибоко дихає зело навколо, бачить, як соняшники жовтоококо всміхаються, як гречки білим окропом бризнули, як жито котиться лагідною, коліноуклінною ріллею, як сокирки іскрами голубизни пропалюють, проймають його довірливий шепіт. А ген одвічні, глибинні струни бджіл, які працювито напинаються в повітрі, а над будяками — жорсткувато-басовите зітхання джмелів, а ген білокриле летіння — мовчання метеликів, що красуються оранжево-чорними вогниками на крилах. Уночі дуб думає про зорі, які теж думають про нього. Він розуміє їхнє золоте мовчання, їхнє крижане переблискування, він уже відкрив таємницю, чому Великий Віз перед світанням опускає донизу дишло, а чому Квочка

збирає своїх зоряних курчат під крило. Він знає, де починається і куди веде струмениста течія Чумацького Шляху, де поділися оті мажари, горби, вози, котрі проїжджали мимо нього по степовій дорозі (Є. Гуцало).

- ▶ Виписати дієприкметники. Зробити їх морфологічний розбір за алгоритмом.

АЛГОРИТМ
морфологічного розбору дієприкметника

- ▶ Поміркувати, які речення можна перебудувати так, щоб у них з'явилися дієприкметники. Записати їх.

V. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні матеріалом з теми «Дієприкметник», їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей,

що сформувалися під час вивчення теми; окреслення перспектив щодо написання тематичної контрольної роботи.

VI. Домашнє завдання

Скласти монологічне висловлювання на лінгвістичну тему, використовуючи теоретичний матеріал, що розглядався протягом вивчення розділу «Дієприкметник». Наводити приклади про красу природи. Дібрати заголовок у формі словосполучення.

Урок № 49

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 4. (ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ). КОНТРОЛЬНЕ ЧИТАННЯ МОВЧКИ ТЕКСТУ МОНОЛОГІЧНОГО ХАРАКТЕРУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень семикласників з теми «Дієприкметник»; перевірити знання й уміння, необхідні для правильного використання дієприкметників у мовленні; удосконалити навички розпізнавати мовні явища, встановлювати відповідність між ними, групувати, доповнювати тощо; здійснити перевірку здатності семикласників читати мовчки незнайомий текст публіцистичного стилю монологічного характеру із належною швидкістю і розуміти й запам'ятовувати після одного прочитання фактичний зміст, виражально-зображувальні засоби прочитаного твору.

Форма проведення тематичної контрольної роботи: виконання тестових завдань закритої й відкритої форми.

Обладнання: тестові завдання й комплект текстів для читання мовчки.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань закритої й відкритої форми. Проведення інструктажу щодо виконання тестових завдань і перевірки рівня розуміння прочитаного мовчки художнього тексту діалогічного характеру та швидкості читання.

IV. Виконання тестових завдань закритої й відкритої форми за варіантами

Варіант 1

1. У якому рядку всі слова — дієприкметники?
А Сказаний, бачений, шитий, ріжучий, очищений;
Б кажучи, малюючий, варений, зібраний, засіяно;
В згаданий, закутий, пошкоджено, дорослий, колючий;
Г відроджений, засміявся, прибраний, плаваючи, читаючи.
2. У якому рядку всі дієприкметники активного стану?
А Виплетений, вишитий, перемолотий, подарований, бачений;
Б сяючий, згорілий, вмираючий, відпочилий, засохлий;
В закоханий, пом'якшуючий, зачарований, зменшений, змочений;
Г миючий, прочитаний, причесаний, присохлий, палаючий.
3. У якому рядку всі дієприкметники пасивного стану?
А Стоячий, лежачий, поміркований, перелічений, допоміжний;
Б зрізаний, шитий, зварений, зачинений, стягнутий;
В розквітлий, намальований, огорожений, хвилюючий, писаний;
Г роздрукований, передплачений, написаний, зів'ялий, стертий.
4. У якому рядку всі дієприкметники недоконаного виду?
А Позичений, залишений, напоєний, политий, акаючий;
Б надоєне, печений, сидячий, просіяний, заколисаний;
В працюючий, палаючий, діючий, тертий, ламаний;
Г працюючий, лежачий, шитий, зварений, вмираючий.
5. У якому рядку всі дієприкметники доконаного виду?
А Вирощений, намальований, закутий, ліплений, стертий;
Б виготовлений, випечений, заряджений, рішучий, бачений;
В потемнілий, розв'язаний, нафарбований, крокуючий, дозрілий;
Г переказаний, перекладений, пожовклий, зчорнілий, покроплений.
6. У якому рядку всі дієприкметники з часткою *не* пишуться окремо?
А Не/зарослі чагарники береги, не/затоплене містечко, ніким не/торкана роса, не/завершена робота;
Б не/почорнілий з часом паркан, ще не/скошена пшениця, не/просохла земля, не/розсідланий кінь;
В не/виконане учнем завдання, не/завершена книга, не/підбілена верба, не/зірвані ще груші;
Г нічим не/захищений порт, не/прив'язаний звечора човен, ще не/забута образа, не/намальована художником картина.
7. Дієприкметники утворюються від...
А дієслова;
Б дієслова і прикметника;

- В прикметника;
- Г прислівника і дієслова.

8. Продовжити речення: *Дієприкметниковий зворот — це...*
9. Записати речення. Зробити морфологічний розбір дієприкметника.
Схвильована жінка стояла на автобусній зупинці.
10. Скласти речення з дієприкметником. Визначити його синтаксичну роль.

Варіант 2

1. У якому рядку всі слова — дієприкметники?
  - А Створений, згаяний, помережений, викладений, зникаючий;
  - Б прочитано, зачарований, морський, любий, загорнений;
  - В вкритий, обліплений, протоптаний, розкішний, вологий;
  - Г виголошений, відроджений, родючий, вітряний, засіяний.
2. У якому рядку всі дієприкметники пасивного стану?
  - А Настоящий, керований, перероблений, отруений, забувши;
  - Б подарований, забутий, зрізаний, згаданий, очолений;
  - В зварений, збудований, палаючий, сконструйований, в'янутий;
  - Г сказаний, прибитий, пом'якшувачий, замучений, невтихаючий.
3. У якому рядку всі дієприкметники активного стану?
  - А Пожовклий, зачарований, збитий, зрізаний, випереджений;
  - Б стоячий, стихаючий, розгараючий, зомлілий, прогресуючий;
  - В збудований, закладений, зшитий, подвоєний, дублюючий;
  - Г скошений, закоханий, сколотий, зметений, прогнилий.
4. У якому рядку всі дієприкметники доконаного виду?
  - А Побачений, загартований, схований, переможений, надихаючий;
  - Б потемнілий, зв'язаний, зголоднілий, стомлений, блукаючий;
  - В окрилений, осяяний, зів'ялий, подвоєний, розквітлий;
  - Г наклеєний, скошений, подарований, ріжучий, зражений.
5. У якому рядку всі дієприкметники недоконаного виду?
  - А Працюючий, лежачий, шитий, зварений, зеленіючий;
  - Б надоєне, печений, сидячий, просіяний, заколисаний;
  - В вишитий, написаний, здолений, знесений, просіяний;
  - Г працюючий, палаючий, діючий, тертий, ламаний.
6. У якому рядку всі дієприкметники з часткою *не* пишуться разом?
  - А Не/скошена трава, не/политі досі квіти, не/бачена природа, не/бачена ніколи фортеця;
  - Б не/закінчена розповідь, не/замкнені вікна, ні в чому не/підтверджений факт, ні до кого не/спрямована думка;

В не/продумана відповідь, ще не/дозрілі врожаї, оті не/скошені поля, не/записаний твір;

Г не/помічений човен, не/підписані документи, не/дописаний лист, ці не/забуті спогади.

7. У якому рядку всі дієприкметники теперішнього часу?

А Намальований, знайдений, вражаючий, старіючий, сидячий;

Б запам'ятовуючий, виконуючий, спровокований, розкраяний, вишитий;

В затихаючий, затихлий, волаючий, зникаючий, завідуючий;

Г працюючий, пануючий, замираючий, вражаючий, заколисуючий.

8. Продовжити речення: *Дієприкметник — це...*

9. Записати речення. Зробити морфологічний розбір дієприкметника.

Семикласники збирали пожовкле листя на пришкільній ділянці.

10. Скласти речення з дієприкметниковим зворотом. Визначити його синтаксичну роль.

Оцінювання тестових завдань

Тип завдання	Завдання закритої форми							Завдання відкритої форми		
	завдання з множинним вибором									
Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Варіант 1	А	Б	Б	В	Г	Г	А			
Варіант 2	А	Б	Б	В	Г	Г	Г			
Кількість балів	1 б.	1 б.	1 б.	1 б.	1 б.	1 б.	1 б.	16.	2 б.	2 б.

V. Контрольне читання мовчки тексту монологічного характеру публіцистичного стилю

Читання учнями незнайомого тексту від початку до кінця

ВОДА — КРОВ ЗЕМЛІ

Погляньте на карту світу і побачите блакитний колір просторів нашої планети. Ним позначено воду, яку в цілому називають Світовим океаном. До нього належать усі океани й моря.

Він займає 3/4 поверхні Землі, на сушу припадає 1/4. Недарма іноді називають нашу Землю «планетою-океаном», а воду — найдивовижнішим мінералом на Землі. Адже вона створює умови для розвитку різноманітних форм життя.

Води навкруги багато. У річках, морях і океанах вода перебуває у вигляді рідини, у хмарах — у вигляді пари, а в морози перетворюється у лід. Вода незамінна. Там, де є вона, є й життя.

Майже 2/3 нашого тіла становить вода. Вона входить до складу крові, яка розносить по всьому організмові поживні речовини. Випаровуючись із поверхні шкіри, регулює температуру нашого тіла.

Вода — це тіло природи, яке відрізняється від інших тим, що не має власної форми, а набуває її залежно від посудини, тобто вода — рідина. Порівняйте її з молоком або чорнилом, і ви переконаєтесь, що вона безбарвна, прозора. Не має вода власного запаху і смаку, а набуває їх залежно від домішок (солей, цукру). Такі породи, як глина, пісок, у воді не розчиняються. При температурі нижче 0 °С утворюють велику кількість водяної пари. Перебуваючи у вигляді снігу чи льоду, вода також може випаровуватись. При нагріванні вона розширюється, а при охолодженні до +4 °С стискається.

Вода є в річках, озерах, болотах, водосховищах, ставках, а також під землею. Це називається водами суші. Вони поділяються на поверхневі й підземні.

Дошова вода, просочуючись у землю, легко проходить через шар ґрунту, товщі піску, гравію, гальки до шару глини, яка майже не пропускає її. Утворюються підземні струмочки, які течуть у напрямі нахилу шару глини. Інколи вони виходять на поверхню (в яру, долині, біля підніжжя схилу).

Місце, де на поверхню землі виходить підземна вода, називають джерелом.

Джерельна вода чиста, холодна, її приємно пити. Води, у яких розчинені газі, солі, називають мінеральними.

У верхів'ї річки Чорний Черемош у Карпатах відоме мінеральне джерело Буркут. Улітку 1901 року тут побувала відома українська поетеса Лєся Українка, відпочивали Іван Франко і Михайло Коцюбинський.

Кожна річка починається невеликим струмком. Вона має витік, тобто місце, звідки починається. Місце, де річка впадає в море, озеро або іншу річку, називають гирлом.

Річки течуть з різною швидкістю. На рівнинах — повільно, спокійно, а в горах — швидко і бурхливо.

Вода — цінний дар природи, справжнє джерело життя. Досить сказати, що без їжі людина може існувати п'ять тижнів, а без води не проживе й п'яти днів. Земля, позбавлена води, — мертва пустеля (*З журналу, 400 сл.*).

Виконання завдань тестового характеру за змістом прочитаного тексту

1. До якого стилю належить поданий текст?

А Наукового;

Б художнього;

В розмовного;

Г публіцистичного.

2. Головна ознака тексту:
А художня забарвленість, образність;
Б емоційність, непередбачуваність;
В використання наукової термінології;
Г констатація фактів.
3. Що є основною думкою тексту?
А Водні багатства краю, де ми живемо;
Б вода — цінний дар природи, справжнє джерело життя;
В властивості води;
Г необхідність води в житті людини.
4. Що називають Світовим океаном?
А Океани і моря;
Б води суші;
В повітряні маси;
Г річки й озера.
5. Які властивості має вода?
А Може підвищувати температуру тіла;
Б може перебувати в твердому, рідкому та газоподібному станах;
В може бути замінена будь-якою рідиною;
Г не може розчиняти деякі речовини.
6. Яка з поданих тез є неправильною?
А Вода входить до складу крові;
Б вода становить $2/3$ тіла людини;
В вода займає $1/2$ поверхні Землі;
Г вода — мінерал на Землі.
7. Що відбувається з водою при нагріванні?
А Випаровується;
Б змінює колір;
В стискується;
Г розширюється.
8. Вода відрізняється від інших речовин:
А кольором;
Б постійною формою і незмінністю;
В набуває форми залежно від посуду;
Г не має запаху.
9. Яку воду називають мінеральною?
А Морів та океанів;
Б де розчинені гази та солі;
В гірських річок;
Г очищену.

10. Джерельна вода — ...

А вода, що виходить на поверхню землі з її глибин;

Б чиста, холодна, приємна;

В вода, що фільтрується піском, галькою, гравієм і не пропускається глиною;

Г та, що є у кожного вдома.

11. Гирлом річки є місце...

А початку річки;

Б де річка впадає в море, річку тощо;

В де зберігаються гирі;

Г де розташовані пляжі.

12. Скільки часу може прожити людина без води?

А 5 днів;

Б 3 дні;

В 5 тижнів;

Г 3 тижні.

Ключ

Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Правильні відповіді	Г	Г	А	А	Б	В	Г	Г	Б	Б	Б	А
Кількість балів	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

VI. Організований збір зошитів для тематичних контрольних робіт

VII. Відповіді на запитання

Відповіді на запитання, що виникли у семикласників під час виконання тестових завдань та контрольного читання мовчки.

VIII. Домашнє завдання

Виписати з будь-якого підручника 4 речення з дієприкметниками або дієприкметниковими зворотами. Зробити морфологічний розбір дієприкметників.

ДІЄПРИСЛІВНИК

Урок № 50

ДІЄПРИСЛІВНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА: ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Мета: ознайомити семикласників з дієприслівником як особливою формою дієслова; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити дієприслівники в текстах, визначати їх роль у реченнях; розвивати творчі вміння використання дієприслівників у власних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов і повагу до батьків, родини, роду.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння дієприслівників-синонімів і антонімів, найуживаніших фразеологізмів, прислів'їв, приказок, до складу яких входять дієприслівники.

Синтаксис: уживання дієприслівників у ролі другорядних членів речення.

Культура мовлення: правильне вживання дієприслівників у власному мовленні.

Текст (риторичний аспект): використання дієприслівників для зв'язку речень у тексті.

Міжпредметні зв'язки: використання дієприслівників для створення образності (художня література).

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Настановчо-мотиваційний етап

Психологічна настанова щодо вивчення теми «Дієприслівник». Ознайомлення учнів зі структурою теми.

Особлива форма дієслова:

додаткова дія, властивості дієслова і прислівника, обставина

III. Оголошення епіграфа уроку і робота з ним

Родина, родина від батька й до сина...

В. Крищенко

IV. Генералізація знань семикласників (актуалізація мотиваційних резервів)

Творче спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Аргументувати свою думку. Поміркувати, чим для вас є рід і яке він має значення. Кого ви відносите до членів свого роду?

Рід — це велика родина (відома в Україні під назвами «пеперище», «служба», «сім'я», «дворище», «хутір»), що, *відокремившись*, проживала у своєму дворішці, оселі. Рід, *маючи* своє спільне майно — ріллі, ловецькі терени, стада худоби, вів спільне господарство під проводом свого старшини. Це була суспільна група — невелика, але суцільна, злучена крупними зв'язками та спільними інтересами. За своїх членів рід солідарно заступався, *обороняючи* їх від кривд. Згодом, під впливом економічного прогресу, рід, *утративши* суцільність, розпався на малі самостійні родини. Кожна родина вела своє окреме господарство, *маючи* свій дім з господарськими будовами, своє поле, худобу тощо, але ліси, пасовиська, озера лишалися спільною власністю цілої оселі-громади. Проте пам'ять належності до роду не губилася. Давні родові традиції жили в родах боярських, шляхетських, міщанських, селянських, священницьких (За М. Стельмаховичем).

- ▶ Назвати дієслова-присудки. Знайти слова, які пояснюють у реченнях дієслова, указуючи на додаткову дію. Яку синтаксичну роль вони виконують? Чи змінюються за особами й числами? На які запитання відповідають?
- ▶ Записати якомога більше синонімів до слова *рід*. Скласти з ними 3–4 речення, увівши до їх складу дієприслівники.

V. Створення навчальної ситуації на основі роботи з таблицею (вивчення лінгвістичного матеріалу)

Робота з таблицею

- ▶ Розглянути таблицю. Назвати спільні ознаки дієслова і дієприслівника, прислівника і дієприслівника.
- ▶ Розказати про дієприслівник як особливу форму дієслова.

Коментар учителя. Дієприслівником називається незмінна форма дієслова, яка, поєднуючи ознаки дієслова і прислівника, указує на додаткову дію: *Відмінно закінчивши навчальний рік, хлопець міг спокійно відпочивати.*

Подібно до дієслів, дієприслівник має близьке лексичне значення, спільну основу, вид. Для них властиві перехідність і неперехідність, здатність керувати іменниками: *створюючи оповідання, спійшавши окуна.*

Як і прислівник, дієприслівник не змінюється, пояснює дієслово-присудок, виступаючи в ролі обставин: *Гомонять, працюючи, школярі; Зібравшись на спортмайданчику, почалося тренування.*

Дієприслівник, як і дієслово, буває доконаного і недоконаного виду: *написавши, хитнувшись* (що зробивши?), *пишучи, хитаючись* (що роблячи?).

Дієприслівник — особлива форма дієслова

Значення	Відповідає на запитання	Морфологічні ознаки	
		прислівника	дієслова
Означає додаткову дію	Що роблячи? Що зробивши?	Не змінюється, в реченні виступає обставиною	Буває доконаного і недоконаного виду, теперішнього і минулого часу. Властиві перехідність і неперехідність, може мати залежні слова (іменник, займенник, прислівник)

VI. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи

Розподільний диктант

- ▶ Дієслівні форми записати у дві колонки: у першу — дієслова, у другу — дієприслівники. Аргументувати свій вибір.

Писати, говорити, надихаючи, читають, *розказавши*, зачарований, стоячи, налетівши, проводячи, оголосити, завітчаний, *шануючи*, потерпівши, вилито, *зриваючи*, зберегти, несучи, потерпівши, прикріпивши.

- ▶ Зробити словотвірний розбір виділених слів.
- ▶ Дібрати антоніми до слів *говорити, прикріпивши, зберегти*.
- ▶ Скласти 3–4 речення, використовуючи дієприслівники.

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати текст. Які почуття він викликав у вас? Поміркувати, що відбиває заголовок тексту — тему чи основну думку. Аргументувати відповідь. Дібрати власний заголовок.

МАТИ

Мати вірила: земля все знає, що говорить чи думає чоловік, що вона, гніваючись, може бути доброю, і на самоті тихенько розмовляла з нею, довіряючи свої радощі, болі й просячи, щоб вона родила на долю всякого: і роботяшого, і ледачого.

Коли на городі з'являвся перший пуп'янок огірка чи зацвітав, повернувши до сонця, соняшник, мати, беручи мене, малого, за руку, вела подивитися на це диво, і тоді в блакитних очах її назбирувалося стільки радості, наче вона була скарбничим усієї землі. Вона перша у світі навчила мене любити роси, легенький ранковий туман, п'янкий любисток, м'яту, маковий цвіт, осінній гороб і калину, вона першою показала, як

плаче, радіючи, дерево, коли надходить весна, і як у розквітлому соняшнику ночує оп'янілий джміль. Від неї першої я почув про калиновий міст, до якого й досі тягнуться думкою і серцем... (За М. Стельмахом).

- ▶ Виписати дієприслівники. Визначити їх ознаки, спільні з дієсловом і прислівником. Яку синтаксичну роль вони виконують?
- ▶ Розказати про свою матір (яка її зовнішність, яке значення має у вашому житті, які риси характеру їй властиві), використовуючи дієприслівники.

Дослідження-характеристика

- ▶ Прочитати прислів'я і приказки. Визначити, які з виділених слів означають основну дію, а які — додаткову. Довести правильність своєї думки.

1) Хто слухає, а хто окунів ловить слухаючи. 2) Шкода перемішувати тісто, виймаючи з печі. 3) Зайшовши за Дунай, та й додому не думай. 4) Скінчивши діло, гуляй сміло. 5) Ледачий ївши гріється, а робивши мерзне. 6) Упоравшись з роботою, можна відпочивати. 7) Лінивий сидячи спить, лежачи робить (Нар. творчість).

- ▶ Пояснити значення кожного прислів'я або приказки.
- ▶ Продовжити ряд прислів'їв і приказок двома-трьома власними.

VII. Систематизація й узагальнення вивченого

- ▶ Подумати і дати відповіді:

1. Що називається дієприслівником? Що він означає?
2. На які запитання відповідає дієприслівник?
3. Що спільного має дієприслівник з дієсловом?
4. Що спільного має дієприслівник з прислівником?
5. Яку синтаксичну роль виконує дієприслівник у реченні?

VIII. Підсумок уроку

IX. Домашнє завдання

Скласти і записати 5–6 речень із фразеологізмами, до складу яких входять дієприслівники. Визначити їх синтаксичну роль.

Урок № 51

ВИД І ЧАС ДІЄПРИСЛІВНИКІВ

Мета: розширити знання учнів про дієприслівник як особливу форму дієслова, сприяти формуванню навичок визначати вид і час дієприслівників; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити дієприслівники доконаного і недоконаного

виду в текстах, визначати їх роль; розвивати творчі вміння використання дієприслівників у власних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов і повагу до природних багатств рідної держави.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння дієприслівників-антонімів, найуживаніших фразеологізмів, прислів'їв, приказок, до складу яких входять дієприслівники.

Синтаксис: уживання дієприслівників у ролі другорядних членів речення.

Культура мовлення: правильне вживання дієприслівників у власному мовленні.

Текст (риторичний аспект): використання дієприслівників для зв'язку речень у тексті.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

III. Формування практичних умінь і навичок шляхом виконання системи завдань і вправ

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прослухати текст. Визначити стиль мовлення і довести своє твердження. Дібрати заголовок, який би відбивав основну думку тексту. Розказати, вирощуванням якого врожаю славиться край, у якому ви живете.

Звикнувши до гір там, але не заставши їх тут, лемки селилися на імітованих горах, точніше кажучи, на тутешніх подільських горбах. Тут степ переходив у Поділля, займаючи південні їх схили, які виходили бодай до маленької, та все ж до води... На горбах хати були сухі як дзвін, а на рівнині вогкі кутки пахли цвіллю навіть улітку, надто якщо хата потопала в чагарях. І все ж кмітливі господарі не боялися низу, багатіючи на буряках та на пшеницях від року до року, поволі спихаючи бідаків із південних на північні схили... (*В. Земляк*).

- ▶ Виписати дієприслівники. Яку роль вони виконують у реченні? Що спільного мають із дієсловами?
- ▶ Визначити вид та час виписаних дієприслівників, попередньо опрацювавши теоретичний матеріал за підручником.

Вибірковий диктант з творчим завданням

- ▶ Прочитати прислів'я і приказки. Пояснити їх зміст. За яких обставин можна використати в мовленні подані прислів'я і приказки?

1) Життя — це терниста нива: не пройдеш, ноги не вколовши. 2) *Скінчивши* діло, гуляй сміло. 3) Не знаючи броду, не лізь прожогом у воду. 4) Не подумавши, кілочка не застружиш. 5) *Линивий* сидячи спить, лежачи робить. 6) Ледачий ївши гріється, а робивши *мерзне*. 7) Не взявшись за сокиру, хати не зробиш (*Нар. творчість*).

- ▶ Виписати слова, що означають додаткову дію. Які ознаки дієслова мають виписані слова? Поставити до них запитання, визначити вид і час.
- ▶ До виділених слів дібрати антоніми і скласти з ними речення, використовуючи дієприслівники.

Творче конструювання

- ▶ Переписати, розкриваючи дужки й утворюючи дієприслівники недоконаного виду.

1) І тут, (всміхаються), нам світить промінь часу (*Т. Мельничук*). 2) Намотується шлях на шини, шляху (долають) безмір'я (*М. Самійленко*). 3) Але литвин свій саморобний лук, і (гинуть), не випускає з рук. Знов забряжчали рицарські мечі, промчали коні, сталлю (гримлять). І, (тремтять), стріла свій дзьоб вганя в криваве око першого коня (*М. Бажан*). 4) Обріс мохом сірий камінь, в полі (лежать), зажурились козаченьки, дома (сидять) (*Л. Боровиковський*).

- ▶ Визначити суфікси, за допомогою яких утворені дієприслівники. Зробити морфологічний розбір 2–3 дієприслівників.

Лінгвістичне дослідження

- ▶ Від поданих дієслів утворити дієприслівники недоконаного та доконаного виду. Виділити в дієприслівниках суфікси.

Зразок. Робити — роблять — роблячи (недоконаний вид).

Починати, підносити, місити, забувати, рухатися, звіряти, почати, гомоніти, проводити, переплутати, тримати.

IV. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час вивчення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

V. Домашнє завдання

Скласти монологічне висловлювання на тему «Рослинний світ рідного краю», використовуючи дієприслівники. Визначити тип і стиль висловлювання, указати на вид і час використаних дієприслівників.

Урок № 52

**ДІЄПРИСЛІВНИКИ НЕДОКОНАНОГО
І ДОКОНАНОГО ВИДУ, ЇХ ТВОРЕННЯ**

Мета: навчити семикласників утворювати дієприслівники докона-ного і недоконаного виду, сприяти зміцненню навичок їх на-писання; розвивати творчі вміння використання утворених дієприслівників у власних висловлюваннях; за допомогою мов-леннєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати шанобливе ставлення, любов і повагу до членів своєї сім'ї.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Синтаксис: уживання дієприслівників у ролі другорядних членів речення.

Культура мовлення: правильне вживання дієприслівників у власному мов-ленні.

Текст (риторичний аспект): використання дієприслівників для зв'язку ре-чень у тексті.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Повідомлення теми й мети уроку,
усвідомлення її учнями. Оголошення епіграфа**

Без сім'ї — нема щастя на землі...

Народна творчість

III. Актуалізація опорних знань

► Дати відповіді на запитання:

1. Як визначити вид дієслова?
2. Яку дію означають дієслова доконаного і недоконаного виду?
3. Які особливості часових форм має вид дієслів?

Спостереження над мовним матеріалом

► Прочитати. Довести, що це текст. Дібрати заголовок, який відби-вав би тему тексту. Пригадати, чим займається ваша родина в таку сувору зимову погоду.

Надворі хуртовина. Замерзши, жалібно дзвенять віконні шибки. На шибках — чудові прозорі квіти, казкова тропічна рослинність, на-мальована Дідом Морозом.

Ми сидимо, з цікавістю слухаючи татові казки.

Старенька сліпа бабуня, сидячи біля столу в низькому *фотелі*, шие торбинки на волоські горіхи, що рясно вродили цього року. Її ворухли-ві тонкі пальці, намагаючи пружок матерії, ретельно її зшивають. Тьотя Ліда, допомігши бабуні шити, пішла напекти смачненького.

Мама має чайний посуд у мідній полоскальниці. Її постать завжди рівна, струнка. Тепла, лагідна усмішка, освітлюючи гарне, тонке обличчя, завжди приємна для всіх членів сім'ї.

У хаті тепло. Пахне чаєм з молоком і книшками, що напекла тьотя Ліда.

Недалеко від грубки сидить няня Марина з Ромцею на руках. Її огрядна постать у мережаній сорочці, у рясній спідниці та *барзенській* у букетиках корсетці — така звичайна, близька для нас, дітей, бо всі ми, зрівши на її руках, стали дорослими (*За І. Коцюбинською*).

- ▶ Виписати з тексту дієприслівники і слова, до яких вони належать. Поставити запитання до кожного дієприслівника. Визначити їх вид.
- ▶ З'ясувати лексичне значення виділених слів. Скласти з ними речення.

Колективна робота з таблицею

- ▶ Розглянути таблицю і розказати про дієприслівники доконаного і недоконаного виду.

Дієприслівники доконаного і недоконаного виду

Вид і час дієприслівників	Запитання	Як утворюються	Приклади
Недоконаний вид, теперішній час	Що роблячи?	Основа дієслів теперішнього часу (недокон. виду) + <i>-учи (-ючи), -ачи (-ячи)</i>	<i>Тягнуть — тягнути, грають — граючи, лежать — лежачи, возять — возячи, риють — риючи</i>
Доконаний і недоконаний вид, минулий час	Що зробивши? Що роблячи?	Основа інфінітива (докон. і недокон. виду) + <i>-ши, -вши</i>	<i>Грати — гравши, лежати — лежавши, рити — ривши, косити — косивши, бігти — бігши</i>

- ▶ Дібрати власні приклади, утворюючи дієприслівники доконаного і недоконаного виду.

IV. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи

Творче конструювання

- ▶ Утворити від поданих дієслів дієприслівники недоконаного виду.

Мислити, говорити, бачити, спостерігати, фарбувати, нагадувати, вичати, співати, переносити, сяяти, шкодити, запам'ятовувати.

- ▶ Виділити суфікси у дієприслівниках.

Мовленнєва ситуація

- ▶ Уявити ситуацію: ви прийшли до подруги (друга) запросити її (його) на прогулянку і стали свідком того, як кілька членів сім'ї прибирають у своїй оселі, готуючись до свята 8 Березня. Розказати про свої враження від побаченого, використовуючи дієприслівники з попередньої вправи.

Самостійна робота із застосуванням прийому взаємоперевірки

1. Виконати тестове завдання.

У якому рядку всі дієприслівники доконаного виду?

- А** Задивляючись, запитуючи, склавши, прилетівши, осмисливши;
- Б** посміхаючись, малюючи, приспівуючи, володіючи, стемнівши;
- В** заволодівши, сховавши, взявши, опинившись, призначивши;
- Г** дякуючи, маючи, опанувавши, порадившись, розв'язавши;
- Д** згорнувши, купаючись, кургикаючи, вигравши, схаменувшись.

2. Записати ряд дієприслівників доконаного виду. З'ясувати, як вони утворилися. Виділити суфікси.

3. Скласти 2–3 речення, пов'язані між собою, використовуючи вписані дієприслівники. Визначити їх синтаксичну роль та морфологічні ознаки.

«Весела перерва»

- ▶ Прочитати виразно гумореску. Поміркувати, що виражає заголовок: тему чи основну думку тексту. Чому був здивований тато? Яку рису характеру сина висміює автор? Як би ви вчинили на місці сина?

АРТИСТ

Простий батько сина
 Вивчив на артиста.
 Мова в того сина
 Ідеально чиста.
 Як зі сцени скаже
 Українське слово,
 То аж дух займає —
 Просто пречудово!
 Тож невчений батько
 Запитав у сина:
 — Розглумач, будь ласка,
 В чому тут причина,
 Що на сцені в тебе
 українська мова,
 А у хаті, дома —
 Нашого ні слова,
 У твоїй квартирі
 Вже не та картина:

*Чешуть по-російськи
 Дітки і дружина?
 Син великодушно
 Посміхнувсь до тата.
 — Підготовка в тебе,
 Батьку, низькувата,
 А тому, хто вчений,
 Істина відома,
 Ще одне — на службі,
 Зовсім інше — дома.
 Дома в мене мова —
 Засіб спілкування,
 А в театрі мова —
 Спосіб існування.
 Як же рідну мову
 Я забуду, тату,
 Як за неї маю
 Непогану плату?*

П. Глазовий

- ▶ Виписати дієслова. Утворити дієприслівники доконаного і недоконаного виду.
- ▶ Як ви розумієте зміст виділених рядків?

Творче конструювання

- ▶ Прочитати дієслова. Утворити дієприслівники доконаного і недоконаного виду. Пояснити, від яких дієслів вони утворені. З'ясувати спосіб творення дієприслівників.

Перевірити, перевіряти, згадати, згадувати, читати, прочитати, радіти, зрадіти, будувати, збудувати, чути, почути, підіймати, підняти, штовхати, штовхнути.

- ▶ Скласти 5–6 речень, використовуючи утворені дієприслівники.
- ▶ Визначити синтаксичну роль дієприслівників.

Гра «Ланцюжок» (із застосуванням роботи в мікрогрупах)

- ▶ Дві-три мікрогрупи класу одержують написаний на папері ряд дієслів і завдання: утворити від одного з дієслів дієприслівники доконаного і недоконаного виду і передати іншому учаснику. Виграє та група, яка першою і правильно виконає це завдання.

Водити, вести, везти, возити, любити, бачити, садити, висаджувати, саджати, сидіти, сідати, присвячувати, світити, сміятися, скликати, кликати, прати, вертіти, прясти, змагатися, стверджуватися, стежити.

Дослідження-відновлення

- ▶ Прочитати текст, від дієслів, що в дужках, утворюючи дієприслівники. Визначити тему й основну думку. Дібрати заголовок. Порівняти свій заголовок із тими, що дібрали однокласники. Кращий заголовок записати.

Кажуть, що людина, (з'являтися) на світ із стиснутими кулачками, з пронизливим криком, наче (погрожувати) завоювати все навколо. А відходить з нього, як правило, (відкривати) долоні: дивіться, мовляв, я нічого не забираю з собою, (залишати) людям. Але, (розділити) не таким уже й довгим часом, між цими двома моментами пролягає дивовижний і кожен раз неповторний шлях, (створювати) особистість. Незвичайність цього шляху зумовлюється чарівним впливом матері, про яку Т. Г. Шевченко у вірші «У нашім раї на землі» із натхненням писав:

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.

Про особливу повагу до матері, яка народжує дітей, (віддати) їм свою сердечну любов, теплоту і ласку, йдеться в українському фольклорі, де її авторитет і заслуги, (підносити) до космічних висот, порівнюються з сонцем (За М. Стельмаховичем).

- ▶ Записати текст. Зробити розбір дієприслівників як особливої форми дієслова.
- ▶ Переказати текст, дотримуючись логіки і послідовності викладу думок. Використати дієприслівники.

V. Узагальнення й систематизація

- ▶ Подумати і дати відповіді:
  1. Як утворюються дієприслівники доконаного виду? Навести приклади.
  2. Розказати про творення дієприслівників недоконаного виду. Навести приклади.
  3. Утворити дієприслівники доконаного і недоконаного виду від дієслів *дивуватися, відкрити, стояти, лежати*. Назвати суфікси.
  4. Коли пишемо *зігріваючі погляди — зігріваючи дитину?*

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Написати висловлювання на одну з тем, використовуючи дієприслівники доконаного і недоконаного виду: «Як птахи знаходять дорогу?» «У якого птаха гніздо найкраще?» «Чому птахи співають?» «Хто з птахів найбільший та найшвидший?» Визначити синтаксичну роль дієприслівників, їх час і спосіб творення.
2. Вивчити напам'ять гумореску П. Глазового «Артист».
3. Уявити ситуацію: 5–6 однокласників, збираючись до свого друга (подруги) на день народження, домовилися у привітаннях і побажаннях на його (її) адресу висловити все те гарне про нього (неї), за що вони цінують їхню дружбу, чому вони вважають його (її) принциповою, порядною, доброю, чуйною людиною. Скласти полілог. У репліках кожного учасника використати дієприслівники доконаного і недоконаного виду.

Уроки № 53–54

УРОКИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 12–13. ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ-РОЗДУМУ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

- Мета:** удосконалювати мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, запам'ятовувати послідовність викладу матеріалу; перевірити рівень сформованості мовленнєво-комунікативних умінь докладно відтворювати зміст сприйнятого на слух

тексту-роздуму художнього стилю, використовуючи виражальні авторські засоби.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань семикласників

- ▶ Пригадати основні ознаки художнього стилю. Продовжити думку:
Основні види висловлювання — ...
Загальні особливості художнього стилю — ...
Художньому стилю притаманні такі лексичні особливості — ...
Художній стиль характеризують такі мовні особливості — ...
- ▶ Сконструювати монологічне висловлювання в науковому стилі на тему «Особливості текстів художнього стилю».
- ▶ Пригадати типи мовлення. Коротко схарактеризувати кожний. Назвати спільні й відмінні риси.

IV. Робота з текстом переказу (підготовча робота до написання докладного переказу)

- ▶ Прочитати текст Михайла Стельмаха «Співець правди, краси, добра». Визначити стиль тексту. Довести, що висловлювання поєднує два типи мовлення.

СПІВЕЦЬ ПРАВДИ, КРАСИ, ДОБРА

Під безрезневими туманними зорями, коли прокидається вода і пролісок сумовито-замріяним оком дивиться на іще імлисту землю, народився великий поет України, великий співець слов'янського світу Максим Рильський.

З дитячих років його рука потягнулася до письма, душа — до краси. А серце — до людини. І цей початок став отим продовженням, що не має кінця-краю ні в п'ятдесят, ні в сімдесят, ні у сімсот років, як немає краю і наколихане вітром зерно, і довершений сонцем погляд творця, і велич людського духу.

З романівських полів, з романівських лук і осель прийшли в його поезію ранні роси і гіркі сльози, і заблищали вони на віях матерів і дітей і на вершинах світової поезії.

Усе для людини і завжди з людиною — цей заповіт Максим Рильський проніс крізь бурю й сніг, крізь усе своє життя, проніс, як Людина з великої літери, як рицар краси і добра. Пригадую його слова: «Коли ти маєш учинити щось погане, сім раз подумай — і не вчини, а добро роби не думаючи!»

Закоханий у людину, у працю, у творчість, народжений для прекрасного, він усюди ніс це прекрасне і чиюсь радість, і чиесь весілля зустрічав як своє. Але й чиесь лихо він теж стрічав, як своє, і боровся з ним, не шкодуючи свого часу і здоров'я.

Слово Рильського ми давно вже зємо чародійним, бо воно справді чародійне. Як оте степове джерело, що силу бере з глибин, а красу з вечірніх і ранкових зірок... (М. Стельмах, 228 сл.).

Бесіда за змістом тексту

1. З'ясувати, про що розповідається в тексті. Визначити тему й основну думку висловлювання.
2. Поміркувати, що виражає заголовок тексту.
3. Яке основне питання розкривається в тексті?
4. Визначити мікротеми висловлювання.

Аналіз структури тексту

1. Які типи мовлення поєднано в тексті? Аргументувати відповідь.
2. Поділити текст на частини відповідно до типу мовлення. Переказати кожну частину.
3. Виділити ключові слова та словосполучення.

Повторне читання вчителем тексту задля підготовки школярів до складання плану

Самостійне складання плану

Мовностилістичний аналіз тексту

1. Дібрати синоніми до слів *прекрасний, чародійний, талановитий, довершений*.
2. Виписати порівняння і з'ясувати, з якою метою автор використовує їх у тексті.
3. Усно переказати основну частину тексту, використовуючи пункти складеного плану.

Остаточне читання вчителем тексту

Учні запам'ятовують деталі й виражальні прийоми, використані автором, уточнюють послідовність викладу думок.

V. Письмове оформлення докладного переказу тексту-роздуму в художньому стилі

VI. Організований збір зошитів

VII. Домашнє завдання

Скласти усний твір-роздум у художньому стилі про життя відомої вам людини.

Урок № 55

НЕ З ДІЄПРИСЛІВНИКАМИ

Мета: повторити й поглибити знання школярів про способи творення дієприслівників, зокрема про префіксальний спосіб; сприяти зміцненню навичок правопису дієприслівників з часткою *не* разом і окремо та позначати відповідні орфограми, з'ясувати їх за допомогою орфографічних правил; формувати загальнопізнавальні вміння правильно писати дієприслівники з вивченою орфограмою; розвивати творчі вміння аналізувати, порівнювати, конструювати мовні явища; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів уміння цінувати й шанобливо ставитися до помешкання українців і свого власного.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння прислів'їв і приказок, до складу яких входять дієприслівники.

Синтаксис: уживання дієприслівників у ролі другорядних членів речення.

Культура мовлення: правильне вживання дієприслівників у власному мовленні.

Текст (риторичний аспект): використання дієприслівників для зв'язку речень у тексті.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.

Оголошення епіграфа

Чужа хата, чужа хата не твоя...

Народна пісня

III. Генералізація знань семикласників з теми (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці)

Творче спостереження над мовним матеріалом з елементами аналізу тексту

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Аргументувати свою думку. Поміркувати, з якою метою автор використав прислів'я і приказки в тексті.

ОСЕЛЯ

«Зроби хату з лободи, а в чужую не веди», — казала молода дружина, вимагаючи від чоловіка. «Своя мазанка ліпша від чужої світлиці», — відмовляв дід онукам, які запрошували жити до себе. І молода господиня, і старий гречкосій уважали по-справжньому рідним, надійним і затишним житлом лише свою особисту оселю, говорячи: «Чия хата, того й правда».

Козаки-запорожці казали: «Моя хата небом крита, землею підби-та, вітром загороджена». Січовики, багато часу проводячи в походах під відкритим небом, не могли обійтися без житла. Будували вони хатинки-бурдюги, які ніколи не замикалися.

Символом України стала біла хата. Особливо урочистим було засе-лення нової хати. Її обсипали зерном на багатство, маком — проти нечи-стої сили; проти злих сил вносили кропиву, лопух, освячену вербу. Вхо-дячи в нову оселю з хлібом-сіллям в руках, господар казав: «Дай же нам, Боже, в добрий час у новий дім увійти, хліб-сіль унести! Бережи, Бо-же, цю хату громом і грозою, і потом, і великим клопотом!» (За В. Су-пруненком).

- ▶ Пригадати, як утворюються дієприслівники доконаного і недоконаного виду. Виписати дієприслівники і визначити їх вид. Виділити су-фікси.
- ▶ Пояснити розділові знаки при прямій мові.
- ▶ Переказати текст, доповнюючи його власною інформацією про любов і шану українського народу до своєї оселі. Використати дієприслів-ники і дієприслівникові звороти.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі виконання практичних завдань творчого характеру

Коментоване письмо

- ▶ Прочитати словосполучення. Записати їх, поставивши замість про-пусків *i* чи *и*. Аргументувати свій вибір.

1) Вітаюч.. промови. Вітаю.. зі святом. 2) Співаюч.. діти. Співаюч.. у хорі. 3) Відповідаюч.. учні. Відповідаюч.. біля дошки. 4) Розповідаюч.. вчителі. Розповідаюч.. нову тему. 5) Линяюч.. футболки. Линяюч.. восе-ни. 6) Літаюч.. об'єкти. Літаюч.. до космосу.

- ▶ Пояснити правопис дієприкметників та дієприслівників.
- ▶ Скласти речення зі словосполученнями з дієприслівниками.

Творчий диктант

- ▶ Утворити від кожного дієслова словосполучення з дієприслівником недоконаного виду і з дієприкметником у називному відмінку мно-жини. Поміркувати, яка різниця у змісті цих словосполучень.

Зразок. Малювати — малюючи картину, малюючі школярі.

Мити, вітати, писати, стрибати, співати, аплодувати, лежати, стояти.

- ▶ З'ясувати правопис *и* в кінці дієприслівників.
- ▶ Скласти 3—4 речення з утвореними словосполученнями. Визначити синтаксичну роль дієприкметників і дієприслівників.

Дослідження-відновлення

- ▶ Прочитати прислів'я. З'ясувати зміст кожного. Записати їх, розкриваючи дужки та вставляючи пропущені літери. Аргументувати свій вибір. Позначити орфограму «Правопис *не* з дієслівними формами».

1) (Не) спитавши броду, (не) лізь у воду. 2) (Не) хвали мене у вічі, (не) гудь поза очі. 3) (Не) бери нічого чужого — (не) буд..ш боятися *нікого*. 4) (Не) подумавши, кілочка (не) заструж..ш. 5) Що вранці (не) зроб..ш, того ввечері (не) наздоженеш. 6) (Не) дивись на людину, а на її діло. 7) (Не) купив батько шапки — хай вуха *мерзнуть*.

- ▶ Виділені слова розібрати як частину мови.
- ▶ Запам'ятати правопис слів *недужаючи, ненавидячи, нехтуючи, непокоячись, незчувшись, негаваяючи*. З кожним дієприслівником скласти речення, з'ясувати вживання розділових знаків.

Коментар учителя. У кінці дієприслівникових суфіксів після *ч, ш* завжди вимовляється і пишеться *и*: *підіймаючи, піднявши*.

Не з дієприслівниками пишеться окремо: *не почувши, не розуміючи. Мудрий нічого не робить не думаючи (Нар. творчість)*.

Не з дієприслівниками пишеться разом тоді, коли без *не* не вживається: *недооцінюючи, неволячи. Незважаючи на лютий холод, Шовкуна все більше хилило на сон (О. Гончар)*.

Самостійна робота

- ▶ Списати. Пояснити правопис дієприслівників. Визначити їх вид і виділити суфікси.

1) Кожен робив своє діло мовчки, не перекидаючись словом, не ділячись думкою (*Панас Мирний*). 2) Сагайда сидів, не втручаючись у розмову, замислений, мовчазний. 3) Схилилась Шура на бильце канапи й заснула, незчувшись коли (*О. Гончар*). 4) Улан присів до столу, не роздягаючись (*Г. Тютюнник*). 5) Неволячи простих людей, татари просувалися далі на південь (*Д. Яворницький*). 6) Ясногорська вирішила, не чекаючи, доки розгородять дорогу, йти пішки (*О. Гончар*). 7) Багато людей живе не живучи, але тільки збираючись жити (*В. Белінський*).

- ▶ Зробити фонетичний розбір виділеного слова.
- ▶ З'ясувати лексичне значення слова *канапи* і скласти з ним речення, використовуючи дієприслівники з *не*. Визначити їх синтаксичну роль.

Розподільний диктант

- ▶ Утворити дієприслівники від поданих дієслів. Записати їх у дві колонки: у першу — ті, що пишуться разом, у другу — окремо. Довести правильність виконання завдання.

Не бажають, не піклуються, не дбають, ненавидять, не вгавають, не відгукнуться, не спроможтись, незчутися, не завезти, нездужати, не зупинитися, не гаятись, недочувати.

- ▶ Розібрати 3–4 дієприслівники як особливу форму дієслова.

V. Систематизація й узагальнення вивченого

- ▶ Подумати і дати відповіді:

1. Розказати про особливості правопису дієприслівників. Пояснити уживання і правопис слів *стоячи* — *стоячі*.
2. Коли *не* з дієприслівниками пишеться окремо?
3. Коли *не* з дієприслівниками пишеться разом? Навести приклади.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Уявити ситуацію: ви пропустили нову тему через хворобу і вирішили опрацювати її самостійно, щоб правильно виконати домашнє завдання і добре підготуватися до тематичного оцінювання. Скласти висловлювання в науковому стилі на тему «Правопис дієприслівників», використовуючи для прикладів слова і речення із опрацьованих на уроці вправ, а також теретичний матеріал підручника.

Урок № 56

ДІЄПРИСЛІВНИКОВИЙ ЗВОРОТ.

КОМИ ПРИ ДІЄПРИСЛІВНИКОВОМУ ЗВОРОТІ Й ОДИНИЧНОМУ ДІЄПРИСЛІВНИКОВІ

Мета: навчити семикласників знаходити дієприслівникові звороти в реченнях і текстах; формувати вміння відрізнати одиничні дієприслівники від дієприслівникових зворотів; розвивати творчі вміння використання дієприслівникових зворотів у висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов і повагу до рідного краю.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння найуживаніших фразеологізмів, до складу яких входять дієприслівники.

Синтаксис: уживання дієприслівників та дієприслівникових зворотів у ролі другорядних членів речення.

Культура мовлення: правильне вживання дієприслівників та дієприслівникових зворотів у власному мовленні.

Текст (риторичний аспект): використання дієприслівників та дієприслівникових зворотів для зв'язку речень у тексті.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми й мети уроку, усвідомлення її учнями. Оголошення епіграфа уроку

*Земле рідна! Мозок мій світліє,
І душа ніжнішою стає,
Як твої сподіванки і мрії
У життя вливаються моє.*

В. Симоненко

III. Генералізація знань семикласників з теми (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці)

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Довести правильність свого твердження. Що відбиває заголовок: тему чи основну думку тексту? Аргументувати.

ВУЛИЦЯ ЙОГО ДИТИНСТВА

Ця вулиця... Вона чомусь стала перед ним сліпучо-сонячною, дзвінкою. Великі берести й ясени, тополі й верби стоять обабіч вулиці, підпираючи високу синю баню неба. А над ними пливуть сніжно-білі фантастичні хмари. І все те *віддзеркалюється* в канавах і калюжах. А над хмарами й попід хмарами, пишучи на їхній білизні чорні риси, літають стрижі й ластівки. Шугаючи з-під хмар до землі, летять вони низько над свічадами калюж і канав. А по вулицях, підкатавши драні штанці, бредє-біжить золотоголове дитинство і сміється, дзвенить, заливається *срібноголосо*. Гасає по зелених, квітучих левадах, зриває шавель і лопуцьки, кладучи їх на перли зубів, сміється від наміру щастя. Хлюпає водою, бризкає нею в сонце й робить з дрібних краплинок сліпучу райдугу. Галасливе золоте дитинство! (За І. Багряним).

- ▶ Виписати дієприслівники разом із залежними словами. Поставити запитання до кожного дієприслівника. Звернути увагу на розділові знаки. Що вони відокремлюють?

- ▶ Розказати про свою вулицю. Які зміни відбулися на ній за останні роки?
- ▶ Зробити морфологічний розбір виділених слів.

Лінгвістична діагностика

- ▶ Записати речення. Підкреслити дієприслівниковий зворот. Дієприслівник розібрати як особливу форму дієслова.
Квіти, стуливши барвисті пелюстки, заснули (*А. М'ястківський*).
- ▶ Перебудувати речення, поставивши дієприслівниковий зворот на початку і в кінці речення. Пояснити розділові знаки.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі виконання практичних завдань творчого характеру

Творче конструювання з елементами аналізу

- ▶ Прочитати фразеологічні звороти. З'ясувати їх значення.

Бігти не чуючи ніг. Говорити не переводячи подиху. Працювати не покладаючи рук. Сидіти згорнувши руки. *Розповідати* не кажучи лихого слова.

- ▶ Скласти речення з кожним фразеологічним зворотом. Дієприслівники розібрати як особливу форму дієслова.
- ▶ Зробити морфемний аналіз виділеного слова.

Робота з деформованими висловленнями

- ▶ Прочитати речення з учнівських творів. Знайти помилки в уживанні дієприслівникових зворотів і правильно побудувати речення. Записати зредаговані речення.

1) Заходячи в кімнату, мати сиділа й читала книгу. 2) Слухаючи музику, у мене виникло бажання вчитися грати на якомусь інструменті. 3) Сидячи на березі, до нас підійшли школярі шостого класу. 4) Під'їжджаючи до свого села, у мене злетіла бейсболка. 5) Говорячи про зимову красу, дівчинка писала твір.

- ▶ Назвати дієприслівники доконаного і недоконаного виду.

Матеріал для вчителя. 1) Увійшовши в кімнату, мати сиділа й читала книгу. 2) Прослухавши музику, я захотів учитися грати на якомусь інструменті. 3) Коли ми сиділи на березі, до нас підійшли школярі шостого класу. 4) Під'їхавши до свого села, я загубив бейсболку. 5) Дівчинка писала твір про зимову красу.

Комунікативний практикум (робота в парах)

- ▶ Скласти діалог з однокласником про якусь подію, що відбулася у вашому місті (селі). У репліках використати фразеологізми *не моргнувши оком, засукавши рукава, поклавши руку на серце, не довго думаючи, не жаліючи сил, власне кажучи, зважаючи на обставини*.

V. Узагальнення й систематизація вивченого на уроці

► Подумати і дати відповіді:

1. Що називається дієприслівниковим зворотом?
2. Коли дієприслівниковий зворот відокремлюється комами? Навести приклади.
3. Коли ставляться коми при одиничному дієприслівнику?
4. Як відрізнити одиничні дієприслівники від дієприслівникових зворотів? Навести приклади.
5. Яку синтаксичну роль виконує дієприслівниковий зворот у реченні?
6. Коли не ставляться коми в реченнях із дієприслівниками?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Прочитати початок тексту. Дібрати заголовок. Прокоментувати пропущені розділові знаки.

Найкращий будинок на нашій вулиці — краєзнавчий музей. Побачивши цю невелику споруду з високим ганком і старовинними дубовими сходами ви одразу зацікавитесь і захочете завітати до музею.

На розі нашої вулиці й Верхнього провулка вимощеного бруківкою височить щойно відреставрований собор (За Ю. Усиченко).

2. Написати продовження тексту, уявивши містечко, описане в ньому. Ужити дієприкметникові та дієприслівникові звороти.

Урок № 57

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 14. СКЛАДАННЯ Й РОЗІГРУВАННЯ ДІАЛОГІВ ВІДПОВІДНО ДО ЗАПРОПОНОВАНОЇ СИТУАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ

Мета: навчити семикласників оцінювати діалогічне мовлення щодо його змісту, мовного оформлення ситуації спілкування; удосконалювати мовленнєво-комунікативні вміння скласти й розіграти діалогічні тексти (орієнтовно 8–10 реплік для двох учнів) відповідно до запропонованої ситуації спілкування, пов'язаної із власним досвідом, спостереженнями, обміном думками тощо; використовувати різні типи і види реплік, дотримуватися мовленнєвого етикету; підвищувати мовну й мовленнєву компетентність школярів.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Мотивація навчальної діяльності****III. Актуалізація опорних знань****Гра «Мікрофон»**

1. Висловлювання співрозмовників у діалозі називаються...
2. Діалог використовується в... формі мовлення.
3. Існують такі правила спілкування: ...
4. Формули мовленнєвого етикету — ...
5. Під час діалогічного мовлення необхідно дотримуватися таких норм літературної мови: ...

Колективна робота з пам'яткою**Пам'ятка****«Як вести діалог і дотримуватися вимог спілкування»**

1. Дотримуйтеся теми й мети спілкування.
2. Під час спілкування не перебивайте співрозмовника.
3. Будуйте репліки так, щоб заохотити співрозмовника висловити власну думку.
4. Слухайте зацікавлено й доброзичливо.
5. Дбайте про те, щоб своїми висловлюваннями не образити співрозмовника.
6. Додержуйтеся етикетних норм і правил поведінки під час діалогу.

IV. Виконання системи ситуативних завдань і вправ на спостереження, розігрування та складання діалогічних текстів**Спостереження над текстом із творчим завданням (робота в парах)**

- Прочитати діалогічний текст за ролями. З'ясувати особливості його змісту. Визначити, яку мету переслідував перший співрозмовник. Висловити власну думку щодо його поведінки. Чи траплялися подібні ситуації у вашому житті?

ТИПОВА РОЗМОВА

Зустрілися два сусіди.	— Та йди ти!
— Добрий день!	— То дай мені хоч цигарку.
— Вітаю.	— Я кинув палити.
— Ти десятки не позичиш?	— То сірник дай.
— При собі не маю.	— Теж немає...
— А троячку?	— Що ти за людина?
— Теж немає.	«Нема, нема»... То скажи хоч,
— А рубля?	Котра година? (П. Глазовий)

- ▶ Скласти діалог між однокласниками відповідно до ситуації, що могла би статися у вашому колективі. Розіграти його.

Ситуативні завдання

- ▶ Прочитати. Вставити пропущені репліки. Поміркувати, яких реплік бракує в діалогічному тексті. Доповнити його.
  - Маринко, ти коли приїхала?
  - У ту неділю!
  - ...?
  - Я брала участь у конкурсі. Було багато учасників, але я посіла друге місце, бо наполегливо готувалася до цього заходу.
  - ...?
  - Моя сестра вступила до університету, тепер вона — студентка.
  - ...?
  - Так, вона задоволена своїм досягненням.
  - ...?
  - Я бачила її минулого тижня.
  - ...?
  - Так, ми ж придбали нову квартиру з телефоном.
  - ...?
  - Телефонуй будь-коли за номером 43-71-22.

- ▶ Розподілити ролі й розіграти діалог.

Ситуативні завдання

- ▶ Прочитати частину діалогу. Уявити ситуацію і скласти діалогічний текст, який би відповідав нормам і вимогам цієї форми мовлення.
  - Я збираюся у спортивний табір «Олімпієць». Хлопці були минулого року, їм дуже сподобалося. А ти що будеш робити влітку?
  - Та... А навіщо щось робити? Буду гуляти та і все...

Ситуативні завдання

- ▶ Скласти й розіграти діалог на одну з тем: «Два брати», «А ти підготувався?», «Комп'ютерна гра», «Невже це нас стосується?!»
- ▶ Прослухати діалоги, складені вашими однокласниками, назвати недоліки у їх змісті, мовному чи мовленнєвому оформленні та вказати на шляхи їх подолання.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Скласти і записати діалог на тему «Одна порада добре, а дві — краще», попередньо обмірковуючи зміст цієї приказки: *варіант 1* — між однокласниками; *варіант 2* — між батьком і сином.

Урок № 58**УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО
З ТЕМИ «ДІЄПРИСЛІВНИК».****МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ДІЄПРИСЛІВНИКІВ**

Мета: узагальнити й систематизувати знання учнів про дієприслівник як особливу форму дієслова, сприяти зміцненню навичок визначення граматичних ознак дієприслівників, формувати навички морфологічного розбору дієприслівника з метою структурування вивченого матеріалу; розвивати творчі вміння використання дієприслівників у власних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виробляти вміння й навички наукового мовлення семикласників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Синтаксис: уживання дієприслівників та дієприслівникових зворотів у ролі другорядних членів речення.

Культура мовлення: правильне вживання дієприслівників та дієприслівникових зворотів у власному мовленні.

Текст (риторичний аспект): використання дієприслівників та дієприслівникових зворотів для зв'язку речень у тексті.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації вивченого.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Мотивація навчальної діяльності****III. Узагальнення й систематизація
теоретичних положень з теми**

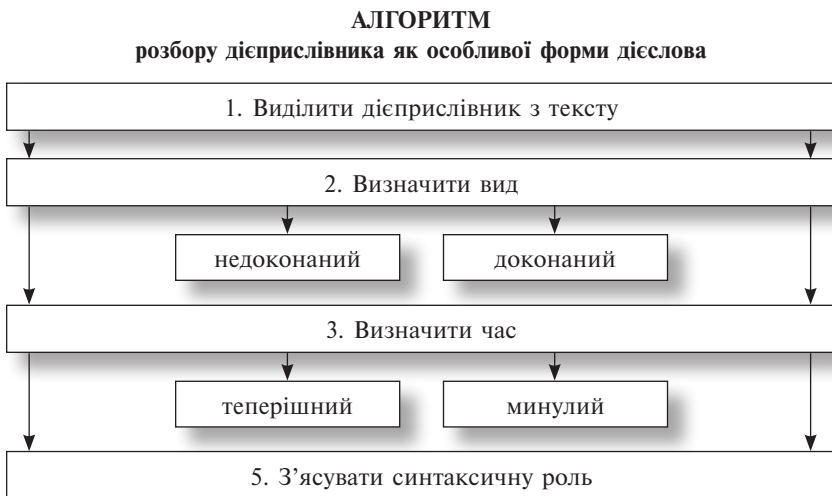
► Дати відповіді на запитання:

1. Що називається дієприслівником і як впливає він на зміст речення?
2. Які ознаки дієслова має дієприслівник?
3. Які ознаки прислівника має дієприслівник?
4. Чи змінюються дієприслівники?
5. Розказати про дієприслівниковий зворот.
6. Як відокремлюються одиничні дієприслівники? Навести приклади.
7. Коли пишеться *не* з дієприслівниками окремо, а коли — разом? Навести приклади.
8. Назвати особливості творення дієприслівників доконаного і недоконаного виду. Навести приклади.

9. Пояснити особливості правопису слів *читаючи, говорячи, повечерявши, намалювавши*.
10. Речення *Ансамбль, що гарно виступав на конкурсі, переміг* перебудувати на речення з дієприслівником. Пояснити, чи змінилося смислове навантаження речення.
11. Як відрізнити дієприкметник від дієприслівника? Довести це на прикладах.
12. Яку синтаксичну функцію в реченні може виконувати дієприслівник?

IV. Морфологічний розбір дієприслівників з метою структурування теоретичного матеріалу

Ознайомлення з алгоритмом морфологічного розбору дієприслівника

Розподільний диктант

- ▶ Записати дієприслівники у дві колонки: у першу — доконаного виду, у другу — недоконаного.

Відпочиваючи, спікши, сплівши, посміхаючись, відгукнувшись, дякуючи, знемігши, блукаючи, *склавши*, виграючи, купаючись, володіючи, дивлячись, погодившись, дбаючи, приїхавши.

- ▶ До дієприслівників дібрати дієслова, від яких вони утворені. Пояснити орфограми.
- ▶ До виділеного дієприслівника дібрати синоніми-дієприслівники. Скласти з ними речення з використанням дієприслівникового звороту. Зробити синтаксичний розбір речення і морфологічний розбір дієприслівника.

V. Виконання рівневих завдань (за варіантами)

Варіант 1

I рівень

- ▶ Записати речення, розкриваючи дужки й утворюючи дієприслівники. Виділити суфікси.
Світить річка, (блукати) заплавами, (зникати) у маревах небосхилу (О. Гончар).

II рівень

- ▶ У якому рядку всі дієприслівники з *не* пишуться окремо?
  - А Не/пізнавши, не/доробивши, не/волячи, не/знайшовши, не/створивши;
  - Б Не/пересікаючи, не/домовившись, не/покоячись, не/дооцінюючи, не/розв'язавши;
  - В Не/відходячи, не/розуміючи, не/підійшовши, не/розкривши, не/виконавши;
  - Г Не/відгукнувшись, не/спромігшись, не/переглянувши, не/хтуючи, не/вгаваючи.

III рівень

Побудувати зв'язну розповідь у науковому стилі про дієприслівник як особливу форму дієслова, використовуючи приклади до правил.

Варіант 2

I рівень

- ▶ Записати речення, розкриваючи дужки й утворюючи дієприслівник. Виділити суфікс.
Задзиччала остання бджілка, (поспішати) на пасіку (А. М'ястківський).

II рівень

- ▶ У якому рядку всі дієприслівники недоконаного виду?
  - А Уміючи, питаючи, піднімаючись, переказуючи, зустрівшись;
  - Б Побачивши, бажаючи, відкидаючи, почувши, пізнавши;
  - В Пишучи, сидячи, згадавши, почепивши, віддзеркалюючи;
  - Г Кажучи, пливучи, несучи, володіючи, трясучись.

III рівень

- ▶ Побудувати зв'язне висловлювання в науковому стилі про дієприслівники доконаного і недоконаного виду, особливості їх творення. Використати приклади.

VI. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні матеріалом з теми «Дієприслівник», їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час вивчення теми; окреслення перспектив щодо написання тематичної контрольної роботи.

VII. Домашнє завдання

Скласти діалог на лінгвістичну тему «Науковий стиль і його роль у житті людини». Який тип і стиль мовлення ви використаєте? Аргументувати свою відповідь.

Урок № 59

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 5 (ДИКТАНТ). ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ ВГОЛОС ХУДОЖНІХ І ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ

Мета: оцінити рівень сформованості орфографічних і пунктуаційних умінь учнів з теми «Дієприслівник»: правильно писати дієприслівники відповідно до вивчених правил, ставити розділові знаки при дієприслівникові та дієприслівниковому звороті; з'ясувати можливі недоліки в ході опанування мовною теорією; удосконалити вміння семикласників виразно читати тексти художнього й публіцистичного стилів, а також висловлювати власне ставлення щодо змісту прочитаного.

Форма проведення тематичної атестації: написання контрольного текстового диктанту.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Ознайомлення школярів із критеріями оцінювання контрольного диктанту і проведення інструктажу щодо його написання.

IV. Написання контрольного диктанту

Перше читання тексту контрольного диктанту вчителем з метою ознайомлення семикласників із змістом тексту

Школярі звертають увагу на вивчені орфограми і пунктограми, з'ясовують лексичне значення незрозумілих слів тощо.

Читання тексту диктанту вчителем удруге й написання його школярами окремими частинами

Із-за лісосмуги виповзала важка гриваста хмара, що була схожа на вайлуватого ведмеда. Ось вона, розчепіривши лапу, згребла легеньку хмарину

і проковтнула її, а потім потяглася до сонця. Уже й сонце, мов скибка червоного кавуна, зникло в обважнілому синюватому череві. І тоді сталося щось страшне. Хмара тріснула навпід, пронизавши небо вогняними стрілами. Здрігнувся степ. Злякано припала до землі трава. І з гримкотливим гулом рушила до хлопців темна стіна зливи.

Грицько ухватив Льоньку за рукав. Той скоріше збагнув, ніж почув його слова: «Назад». Вони тікали в село щодуху, але злива, ніби жаргуючи, наступала на п'яти, зловісно сичала за спиною. І враз по тілу сікнули тугі струмені дощу (*За В. Близнецем, 105 сл.*).

Читання тексту диктанту вчителем утретє й перевірка учнями написаного

V. Відповіді на запитання, що виникли у семикласників під час написання контрольного диктанту

VI. Виразне читання вголос текстів художнього й публіцистичного стилів та робота з ними

Текст 1

- ▶ Прочитати виразно текст, дотримуючись орфоепічних та інтонаційних норм. Назвати особливості, властиві текстам цього стилю. Виловити власну думку щодо значення народних цілителів.

ЦЛІТЕЛІ

Ідеться про різні рослини, які люди здавна використовували при різних недугах. Здається, немає такого зела, такої рослини, яких не вживали б наші предки. Не вірите? Ось послухайте.

Народні цілителі запримітили: коли хворому давати тричі на день перед їжею запарені пшеничні висівки, значно покращиться робота шлунка, людина відчуває себе сильнішою, бадьорішою.

Просо лікує серце й печінку.

Барвінок зміцнює організм, зокрема серце, загоює рани, лікує хвороби шкіри. Буркуновий чай допомагає позбутися кашлю, лихоманки, безсоння.

Відваром з листя волоського горіха лікують захворювання шкіри, золотуху, ангіну. Сухі перетинки плоду горіха заварюють і вживають як засіб від стійкого кашлю. Будь-які застуди виліковують калиновими напоями. Цвіт, ягоди, стебла рослини заварюють і п'ють, як чай.

Кульбаба допомагає позбутися подагри, материнка лікує шлунок, горло. Напої з хвоща польового очищають увесь організм.

Здавна в народі шанують подорожник, любисток, ромашку, полин, ожину, малину, горобину, суніці, чебрець, черемху, чорниці, звіробій, пижмо, бузину, борщівник, спориш... Усього й не назвеш. А знати, що довкіл нас росте не просто трава, а лікувальне зілля,— треба. Треба знати

і пам'ятати про це, щоб по-справжньому дружити з рослинами і природою (3 календаря).

- ▶ Доповнити текст інформацією про інші відомі цілющі рослини, дотримуючись стилю мовлення.

Текст 2

- ▶ Прочитати виразно текст, виражаючи за допомогою тембру, темпу, гучності мовлення особливості змісту, стиль висловлювання, авторський задум. Якими особливостями відрізняється текст поданого стилю від попереднього? Аргументувати свою думку рядками із тексту.

Неширокою й тихою протокою ми дісталися до старого річища, від якого відходив мілкий вузький рівчак. Мулисте дно рівчака всіяне перлистими черепашками. Кожна стулена з двох половинок і залишає по собі довгий, прокреслений у намулі слід. Рівчак привів нас до озера, яке звалося Солов'їний Куток.

До цього заповідного закутка ми й подорожували. Навесні береги його були невпізнаними. Про озеро нагадувало тільки коло напівзатоплених верб, що пускали у прибулу воду густі й руді, схожі на бороди, корені. Улітку ж повинь угамувалася й озеро ставало тихим притулком рибальських човнів, білого латаття й риб'ячої мільги, що незліченними табунцями втікала до Дніпра по вузькому обмілілому рівчаку. А над волохатими від висохлого коріння хашами верболозу, повними комариного дзижчання й пищання улоговинами й заплавленими травами височів піщаний горбочок, де й стояла мазана глиною і вапном лісничова сторожка.

На Заріччі було що оглянути. Вербові й тополеві гаї, поміж ними луки й заплавні озера. Такий і Солов'їний Куток. Вода тут завжди прозора, в ній можна вгледіти зграї пліток, окунів і навіть зеленкувату щуку, яка застигла в засідці під навислим вербовим кущем. Нерухома озерна вода залишається чистою, наче у струмочку (*А. Топачевський*).

- ▶ Уявити себе присутнім на Заріччі. Які почуття вас переповнюють? Що, на вашу думку, мав на меті автор, описуючи Солов'їний куток? Аргументувати відповідь.

VII. Організований збір зошитів для тематичних контрольних робіт

VIII. Домашнє завдання

Скласти пам'ятку «Як виразно читати вголос тексти художнього й публіцистичного стилів».

ПРИСЛІВНИК

Урок № 60

ПРИСЛІВНИК: ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Мета: поглибити знання учнів про прислівник як самостійну незмінну частину мови, його морфологічні ознаки, синтаксичну роль; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити прислівники в тексті, їх характеризувати (визначати значення, синтаксичну функцію); за допомогою мовленево-комунікативного дидактичного матеріалу ознайомити семикласників з основними прикметами весни.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: народні вислови з прислівниками; прислівники-омоніми до інших самостійних частин мови.

Синтаксис: прислівники в ролі другорядних членів речення.

Культура мовлення і стилістика: використання прислівників як засобу підсилення виразності мовлення.

Текст (риторичний аспект): використання прислівників у текстах художнього стилю.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Настановчо-мотиваційний етап

Психологічна настанова щодо вивчення теми «Прислівник». Ознайомлення учнів зі структурою теми.

III. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Весна летить на крилах солов'я.
Народна мудрість*

IV. Актуалізація мотиваційних резервів семикласників

Пошуково-вибіркова робота

- ▶ Серед спільнокореневих слів виписати такі, що відповідають на запитання *як? коли? якою мірою?* Назвати, до яких частин мови належить решта слів.

Близький, зблизька, приблизити, близько; літній, улітку, літо; зеленіти, зелень, зелено, зелений; учорашній, учора; три, утричі, потроїти, трійка; щасливий, щастя, щасливо.

- ▶ Дослідити, чи змінюються виписані слова за числами й відмінками. Свої міркування зіставити з теоретичним матеріалом підручника.

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитати. Схарактеризувати речення за будовою (назвати спочатку прості, а потім — складні речення).

Бабуся *залюбки* згодилася оповісти про свято Стрітіння. Оскільки з *давніх-давен* цей празник відзначали особливо *врочисто*, то про нього вона розповідала *детальніше*. Цього дня селяни здебільшого не працювали, а стежили за погодою. Народна міфологія засвідчує, що на свято *обов'язково* мають у підобід зустрітися Зима з Весною. Прообраз Зими цілком реальний: це перестаріла баба в полатаному кожущку, приношених шкарбанах та дір'явій хустині, через дірки якої витикаються сиві та скуйовджені пасма волосся.

Натомість Весна з'являється на двобій у прообразі симпатичної юнки; в неї нова, помережана різнокольоровими узорами сорочка та зелена плахта.

Упродовж дня між зимою і Весною відбувається запеклий двобій. Якщо під кінець дня потепліє, то вважається, що перемогла Весна, а тому — «Зима йде *туди*, де було Літо, а Весна йде туди, де гостювала Зима» (За В. Скуратівським).

- ▶ Виписати словосполучення, у яких виділені слова виступали б у ролі залежних. До виділених слів поставити запитання.
- ▶ Пригадати й записати кілька прикмет або прислів'їв про прихід весни.

V. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи з теми

Дослідження-характеристика

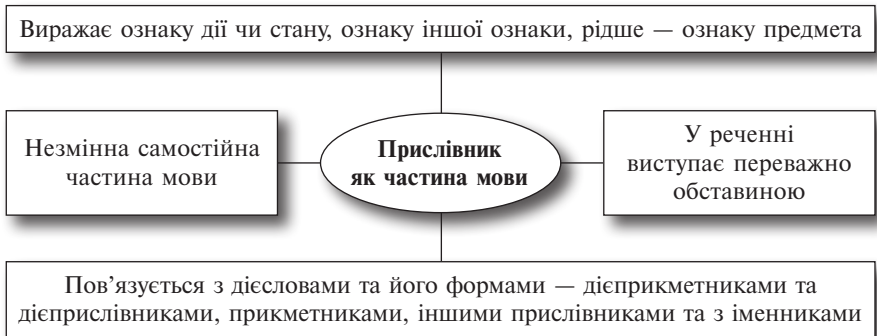
- ▶ Записати народні прикмети. Знайти прислівники і з'ясувати, яким членом речення вони виступають.

1) Багато інею на деревах — щедрим буде медозбір. 2) Береза викине лист раніше за вільху — літо буде сухе, пізніше — холодне й дощове. 3) Весна видається на славу, якщо сніг розтане швидко, розіллється широко, земля напоїться вологою. 4) Весна рання — попереду багато морозів. 5) Граки прилетіли до середини березня — літо буде мокре, а сніг зійде рано. 6) Грім напровесні на голе дерево — погано вродять зернові. 7) Гуси високо летять — багато води буде, низько — мало (*Нар. творчість*).

- ▶ Навести 2–3 інші весняні прикмети.

Колективне опрацювання схеми

- ▶ Розглянути схему. Визначити, що виражає прислівник, яка морфологічна ознака властива йому, з якими частинами мови пов'язується, яким членом речення виступає.

- ▶ За допомогою схеми сформулювати визначення прислівника. Зіставити свої висновки з теоретичним матеріалом підручника.

Дослідження-зіставлення

Зіставити речення. Проаналізувати в них синтаксичну роль виділених прислівників.

1) Справи в мене пішли *добре*.— Мені було *добре*. 2) Ми *весело* захитали головами.— У класі *весело*. 3) *Тихо* задував низовий вітер.— Надворі *тихо*.

- ▶ Із словами *гарно, пізно, важко, сумно* скласти по два речення так, щоб в одних вони виступали в ролі обставини, в інших — у ролі присудка.

Лінгвістична гра «Прислівник за вами»

- ▶ Відновити словосполучення, дібравши потрібні за змістом прислівники з довідки, які виконували б роль залежного слова. Поставити до них запитання.

Викладати..., сміючись..., шлях..., молодий..., близько, виглядати..., зроблений..., читання..., прочитавши...

Довідка: весело, нехотя, цікаво, вічно, назад, молодю, лежачи, зовсім, гуртом.

- ▶ Зробити висновок про те, з якими частинами мови можуть пов'язуватися прислівники.

Вибіркова робота з елементами аналізу

- ▶ Розподілити прислівники відповідно до значення: до першої колонки записати прислівники, що виражають ознаку дії; до другої — ознаку стану; до третьої — ознаку іншої ознаки.

Розмовляти тихо, жити поблизу, дуже високий, лагідно дивитися, приїхати здалеку, чекати роками, сказати спересердя, трохи гіркий, ледве теплий, писати грамотно, виглядати молодод, вірити по-своєму, дуже грамотний, дивитися стоячи, приборати заново.

Прислівники означають		
ознаку дії	ознаку стану	ознаку іншої ознаки

- ▶ Визначити, з якими частинами мови пов'язуються прислівники.

VI. Рефлексія на рівні розуміння (робота в парах)

Аналіз мовних явищ на основі тексту з елементами відновлення

- ▶ Прочитати. Відновити й записати першу строфу вірша Івана Гнатюка. Визначити основну думку поезії.

Я	В	М	Е	Н	Е	Т	Р	И	В	О	
Н	Ю	З	Е	М	Л	Е	Ю	Щ	О	Ж	
Й	О	С	Т	О	Я	Л	А	Й	Н	Н	
О	Ч	Ч	Р	Е	Ю				П	Е	И
Р	Т	І	О						У	П	Й
П	О	Н	З						Т	О	К
І	Д	К	М						Ь	Р	Л
Ч	А	Я	Ї						С	У	И
О	Н	А	А	Л	И	Т	І	В	Ш	Ч	
Н	В	Л	И	Ж	Е	Т	С	О	Н	К	
В	І	Л	В	А	Р	У	Ж	К	И	Р	

...

Кру-кру! — у пiтьмі тугу журавлі
 Несли мені так боляче, так лунко,
 Як біженці, що кланялись землі,
 Поклавши німо дещиці у клунки.

І, до вікна припавши мимохiть,
 Я подумки, підносячи під очі,
 Як письменна старих тисячолiть,
 Читав клинопис нинiшньої ночі.

Десь поночі літак у далині
 Намацував гніздо аеродрому,—
 Так по-новому час летів мені,
 А журавлі у вирій — по-старому.

І. Гнатюк

- ▶ Виписати самостійні незмінні частини мови (спочатку дієслівну форму — дієприслівники, потім — прислівники). Визначити спільні й відмінні морфологічні ознаки.
- ▶ Яку стилістичну функцію виконують прислівники в текстах?

VII. Підсумок уроку

- ▶ Подумати і дати відповіді на запитання:
  1. Яка частина мови називається прислівником?
  2. З якими частинами мови можуть пов'язуватися прислівники? Навести приклади.
  3. Яка морфологічна ознака прислівника є основною?
  4. Яку синтаксичну роль можуть виконувати прислівники в реченні?

VIII. Домашнє завдання

1. Скласти словосполучення «дієслово + прислівник», «дієприслівник + прислівник», «дієприкметник + прислівник», «прикметник + прислівник», «іменник + прислівник», «прислівник + прислівник». Визначити головне і залежне слова. З'ясувати, що означають прислівники у складених словосполученнях.
2. Виписати з художньої літератури уривок, у якому було б ужито 6–7 прислівників. Визначити їх синтаксичну роль.

Урок № 61

РОЗРЯДИ ПРИСЛІВНИКІВ

Мета: поглибити знання учнів про прислівник як самостійну незмінну частину мови, ознайомити з розрядами прислівників за значенням; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити прислівники в тексті, визначати їх розряд за значенням, добирати прислівники, різні за значенням; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати в семикласників почуття любові до природи.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: народні вислови з прислівниками; прислівники-омоніми до інших самостійних частин мови, прислівники-синоніми до фразеологізмів.

Синтаксис: прислівники в ролі другорядних членів речення.

Культура мовлення і стилістика: використання прислівників як засобу підсилення виразності мовлення.

Текст (риторичний аспект): використання прислівників у текстах художнього стилю.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Відтворення теоретичних відомостей, застосування яких потрібне на уроці

Аналіз прислівників у висловлюванні

- ▶ Прочитати вголос вірш Володимира Підпалого. Яка основна думка поезії? Знайти й виписати прислівники у складі словосполучень. Виділити головне і залежне слова.

Широкий степ... Ані ярка, ні стежки,
а дихається легко... На крилі
озимини густої жайворонки
з'єднали руки неба і землі...
Ідеш і йдеш собі, неначе вперше,
й зупинишся здивовано, коли
уздриш тополі, що на видноколі
кудись за небо синє поросли...

В. Підпалій

- ▶ З'ясувати, що виражають ужиті в тексті прислівники (ознаку дії, ознаку стану, ознаку іншої ознаки тощо). Визначити синтаксичну роль прислівників.

Лінгвістична гра «Естафета»

- ▶ Кожен ряд учнів одержує завдання записати на дошці у стовпчик словосполучення з прислівниками:
учні першого ряду — прислівники означають ознаку стану;
учні другого ряду — прислівники означають ознаку дії;
учні третього ряду — прислівники означають ознаку іншої ознаки.
- ▶ Учень, який написав словосполучення, передає крейду іншому зі свого ряду. Перемагає той ряд, учні якого швидше виконали завдання й не допустили жодної помилки.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи з теми

Пояснювальний диктант

- ▶ Записати народні вислови. Знайти прислівники і з'ясувати, яким членом речення вони виступають.

1) Тиха вода, а як гарно камінь шліфує. 2) Сім погод надворі: сіє, віє, мутить, крутить, рве, зверху ллє, знизу мете. 3) Прийшла весна дуже красна. 4) Поки було літо, то все було розмаїто. 5) Не хочеш холоду — полюбиш ліс змолоду. 6) Злива довго не йде. 7) Восени і горобець багатий. 8) Пустився вітер зопалу в море та наробив горе (*Нар. творчість*).

- ▶ Звернути увагу на наголос і правопис слів *надвóрі* і *на дворі́*. З'ясувати, чи до однієї частини мови вони належать. Скласти з цими словами речення.
- ▶ Виписати прислівники, згрупувавши їх відповідно до розрядів за значенням.

Колективне опрацювання таблиці

Розряди прислівників за значенням

Розряд за значенням	Запитання, на які відповідають прислівники	Приклади
Прислівники способу дії	Як? яким способом? подібно чому? подібно кому?	<i>Красиво, високо, тихо, так, по-нашому, по-дитячому, спросоння</i>
Прислівники міри і ступеня дії	Скільки? в якій мірі? як багато? наскільки?	<i>Надто поспішав, надзвичайно швидко, недостатньо активний, дуже високий</i>
Прислівники часу	Коли? відколи? доки? з якого часу? по який час?	<i>Завтра, тепер, учора, ранком, щохвилини, з давніх-давен, завжди</i>
Прислівники місця	Де? куди? звідки? в якому напрямку?	<i>Навколо, тут, скрізь, усюди, лісом, праворуч, згори, здалека, униз</i>
Прислівники причини	Чому? чого? через що? з якої причини? від чого?	<i>Згарячу, зосліпу, зопалу, спросоння, мимоволі</i>
Прислівники мети	Для чого? навіщо? з якою метою?	<i>Наперекір, навмисно, на радість, на зло</i>

V. Виконання системи завдань пізнавального характеру

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст уголос. З'ясувати стиль і тип мовлення. Дібрати до тексту заголовки.

Лиман ще повністю не звільнився від криги. Удалині виднілися її великі й малі уламки. Течія повільно тягнула їх униз.

У затоці, утвореній берегом і косою, було вільно, просторо. Неподалік від мене погойдувалося кілька чималих льодових шматків — плиничок. Знічев'я скочив на одну — тримає добре. Перебрався на другу — теж. Навіть не відчула моєї ваги (*Ю. Голобородько*).

- ▶ Указати на прислівники, визначивши їх розряд за значенням і синтаксичну роль.
- ▶ Дібрати синоніми до прислівника *неподалік*. Скласти з ним речення.

Дослідження-відновлення

- ▶ З поданими словами скласти словосполучення, дібравши прислівники з довідки. Визначити головне й залежне слова. Дослідити, до яких частин мови можуть належати прислівники.
- 1) Просуватися... 2) Оглядаючи... 3) Спокійно... 4) Спів... 5) Читання... 6) Виконаний... 7) Зібравшись... 8) Танець...

Довідка: дуже, нашвидку, повільно, по-кошачому, навприсядки, надворі, здивовано, сьогодні.

- ▶ Визначити розряд за значенням прислівників.

Дослідження — творче моделювання

- ▶ До поданих дієслів за зразком дібрати прислівники, різні за значенням. Скласти з ними 2–3 речення, ускладнені однорідними членами.
- Зразок.* *Прийти* — прийти швидко (*спосіб дії*); прийти надвечір (*час дії*); прийти здалеку (*місце дії*); прийти наперекір (*мета дії*).

Слухати, міркувати, жити, усміхатися, працювати.

Логічний диктант

- ▶ Замінити фразеологізми близькими за значенням прислівниками з довідки. Указати на їх розряд за значенням.
- 1) Одна нога тут, а друга там. 2) Ніс у ніс. 3) До останньої нитки. 4) Голкою ніде ткнути. 5) Бурмотіти під носа. 6) На одній ноті. 7) Знати як облупленого. 8) На власні очі. 9) З першого слова. 10) Слово по слову. 11) Як сніг на голову.

Довідка: раптово, швидко, дуже тісно, тихо, особисто, близько, поступово, відразу, дуже добре, монотонно, наскрізь.

- ▶ До прислівників дібрати антоніми.

VI. Узагальнення зробленого на уроці

Ігрове завдання «П'яте зайве»

- ▶ Прочитати й визначити, який прислівник у кожній групі слів є зайвим. Свій вибір обґрунтувати.
1. Неуважно, спокійно, чудно, уночі, пронизано.
  2. Щойно, навесні, день у день, тричі, надворі.
  3. Угору, нашвидку, далеко, ліворуч, униз.
  4. Спросоння, згарячу, по-дружньому, спересердя, знічев'я.
- ▶ Указати на розряд за значенням прислівників, що є зайвими.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Записати сім прислів'їв або приказок, у яких уживаються прислівники. Визначити синтаксичну роль прислівників та їх розряд за значенням.
2. Навести 3—4 власні приклади прислівників до кожного розряду за значенням. Записати їх.

Урок № 62

ТВОРЕННЯ ПРИСЛІВНИКІВ.

ПРАВИЛА НАГОЛОШУВАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

Мета: ознайомити семикласників з основними способами творення прислівників, правилами їх наголошення; формувати загальнопізнавальні вміння аналізувати способи творення прислівників, правильно їх наголошувати; розвивати творчі вміння утворювати прислівники від інших частин мови різними способами; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати в семикласників почуття поваги до історичного минулого нашої країни.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: фразеологізми з прислівниками; прислівники-синоніми.

Синтаксис: прислівники в ролі другорядних членів речення.

Культура мовлення і стилістика: правильне наголошування прислівників.

Текст (риторичний аспект): використання прислівників у текстах науково-популярного стилю.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Наука про давнину умудряє нас життєвим досвідом,
дає уроки майбутнього і робить нас справжніми патріотами.*

Д. Яворницький

III. Актуалізація опорних знань учнів

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати. З'ясувати тему тексту. Дібрати до нього заголовки. Назвати прислівники, ужиті в тексті. Указати на їх розряд за значенням і синтаксичну роль.

Одну з найзагадковіших археологічних культур Східної Європи відкрив у 1893 році видатний український археолог, надзвичайно обдарована людина Вікентій В'ячеславович Хвойка. Він народився в багатодітній сім'ї в північній Чехії. Переїхавши із Праги до Києва, В. Хвойка *спочатку* вчителював і займався виведенням нових сільськогосподарських культур, за що невдовзі його обрали членом Французької національної академії.

У Києві увагу вченого привернули високі дніпровські схили та пагорби, мальовничі руїни і пам'ятки. Саме тут він почав *серйозно* цікавитися археологією, пошуками давніх культур.

В. Хвойка ввійшов в історію археології передусім як першовідкривач трипільської культури, розвиток якої тривав близько двох тисяч років (*М. Русяєва*).

- ▶ Визначити способи творення виділених прислівників.

IV. Сприймання й усвідомлення учнями теоретичного матеріалу

Самостійне опрацювання таблиці

Способи творення прислівників

Способи творення	Приклади
1. Префіксальний	де → <u>а</u> биде давно → <u>не</u> давно голос → <u>в</u> голос
2. Суфіксальний	гарний → гарн <u>о</u> два → дв <u>ічі</u> охайно → охайн <u>іше</u>
3. Префіксально-суфіксальний	твій → <u>по</u> -тво <u>єму</u> ручний → <u>у</u> ручн <u>у</u> високий → з <u>ви</u> сока <u>ю</u>
4. Злиття основ	мимо + ходити → мимохідь сила + міць → силоміць боса + нога → босоніж
5. Складання двох антонімічних слів або слів, однакових чи близьких за змістом	видимо-невидимо; більш-менш; мало-помалу; далеко-далеко
6. Перехід інших частин мови в прислівники	підійти до дому (ім. з прийм.) і прийти додому (присл.); пахне весною (ім.) і їздити весною (присл.)

Коментар учителя. Прислівники походять від усіх самостійних частин мови: від іменників (початок → спочатку, гора → згори), прикметників (тихий → тихо, новий → заново), числівників (два → вдвічі, перший → уперше), займенників (мій → по-моєму), дієслів (хотіти → досхочу, сидіти → сидячи), від інших прислівників (тепер → дотепер, завжди → назавжди).

Творче конструювання

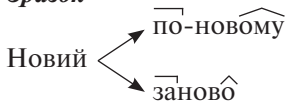
- ▶ За допомогою додавання словотворчих суфіксів і префіксів, поданих у рамці, утворити прислівники. Назвати способи їх творення.

Суфікси -о, -е, -ому, -у, -ки, -і Префікси по-, на-, в-, з-, за-, о-
---

Тихий, новий, двоє, голос, гора, низ, ручний, мій, очі, привабливий, мовчати, весна, український, перший, далекий, бік, північ, верх, хотіти.

- ▶ Дослідити, від яких слів можна утворити різні за будовою прислівники.

Зразок

- ▶ Зробити висновок, від яких частин мови утворюються прислівники.

V. Виконання системи практичних завдань творчого характеру

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити фразеологізми, уставивши з довідки потрібні за змістом прислівники. Пояснити значення виділених фразеологізмів. Скласти з ними речення.

Бачити..., під стіл... ходити, ...було повернутися, звалити все..., *первертати...* дном, держати... носа, видимо і..., ...літати.

Довідка: наскрізь, високо, докупи, пішки, невидимо, ніде, вверх, угору.

- ▶ Виписати прислівники, утворені:
  - а) від іменників;
  - б) від прикметників;
  - в) від інших прислівників.
 З'ясувати спосіб їх творення.
- ▶ Зробити повний словотворчий аналіз прислівника *невидимо*.

Орфоепічний диктант з елементами вибіркової роботи

- ▶ Прочитати прислівники, правильно їх наголошуючи. Виписати лише ті, що утворені злиттям основ слів.

Праворуч, завідна, повсякчас, навколо, навздогін, мимохіть, мимохідь, усередині, босоніж, мимоволі, восені, поночі, зрання, позаочі, водно́раз, напроло́м, зсереди́ни, обіруч, воста́нне, вні́чію, напам'я́ть.

- ▶ Запам'ятати слова з подвійним наголосом *на́тробе́, горі́лиць*.
- ▶ За допомогою тлумачного словника пояснити значення прислівників *мимохіть* і *мимохідь*. Скласти з ними речення.
- ▶ Зробити словотворчий розбір «зайвих» прислівників. Позначити в них наголос, скориставшись орфографічним словником або словником наголосу.

Дослідження-зіставлення

- ▶ Для поданих прислівників характерним є подвійний наголос. За допомогою словника наголосів або тлумачного словника з'ясувати, у яких словах при зміні наголосу змінюється й лексичне значення. Увести ці прислівники в самостійно складені речення.

Байдуже, боляче, зараз, гаряче, глибоко, голіруч, задарма, у цілому, завжди, шкода, дочиста, вигідно.

Розподільний диктант

- ▶ Згрупувати прислівники за способами творення:
  - а) утворені суфіксальним способом;
  - б) утворені префіксальним способом;
  - в) утворені префіксально-суфіксальним способом;
  - г) утворені злиттям основ;
  - д) утворені переходом іншої частини мови в прислівник.
- ▶ Звернути увагу на наголос у словах *ле́жачи* (прислівник), *лежачи́* (дієприслівник). Зробити висновок про роль наголосу в українській мові. Скласти речення з цими словами.

Дослідження-моделювання (робота в парах)

- ▶ Дібрати по три прислівники до поданих схем-моделей, визначивши спосіб творення слів.

1) по ому́: ..., ..., ...

2) по и́: ..., ..., ...

3) казна́: ..., ..., ...

4) сь: ..., ..., ...

5) о́: ..., ..., ...

- ▶ По одному прислівнику кожної групи ввести у словосполучення так, щоб у ролі головного слова виступали різні частини мови.

VI. Рефлексія на рівні осмислення теоретичного матеріалу

Самостійна робота

- ▶ Записати прислівники, ставлячи в них наголос. Прочитати прислівники вголос, правильно їх наголошуючи.

Деколи, *де-небудь*, доверху, зазвичай, затепла, зблизька, зрання, *ліворуч*, навідмаш, навіч, навсібіч, *надовго*, напровесні, наскрізь, неподалеку, неспроста, передом, безкрай, віч-на-віч, уперемішку, усередині, широко.

- ▶ Виділені прислівники розібрати за будовою.
- ▶ Дібрати синоніми до прислівників *неподалеку*, *деколи* й антоніми до прислівників *зрання*, *зблизька*, *широко*.

VII. Узагальнення зробленого на уроці

Ігрове завдання «П'яте зайве»

- ▶ Проаналізувати способи творення прислівників, користуючись таблицею «Способи творення прислівників». Знайти «зайвий» у кожному ряді слів.

1. Далеко, гаряче, угору, замислено, високо.
2. По-нашому, надворі, тричі, завзято, узимку.
3. Тихо-тихо, тишком-нишком, утрідорога, туди-сюди, з давніх-давен.
4. Дотепер, утроє, обіруч, затёмна, ніскільки.

VIII. Підсумок уроку

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Від яких частин мови можуть походити прислівники?
2. Які способи творення є характерними для прислівників? Які з них є найпродуктивнішими? Довести це.
3. Назвати основні правила наголошення прислівників. Навести власні приклади.
4. Пояснити роль наголосу у словах *сідячи* — *сидячі*, *стобячи* — *стоячі*.

IX. Домашнє завдання

1. Уявити ситуацію: на уроці історії ви отримали індивідуальне завдання підготувати інформацію про видатну пам'ятку архітектури (скульптури, живопису тощо) вашого рідного краю. Скласти пізнавальну розповідь у цікавій формі, використовуючи прислівники *задовго*, *зсередини*, *водночас*, *віддавна*, *зусібіч*, *деінде*, *позаторік* та ін.
2. Чи вважаєте ви себе патріотом свого міста (села або селища)? Використовуючи прислівники, утворені різними способами, скласти невеликий твір-роздум на тему «Я люблю своє місто (село)», висловивши переконливі аргументи на підтвердження власної точки зору.

Урок № 63**УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 15.
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ЖАНРИ МОВЛЕННЯ.
ОПОВІДАННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ПОБУДОВИ**

Мета: поглибити уявлення учнів про основні жанри мовлення, ознайомити з особливостями побудови оповідання, його основні ознаки; удосконалити вміння визначати тему й основну думку висловлювання, характеризувати будову оповідань, моделювати зв'язне висловлювання розповідного характеру, відновлювати деформований текст тощо.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

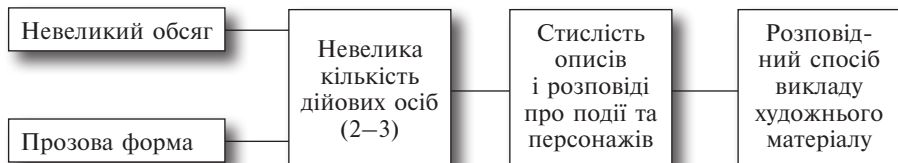
ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Розвиток пошукової пізнавальної активності учнів****Експрес-опитування**

1. Які жанри мовлення вам відомі?
2. Назвати основні жанри публіцистичного стилю.
3. З якими жанрами офіційно-ділового стилю ви знайомилися в 6 класі?
4. Якому стилю мовлення властивий такий жанр, як оповідання? Свою думку обгрунтувати.
5. Пригадати з уроків української чи зарубіжної літератури основні ознаки оповідання.
6. Чим оповідання відрізняється від інших жанрів художнього стилю?

Вибірково-пошукова робота (робота в парах)

Виписати жанри мовлення, характерні художньому стилю. Свій вибір обгрунтувати.

Нарис, фоторепортаж, оповідання, інтерв'ю, повість, стаття, роман, звіт, поема, реклама, балада, доручення, розписка, сонет, допис, новела.

III. Оформлення систематизованих знань учнів про оповідання**Колективне опрацювання схеми****Особливості оповідання**

Робота з текстом-зразком

- ▶ Прочитати текст мовчки. Довести, що висловлювання належить до оповідання. Визначити мікротеми. Скласти план.

СИВИЙ ЛУНЬ

Часто можна почути приказку: сивий як лунь. Та не всі знають, що воно таке — сивий лунь. Не знав цього і я, хоча не раз чув приказку.

Потім дізнався, що лунь — це такий птах. Є їх кілька видів: польовий, степовий, болотяний і луговий. Та «сивий» найбільше пасує до польового луна. Старий самець має попелясто-сірі крила і спину, білу голівку і білуватий живіт.

Одного разу випало мені спостерігати, як лунь полює. І ось що я помітив: він завжди вилітає в один і той же час і в одному й тому ж напрямку. Політ його незвичний: птах майже не махає крилами, так що здається, ніби він дуже втомився й ось-ось упаде. А насправді лунь пильно вишукує здобич: мишей, ящірок, дрібних пташок.

Якось ішов я лугом по високій та густій траві. Сонце звернуло вже за полудень і перестало припікати, та повітря було ще гаряче. Стомившись, я ліг горілиць. Тихо шелестіла трава, у блакитному небі пливли маленькі білі хмаринки. У цій тихій благодаті я задрімав.

Прокинувся від пронизливого пташиного крику. Наді мною літали луні. Літали не безладно, а мовби трьома поверхами. Найвище кружляв старий, досвідчений птах, трохи нижче — троє молодих, а ще нижче — мати-луниця.

«Що воно за парад такий?» — здивувався я.

Старий лунь ловив на землі здобич, високо злітав і кидав її. Молоді луні намагалися зловити. Спочатку це їм не вдавалося. Тоді здобич коло землі підхоплювала луниця. Піймавши, вона злітала вгору, а лунь-батько займав її місце внизу, і навчання тривало далі. Ось один молодий лунь таки приловчився впіймати здобич. Батько кинувся шукати нову.

Щодалі йому доводилося частіше й частіше ловити на землі здобич. Усе спритніше підхоплювали її діти...

Раптом сталося щось дивне. Двоє метких молодих птахів щоразу спритно ловили здобич, не допускаючи до неї третього. Ніби збиткували над ним. Тоді батько стрімголов кинувся вниз і відігнав бешкетників. Тепер засвоювати науку полювання залишився третій молодий лунь...

«Скільки ласки й суворості, наполегливості й терпіння,— подумалось мені,— потрібно цим птахам, щоб навчити дітей... Чи не так воно і в людей?..» (Г. Майстренко).

- ▶ Схарактеризувати будову тексту: назвати експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію і розв'язку.
- ▶ Який сюжетний елемент в оповіданні передує експозиції? Чи є він обов'язковим?
- ▶ Назвати частини тексту, не пов'язані з розповіддю.

Вибірково-розподільна робота

- ▶ Записати слова і сполучення слів у три стовпчики: а) ті, що служать для зв'язку речень на початку оповідання; б) для вираження послідовності дії в основній частині; в) для зв'язку речень у кінці оповідання.

Нарешті, згодом, це було, яось, ось так, потім, пізніше, одного разу, це трапилося, раптом, ось така історія, після того, таким чином, пригадувалося мені, несподівано, ось такий випадок, тоді.

Відновлення деформованого тексту

- ▶ Прочитати окремі частини висловлювання. Розташувати їх так, щоб відновити послідовність розповіді в народному оповіданні.

ГЕРЦЬ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**Частина 1**

Хмельницький замовив собі добру шаблю, коня і виїжджає на поле поединку. Довгий час він діяв так, щоб цілком обезсилити противника. А той поляк тоді, як під'їхав до Хмельницького після тої волокити, здибив острогами коня, щоби він скочив, і в той час хотів рубанути шаблею нашого гетьмана. Але Хмельницький зрозумів хитрий задум поляка. Швидко, в той момент, коли кінь шляхтича став на дибки, Богдан опускається попід своїм конем і блискавично вилазить на нього з другої сторони. Кінь поляка вже опустився на землю, і вершник був відкритий. Цим скористався Хмельницький. Рубнув він шаблею противника. Коли той звалився з коня, Хмельницький послав гінця до поляків, щоб ті забрали свого трупа.

Частина 2

За часів війни козаків з Польщею у шляхетському війську був один дуже добрий воїн, який прекрасно володів прийомами рукопашного бою на шаблях, уважався взагалі непереможним. Він звернувся за дозволом до своїх воєначальників, щоб ті дали йому згоду на його поєдинок з самим Богданом Хмельницьким. Ті довго відмовлялися, бо цінували його, того шляхтича чи якогось там іншого магната по-їхньому, як здібного командира. Але він таки домігся свого.

Частина 3

Так наш запорізький гетьман урятував честь свою і свого війська від підлих насмішок польського панка.

Частина 4

Тоді він посилає листа Богданові Хмельницькому з пропозицією виступити з ним на поєдинок. Хмельницький розумів, що йти на такий крок — означає ризикувати долею козацьких військ. Довго роздумував, а тоді каже: «Щоб польська латка не сміялася з українського народу, я піду на герць» (*Нар. творчість*).

- ▶ Назвати основні частини оповідання.
- ▶ Скласти план. Усно переказати відновлене висловлювання.

Творче моделювання висловлювання (робота в групах)

- ▶ Прочитати. Дослідити, які частини оповідання наявні, а які — випущено.

ЯК АНДРІЙКО БІДИ ПОЗБУВСЯ

Андрійко — хороший хлопець. І дружити вміє, і на березу найвищу вилізе — не побоїться. І любили б його товариші, і поважали б дуже, коли б не одна його серйозна біда. Андрійко іноді вже й сам не рад, та що ти з цим язиком поробиш! Стрибає в роті, коли його ніхто й не просить. Андрійко ще не встигне подумати, а він уже візьме й похвалиться. Якби по правді, то було б півбіди! А так...

Прокинувся Андрійко рано, ще навіть сонце не сходило.

...

І з того дня Андрійка наче хто підмінив. Перш ніж сказати щось, він завжди зважить, подумає. Недарма кажуть люди, що світ брехнею можна пройти... лише назад не повернешся (*В. Шевчук*).

- ▶ Працюючи в групах, змоделювати основну частину висловлювання відповідно до поданих початку й кінцівки. Назвати основні сюжетні елементи складеного оповідання.

IV. Підсумок уроку

V. Домашнє завдання

1. Скласти оповідання про одну із цікавих пригод, що сталася з вами нещодавно. Дібрати влучний заголовок.
2. Скласти оповідання на тему «Цей вчинок можна назвати подвигом», додержуючись вимог до побудови оповідань.

Урок № 64

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 16.

ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПОВІДАННЯ

ЗА ПОДАНИМ СЮЖЕТОМ

Мета: удосконалювати мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, послідовність викладу матеріалу щодо поданого сюжету; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз твору-оповідання, критично ставитися до змісту власне створеного тексту.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Підготовча робота до складання твору-оповідання за поданим сюжетом

Колективна робота з текстом-зразком

- ▶ Пригадати, що таке оповідання. Прочитати текст. Чи можна назвати його оповіданням? Аргументувати свою думку. Висловити особисте ставлення до зображуваних автором подій.

ГОРОБЧИКОВЕ КОХАННЯ

Весна! Пора кохання, миру, згоди... Згоди? Не завжди. Ось ти йдеш вранішньою вулицею, привернений увагою пари горобчиків, що сидять на дереві і аж захлинаються своїм цвірінканням. Ти зупиняєшся. З поважним, майже генеральським, виглядом, наkostenчившись і розпустивши крила, очманіло, горлаючи від весняних почуттів, що опанували ним, ну яких тільки колінець не виробляє горобчик перед своєю обранкою. Він то незграбно кружляє на одному місці, то, присідаючи, проїжджає на своєму хвості, то підскакує до своєї байдужої подруги... Своїми вигадливими рухами горобець з усіх сил намагається пробудити в неї взаємні почуття. Яким тільки смішним він здається! Але закохані не помічають цього.

Спочатку, коли приставання самовпевненого залицяльника обмежувалися лише танцями, горобчиха (мабуть, із тих, кого на полові не проведеш) була спокійною. Але як тільки він наблизився до неї, горобчиха стала незадоволено відмахуватися, точніше, відкльовуватися. Це ще більше розпалило невгамовного горобчика. Він знов і знов линув до неї, своєї уподобанки, аж ніяк не сумніваючись у тому, що отримає перемогу — розтопить холодне горобчихине серце.

Але гордійка була невмолима, їй чомусь не подобалася поведінка нахабного серцеїда. Терпець її урвався, і вона, нарешті, вирішила провчити свого залицяльника: зловчившись, схопила його за барки й почала трясти з боку в бік.

Куди подівся його гонористий, хвацький вигляд! Повиснувши в повітрі, опустивши крила, бідолаха тіпався у цупкому дзьобі — жалюгідний і безпомічний.

Добряче потіпавши, горобчиха недбало відкинула щойно так наkostenченого кавалера, і він важко плюхнувся у дорожню пилюку, де довго лежав, набираючи сил. Потім обтрусився, сяк-так злетів на нижній сучок

і, зберігаючи дистанцію, винувато й разом з тим захоплено вдивлявся в подругу, що терпляче його очікувала. Вона покірно і ніжно притулилася дзьобом до його коричневої шапчини. Відчувши себе вибаченим, а може, й розцінюючи це як перемогу, горобчик заволав ще дужче від радощів, і його цвірінкання довго ще не вгавало навкруги (*3 газети*).

- ▶ Визначити структуру тексту. На які частини можна його поділити? Який сюжет цього тексту?

IV. Опрацювання пам'ятки до складання твору-оповідання

Пам'ятка «Як скласти твір-оповідання за поданим сюжетом»

Сюжет — це подія чи система пов'язаних між собою подій, у процесі розвитку яких у творі розкриваються зміст твору і характери персонажів.

У сюжеті можна виділити основні елементи:

Експозиція — події, які описує автор до зав'язки.

Зав'язка — епізод, яким починається розвиток сюжету у творі і від якого залежить розвиток наступних подій.

Кульмінація — момент піднесення, напруження в розвиткові подій.

Розв'язка — заключна дія, що виступає як результат розвитку подій.

V. Робота над складанням твору-оповідання

Осмислення структурних частин сюжету майбутнього твору-оповідання

- ▶ Пригадати сюжет повісті М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять». Прочитати план. Чи згодні ви з тим, що позначені пункти є експозицією і зав'язкою? Аргументувати свою думку. Яких частин сюжету не вистачає?
  1. Перше знайомство з Михайликом (*експозиція*).
  2. Сприймання Михайликом краси рідної природи.
  3. Вдячність хлопчика своїй неньці.
  4. Перше знайомство Михайлика з книжкою (*зав'язка*).
- ▶ Продовжити складання плану.

Самостійне складання твору-оповідання за поданим сюжетом

- ▶ Скласти твір-оповідання на тему «Михайлик і його сприйняття дорослого світу».

VI. Домашнє завдання

Уявити, що ви є одним із співавторів дитячого журналу «Пізнайко». Вам доручено написати у наступний номер оповідання про життя і пригоди сучасних школярів. Для цього вам довелося побувати в одній із шкіл міста (селища), щоб зібрати матеріали для майбутньої роботи. Скласти й написати твір-оповідання за побаченим (почутим) сюжетом. Дібрати заголовок, який би міг зацікавити читачів.

Урок № 65**СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИСЛІВНИКІВ**

Мета: поглибити знання учнів про прислівник, його морфологічні ознаки, ознайомити зі ступенями порівняння прислівників; формувати загальнопізнавальні вміння аналізувати ступені порівняння прислівників, відрізнити їх від омонімічних ступенів порівняння прикметників; розвивати творчі вміння утворювати вищий і найвищий ступені порівняння прислівників; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати в семикласників загальнолюдські цінності.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: народні вислови з прислівниками; прислівники-антоніми.

Культура мовлення і стилістика: правильне наголошування прислівників; використання прислівників як засобу підсилення виразності мовлення.

Текст (риторичний аспект): використання прислівників у текстах художнього стилю.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку**

У чому призначення людини? Бути людиною!
С.-Є. Лец

III. Розвиток пошукової пізнавальної діяльності семикласників**Спостереження над мовним матеріалом у зв'язному висловлюванні**

- ▶ Прочитати текст. Яка норма етикету розкривається в цьому оповіданні? Підготувати усний переказ тексту, змінивши першу особу на третю.

Лісовою стежечкою йдуть батько та маленький син. Довкола тиша, тільки чути, як десь далеко стукає дятел та дзюрчить у лісовій гушині струмочок.

Аж тут син побачив: назустріч їм іде бабуся з ціпом. «Тату, куди вона йде?» — питає син. «Зустрічати або проводити», — каже батько й усміхається.

— Ось як ми зустрінемося з нею, ти скажи їй одне-однісіньке слово: «Здрастуйте!» «Навіщо ж їй казати це слово? — дивується син.— Вона ж зовсім нам незнайома».

— А ось зустрінемося, скажемо їй це слово, тоді й побачиш навіщо. Ось і бабуся. «Здрастуйте!» — каже син. «Здрастуйте!» — каже батько. «Здрастуйте!» — каже бабуся й усміхається.

І хлопчик тоді здивувався: усе довкола змінилося. Сонце засяяло *яскравіше*. Верховіттям дерев пробіг легенький вітрець, і листя загра-ло *веселіше*, затремтіло. У кущах заспівали пташки — *раніше* їх не чу-ти було.

На душі в хлопчика стало *легше* (В. Сухомлинський).

- ▶ Назвати прислівники, ужиті в тексті. Від яких частин мови вони утворені?
- ▶ Яку особливість мають виділені прислівники? Свої міркування зві-рити з теоретичним матеріалом підручника.

IV. Сприймання й усвідомлення учнями теоретичного матеріалу

Колективна робота з таблицею

Форми ступенів порівняння	Ступені порівняння	
	вищий	найвищий
Проста	додавання до прислівника суфікса <i>-ш-</i> (<i>-иш-</i>)	додавання до простої форми вищого ступеня прислівника префікса <i>най-</i> , для підсилення значення — префіксів <i>що-</i> , <i>як-</i>
	<i>Глибоко</i> → <i>глибше</i> , <i>темно</i> → <i>темніше</i>	<i>Найглибше, якнайглибше; най-темніше, щонайтемніше</i>
Складена	додавання до звичайного прислівника слів <i>більш</i> (<i>менш</i>)	додавання до звичайного при-слівника слів <i>найбільш</i> (<i>найменш</i>)
	<i>Більш</i> <i>глибоко</i>	<i>Найбільш</i> <i>глибоко</i>

Коментар учителя. Деякі прислівники простої форми вищого ступеня порівняння можуть утворюватися від різних коренів. Наприклад: *добре* → *краще*, *погано* → *гірше*, *багато* → *більше*.

В окремих прислівниках відбувається чергування приголосних:

- 1) [г] + [ш] → [жч] (*дорого* → *дорожче*);
- 2) [ж] + [ш] → [жч] (*дуже* → *дужче*);
- 3) [з'] + [ш] → [жч] (*вузько* → *вужче*).

Окрім цього, при творенні простої форми вищого ступеня порівнян-ня в окремих прислівниках випадають суфікси *-к-*, *-ок-* перед суфіксом *-ш-* (*швидко* → *швидше*, *широко* → *ширше*).

V. Удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

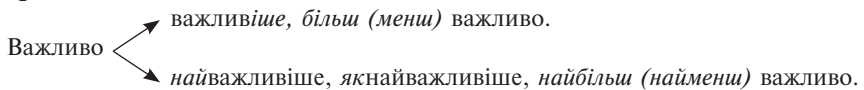
Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити й записати прислів'я, утворивши від прислівників, що в дужках, просту форму вищого ступеня порівняння.
  - 1) Порожня бочка (*голосно*) дзвенить. 2) (*Мало*) слів, а (*багато*) діла.
  - 3) Упертий — (*погано*) свині. 4) Нема (*багато*) глухого од такого, що хоче слухати. 5) Чим (*криво*), тим (*смішно*) (*Нар. творчість*).
- ▶ Розподілити прислівники вищого ступеня порівняння на дві групи: а) утворені за допомогою суфікса *-иш-*; б) утворені від прислівників з іншим коренем.

Моделювання ступенів порівняння прислівників

- ▶ До якісних прикметників дібрати прислівники із суфіксом *-о*, від яких за зразком утворити всі форми вищого й найвищого ступенів порівняння.

Зразок.

Темний, хитрий, рішучий, швидкий, високий, ніжний, чіткий, мудрий, дорогий, короткий.

- ▶ Скласти 2–3 речення, використовуючи прислівники у формі вищого й найвищого ступенів порівняння.

Розподільний диктант

- ▶ Розподілити прислівники у два стовпчики: а) ті, від яких утворюються ступені порівняння; б) ті, від яких не утворюються ступені порівняння. Свій вибір обґрунтувати.

Щедро, прекрасно, спокійно, ласкаво, мужньо, гордо, *упевнено*, правдиво, емоційно, весело, благородно, самостійно, жорстоко, замкнуто, *неспокійно*.

- ▶ Виділені слова розібрати за будовою.

Ігрове завдання «Добери антонім»

До поданих прислівників дібрати слова-антоніми й утворити від них просту і складену форми вищого ступеня порівняння.

Пасивно, багато, високо, *близько*, вузько, гарно, *голосно*, *легко*, повільно, просто.

- ▶ Від виділених слів утворити форми найвищого ступеня порівняння.
- ▶ Дослідити, які фонетичні зміни відбуваються у процесі творення ступенів порівняння прислівників.

VI. Узагальнення й систематизація знань, умінь і навичок

Вибірково-розподільна робота

- Записати речення у відповідну колонку таблиці. Свою думку довести.

Ступені порівняння прикметників	Ступені порівняння прислівників

1) Почин дорожче грошей. 2) Проси якнайбільше, а бери, що дають. 3) Що більше, то ліпше. 4) Совісті менше — грошей більше. 5) Журба гірша, як хвороба. 6) Більше смутку, як радості. 7) Що не робиться, то все на краще життя (*Нар. творчість*).

- Дослідити, чи можна визначити, до якої частини мови належать слова *вище, краще, веселіше* поза контекстом. Чому? Скласти пари речень так, щоб спочатку ці слова виступали прикметниками, а потім — прислівниками.

Експрес-опитування

1. Чи всі прислівники можуть утворювати ступені порівняння?
2. Як творяться прислівники вищого ступеня порівняння? Навести приклади.
3. Як утворюються прислівники найвищого ступеня порівняння? Навести приклади.
4. Як можна відрізнити прислівники простої форми вищого ступеня порівняння від однозвучних прикметників?
5. Які зміни приголосних відбуваються у процесі творення простої форми вищого ступеня деяких прислівників? Проілюструвати відповідь власними прикладами.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

Як ви розумієте народний вислів *Тільки чужими очима можна бачити свої недоліки*? Свої міркування оформити у вигляді твору-мініатюри, використовуючи прикметники і прислівники у формі вищого й найвищого ступенів порівняння.

Урок № 66

ПРИСЛІВНИКИ ЯК ЗАСІБ ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ. МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ПРИСЛІВНИКІВ

Мета: поглибити знання учнів про прислівник, його виражальні можливості у висловлюваннях; сформувати цілісну систему особистих знань семикласників з теми, структурувати вивчений теоретичний матеріал шляхом здійснення морфологічного

розбору прислівників; розвивати творчі вміння самостійно розв'язувати нові пізнавальні завдання; удосконалювати мисленнєві дії аналізувати, порівнювати, систематизувати й узагальнювати, доводити й обґрунтовувати; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти естетичному й морально-етичному розвитку семикласників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: народні вислови з прислівниками.

Синтаксис: прислівники в ролі другорядних членів речення.

Культура мовлення і стилістика: правильне наголошування прислівників; використання прислівників як засобу підсилення виразності мовлення.

Текст (риторичний аспект): використання прислівників у текстах художнього та науково-популярного стилів.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів семикласників

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитати мовчки текст. З'ясувати тип мовлення. Дослідити, яку стилістичну функцію відіграють прислівники у зв'язному висловлюванні. Скласти усний докладний переказ прочитаного.

Я безмежно люблю своє місто. Не любити його неможливо — це мій дім, моє життя, моя праця, моє натхнення. Львів щодня відкривається мені, наче мудра книга.

Міста мають не тільки свої силуети, а й свої обличчя, свої голоси, а то й щось схоже на свої душі. Усе це відчуваєш у Львові. Йдеться не тільки про подих праці, хоч він і переважає, а й про віру в надійний прихисток, добропорядність, тепло, вогнище, що ніколи не згасає, бо не замовкають ковадла, не втомлюються каменярі й хлібопеки. Є й таке, що й зовні ніби невидиме. Його збагнеш не тоді, коли переступиш пороги Львова, а коли й сам щось зробиш для нього.

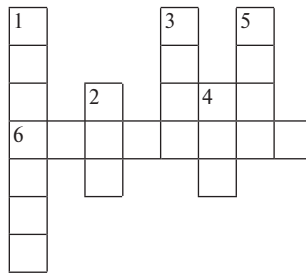
Львів неповторний — уранці чи ввечері, навесні чи восени, сполосканий липневою зливою чи притрушений молодим сніжком. Львів нових сонячних проспектів і старовинних, таємничих вуличок. У його назві є щось баладно-пісенне. Та й саме місто творилося, мов пісня, чи, краще б сказати, поема. Був мужнім і величним її заспів (*За Р. Лубківським*).

- ▶ Виписати з тексту прислівники, розташувавши слова за алфавітом. Визначити способи їх творення.

IV. Виконання системи практичних завдань

Ігровий момент «Відгадай загадки»

- ▶ Прочитати. До якого жанру усної народної творчості належать ці вислови? Записати їх, підкреслюючи прислівники як члени речення.
  - 1) Іде верхи, а ноги за вухами.
  - 2) Воно належить мені, але інші його вживають частіше за мене.
  - 3) Що взимку в хаті замерзає, а надворі ні?
  - 4) Круглі озерця ніколи не замерзають.
  - 5) Завжди в роті, а не проковтнеш.
- ▶ І не сонце, і не місяць, а світить ясно, як удень (*Нар. творчість*).
- ▶ Розібрати прислівники як частину мови.
- ▶ Відгадки записати у відповідні клітинки кросворду. Назвати іменники, що вживаються: а) і в множині, і в однині; б) тільки в однині; в) тільки в множині.

Ключ: 1. Окуляри. 2. Ім'я. 3. Скло. 4. Очі. 5. Язик.

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати текст. З'ясувати його стильову належність і тип мовлення. Записати прислівники зі словами, від яких вони залежать.

Поступово, коли людина стала менше залежати від природи, а тривалість її життя збільшилася, кількість населення стала зростати швидше. Тепер сім'я народів світу становить уже понад 6 мільярдів осіб, а до 2010 року, за прогнозами вчених, на Землі буде не менш як 7 мільярдів. Чи багато це? Якби поставити в шеренгу 1 мільярд чоловік, то вона розтяглася б на 500 тисяч кілометрів.

Люди постійно живуть на всіх материках, окрім Антарктиди. Розселилися вони на Землі нерівномірно. Найбільше людей живе в Азії. Значно густо заселені території на сході, півдні та південному заході Азії, а також у Західній і Центральній Європі. На ці райони припадає майже 70 % населення планети (*О. Скуратович*).

- ▶ Визначити ступені порівняння прислівників та їх форму. Назвати спосіб творення.
- ▶ Зробити морфологічний розбір 2–3 прислівників.

АЛГОРИТМ морфологічного розбору прислівника

Пошуково-вибіркова робота

- ▶ Прочитати українські народні вислови. Про які пороки й вади характеру людей у них йдеться? Згрупувати й записати прислів'я за тематичними групами: а) лукавість й улесливість; б) ледарство; в) скупість і задрісність; г) розумова обмеженість.

- 1) Скупому душа дешевше гроша.
- 2) Більше вір своїм очам, ніж чужим речам.
- 3) Краше з розумним загубити, ніж з дурнем знайти.
- 4) Лїнь — гірше хвороби.
- 5) Нехай заздять гірше, щоб прибуло більше.

6) Ледар живе, аби землі важче. 7) Скоріше в курки молока випросиш (*Нар. творчість*).

- ▶ Визначити ступені порівняння прислівників та способи їх творення.
- ▶ З'ясувати синтаксичну роль прислівників.

V. Узагальнення й систематизація знань з теми

▶ Подумати і дати відповіді:

1. Що таке прислівник? Чим прислівник відрізняється від інших самостійних частин мови?
2. Відомо, що прислівники — незмінні слова. Поміркувати, які з них усе ж таки змінюються й за яких умов. Навести приклади.
3. Як творяться прислівники? На кожен спосіб творення дібрати по 2–3 власні приклади.
4. Які основні правила наголошення прислівників вам відомі? Назвати прислівники, яким властивий подвійний наголос.
5. Яку стилістичну роль виконують прислівники в мовленні?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Виписати з підручника біології (географії) невеликий текст наукового стилю. Визначити роль прислівників у тексті. 2–3 прислівники розібрати як частину мови.

Урок № 67

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 6 (ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ). КОНТРОЛЬНЕ АУДІЮВАННЯ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень семикласників з теми «Прислівник як частина мови»; перевірити знання й уміння, необхідні для правильного використання прислівників у мовленні; удосконалити навички розпізнавати мовні явища, встановлювати відповідність між ними, групувати, доповнювати тощо; здійснити перевірку здатності семикласників сприймати на слух незнайомий текст публіцистичного стилю, розуміти його, запам'ятовувати фактичний зміст, виразально-зображувальні засоби тощо.

Форма проведення тематичної контрольної роботи: виконання тестових завдань закритої й відкритої форми.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Мотивація навчальної діяльності учнів**

Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань закритої й відкритої форми. Проведення інструктажу щодо виконання тестових завдань і перевірки рівня розуміння почутого тексту публіцистичного стилю.

IV. Виконання тестових завдань закритої й відкритої форми за варіантами**Варіант 1**

1. Визначити рядок, у якому прислівник позначає ознаку предмета.
А Діяти наперекір.
Б Поділити надвоє.
В Читання вголос.
Г Повертати наліво.
2. Визначити рядок, у якому всі прислівники утворені префіксально-суфіксальним способом.
А Увечері, догори, вночі, поволі.
Б Удень, скраю, побіч, наяву.
В Набік, зараз, заочі, укупі.
Г Напочатку, напам'ять, знизу, впоперек.
3. Визначити, у прислівниках якого рядка у процесі творення простої форми вищого ступеня порівняння відбувається чергування.
А Ніжно, ясно.
Б Довго, вузько.
В Чітко, весело.
Г Швидко, мудро.
4. Записати прислівники *стрілою, мимоволі, тишком-нишком, давно-давно* в такій послідовності:
  - утворений злиттям основ;
  - складанням двох однакових слів;
  - складанням двох близьких за значенням слів;
  - переходом іменника в прислівник.
5. Установити відповідність між прислівниками та їх розрядами за значенням.

А Занадто.	1 Часу.
Б Угорі.	2 Способу дії.
В Швидко.	3 Мети.
Г Згарячу.	4 Причини.
Д Напоказ.	5 Міри й ступеня дії.
Е Віддавна.	6 Міся.
6. Установити відповідність між прислівниками та ступенями порівняння.
А Найбільш весело.	1 Вищий ступінь порівняння (проста форма).
Б Веселіше.	2 Вищий ступінь порівняння (складена форма).
В Більш весело.	3 Найвищий ступінь порівняння (проста форма).
Г Найвеселіше.	4 Найвищий ступінь порівняння (складена форма).
7. Відновити словотворчий ланцюг слова *по-братськи*.
По-братськи ← _____ ← брат.
8. До дієслова *виростати* дібрати й записати прислівники, різні за значенням. Указати на розряд прислівників за значенням.

9. Записати текст, поширюючи його потрібними за змістом прислівниками. Визначити їх синтаксичну функцію.
- З одинокої на ціле татарське село кав'ярні ... видно було і море, і сірі піски берега. В одчинені вікна і двері на веранду ... перлась ясна блакить моря.
- З моря ... дув вітер. Солона прохолода ... принаджувала гостей, і вони тислися до вікон або сідали на веранді. Навіть хазяїн кав'ярні ... стежив за потребами гостей (*За М. Коцюбинським*).

Варіант 2

1. Визначити рядок, у якому прислівник позначає ознаку стану.
А Сидіти праворуч.
Б Радіти по-батьківськи.
В Вдало дібраний.
Г Бігти швидко.
2. Визначити рядок, у якому всі прислівники утворені префіксальним способом.
А Спідлоба, передусім, удвоє, ушир.
Б Помалу, щовечора, деінде, навстіж.

- В** Удосвіта, заново, зліва, услід.
Г Щодалі, абияк, казна-де, чимало.

3. Визначити, у прислівниках якого рядка у процесі творення простої форми вищого ступеня порівняння відбувається чергування.

- А** Низько, дорого.
Б Темно, легко.
В Дешево, хитро.
Г Світло, гостро.

4. Записати прислівники *любо-дорого, ледве-ледве, ліворуч, весною* в такій послідовності:

- утворений злиттям основ;
- складанням двох однакових слів;
- складанням двох близьких за значенням слів;
- переходом іменника в прислівник.

5. Установити відповідність між прислівниками та їх розрядами за значенням.

А Наперекір.	1 Часу.
Б Знічев'я.	2 Способу дії.
В Весело.	3 Мети.
Г Щороку.	4 Причини.
Д Праворуч.	5 Міри й ступеня дії.
Е Надто.	6 Місця.

6. Установити відповідність між прислівниками та ступенями порівняння.

А Найлегше.	1 Вищий ступінь порівняння (проста форма).
Б Менш легко.	2 Вищий ступінь порівняння (складена форма).
В Найменш легко.	3 Найвищий ступінь порівняння (проста форма).
Г Легше.	4 Найвищий ступінь порівняння (складена форма).

7. Відновити словотворчий ланцюг слова *по-козацькому*.

По-козацькому ← _____ ← козак.

8. До дієслова *говорити* дібрати й записати прислівники, різні за значенням. Указати на розряд прислівників за значенням.

Говорити

9. Записати текст, поширюючи його потрібними за змістом прислівниками. Визначити їх синтаксичну функцію.

Над берегом... висів солоний туман од дрібних бризків. Каламутне море скаженіло. Уже не хвилі, а буруни... вставали на морі, високі, сердиті, з білими гребенями, од яких... одривалися довгі китиці піни і злітали... Буруни йшли..., підбирали під себе зворотні хвилі, перескакували

через них і... заливали берег. ...було мокро, поналивано, в берегових ямках лишалася вода (За М. Коцюбинським).

Оцінювання тестових завдань

Тип завдання	Завдання закритої форми						Завдання відкритої форми		
	з множинним вибором			на встановлення послідовності	на встановлення відповідності				
Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Варіант 1	В	А	Б	Мимоволі, давно-давно, тишком-нишком, стрілою	А-5, Б-6, В-2, Г-4, Д-3, Е-1	А-4, Б-1, В-2, Г-3	братський		
Варіант 2	В	Г	А	Ліворуч, ледве-ледве, любо-дорого, весною	А-3, Б-4, В-2, Г-1, Д-6, Е-5	А-3, Б-2, В-4, Г-1	козацький		
Кількість балів	1	1	1	1	1,5	1,5	1	2	2

V. Проведення контрольного аудіювання тексту публіцистичного стилю

Сприймання на слух учнями незнайомого тексту від початку до кінця

З-ПІД ЕВКАЛПТІВ

Давно збирався написати про цього достойного чоловіка, та стримувала думка: в інших є більше на те підстав. Він організовував їхні літературні вечори там, на п'ятому континенті, вони гостювали в його оселі в Ньюпорті, що поблизу Мельбурна, — їм, як то мовиться, й карти в руки. Та ба, час спливає, і я зважуюся сказати слово про людину, яку ще тільки маю надію побачити, хоч, здається, знаю її цілу вічність.

Лев Толстой колись обмовився, що він відчуває людей фізично. Фізичне відчуття можливе й на відстані, якщо підґрунтя його — кількарічне листування і прочитані книжки адресата.

Адресат отой — Дмитро Васильович Нитченко, без подвижницької праці якого життя української спільноти в Австралії мені просто не уявляється.

Понад чотири десятиліття живе він у загадковій країні кенгуру й евкаліптів. А до того було дитинство в заможній хліборобській родині на Полтавщині, навчання в індустріально-технічній школі в Зінкові, праця у П'ятигорську, Краснодарський робітфак, на який він, до речі,

потрапив завдяки втручанню брата Луначарського і звідки невдовзі був вигнаний як «класовий ворог». Нарешті Харків, мовно-літературний факультет педагогічного інституту, робота в Державному видавництві України, прилучення до активного літературного життя колишньої столиці, війна, полон, еміграція.

Звичайно, це тільки голий перебіг фактів. А за ними — півжиття переслідувань, поневірянь, розпачу, голодомору, трагедії ближніх, що невіддільні від загальнонародної трагедії періоду найкривавішого розгулу сталінщини. Про все це Дмитро Васильович ґрунтовно розповів у своїй найголовнішій книжці «Від Зінькова до Мельбурну», яка має підзаголовок «Із хроніки мого життя».

Життя зводило Д. Нитченка з багатьма письменниками, зокрема з В. Сосюрою, І. Багряним, У. Самчуком, А. Любченком та іншими, і він лишив про них цінні свідчення. «Суд над Сосюрою», «Арешт і допит Багряного», «Самогубство Хвильового», «Сергій Борзенко» — ці назви з розділів книги промовляють самі за себе.

Цікаві записи, що вів їх Дмитро Васильович у таборі переселенців у Німеччині, вони органічно вплелися у загальну канву його книги. Своєрідна атмосфера емігрантського середовища, викладацька робота в Ульмівській українській гімназії, літературні вечори, спроба налагодження культурного осередку, як і факти з письменницьких біографій, усе це для нашого читача, на жаль, і досі terra incognita.

Працю Д. Нитченка треба б видати в Києві, аби матеріал цей увійшов в обіг, у живий літературний процес відродження. «Від Зінькова до Мельбурну» — книга, яка не тільки увиразнює давно відшуміле минуле, дає живий поштовх уяві, а й змушує не раз замислитися над тим, що відбувається в Україні сьогодні. Чого вартий хоча б розділ, де йдеться про історію русифікації Харківського медичного інституту. Або ось таке, цитую: «В плані українізації на Північному Кавказі, головним чином, на Кубані, відкрилося 240 українських шкіл. У станиці Полтавській відкрився український педагогічний технікум. У самому Краснодарі, крім педтехнікуму, були українські відділи в педінституті, сільськогосподарському інституті. Усе це радувало наші серця». Як сумно читати ці рядки, знаючи, що сталося з українською культурою потім, зокрема в тому регіоні, про який згадує автор.

З 1949 року Дмитро Нитченко в Австралії. З товкучки і невлаштованості нашого сьогодення ми схильні дивитися на діаспору ледь не заздрісно, як на щось суціль заможне, що процвітає і благоденствує. І вже зовсім не замислюємося над тим, ціною яких зусиль утверджувалися на чужині переселенці з України.

Не знаю, як попервах складалася доля Д. Нитченка, але з уривчастих розповідей колишнього галичанина Б. Подолянка, до слова сказати, колеги і товариша Дмитра Васильовича, вимальовується воістину драматична

картина. Усе там було: і повсякденна важка боротьба за виживання, і відчай, і приниження, і складнощі через незнання англійської мови — загалом болісний процес адаптації (*В. Базилевський, 550 сл.*).

Виконання завдань тестового характеру

- Від чийого імені йдеться розповідь у тексті?
  - Письменника Д. Нитченка.
  - Автора тексту.
  - Галичанина Б. Подолянки.
  - Лева Толстого.
- Розташувати факти із життя Д. Нитченка в хронологічному порядку.
  - Праця в П'ятигорську.
  - Робота а Державному видавництві України.
  - Навчання в індустріально-технічній школі в Зінькові.
  - Краснодарський робітфак.
  - Навчання на мовно-літературному факультеті педінституту в Харкові.
- У якій країні знаходився Д. Нитченко в таборі переселенців до виїзду в Австралію?
  - Німеччина.
  - Австрія.
  - Франція.
  - Польща.
- З якого року Д. Нитченко живе в Австралії?
  - 1940 р.
  - 1959 р.
  - 1949 р.
  - 1963 р.
- Де оселився Д. Нитченко в Австралії?
  - В Аделаїді.
  - У Сиднеї.
  - У Мельбурні.
  - У Ньюпорті.
- Який підзаголовок має книга Д. Нитченка «Від Зінькова до Мельбурну»?
  - «Біографічна хроніка».
  - «На шляху д еміграції».
  - «Мої спогади».
  - «Із хроніки мого життя».

VI. Організований збір зошитів для тематичних контрольних робіт

VII. Домашнє завдання

1. Скласти узагальнювальну таблицю з теми «Прислівник як частина мови».
2. Виписати 5–7 прислів'їв або приказок з прислівниками. Визначити їх розряд за значенням і синтаксичну роль. Два прислівники розібрати як частину мови.

Урок № 68

Н І НН У ПРИСЛІВНИКАХ

Мета: повторити й поглибити знання учнів про способи творення прислівників, зокрема про суфіксальний спосіб; сприяти зміцненню навичок правопису прислівників з *н* і *нн* та позначати відповідні орфограми, пояснювати їх за допомогою орфографічних правил; формувати загальнопізнавальні вміння правильно писати прислівники з вивченою орфограмою; розвивати творчі вміння зіставляти, порівнювати, моделювати й конструювати мовні явища; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу усвідомити значення знань у житті людини.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: прислівники у фразеологізмах, прислівники-синоніми.

Культура мовлення і стилістика: правильне наголошування прислівників.

Текст (риторичний аспект): використання прислівників у текстах публіцистичного стилю.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Настановчо-мотиваційний етап

Психологічна настанова щодо вивчення теми «Правопис прислівників». Ознайомлення учнів зі структурою теми.

III. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку

Знання робить життя красним.

Народна мудрість

IV. Актуалізація мотиваційних резервів семикласників

Аналіз мовних явищ на основі тексту

- ▶ Прочитати. Визначити тему тексту. Довести, що висловлювання належить до публіцистичного стилю.

Ми починаємося від наших батьків, від землі. Усвідомле..я себе в єдності з родом і природою спонукає людину уваж..о ставитися до всього, що її оточує, перейматися жи..ям, замислюватися над його су..ю.

Спостережливість та уваж..ість до навколишнього природ..ого середовища породили у світогляді наших пращурів розумі..я необхідності існував..я чіткої розміре..ості та порядку в усьому. Незаперечність цієї істини — абсолютна. Там, де панує лад, усе дихає радіс..ю, зростає добробут і благополу..я (За М. Ткачем).

- ▶ На матеріалі слів із пропущеними літерами скласти словниковий диктант. Пояснити вживання подвоєння або подовження у словах різних частин мови.

V. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи

Творче конструювання (робота за варіантами)

- ▶ Утворити від прикметників прислівники. Пояснити написання *н* і *nn* у прикметниках і прислівниках.

Варіант 1. Безсумнівний, незмінний, швидкоплинний, глибинний, ясний, щоденний, безмежний, жалісний, широченний, віддзеркалений, старанний.

Варіант 2. Туманний, невтішний, сонний, обмежений, поважний, позитивний, смиренний, спокійний, страшенний, сумний, добродійний.

- ▶ На основі спостереження за мовним матеріалом зробити висновок про вживання *н* і *nn* у прислівниках. Свої міркування звірити з теоретичним матеріалом підручника.

Старанний → старанно	Радісний → радісно
Щоденний → щоденно	Схвильований → схвильовано
Несказаний → несказанно	Негаданий → негадаю

Дослідження-зіставлення

- ▶ До прислівників дібрати слова-синоніми з довідки. Пояснити вживання подвоєння.

Журливо, по секрету, виснажливо, млисто, несправедливо, казково, важливо, широко, зразково, дбайливо, увічливо, журливо, суворо, загадково, убого, дохідливо.

Довідка. Делікатно, незбагнено, упереджено, сумно, відмінно, гостинно, доступно, таємно, туманно, трудно, нездійснено, цінно, старанно, жалібно, невблаганно, злиденно.

- ▶ 2–3 прислівники ввести в самостійно складені речення.

Пошукова робота з елементами аналізу

- ▶ Замінити фразеологізми прислівниками з довідки. З виділеними зворотами скласти речення.

Хоч оком світи, чорним по білому, ніс у ніс, вірою і правдою, за спасибі, за власним бажанням, з усіма подробицями, слово в слово, як своїх п'ять пальців, душа в душу.

Довідка. Добровіль(н,нн)о, друж(н,нн)ьо, тем(н,нн)о, дослів(н,нн)о, відда(н,нн)о, вираз(н,нн)о, достеме(н,нн)о, ґрунтов(н,нн)о, щіль(н,нн)о, дарем(н,нн)о.

- ▶ Який прислівник є зайвим? Пояснити чому.
- ▶ Пояснити розбіжність у написанні прислівників *дружно* і *дружно*. Визначити, чи від одного слова вони утворені.
- ▶ Дібрати до поданих сполучень слів синонімічні прислівники, подані в правому стовпчику. Запам'ятати їх наголошування і правопис.

Без притулку	зр'я́ння
Куди очі спали	навма́ння
З самого ранку	спросо́ння
Не продерти очей	попідві́конню
Під вікнами	попідті́нню

Творча робота

- ▶ Побудувати словосполучення, додавши до поданих слів потрібні за змістом прислівники з орфограмою «*Н* і *нн* у прислівниках». З'ясувати тип підрядного зв'язку головного і залежного слова.

Слухати..., виконувати..., писати..., виховувати..., запитувати..., дивитися..., давати відповідь..., співати..., критикувати...

- ▶ Дібрати й записати 4–5 прислівників з *н* або *нн*: а) утворені від іменників; б) утворені від прикметників.

Словниковий диктант (взаємоперевірка)

- ▶ Записати, замість крапок устави́вши *н* або *нн*. Обґрунтувати написання.

Радіс..о, сум..о, бездога..о, ю..о, страше..о, височе..о, упевне..о, лагід..о, безцеремо..о, тьмя..о, шале..о, зако..о, вихова..о, недійсне..о, беззвуч..о, нескза́..о, незрівня́..о, змістов..о, відповіда́ль..о, невпи..о, піднесе..о, на-вма..я, незлі́че..о, сезо..о, напруже..о, сумлі..о.

Трансформація висловлювання з елементами аналізу

- ▶ Прочитати мовчки текст. Виділити в ньому прислівники й пояснити їх правопис.

Мишко вийшов зі школи і неспіш..о закрокував додому. Відчував себе вдоволе..о. Аякже, на уроках працював стара..о, навіть Марія Федорівна похвалила, мовляв, глибоко розібрався в матеріалі, зумів практич..о застосувати... (За Ю.Голобородько).

- ▶ Уявити ситуацію, що Мишко — це ви. Переказати текст, змінивши третю особу на першу, і на основі поданого початку скласти продовження розповіді, використовуючи прислівники з *н* і *нн*. Дібрати до тексту заголовки.

VI. Підсумок уроку

- ▶ Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Від чого залежить написання прислівників з *н* і *нн*? Навести приклади.
2. У яких прислівниках завжди вживається *нн*? Увести їх у самостійно складені речення.

VII. Домашнє завдання

1. Уявити ситуацію, що ви є членом літературного гуртка, на одному із засідань якого вам було запропоновано скласти вірш-мініатюру гумористичного змісту, використовуючи такі рими: *навмання — спросоння, попідвіконню — попідтинню*. Скласти власний варіант вірша.
2. Скласти словниковий диктант із 15–18 прислівників з орфограмою «*Н* і *нн* у прислівниках».

Урок № 69

И ТА І В КІНЦІ ПРИСЛІВНИКІВ

Мета: ознайомити семикласників з основними правилами правопису голосних *и* та *і* в кінці прислівників; сприяти зміцненню навичок правопису прислівників з відповідною орфограмою, пояснювати її за допомогою орфографічних правил; формувати загальнопізнавальні вміння правильно писати прислівники з вивченою орфограмою; розвивати творчі вміння зіставляти, порівнювати, моделювати й конструювати мовні явища; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу усвідомити роль виховання в житті людини.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: прислівники у народних висловах.

Культура мовлення і стилістика: правильне наголошування прислівників.

Текст (риторичний аспект): використання прислівників у текстах художнього стилю.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Перевірка домашнього завдання**

Проведення в класі конкурсу на кращу декламацію власного вірша-мініатюри гумористичного змісту, використовуючи рими *навмання* — *спросоння*, *попідвіконню* — *попідтинню*.

IV. Виконання системи практичних завдань**Творче спостереження з елементами аналізу**

- ▶ Прочитати текст. Визначити стиль і тип мовлення. Дібрати до тексту заголовки. Скласти план висловлювання й усно переказати прочитане.

Усе своє життя, усі свої сили вкладала бабуся Світлана у догляд за Вітею, у Вітині виховання. Вона водила його всюди, куди тільки могла, — у зоопарк, у цирк, у театри. Вона хотіла, щоб Вітя вповні бачив усе живе, а не з екрана телевізора.

І ще — вона інколи водила його в музеї. Хотіла, щоб він змалку звикав до справжнього мистецтва. Бабуся Світлана в музеях завжди говорила пошепки. Це Віті теж подобалося, бо надавало якоїсь таємничості, незвичайності.

Найчастіше вони ходили в Музей українського мистецтва — величній, з колонами, де над довгими сходами обабіч входу сидять два сірі гривасті леви. Був ще один лев — усередині музею, у залі на першому поверсі.

Вони довго ходили по залах музею, мовчки роздивлялися картини, скульптури. І старих часів, і сучасні. Але наприкінці завжди приходили в зал, де висіли картини художника Крижицького. І відшукували картину, яка називалася «Дуби».

Картина справді була незвичайна. Від неї просто віяло чистим морозним повітрям. І здавалося, ступи вперед — і зарипить під ногами сніг... (За В. Нестайком).

- ▶ Виписати з тексту спочатку прислівники, у кінці яких уживається буква *и*, потім — прислівники з буквою *і*. Назвати орфограму і за допомогою теоретичного матеріалу підручника з'ясувати правила написання.

Творчий диктант

- ▶ Утворити прислівники шляхом поєднання іменників з прийменником *в*. Пояснити написання.

В(глибина), в(гора), в(далечінь), в(далина), в(ніч), в(ранок), в(середина), в(купа), в(кінець).

- ▶ З виділеними прислівниками скласти словосполучення. Назвати головне і залежне слова, з'ясувати, як вони з'єднані (за змістом і граматично чи тільки за змістом).

Розподільний диктант

- ▶ Записати слова у дві колонки: 1) *и* в кінці прислівників; 2) *і* в кінці прислівників. Позначити орфограму.

Удвіч..., забч..., восен..., взагал..., декол..., звідк..., дедал..., надвор..., навпомацк..., вширшк..., всюд..., наодинц..., напровесн..., втрич..., упівсил..., досере́дин..., віднин..., зовн..., навколішк..

- ▶ З'ясувати, від яких частин мови утворені прислівники.
- ▶ Запам'ятати наголошування й правопис прислівників *взнакі́, утямкі́, вско́ки*. За допомогою тлумачного словника з'ясувати їх лексичне значення. Скласти з ними речення.

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити й записати прислів'я, дібравши їх продовження з другої колонки. Пояснити правопис наявних прислівників. Назвати орфограми.

Що маєш робити, ...
 Без діла жить — ...
 Хто спішить, ...
 Лінивому ...
 Грамоті вчиться — ...
 Письменний бачить поноч(*и,і*) більше, ...
 Хто нічого не робить, ...

все нікол(*и,і*).
 той нікол(*и,і*) не має часу.
 завжд(*и,і*) пригодиться.
 то зроби сьогодні(*и,і*).
 як неписьменний удень.
 тільки(*и,і*) небо коптить.
 той двіч(*и,і*) робить.

- ▶ З'ясувати тематику прислів'їв.

Ситуативне завдання (робота в парах)

- ▶ Уявити, що ви знаходитесь у музеї (краєзнавчому, художньому, історичному або якогось письменника). Скласти діалог з однокласником, використовуючи прислівники з орфограмою «*И* та *і* в кінці прислівників».

V. Підсумок уроку

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Яка закономірність простежується у вживанні букв *и* та *і* наприкінці прислівників?
2. Поміркувати: *и* чи *і* потрібно писати в кінці прислівників, якщо перед голосним стоїть шиплячий приголосний? Навести приклади таких прислівників.

VI. Домашнє завдання

1. Записати, уставивши *и* або *і*. Указати на спосіб творення прислівників. Скласти автобіографічне оповідання про один із випадків, що трапився у вашому житті, використовуючи подані прислівники.

Увечер.., вовік.., навкруг.., відтод.., навшпиньк.., напрот.., напередодн.., момивол..

2. Розкрити зміст вислову *Вчитися ніколи не пізно*. Свої міркування оформити у вигляді твору-мініатюри.

Урок № 70

НЕ З ПРИСЛІВНИКАМИ

Мета: повторити й поглибити знання учнів про способи творення прислівників, зокрема про префіксальний спосіб; сприяти зміцненню навичок правопису прислівників з часткою *не* разом і окремо та позначати відповідні орфограми, пояснювати їх за допомогою орфографічних правил; формувати загальнопізнавальні вміння правильно писати прислівники з вивченою орфограмою; розвивати творчі вміння зіставляти, моделювати й конструювати прислівники з часткою *не*; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів шанобливе ставлення до праці людини.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів; прислівники-синоніми.

Культура мовлення і стилістика: правильне наголошування прислівників з часткою *не*.

Текст (риторичний аспект): використання прислівників у текстах художнього стилю.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Праця людини — краса і слава,
Праця людини — безсмертя її!*

В. Симоненко

III. Розвиток пошукової пізнавальної активності

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст. З'ясувати, що виражає заголовок: тему чи основну думку. Виписати слова, що вживаються з часткою *не*. Визначити, до яких частин мови вони належать.

ОТАКИМ БУВ МІЙ ДІДУСЬ

Коли я їздив на канікули до дідуся й бабусі, мене шоранку пробуджувало гупання його рухавки. Дідусь і мене навчив деяких речей, а особливо — присідати на одній нозі. Недарма він це любив показувати іншим, навіть коли вже мав за 85 років. На жаль, я не займався рухавкою з таким завзяттям, як він. У ті часи дідусь сидів цілий день за робочим столом у своїй малюсінській кімнаті й цокав невпинно на старій друкарській машинці.

Я завжди дивувався дідусевій дисципліні. Навіть у глибокій старості, маючи вже за 90, він незмінно сідав за робочий стіл і працював неабіяк. Відволікався хіба що на поїздки на пошту, на догляд за садком-городом чи на прийняття гостей (*За Ю. Ткачем*).

- ▶ Дослідити спосіб творення вжитих у тексті прислівників.

IV. Виконання системи практичних завдань на вдосконалення орфографічних умінь і навичок

Дослідження-зіставлення

- ▶ До поданих слів дібрати з довідки прислівники-синоніми, утворені префіксальним способом за допомогою частки *не*. Пояснити написання прислівників з *не*.

Мало, обґрунтовано, поганенько, грубо, просто, збитково, тьмяно, низько, постійно, безрадісно, терміново, мілко, халатно, злочинно, могутньо.

Довідка: невтішно, невибагливо, нездоланно, небезпідставно, невіразно, неввічливо, небагато, неглибоко, неvigідно, негайно, незаконно, невпинно, неважно, невисоко, недбало.

- ▶ Визначити, які прислівники без *не* не вживаються.
- ▶ 2–3 прислівники з часткою *не* ввести в самостійно складені речення із протиставленням. Пояснити правопис.

Розподільний диктант

Розподілити прислівники за колонками таблиці відповідно до правил правопису.

Без частки <i>не</i> не вживається	Можна дібрати синонім без частки <i>не</i>	Є протиставлення

Не/бавом; не/багатолюдно; не/бажано; не/безплідно, а результативно; не/безуспішно; не/близько, а далеко; не/боязко, а впевнено; не/вгаваюче; не/вгамовано; не/вдало; не/вдогад; не/взабарі; не/відь-де; не/влад; не/навмисно; не/впопад; не/гоже; не/голосно, а тихо; не/гучно, проте приглушено; не/даром; не/задовго; не/квапом; не/мало, а достатньо; не/минуче; не/помалу; не/рідко, не/щодавно; не/швидко, а повільно.

- ▶ Зробити розбір за будовою слів *небійяк, недарма, неподалеку*. Запам'ятати їх наголошення.

Диктант з обґрунтуванням

- ▶ Прочитати. З'ясувати, у яких прислівниках частка *не* входить до складу префікса *недо-*. Сформулювати відповідне правило правопису.

Недоречно, недорого, недобррозичливо, недоцільно, недобре, недоброброхїть, недостатньо, недоброякісно, недосажно, недостатньо.

- ▶ Виписати прислівники з префіксом *недо-*. Порівняти їх правопис зі словами *не до речі, не до вподоби, не до ладу, не до смаку*.

Завдання для допитливих

- ▶ Поміркувати, чому, наприклад, слово *недоречно* пишеться разом, а *не до речі* — окремо. Чи належать ці слова до однієї частини мови?
- ▶ Пояснити лексичне значення прислівника *недоброброхїть* (за потреби скористуватися тлумачним словником). Дібрати до нього слова-синоніми.

Орфографічний практикум

- ▶ Списати, розкриваючи дужки. Пояснити написання *не* з прислівниками.

Розмовляти (*не*)по-вашому; (*не*)дуже холодно; (*не*)зовсім правильно; ставитися (*не*)адекватно; писати (*не*)розбірливо; співати (*не*)голосно; говорити (*не*)точно; коштує (*не*)дорого, а дешево; поводити (*не*)дисципліновано; виконати (*не*)добрсовісно, а халатно; стояти (*не*)порушно; трапилося (*не*)задовго; (*не*)забутньо провести час; (*не*)довершено зроблений; забути (*не*)навмисно, а випадково; тримати (*не*)міцно; виїхати (*не*)надовго, а тимчасово; *розташований* (*не*)подалік; учинити (*не*)по-дружньому.

- ▶ Визначити тип словосполучень за головним словом. Зробити аналіз виділеного словосполучення.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

1. Скласти кросворд з теми «*Не* з прислівниками».
2. Скласти словниковий диктант на вивчену орфограму.

Урок № 71**НІ З ПРИСЛІВНИКАМИ**

Мета: повторити й поглибити знання учнів про способи творення прислівників, зокрема про префіксальний спосіб; сприяти зміцненню навичок правопису прислівників з часткою *ні* та позначати відповідну орфограму, пояснювати її за допомогою орфографічних правил; формувати загальнопізнавальні вміння правильно писати прислівники з вивченою орфограмою; розвивати творчі вміння зіставляти, моделювати й конструювати прислівники з часткою *ні*; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів шанобливе ставлення до праці людини.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: фразеологізми з прислівниками; прислівники-синоніми, антоніми.

Культура мовлення і стилістика: правильне наголошування прислівників з часткою *ні*.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Виконання системи практичних завдань на вдосконалення орфографічних умінь і навичок****Дослідження-пошук**

- ▶ Звернути увагу на наголошування прислівників. За допомогою тлумачного словника згрупувати їх за значенням, утворивши синонімічні ряди: а) зі значенням «немає звідки»; б) зі значенням «жодного місця».

1) Нізвідки, нівідки, нізвідкіль, нівідкіль, нізвідкіля, нівідкіля.

2) Нівідкіль, нівідкіль, нівідкіля, нівідкіля.

- ▶ З одним прислівником кожного синонімічного ряду скласти речення. З'ясувати синтаксичну роль ужитих прислівників.
- ▶ Поміркувати, яку роль відіграє наголос у словах *нікуди* і *нікуди*.

Пояснювальний диктант

- ▶ Записати речення, розкриваючи дужки. Пояснити правопис часток *не* і *ні*.

1) (Ні)як я барвами *досхочу* своїх очей (не)напою. 2) (Не)дарма ми гинемо, до правди йдучи (*Олександр Олесь*). 3) Лиш росою буде плакати жито і пливтимуть (не)помітно віки. 4) Геніїв між нами (*небагато*), то чому б не поклонялись їм! 5) (Не)можна життя заховати за рожевих ілюзій вуаль. 6) Тут я почну зажинок, бо кращий урожай (не)жде мене (ні)де. 7) Цілий тиждень живу і ходжу між левами, (не)даремно ж і місто взивається — Львів (*В.Симоненко*).

- ▶ Виписати з художньої літератури 5–6 речень із прислівниками, у яких уживаються частки *не* і *ні*. Позначити орфограми.
- ▶ Зробити морфологічний розбір виділених прислівників.

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити фразеологічні звороти, уставивши з довідки потрібні за змістом прислівники з часткою *ні*.

1) *Голкою... ткнути*. 2) Як... нічого. 3) ...у світі. 4) *І вгору глянути...* 5) ...б не подумав. 6) Далі вже... 7) ...не годиться. 8) Переводиться на...

Довідка: нікуди, нікуди, нінащо, ніде, ніде, нізашо, ніколи, ніколи.

- ▶ Назвати синонімічний фразеологізм звороту *ні за які гроші*.
- ▶ Виділені фразеологічні звороти ввести в самостійно складені речення.

Творче конструювання з елементами зіставлення

- ▶ Скласти речення з поданими парами слів. Пояснити різницю в значеннях прислівників.

Ніяк — ніяк, ніколи — ніколи.

- ▶ Указати на спосіб творення прислівників.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір одного зі складених речень.

Орфографічний практикум

- ▶ Записати під диктовку слова. Пояснити правопис *не* і *ні* з прислівниками. Визначити, у яких випадках *не* і *ні* виступають часткою, у яких — префіксом, а в яких — частиною кореня.

Ні/трохи, *ні/зашо*, *ні/звідки*, *ні/туди* *ні/сюди*, *ні/так* *ні/сяк*, *ні/коли*, *не/дуже*, *не/задовго*, *не/влад*, *не/даремно*, *не/інакше*, *ні/чогісінько*, *ні/яково*, *не/одноразово*, *ні/скільки*, *ні/почім*.

- ▶ До виділених прислівників дібрати синоніми й антоніми.

IV. Узагальнення й систематизація знань

Гра «Фразеологічний аукціон»

- ▶ Назвати фразеологізми, до складу яких входять прислівники з частками *не* і *ні*. Перемагає той, хто дає правильну відповідь останнім.

Виписати із фразеологічного словника 3–4 фразеологізми, у яких уживаються прислівники з частками *не* і *ні*.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Записати 5–6 прислів'їв та приказок з прислівниками, у яких уживається частка *ні*. Зробити морфологічний розбір двох прислівників.

Уроки № 72–73

УРОКИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 17–18. ПИСЬМОВИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРОЦЕСУ ПРАЦІ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння учнів усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, запам'ятовувати конкретні факти, послідовність викладу матеріалу; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз художнього тексту розповідного характеру з елементами опису процесу праці, сприймати текст, розуміти його, стисло відтворювати зміст прослуханого тексту відповідно до комунікативного завдання.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Робота з текстом переказу (підготовча робота до письмового докладного переказу)

Сприймання на слух тексту учнями

- ▶ Прослухати текст. Дібрати заголовок, який розкривав би основну думку. Визначити тип і стиль мовлення тексту. Довести своє твердження.

Найдужче боліли ноги зранку після ночівлі. Але Клишко вже знав, що бити їх не слід, а треба легенько розтерти, поляскати долонями і перші кілька кілометрів йти помаленьку. Далі вони вже не боліли, йшли собі слухняно, тільки німо дзвеніли кожною жилочкою.

...Климко підкинув у багаття картоплиння, роздмухав жарок і довго одігрівав ступні, час від часу дотуляючи їх просто до полум'я. Нагрів, потре добренько обома руками і знову суне до полум'я. Аж доки вигнав зашпори. Потім узяв палицю, котрою розворушував багаття, і пішов по картоплищу, розкопуючи нею лунку за лункою.

— Одна! — вигукнув раденько, знайшовши першу картоплину.— О! Друга! О! Третя!..

Сонце вже припікало,— не дуже, одначе, по-осінньому, але Климко працював так завзято, що матроска прилипла йому до спини. Він скинув куртку і знову став до роботи. При самій межі знайшов кілька невиконаних, притоптаних дитячими ногами кушів («Он хто картопельку пік!») і, розриваючи їх палицею, приказував:

— А що, сховалися, га? Од мене сховаєтесь!

До обіду Климко накопав п'ятдесят сім картоплин — великих, менших і зовсім дрібних. Дванадцять, найдрібніших, він спік, їв помаленьку, вмочуючи в коробочку з сіллю: помаленьку — щоб довше, та й живіт не заболить.

На дорогу він ще раз добре одігрів ноги, закинув на плечі торбину з картоплею і рушив далі через вибалок: може, де вода трапиться. По дну вибалка поміж камінням справді біг струмок, мив боки тому камінню, полоскав зеленіючу травичку, що клалася на воду рівними чубчиками, і ніс жовте листя. Климко став навколішки, припав до води — холодна та добра! — тоді вмився і втерся галстуком од матроски. А вгорі над струмком дрімала жовто-зелена тиша осені й наче уві сні ронила листя. Було так м'яко і затишно в цьому вибалку над співаючою поміж камінням водою, що Климко не одразу підвівся з колін, а стояв, і стояв... (Григір Тютюнник).

Бесіда за змістом тексту

1. Яким постав перед вами образ хлопчика?
2. З якого твору взято уривок? Про які часи в ньому йдеться?
3. Виділити в тексті мікротеми. Скласти план.

Мовностилістичний аналіз тексту

1. Пояснити лексичне значення слів *зашпори*, *вибалок*. (*Зашпори* — гострий біль від морозу, холоду. *Вибалок* — невелика балка).
2. Знайти в тексті опис процесу праці. Які образні засоби використав автор?
3. Записати означення до слова *картоплини* (великі, менші, зовсім дрібні).

Лексико-орфографічна робота

- ▶ Записати слова. Пояснити їх правопис і належність до частин мови.

Зранку, помаленьку, картоплиння, полум'я, багаття, по-осінньому, невикопаний, п'ятдесят сім, найдрібніший, довше, трапиться, каміння, навколішки, вгорі, жовто-зелений, уві сні, затишно, поміж камінням, не одразу.

Повторне читання тексту

Учні уточнюють, чи правильно вони запам'ятали послідовність розповіді, відзначають виражальні прийоми, використані автором при описі процесу праці.

IV. Підготовка чорнового варіанта стислого переказу й редагування написаного

Коментар учителя. Увага! Стислий переказ — це виділення окремих головних положень змісту тексту і їх відтворення. Щоб стисло переказати текст, необхідно:

- 1) глибоко розуміти зміст прочитаного;
- 2) виділяти основне й передавати його коротко;
- 3) не зосереджувати уваги на другорядному (у разі потреби в основне слід включати другорядні положення);
- 4) не скорочувати текст механічно, зберігати послідовність викладу матеріалу;
- 5) до великих частин тексту добирати заголовки;
- 6) уникати багатослів'я, розтягненості викладу.

V. Написання стислого переказу тексту з елементами опису процесу праці

Переказати текст стисло, зосереджуючи увагу на описі процесу праці.

VI. Домашнє завдання

Самостійно дібрати рецепт приготування певного блюда (з журналу, кухарської книги, календаря тощо). Підготувати переказ тексту, уживаючи художні засоби.

Урок № 74

НАПИСАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ РАЗОМ І ЧЕРЕЗ ДЕФІС

Мета: повторити й поглибити знання учнів про способи творення прислівників; сприяти зміцненню навичок правопису складних прислівників разом і через дефіс та позначати відповідні орфограми, пояснювати їх за допомогою орфографічних правил; формувати загальнопізнавальні вміння правильно писати складні прислівники з вивченою орфограмою, знаходити й виправляти помилки у правописі

складних прислівників; розвивати творчі вміння зіставляти, порівнювати, моделювати й конструювати мовні явища; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти вихованню загальнолюдських цінностей.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: прислівники-синоніми.

Культура мовлення і стилістика: правильне наголошування складних прислівників.

Текст (риторичний аспект): використання прислівників у текстах публіцистичного стилю.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Ах, скільки радості, коли ти любиш землю,
Коли гармонії шукаєш у житті!*

В. Сухомлинський

III. Актуалізація мотиваційних резервів семикласників

Дослідження-спостереження

- ▶ Виразно прочитати текст уголос. Довести, що висловлювання належить до роздуму. За допомогою чого автор досягає виразності мовлення?

Чи доводилося тобі, любий читачу мій, тримати коли-небудь у душі таємницю? Справжню серйозну таємницю, якої ніхто-ніхто ще не знає і яка може ошелешити будь-кого. Чи доводилося тобі, любий друже, тримати таку таємницю? Якщо не доводилося, то я тобі скажу віч-на-віч: ох, яка ж це важка нестерпна річ!

Таємниця та всього-на-всього не дає тобі дихати, не дає всідіти на одному місці, крутить тебе дзигною, підкидає вгору, несе, штовхає тебе кудись. Розпирає тобі груди, ламає ребра — рветься до людей.

І де тих сил набратися, щоб утримати її? Не пустити з язика (*В. Нестайко*).

- ▶ Виписати слова, що пишуться через дефіс. З'ясувати, до яких частин мови вони належать. Спробувати пояснити правопис цих слів.
- ▶ Чи довіряли вам друзі якусь таємницю? Розказати, чи змогли ви втримати її.

Вибіркова робота

- ▶ Пригадати правила правопису складних слів через дефіс. Виписати прислівники, пояснити їх правопис.

Академік-фізик, по-сусідськи, альбом-книга, альфа-промені, англо-український, бесіда-інтерв'ю, бозна-як, буро-зелений, будь-як, віце-адмірал, вокально-інструментальний, давним-давно, п'ять-шість, де-небудь, день-другий, десь-колись, дитячо-юнацький, який-небудь, казна-що, якось-то, білий-білий, ходив-ходив, часто-густо, великий-превеликий, міні-футбол, по-твоєму.

- ▶ Сформулювати правила вживання дефіса в прислівниках. Свої висновки звірити з теоретичним матеріалом підручника.

IV. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи

Моделювання синтаксичних одиниць

- ▶ Утворити словосполучення «дієслово + прислівник з префіксом *по-*». Пояснити правопис прислівників через дефіс.

Співати (італійський), пояснити (батьківський), написано (дитячий), попросити (добрий), одягнутися (модний), визнати (чесний), прибрати (хазяйський), думати (свій), захищати (геройський).

- ▶ Визначити спосіб творення прислівників. Зробити словотворчий аналіз двох із них.

Творче конструювання

- ▶ Від прикметників утворити за зразком прислівники префіксально-суфіксальним способом. Сформулювати правило написання прислівників через дефіс.

Зразок. Дідівський → *по-дідівському, по-дідівськи.*

Іспанський, *материнський*, богатирський, азійський, братський, командирський, європейський, дитячий, *мисливський*, панібратський, свійський.

- ▶ Прислівники, утворені від виділених прикметників, розібрати за будовою.

Дослідження-зіставлення

- ▶ Списати, розкриваючи дужки. Порівняти написання співзвучних слів. Зробити висновок про правопис прислівників із префіксом *по-* й однозвучних прикметників і числівників з прийменником *по*. Свої міркування звірити з теоретичним матеріалом підручника.

1) Підписати зошит (по)шкільному. — (По)шкільному подвір'ї розбіглися школярі. 2) Мисливець ішов (по)лисячому сліду. — Він дивився на їжу (по)лисячому. 3) Пташки защебетали вже (по)весняному. — (По)весняному небі пролетіли перші ластівки. 4) Заняття тривають (по)перше

червня.— (По)перше, потрібно зустрітися з товаришем. 5) Рушник вишитий (по)українському.— Дарувати (по)українському звичаю. 6) Рапорт віддавали (по)військовому.— Кожному герою дали (по)військовому званню.

Розподільний диктант

Розподілити прислівники, що пишуться через дефіс, за колонками таблиці відповідно до правил правопису.

Префікс <i>по- і суфікси -ому</i> <i>(-ему), -и, -е</i>	Префікси <i>будь-, казна-,</i> <i>хтозна-</i>	Суфікси <i>-небудь, -таки,</i> <i>-то, -от</i>	Складання одна- кових чи близьких за змістом слів

По/азіатськи, по/вашому, десь/то, будь/де, повік/віки, далеко/далеко, по/восьме, казна/звідки, по/давньому, ледве/ледве, так/то, казна/куди, як/небудь, по/доброму, тихо/мирно, навіщо/таки, мало/помалу, по/інакшому, по/козацьки, хтозна/скільки, звідки/таки, хтозна/як, по/своєму.

Дослідження-спостереження

- ▶ Записати прислівники *будь-що-б'будь, віч-на-віч, всього-на-всього, де-не-де, коли-не-коли, пліч-о-пліч, як-не-як*. Запам'ятати їх правопис. Звернути увагу на склад цих прислівників.

Пояснювальний диктант

- ▶ Списати, розкриваючи дужки. Визначити синтаксичну роль прислівників. Виділити орфограму «Дефіс у прислівниках».

1) Діло с'як(так) волочиться, та покинути не хочеться (*Нар. творчість*).
2) Тихо(мирно) спала згряя лебедина (*Олександр Олесь*). 3) Усяк розумний (по)своєму: один спершу, а другий потім (*Нар. творчість*). 4) Ось(ось) прийду до хатоньки моєї, де мати жде мене (*Олександр Олесь*). 5) Тихо-(тихо) лопотить на деревах листя та гуде у траві джміль (*В.Нестайко*).
6) Спів веселий давно(давно) помалу стих (*Олександр Олесь*).

- ▶ Визначити розряд за значенням прислівників.

Лінгвістична гра «Добери синонім»

- ▶ До поданих сполучень слів дібрати з довідки прислівники-синоніми. Пояснити, яким способом утворені ці прислівники.

На босу ногу, ненароком, по дорозі, дедалі, з власної волі, справа, похапки, зліва, навзнаки, заразом, проти волі, будь-коли.

Довідка: мимохить, водночас, босоніж, нашвидкуруч, повсякчас, чим-раз, мимохідь, праворуч, самохить, горілиць, силоміць, ліворуч.

- ▶ 3–4 прислівники ввести в самостійно складені речення.

Дослідження-спостереження

- ▶ Запам'ятати наголос прислівників *босоніж, горілиць, навзнакі, заразо́м, водно́час*. Зробити фонетичний розбір одного з них.

- ▶ Звернути увагу на правопис і наголошення слів *дарма́ що, по́ки що, тільки що, хіба́ що, чи що́*.

Логічний диктант

- ▶ До сталих виразів дібрати й записати прислівники-відповідники, знімаючи ризик. З'ясувати морфологічну будову цих прислівників. Пояснити їх правопис.

На всі заставки, скільки є сили, де припало, на живу нитку, жодним способом, з бігом часу, страшне діло скільки, правду кажучи, жодною мірою.

Довідка: аби/як, що/духу, де/далі, чи/мало, аби/де, що/сили, ані/трохи, що/правда, ані/як.

- ▶ Записати самостійно дібрані складні прислівники, утворені за допомогою часток *аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-*.

Дослідження-відновлення

- ▶ Утворити складні прислівники поєднанням прийменника із самостійними частинами мови. Записати, підкреслити орфограму.

У(зима), в(літо), з(бік), на(зустріч), о(північ), у(гора), на(сила), в(ручний), на(четверо), на(що), в(ранок), на(двоє), на(швидкий), с(повний), с(перший), по(маленький), за(новий), до(купа), на(весна), над(вечір), до(низ), в(другий), по(малий), з(легкий), до(голий), по(рука), на(показ).

- ▶ Визначити, від яких частин мови утворені прислівники та яким способом.
- ▶ За допомогою словника з'ясувати, чи виступають синонімами слова *нагору* і *на-гора́*. З одним із них скласти речення.

V. Рефлексія на рівні розуміння

Самостійна робота за варіантами

- ▶ Виписати прислівники за варіантами: *варіант 1* — утворені сполученням прийменника з прислівником; *варіант 2* — прийменника з іменником; *варіант 3* — прийменника з прикметником; *варіант 4* — прийменника з числівником; *варіант 5* — прийменника із займенником. Пояснити правопис.

На/приклад, у/день, на/багато, в/нічию, в/третє, с/проста, на/вічно, *до/тепер*, на/певне, у/п'яте, в/тім, *на/віки*, на/скрізь, на/що, на/четверо, у/ночі, за/одно, по/одиноці, на/віщо, по/декуди, з/низу, в/рівень, за/довго, з/гарячу, за/видна, с/проста, на/початку, на/скрізь, у/голос, на/троє.

- ▶ Розібрати за будовою виділені прислівники.
- ▶ Назвати прислівники, у яких кількість букв і звуків не співпадає. З'ясувати чому.

VI. Підсумок уроку

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Які прислівники пишуться через дефіс? Навести приклади.
2. Назвати істотні ознаки прислівників, що пишуться разом.
3. Навести приклади прислівників, які за звучанням збігаються зі сполученнями іменників, прикметників чи числівників з прийменниками. Чи однакове написання цих співзвучних слів?

VII. Домашнє завдання

1. Увести подані слова в самостійно складені речення. Пояснити їх правопис.

По-вашому — по вашому; по-восьме — по восьме; по-домашньому — по домашньому.

2. Пояснити, чому подані пари спільнокореневих слів пишуться по-різному.

Пóпросту — по-простóму,

пóрізно — по-різно́му.

Урок № 75

НАПИСАННЯ ПРИСЛІВНИКОВИХ СПОЛУЧЕНЬ ОКРЕМО

Мета: повторити й поглибити знання учнів про способи творення прислівників; сприяти зміцненню навичок правопису прислівникових сполучень окремо та позначати відповідні орфограми, пояснювати їх за допомогою орфографічних правил; формувати загальнопізнавальні вміння правильно писати прислівникові сполучення з вивченою орфограмою, знаходити й виправляти помилки у правописі прислівникових сполучень; розвивати творчі вміння зіставляти, порівнювати, моделювати й конструювати мовні явища; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу привернути увагу семикласників до видатних особистостей світового масштабу.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення і стилістика: правильне наголошування прислівників; використання прислівникових сполучень як засобу підсилення виразності мовлення.

Текст (риторичний аспект): використання прислівникових сполучень у текстах публіцистичного стилю.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

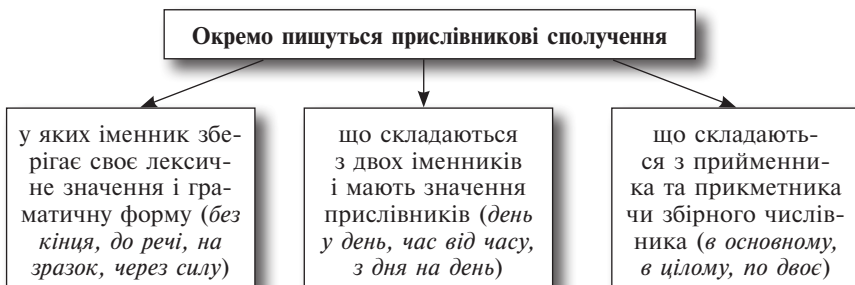
I. Організаційний момент**II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Розвиток пошукової пізнавальної активності семикласників****Творче спостереження з елементами аналізу**

- ▶ Прочитати мовчки текст. Виділити речення, що розкриває основну думку висловлювання. Назвати вжиті в тексті прислівникові сполучення, що пишуться окремо. Виписати їх за алфавітом.

Люди, знайомі з творами Альберта Швейцера, здогадувалися: учений, до останку одержимий ідеєю добра, вибрав найгуманнішу у світі професію лікаря. Одні схвалювали це рішення, інші на диво вважали його надмірним. Адже професор без ліку був ладний зарадити біді товариша, не шкодував грошей для бідних. «Чого ж ще треба»,— питали вони.

«Я хотів спробувати зробити таким чином, щоб моє життя, моя праця говорили про те, у що я вірю»,— розповідав він. І він це зробив: сім років день у день вивчав медицину, п'ятдесят два — на совість працював лікарем в африканському селищі, тут створив лікувальний центр. Подвиг Швейцера полонив у цілому багатьох чесних людей Землі. Його боротьбу за мир без сумніву було відзначено Нобелівською премією (За М. Бріманом).

- ▶ Порівняти наголошування і правопис слів *на в'єсну* і *навесні*. Пояснити розбіжність у написанні. Скласти з ними речення.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі виконання практичної роботи**Колективне опрацювання схеми**

Творче моделювання мовних одиниць

- ▶ Дібрати до слів спільнокореневі прислівники, утворивши їх за допомогою вказаних префіксів. Сформулювати правило написання прислівникових сполучень. Свої висновки зіставити з теоретичним матеріалом підручника.

на	{	щастя	без	{	жаль	по	{	правда	до	{	завтра
		слава			кінець			совість			край
		сміх			потреба			суть			крихта
		прощання			сумнів			ширість			побачення
		жаль			слід			черга			сьогодні

- ▶ З'ясувати, чи однаковим способом творяться прислівники типу *на совість* і *по можливості*. Зробити словотворчий аналіз цих слів.

Пояснювальне письмо

- ▶ Списати прислівники, розкриваючи дужки. Назвати орфограми. Які слова викликають у вас сумнів при наголошенні? Перевірити себе за словником.

(Без)відома, (без)перестанку, (без)сумніву, (без)кінця(краю), (в)до(світа), (в)заперті, (в)затишку, (від)тепер, (від)усюди, (во)віки, (в)решті(решт), вряди(годи), (все)одно, всього(на)всього, (в)три(дорога), (в)цілому, (в)шосте, ген(ген), давним(давно), (де)далі, день(за)днем, день(у)день, десь(то), (до)відома, (до)завтра, (до)ладу, (до)не(с-хочу), (до)нині, (до)ранку, (з)боку, (з)боку(на)бік, звуку(зроду), (зо)зла, (з)середини.

- ▶ Поміркувати, чому прислівники, що пишуться окремо, називають прислівниковими сполученнями.
- ▶ Виділити прислівники, до складу яких входять два префікси. Розібрати ці слова за будовою й визначити спосіб їх творення.

Дослідження-зіставлення

- ▶ Переписати речення, розкриваючи дужки. З'ясувати розбіжність у написанні однозвучних слів. Назвати частини мови, до яких вони належать.

1) Кімната замкнута (з)середини — читай (з)середини розділу. 2) Видніється (в)далечині — (у)далечині моря. 3) Глянути (в) бік — ударити (в)бік. 4) Попередити (в)останнє — налити води (в)останнє відро. 5) Увести прислівник (у)перше речення — (у)перше почути. 6) Подарувати (на)пам'ять книгу — продекламувати вірш Шевченка (на)пам'ять. 7) (У)середині все тремтіло від щастя — знайти (в)середині альбому потрібне фото.

- ▶ Від прикметника *давній* утворити всі можливі форми прислівників. Пояснити їх правопис.

Творче конструювання

- ▶ Доповнити речення. Визначити їх вид за будовою. Пояснити правопис прислівників.
  - 1) Я вважаю, що людина повинна думати перед/усім про...
  - 2) Коли я бачу по/руч добру людину, то...
  - 3) Справжня людина ні/коли не дозволить собі...
  - 4) Людина з великої букви — це перш/за/все...
  - 5) Найкращими рисами людини є, по/перше, ..., по/друге, ..., по/третє, ...
- ▶ На основі складених речень довести, що людиною не народжуються, а стають..

Відновлення деформованого висловлювання (робота в парах)

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й основну думку. Дібрати заголовок. Визначити межі речень. Списати, розставивши потрібні розділові знаки й поділивши висловлювання на абзаци.

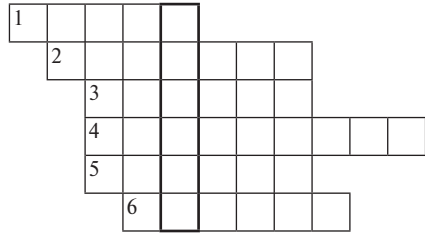
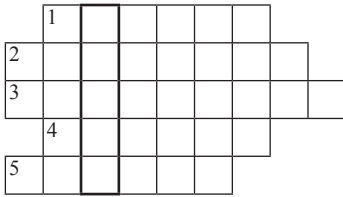
Мабуть найбільш яскравим прикладом того чого може досягнути людина є Демосфен його перша промова по/суті провалилася та інакше й бути не могло природа на/жаль наділила його якостями що були несумісні з ораторською діяльністю маленький зріст слабкий голос погана дикція тощо здавалося що дорога на трибуну для нього закрита на/завжди інший би примирився та зайнявся чимось іншим але тільки не Демосфен він розпочав щоденну працю через/силу приходячи на берег моря він по/перше набирив у рот каміння й по/довгу відпрацьовував дикцію при кожному неправильному положенні язика каміння впиналося прямо/таки в піднебіння по/друге він почав говорити голосно на/стільки щоб заглушити шум морського прибою не/ймовірно але завдяки таким тренуванням Демосфен на/щастя позбувся своїх недоліків і став одним із найблисучих ораторів отже немає нічого недосяжного (За Л. Зубенко).

- ▶ Пояснити написання прислівників, згрупувавши їх за правилами правопису. Зробити морфологічний розбір по одному прислівнику кожної групи.

V. Узагальнення й систематизація з теми

- ▶ Розподілити прислівники за написанням: до першого кросворду записати ті, що пишуться разом, до другого — ті, що пишуться окремо. У виділених рядках прочитати у словах, що вказують на особливість їх написання.

По/заду, в/ранці, на/зло, по/двоє, поза/вчора, до/речі, без/краю, з/на/двору, по/малу, на/мить, з/переляку.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Скласти діалог, розкривши зміст вислову В. Сухомлинського «Людина — господар свого покликання». Використати прислівники і прислівникові сполучення.

Урок № 76

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ПРАВОПИС ПРИСЛІВНИКІВ»

Мета: узагальнити й систематизувати знання семикласників з розділу «Прислівник, його вживання і правопис», сформувати цілісну систему особистих знань учнів з теми, структурувати вивчений теоретичний матеріал, удосконалювати орфографічні вміння й навички; розвивати творчі вміння самостійно розв'язувати нові пізнавальні завдання; удосконалювати мисленнєві дії аналізувати, порівнювати, систематизувати й узагальнювати, доводити й обґрунтовувати тощо; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу розвивати спостережливість, уважність, кмітливість як важливі елементи розумової діяльності людини.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення і стилістика: правильне наголошування прислівників.

Текст (риторичний аспект): використання прислівників і прислівникових сполучень у текстах художнього й науково-популярного стилів.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації вивченого.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Узагальнення й систематизація теоретичних положень теми

Мовознавча вікторина

- Дати відповіді на запитання й виконати завдання.
1. Що таке прислівник? Чим прислівник відрізняється від інших самостійних частин мови?
  2. Відомо, що прислівники — незмінні слова. Поміркувати, які з них усе ж таки змінюються й за яких умов. Навести приклади.
  3. Чи можна поза контекстом визначити, до якої частини мови належить сполучення слів *на славу*, *на сміх*, *до краю* та ін. Пояснити на прикладах.
  4. Як творяться прислівники? На кожен спосіб творення дібрати по 2–3 власні приклади.
  5. Які основні правила наголошення прислівників вам відомі? Назвати прислівники, яким властивий подвійний наголос.
  6. Пояснити розбіжність у написанні *н* і *nn* у прислівниках *сказано* і *законно*, *нескінченно* і *нескінчено*.
  7. Що спільного й відмінного у вживанні часток *не* і *ні* у прислівниках й інших самостійних частинах мови?
  8. Від чого залежить написання букв *и* та *і* в кінці прислівників? Пояснити, добираючи приклади прислівників.
  9. З'ясувати, чому прислівник *потихеньку* з префіксом *по-* пишеться разом, а *по-братськи* — через дефіс.
  10. Які прислівники пишуться разом? Навести приклади.
  11. Що таке прислівникові сполучення? У чому особливість їх правопису?
  12. Яку стилістичну роль виконують прислівники в мовленні?

IV. Виконання системи завдань на узагальнення практичних умінь і навичок

Робота з текстом (за варіантами)

- Прочитати текст. З'ясувати його стильову належність і тип мовлення. Списати, розкриваючи дужки. Визначити синтаксичну роль і розряд за значенням ужитих у тексті прислівників.

Варіант 1

Я відчиняю хатні двері, що (з)(на)двору пахнуть макухою, а з хати — хлібом і калачиками, які стоять у нас на всіх вікнах. За столом біля вузликів я знову бачу схилене обличчя мами. Вона вдивляється в яке(сь) насіння і що(сь) (по)шепки говорить до нього. А *найближче* до матері лежать вузлики з гарбузовим насінням. У мене одразу похололо (в)середині й нашорошилися вуха. Я вже хотів було податися назад, та в цей час мати побачила мене (*М. Стельмах*).

Варіант 2

Я завжди пам'ятаю, як урочисто проводжали в поле плугатарів із раннім плугом. Коли ж вони повертались (*у*)вечері (до)дому, їх стрічали (на)(пів)дорозі старі й малі. А яка то була радість, коли орач (*по*)малу виймав тобі з торби шматок причерствілого хліба й казав, що він од зайця! Це був найкращий хліб мого дитинства! А хіба не святом ставав той день, коли ти сам торкався до чепіг і (в)раз проводив свою першу борозну? (За М. Стельмахом).

- ▶ Зробити морфологічний розбір виділених прислівників.

Творче конструювання

- ▶ Від поданих слів утворити прислівники. Указати на спосіб їх творення.

Весняний, весна, легкий, перший, день, новий, високий, другий, ранок, тиждень.

- ▶ Назвати прислівники, від яких можна утворити ступені порівняння. Утворити всі можливі форми вищого ступеня порівняння.
- ▶ З прислівниками *напам'ять* і *напоказ* скласти по чотири словосполучення. Виділити головне і залежне слова. Указати на те, як зв'язане залежне слово з головним.

- 1) «дієслово + прислівник»;
- 2) «дієприкметник + прислівник»;
- 3) «дієприслівник + прислівник»;
- 4) «іменник + прислівник».

Відновлення деформованого висловлювання

- ▶ Прочитати. Відновити деформований текст, поділивши його на абзаци й визначивши межі речень. Що виражає заголовок: тему чи основну думку?

СІМЕЙНИЙ БЮДЖЕТ

Сімейний бюджет — це структура доходів і витрат сім'ї за певний період (тиждень, місяць, або рік) складається він з двох частин і цим чудово ілюструє одвічну проблему обмеженості ресурсів перша частина в цілому охоплює джерела формування сімейного бюджету, друга — видатки німецький статистик ХІХ ст. Ернст Енгель на основі аналізу видатків сімей різного рівня достатку сформулював закон, який носить його ім'я — закон Енгеля із зростанням доходів сім'ї питома вага видатків на харчування в основному знижується, частка видатків на одяг, житло, комунальні послуги змінюється мало, а витрати на задоволення культурних та інших потреб помітно зростають закон Енгеля, не раз підтверджений розрахунками, твердить, що найшвидше людство задовольняє свої потреби насамперед у продовольстві після задоволення продовольчих потреб настає черга витрат на одяг, хоча тут процес

«насичення» йде повільно і гальмується за рахунок таких явищ, як престиж і мода (З журналу).

- ▶ Довести, що висловлювання належить до науково-популярного стилю (назвати слова-терміни, мовні звороти, властиві цьому стилеві).
- ▶ Виписати з тексту: *варіант 1* — прислівники; *варіант 2* — прислівникові сполучення, що пишуться окремо. Яку роль вони відіграють у висловлюванні?

Ситуативне завдання (робота в парах)

- ▶ Уявити ситуацію: ваш однокласник вважає, що можна бути щасливим, не приносячи користь іншим. Спробувати переконати його в іншому — людина народжена для того, щоб приносити користь іншим. Скласти й розіграти діалог відповідно до запропонованої ситуації, використовуючи прислівникові сполучення, подані в рамці. Аргументувати висловлені тези, увічливо спростовуючи помилкові висловлювання свого співрозмовника.

по можливості, без сумніву,
в міру, в нагороду, до останку,
до речі, на жаль, на радість,
час від часу, в основному

V. Виконання тестових завдань з метою корекції знань

1. Назвати рядок, у якому всі прислівники утворені префіксально-суфіксальним способом:
  - А віднині, внизу, подекуди, поряд;
  - Б навпаки, втрое, уперед, навічно;
  - В по-іншому, віддавна, влітку, щоночі;
  - Г набагато, взимку, по-сусідськи, ось-ось.
2. Назвати рядок, у якому всі прислівники утворені злиттям основ:
  - А напоказ, якнайкраще, позавчора, напівдорозі;
  - Б обабіч, самохіть, босоніж, ліворуч;
  - В мимохідь, передусім, щомісяця, спідлоба;
  - Г знадвору, поодинці, підтюпцем, позаторік.
3. У якому рядку наголос у всіх прислівниках падає на перший склад?
  - А криво, свіжо, далеко, близьенько;
  - Б пусто, жакливо, жадібно, хитренько;
  - В товсто, тепло, віддано, широко;
  - Г сухо, темно, вороже, чистенько.
4. У якому рядку наголос у всіх прислівниках падає на останній склад?
  - А лежачи, щодоби, далеко, високо;
  - Б навіки, нагорі, осторонь, ріжучи;

В догори, навесні, навкруги, верхом;

Г часом, бігом, наниз, щодоби.

5. Указати на рядок, у якому всі прислівники пишуться через дефіс:

А у/бік, по/друге, як/небудь, хоч/не/хоч;

Б будь/де, час/від/часу, на/трое, у/середині;

В пліч/о/пліч, раз/у/раз, по/нашому, по/двоє;

Г на/гора, хтозна/як, по/перше, по/латині.

6. Указати на рядок, у якому всі прислівники пишуться разом:

А що/духу, на/гору, десь/інде, на/що;

Б до/нині, за/одно, ані/трохи, на/четверо;

В по/троху, десь/то, на/совість, чим/дуж;

Г на/низу, на/мить, у/друге, на/диво.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

1. Скласти узагальнювальну таблицю з теми «Правопис прислівників».
2. Використовуючи подані прислівники і прислівникові сполучення, скласти разом із батьками сімейний бюджет на місяць, спланувавши надходження й витрати.

У міру, насамперед, всього-на-всього, до останку, в цілому, час від часу, по можливості, по черзі, як слід, по-перше, по-друге, по-третє, якнайбільше.

Урок № 77

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 7 (ДИКТАНТ).

ОЗНАЙОМЛЮВАЛЬНЕ ЧИТАННЯ ТЕКСТІВ

ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

Мета: оцінити рівень орфографічної й пунктуаційної грамотності семикласників: правильно писати слова на вивчені орфографічні правила та слова, визначені для запам'ятовування; ставити розділові знаки відповідно до опрацьованих правил пунктуації; перевірити якість оформлення роботи (охайність, акуратність, каліграфія, дотримання червоного рядка, відсутність виправлень); удосконалити вміння семикласників читати мовчки тексти публіцистичного стилю з метою ознайомлення з основним змістом висловлювань.

Форма проведення тематичної атестації: написання контрольного текстового диктанту.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Ознайомлення школярів із критеріями оцінювання контрольного диктанту і проведення інструктажу щодо його написання.

IV. Написання контрольного диктанту

Перше читання тексту контрольного диктанту вчителем

Ознайомлення зі змістом тексту. Школярі звертають увагу на вивчені орфограми і пунктограми, з'ясовують лексичне значення незрозумілих слів тощо.

Читання тексту диктанту вчителем удруге й написання його школярами окремими частинами

У ЛІСІ

Я мовчки хитнув головою. Жито скінчилося, починався ліс.

Старі товсті дуби, широко розставивши волохаті руки-віти, ніби приймали нас у свої зрадливі обійми. Стрункі берези соромливо стояли між дубами і ховалися за ними. Здивовано перестрибували з гілки на гілку якісь пташки.

Ми затихли. Ліс ніби помирився з нами й не дивився так вороже і суворо. Дуби із співчуттям поглядали на нас згори; оголені берези не-сміло визирали з-за них і посміхалися білим гіллям.

Ліс помирився з нами й провадив далі своє життя. На блідих квіточках кушів діловито гуділи бджоли; тукав дятел десь угорі. Дві пташки, пурхаючи з гілки на гілку, подивлялися на нас і несподівано зливалися в обіймах. Літали метелики або в щасливому безсиллі сиділи на листку й поводили вусиками.

Люблю я цей процес у лісі, у полі! (За В. Винниченком, 126 сл.).

Читання тексту диктанту вчителем утретє й перевірка учнями написаного

V. Організований збір зошитів для тематичних контрольних робіт

VI. Відповіді на запитання, що виникли у семикласників під час написання контрольного диктанту

VII. Ознайомлювальне читання текстів публіцистичного стилю та робота з ними

- ▶ Ознайомитися зі змістом текстів. Визначити їх тематику. Дослідити, що виражають заголовки: тему чи основну думку.

БУДУТЬ НОВІ ЛІСИ

Для лісівників усіх регіонів України завершується один з найважливіших і чи не найбільш відповідальних період весняної посадки лісу. Утворення нових лісів — одне з головних завдань діяльності підприємств лісового господарства України. Кожен другий гектар лісових насаджень країни — рукотворний.

Штучне лісовідновлення, тобто посадка саджанців та сіянців лісових порід руками працівників лісової галузі, у найкоротший термін забезпечує безперервне та ефективне поповнення запасів деревини, що вирубується щороку, шляхом вирощування лісових насаджень з цінних порід, зокрема дуба, бука, ясеня, сосни, ялини, при одночасному збереженні і підвищенні всіх корисних властивостей лісу.

Зелений оксамит нашої держави — головний чинник екологічної рівноваги, чистоти довкілля. Саме навесні закладається основа майбутніх лісів. Підприємства лісового господарства разом з Товариством лісівників України, шкільними лісництвами, іншими громадськими організаціями активно беруть участь у всеукраїнській весняній акції «Благоустрій України».

З початку проведення акції працівниками лісової галузі біля населених пунктів на територіях підприємств, у скверах та парках висаджено дерева та кущі, створено газони, вивезено з громадських територій сміття, відремонтовано дороги і тротуари.

Важливим завданням лісгосподарських підприємств у ці дні є забезпечення організацій та населення садивним матеріалом для озеленення.

Підприємствами лісової галузі здійснено низку заходів до Дня довкілля під гаслом «Україні — чисте довкілля», які включали посадку лісових культур у лісовому фонді, створення захисних лісових насаджень на землях інших лісокористувачів, полезахисних лісових смуг, зелених зон навколо населених пунктів, лісових смуг уздовж берегів рік, озер, водойм, доповнення лісових культур, озеленення та благоустрій садиб, кордонів, лісництв, підприємств і прилеглих до них територій, відпуск садивного матеріалу для озеленення, ліквідація несанкціонованих сміттєзвалищ, розчищення та упорядкування джерел та криниць (*3 газ. «Урядовий кур'єр»*).

ПРОФЕСІЙНИЙ СУВЕНІР — «ПОДАТКОВА ПИСАНКА»

Сьомий рік поспіль за ініціативи Державної податкової адміністрації України проводиться Всеукраїнський конкурс «Податки очима дітей». Цьогорічний унікальний тим, що об'єднав в єдиному форматі три напрями дитячої творчості: художній, літературний твір та декоративно-прикладне мистецтво. Для школярів Херсонщини це стало помітною подією.

Відбіркові тури пройшли в кожному районі та місті, визначивши кращі роботи для участі в обласному етапі. Їх виявилось 120 — різножанрових робіт обдарованих дітей нашого краю віком від 6 до 15 років.

На переконання юних художників і літераторів, конкурс допомагає їм творчо реалізувати свої таланти, розкрити важливість податків у житті кожної людини і держави в цілому, висловити подяку сумлінним платникам і водночас присоромити тих, хто ухиляється чи хитрує з податками.

Надіслані роботи свідчать: школярі вміють сказати про все це і у віршованій формі, і казковим сюжетом, і публіцистичним словом. Непростим було завдання відобразити роль податків для тих дітей, які опановують жанри декоративно-прикладного мистецтва. Їхній фантазії не було меж: думки про податки передавалися за допомогою ... глини, тканини, насіння, круп, рослин, ячної шкаралупи та різнокольорових ниток! Кожна робота мала свою родзинку, а журі оцінювало їх дуже виможливо. Одностайно найкращою була визнана «Податкова писанка» — як своєрідний професійний сувенір податківців України.

Переможцями та номінантами обласного конкурсу стали 18 юних художників і літераторів. Усі вони нагороджені грамотами, цінними подарунками та книжками з історії оподаткування. А творчі доробки тих, хто став «абсолютним чемпіоном» нинішніх мистецьких перегонів, надіслані в Київ — на розгляд журі Всеукраїнського конкурсу (*А. Яїцький, з газ. «Новий день»*).

► Довести, що висловлювання належать до публіцистичного стилю.

VIII. Підсумок уроку

XI. Домашнє завдання

1. Скласти словниковий диктант на правопис прислівників.
2. Написати твір на тему «Знайомтесь, справжня людина», використовуючи прислівники і прислівникові сполучення.

ПРИЙМЕННИК

Урок № 78

ПРИЙМЕННИК ЯК СЛУЖБОВА ЧАСТИНА МОВИ

Мета: поглибити знання учнів про прийменник як службову частину мови, його граматичне значення; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити прийменники в тексті, їх характеризувати (визначати смислові відношення, на які вони вказують); за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати в семикласників любов до рідної України.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів; прийменники у фразеологізмах, прийменники-синоніми й антоніми.

Культура мовлення і стилістика: особливості вживання прийменників з іменниками.

Текст (риторичний аспект): використання прийменників у мовленні для відтворення логічних зв'язків.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Настановчо-мотиваційний етап

Психологічна настанова щодо вивчення теми «Прийменник». Ознайомлення учнів зі структурою теми.

III. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Хто рідну оселю свою забуває,
Той долі не знайде в житті.*

М. Бакай

IV. Сприйняття й усвідомлення учнями теоретичного матеріалу

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Виразно прочитати вірш. Визначити, у яких поетичних рядках міститься основна думка висловлювання. Виписати прийменники зі словами, до яких вони належать.

Є багато країн на землі,
В них озера, річки і долини,
Є країни великі й малі,
Та найкраща завжди — Батьківщина!
Є багато квіток запашних,
Кожна квітка красу свою має,
Та гарніші завжди поміж них
Ті, що квітнуть у рідному краї.

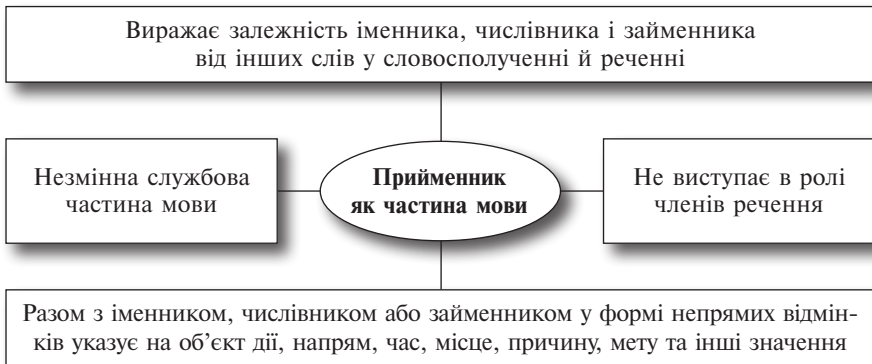
Є багато пташок голосних,
Любі, милі нам співи пташині,
Та завжди наймилішими з них
Будуть ті, що у рідній країні.
І тому найдорожчою нам
Є і буде у кожную хвилину
Серед інших країн лиш одна
Дорога нам усім Україна!

П. Воронько

- ▶ Дослідити, з якими самостійними частинами мови можуть уживатися прийменники. З'ясувати, чому ця службова частина мови має саме таку назву.
- ▶ Указати на відмінки самостійних частин мови, які вживаються з прийменниками.

Колективне опрацювання схеми

- ▶ Розглянути схему. Визначити, які ознаки властиві прийменнику.

- ▶ За допомогою схеми сформулювати визначення прийменника як службової частини мови. Зіставити свої висновки з теоретичним матеріалом підручника.

V. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи

Аналіз мовних явищ на основі тексту

- ▶ Прочитати мовчки текст. Дібрати до нього заголовок, який виражав би тему висловлювання. Виписати словосполучення з прийменниками, указуючи на смислові відношення, виражені за допомогою прийменників.

Привабливого вигляду набирають вулиці й площі наших міст і сіл, подвір'я та присадибні ділянки. Мешканці традиційно вийшли на велику весняну толоку, звільняючи від накопиченого за зиму сміття алеї і парки,

сади, узбіччя доріг, розчищаючи канами, обрізуючи сухе гілля дерев, висаджуючи саджанці й кущі. Оновлюються малі архітектурні форми у міських скверах, на автобусних зупинках.

У ході Всеукраїнської акції «Благоустрій України» знаходять свій найкращий вияв притаманні нашому суспільству милосердя і взаємодопомога. Школярі, учні училищ і технікумів, студенти зараз бажані гості соціальних установ, інвалідів, одиноких: перед Великоднем прибирають у їхніх оселях, миють вікна, допомагають полагодити паркани тощо (*З газети*).

Смислові відношення:

- **просторові** (місце або напрям дії) — йти *до* школи, прибирати *на* подвір'ї;
- **часові** — *після* уроків, днів *за* п'ять;
- **причинові** — *від* радості, з журби;
- **мети** — підготувати *для* читання;
- **допустові** — *незважаючи на* погоду;
- **означальні** — зошит *для* малювання;
- **об'єктні** — спілкування з *другом*.

- ▶ Пояснити лексичне значення слова *толóка́* (*толóка́* — безкоштовна праця гуртом для швидкого виконання великої за обсягом роботи, на яку скликають сусідів, родичів, друзів).
- ▶ З'ясувати, чи можуть прийменники виражати певне значення самостійно, без повнозначних частин мови.

Дослідження-зіставлення

- ▶ Прочитати фразеологічні звороти. Пояснити їх значення (за потреби скористатися фразеологічним словником). Записати, утворюючи пари антонімічних фразеологізмів. Виділити в них прийменники.

Народитися під щасливою зіркою; пійматися у лабеті; пливті за течією; привертати до себе; прийти на розум; під самісіньким носом; поза очима; без царя в голові.

Відвертати від себе; мати голову на плечах; народитися без сорочки; вилетіти з голови; за тридев'ять земель; пливті проти течії; у вічі; вирватися з лап.

- ▶ З'ясувати, на які відмінки вказують прийменники.
- ▶ Дослідити, у яких фразеологізмах прийменники виступають як антонімічні. Увести ці звороти до самостійно складених речень.

Розподільний диктант

- ▶ Розподілити подані прийменники спочатку на синонімічні, потім — на антонімічні, таким чином утворивши синонімічні й антонімічні ряди прийменників.

Біля, між, над, для, уві, коло, під, від, задля, через, з метою, перед, проміж, із, близько, до, у, край, за, в, з, поміж, крізь, зі, серед, повз.

- ▶ Скласти з прийменниками одного синонімічного й антонімічного рядів словосполучення. Пояснити службову роль прийменників у них.

VI. Підсумок уроку

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Які частини мови належать до службових?
2. Яка частина мови називається прийменником? У чому полягає його службова функція?
3. З якими самостійними частинами мови вживаються прийменники?
4. Які смислові відношення виражаються за допомогою прийменників? Навести власні приклади.

VII. Домашнє завдання

1. Скласти й записати діалог із 8–10 реплік на тему «Видатні українські імена», додержуючись правил пунктуації. Виділити в тексті прийменники, визначити, з якими відмінками вони вживаються.
2. Скласти невеликий твір-роздум у публіцистичному стилі на тему «Як бути корисним суспільству?»

Урок № 79

УЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ. ПРИЙМЕННИК ЯК ЗАСІБ ЗВ'ЯЗКУ У СЛОВСПОЛУЧЕННІ

Мета: поглибити знання учнів про прийменник як засіб зв'язку слів у словосполученні; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити прийменники в реченні, правильно їх поєднувати з іменниками та займенниками; розвивати орфографічні вміння вживати прийменники *в* — *у*, *з* — *із* — *зі* як засіб милозвучності відповідно до правил правопису; удосконалювати творчі вміння будувати словосполучення, доречно використовуючи прийменники; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу формувати загальнолюдські цінності.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів; прийменники у фразеологізмах, прийменники-синоніми й антоніми.

Синтаксис: прийменниково-іменникові конструкції в ролі членів речення.

Культура мовлення і стилістика: особливості вживання прийменників з іменниками; прийменники-синоніми як засіб милозвучності мови.

Текст (риторичний аспект): використання прийменників у мовленні для відтворення логічних зв'язків.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи

Вибіркова робота з елементами аналізу

- ▶ До поданих сполучень слів дібрати з довідки синонімічні фразеологічні звороти. Виділити іменники з прийменниками. Назвати смислові відношення, виражені за допомогою прийменників, і відмінки іменників.

Просто неба, пустий гаманець, як хлющ, зводити кінці, як вітром здуло, не за горами, обоє ряб'є.

Довідка: перебиватися з хліба на воду, з одного тіста, до останньої нитки, під носом, як крізь землю провалитися, під відкритим небом, вітер у кишнях.

- ▶ З виділеними фразеологізмами скласти речення. З'ясувати синтаксичну роль сталих зворотів.

Рефлексія на рівні розуміння (взаємоперевірка)

- ▶ Прочитати мовчки текст. Дібрати заголовок. З'ясувати стиль і тип мовлення. Списати, розставляючи потрібні розділові знаки. Назвати пунктограми.

Почуття любові до Батьківщини починається з невеличких справ на загальне добро власного міста містечка села вулиці двору. Країна не може жити без участі громадян у вирішенні загальних справ. Громадська діяльність передбачає що людина робить щось важливе й корисне поза межами власної домівки основного місця роботи або школи. Це робити не обов'язково. Ніхто не примушує вас до таких дій але виявляючи власну активність виконуючи щось на добровільних засадах ви можете змінити життя навколо себе на краще (*О. Данилевська*).

- ▶ Виділити в тексті прийменники. З'ясувати, з якими формами відмінків вони вживаються. Визначити синтаксичну роль прийменниково-іменникових сполучень.

IV. Виконання системи завдань пізнавального характеру

Дослідження-відтворення

- ▶ Списати, розкриваючи дужки. З'ясувати, на які відмінки вказують прийменники. Виділити відмінкові закінчення іменників і займенників.

Интерес людини (до) своє власне ім'я; людина живе (в) суспільство; свідоцтво (про) народження; право (на) ім'я зберігається (за) людина; найменування людей пов'язане (з) історія; допомогти (у) вибір імені; розповідь (про) своє прізвище; прізвище походить (від) назва птаха; прізвище (із) суфікс; частина прізвищ спільна (для) слов'янські мови; частина прізвищ утворилася (від) імена; частина прізвищ вказує (на) національність.

Моделювання словосполучень

- ▶ Утворити словосполучення з поданими іменами, використавши прийменники з довідки. Визначити головне й залежне слова. Указати на відмінок іменників, ужитих з прийменниками.

1) Марічка, Оксана. 2) Михайло, Андрій.

Довідка: без, до, замість, назустріч, з, за, перед, про.

- ▶ З'ясувати, з якими прийменниками залежне слово може стояти в різних відмінках.
- ▶ За зразком утворити словосполучення, використовуючи подані прийменники й урахувавши зазначені відмінки.

Зразок. Брати приклад з батька (*Р.в.*). Відпочивав з місяць (*З.в.*). Зустріч з актором (*О.в.*).

на $\left\{ \begin{array}{l} \text{З. в.} \\ \text{О. в.} \end{array} \right.$ за $\left\{ \begin{array}{l} \text{З. в.} \\ \text{О. в.} \end{array} \right.$ між $\left\{ \begin{array}{l} \text{Р. в.} \\ \text{О. в.} \end{array} \right.$

- ▶ Визначити, у яких словосполученнях можна замінити прийменники синонімічними. Чи зміняться при цьому смислові відношення й відмінки іменників?

«Ти — редактор»

- ▶ Прочитати народні вислови. Списати, вставляючи замість крапок прийменники (префікси) у або в. Пояснити їх уживання.

1) ...*господарстві*, як... млині: ..се щось туркоче. 2) ...дощ хату не покривають, а ...погоду й так не капає. 3) Він ані... воді не ..тоне, ані... огні не згорить. 4) ...своїм дворі ..сяк хазяїн. 5) ...чужім оці бачить зразу, ... своїм — ні разу. 6) Голка *маленька*, та ...морі до самого дна *добирається*. 7) Гуде, немов чотири вітри ...лісі. 8) Гуде, як вітер... порожній димар. 9) Два борсуки ...одній норі не ...живуться. 10) Краще ...латанім, ніж ...хапанім (*Нар. творчість*).

- ▶ Розібрати за будовою виділені слова.

Коментоване письмо з обґрунтуванням

- ▶ Записати прислів'я, добираючи з дужок потрібний варіант прийменника з. Обґрунтувати за допомогою правил милозвучності свій вибір.
  - 1) (з, із, зі) своєї печі дим солодкий.
  - 2) (з, із, зі) чужого коня перемоги.
  - 3) (з, із, зі) письма слова не викидають.
  - 4) (з, із, зі) глибокої криниці — студена водиця.
  - 5) Звичка, що ввійшла в характер (з, із, зі) відро молоком матері, вийде тільки (з, із, зі) душею.
  - 6) Дош іде, як (з, із, зі) відра лє, а (з, із, зі) стріх біжить, як цівкою.
  - 7) Дружи (з, із, зі) розумним — не будеш дурнем.
  - 8) Додому ворота широкі, а (з, із, зі) дому — вузькі (*Нар. творчість*).
- ▶ Виписати словосполучення «дієслово + іменник з прийменником з». Указати на те, з якими відмінками іменників уживається прийменник з(із, зі).

Матеріал для вчителя. Для милозвучності мовлення в українській мові вживаються варіанти окремих прийменників, наприклад: у — в, з — зі — із. При цьому слід дотримуватися таких правил:

У — в	З — із — зі
1. Прийменник у вживається: <ol style="list-style-type: none"> а) між приголосними (<i>запитув у Василя</i>); б) на початку речення перед приголосним (<i>У Дмитра карі очі</i>); в) перед <i>в, ф, лєв, св, тв, хв</i> (у Львові); г) після паузи, що на письмі позначається комою, двокрапкою, тире або іншим розділовим знаком (<i>Це було ... у Києві</i>). 2. Прийменник в вживається: <ol style="list-style-type: none"> а) між голосними (<i>думки в Андрія</i>); б) після голосного перед більшістю приголосних (<i>спитати в батька</i>) 	1. Прийменник з уживається: <ol style="list-style-type: none"> а) перед голосним незалежно від закінчення попереднього слова (<i>Василь з Оксаною, Микола з Олесем</i>); б) перед приголосним, якщо попереднє слово закінчується голосним (<i>Дарина з Кирилом</i>). 2. Прийменник із уживається переважно перед <i>з, с, ц, ч, ш, щ</i> та між групами приголосних (<i>разом із сусідями, виготовити із шовку</i>). 3. Прийменник зі вживається перед сполученням приголосних спочатку слова (<i>в руках зі зброєю, вийти зі школи</i>)

Вибіркова робота з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й основну думку. З'ясувати тип мовлення. Виписати сполучення слів з прийменниками у(в), з(із, зі). Пояснити їх уживання.

Кожен із нас зі своїм іменем має прожити життя, і всі наші звершення, усі наші діла, хороші й погані, стають відомі людям через наше ім'я — прив'язуються до нього. Ім'я, яке дають нам при народженні, — нехай випадкове, нехай не дуже вдале, нехай навіть нелюбе — міцно приростає до нас на все життя, стає невіддільним, зливається з нами.

Наші імена — це ще й та жива нитка, яка зв'язує нас із нашим родом і нашим народом, з нашою землею, культурою, мовою. Іменем людина пов'язується з сьогоденням, у якому є всі можливості заслужити собі добре ім'я.

Тому до свого імені, до імен інших людей, до імен узагалі слід ставитися з повагою, пам'ятаючи, що повага до імені є повагою до особистості, до людей, які вибирали це ім'я, до традицій свого народу і норм суспільства (А.Коваль).

- Заповнити таблицю. Дослідити, з якими відмінками іменників і займенників уживаються прийменники в тексті.

Відмінки	Родовий відмінок	Давальний відмінок	Знахідний відмінок	Орудний відмінок	Місцевий відмінок
Приклади					

V. Підсумок уроку

Експрес-опитування

1. З якими частинами мови ніколи не вживаються прийменники? Чому?
2. Які прийменники можуть виступати в ролі префіксів? Навести приклади.
3. Які прийменники є найбільш частотними в українській мові?
4. З якими відмінками прийменники не вживаються? Чому?
5. Які смислові відношення виражають прийменники у словосполученнях *працювати в бібліотеці, дізнатися про свято, кожен із нас*? Які ще відношення можуть виражати прийменники разом із відмінюваними словами?
6. Чи можуть бути прийменники синонімічними й антонімічними? Навести власні приклади.
7. Які прийменники-синоніми виступають як засіб милозвучності мови? Назвати правила їх уживання.

VI. Домашнє завдання

Скласти розповідь про ваші обов'язки в родині, дотримуючись правил милозвучності при вживанні прийменників *у — в, з — зі — із*.

Урок № 80

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 19. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. РОЗПISKA

Мета: ознайомити семикласників з основними вимогами до складання розписки як документа офіційно-ділового стилю (її структурою і мовним оформленням); розвивати мовленево-комунікативні вміння складати розписки приватного і службового характеру.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

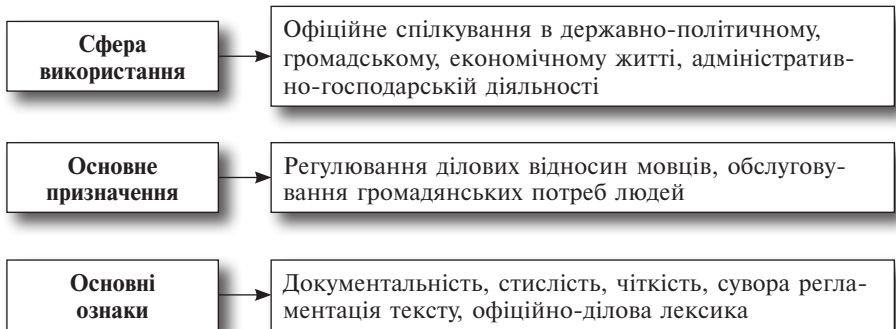
ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку****III. Розвиток неперервної пошукової пізнавальної активності учнів****Актуалізація мотиваційних резервів семикласників**

1. Установити відповідність між жанрами і стилями мовлення.

А Допис у газету;	1 Художній стиль;
Б оповідання;	2 офіційно-діловий стиль;
В розписка.	3 публіцистичний стиль.

2. Які особливості має офіційно-діловий стиль? (Робота зі схемою)

Офіційно-діловий стиль

- ▶ З якими документами офіційно-ділового стилю ви познайомилися на уроках української мови в 5–6 класах? (Лист, адреса, план роботи, оголошення).
- ▶ Розподілити документи за жанрами офіційно-ділового стилю: законодавчі, дипломатичні, адміністративно-канцелярські. Свій вибір обґрунтувати.

Законодавчі документи	Дипломатичні документи	Адміністративно-канцелярські документи

Заява, нота, план роботи, указ, постанова, конвенція, наказ, довідка, розписка, комюніке, закон, статут, міжнародна угода, протокол, автобіографія, звіт.

Поглиблення відомостей про розписку як документ

Розписка — це документ, який підтверджує передачу й одержання документів, грошей, товарів та ін., завірений підписом одержувача.

Види розписок:

Приватні	Службові
Особа отримує цінності від особи	Особа — представник установи — отримує цінності від цієї або іншої установи

Основні вимоги до оформлення розписки:

1. Має довільну форму.
2. Дата пишеться за таким зразком: 15 квітня 2008 року.
3. Грошові суми зазначаються цифрами, а в дужках — словами. Наприклад: ...у сумі 500 (п'ятсот) грн.

Основні реквізити розписки:

1. Назва виду документа (розписка).
2. Посада, прізвище, ім'я та по батькові того, хто дає розписку.
3. Посада, прізвище, ім'я та по батькові того, кому дається розписка.
4. У чому конкретно дано розписку (обов'язково слід указати точне найменування матеріальних цінностей, предметів та ін.).
5. Дата і підпис одержувача цінностей.

IV. Колективна робота з текстами-зразками

Ознайомитись із зразками розписок. Визначити, яка з них належить до приватної, а яка — до службової. Назвати основні реквізити розписок.

РОЗПИСКА	
Я, Дмитрієв Андрій Михайлович, одержав від Карпенко Надії Вікторівни 70 (сімдесят) гривень. Зобов'язуюсь цю суму повернути 28 травня 2008 року. Домашня адреса: 73000, м. Херсон, вул. Соборна, 5. Паспорт серії МО № 768534, виданий Комсомольським РВХМУУМВС України в Херсонській області 16 листопада 2003 року.	
Дата	Підпис
Підпис Дмитрієва А. М. засвідчую:	
Посада	Підпис

РОЗПИСКА	
Я, завідувач музеєм історії Херсонської гімназії № 20 Митрошенко Інна Михайлівна, одержала від учителя інформатики Власенко Світлани Володимирівни мультимедійне обладнання (комп'ютер, проектор, екран) 15 квітня 2008 року для проведення на базі музею презентації творчих проєктів учнів. Зобов'язуюсь це обладнання повернути 15 квітня 2008 року з 14.00 до 15.30. ПІДСТАВА: наказ директора гімназії від 14.04.08 № 124.	
Дата	Підпис

V. Самостійна робота над складанням розписки

- ▶ Уявивши ситуацію, скласти розписку (на вибір):
  - а) ви одержали від завідувача бібліотеки довідники й енциклопедії для тимчасового користування під час підготовки до олімпіади (зазначити повну назву видань);
  - б) ви одержали відеоматеріали в інформаційному центрі школи для проведення заняття гуртка;
  - в) ви взяли ноутбук у комп'ютерному центрі для підготовки проєкту з історії;
  - г) ви взяли для підготовки позакласного заходу музичний центр у кабінеті співів.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Продовжити розпочату на уроці роботу над складанням розписок: оформити дві розписки (одну — приватну, іншу — службову).

Урок № 81

НЕПОХІДНІ Й ПОХІДНІ ПРИЙМЕННИКИ

Мета: сформувати поняття в учнів про непохідні й похідні прийменники, способи їх творення; формувати загальнопізнавальні вміння відрізнити похідні прийменники від омонімічних іменників і прислівників, здійснювати синонімічну заміну похідних прийменників непохідними і навпаки, правильно поєднувати похідні прийменники з іменниками; удосконалювати творчі вміння будувати словосполучення, доречно використовуючи непохідні й похідні прийменники; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти підвищенню загальної ерудиції семикласників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: похідні й непохідні прийменники у прислів'ях і приказках, похідні й непохідні прийменники-синоніми.

Синтаксис: прийменниково-іменникові конструкції в ролі членів речення.

Культура мовлення і стилістика: особливості вживання прийменників з іменниками.

Текст (риторичний аспект): використання прийменників у мовленні для відтворення логічних зв'язків.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку

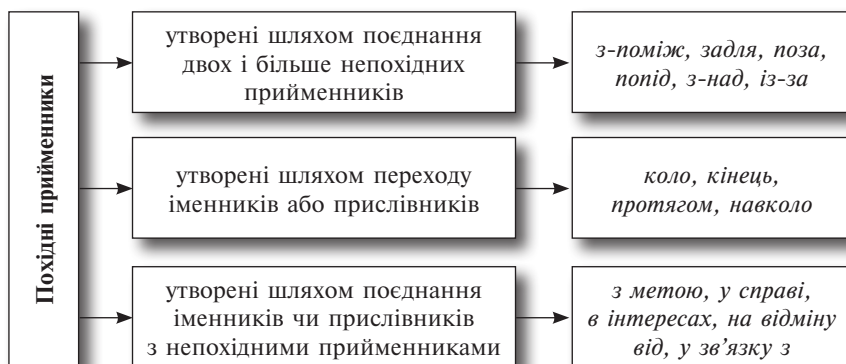
III. Усвідомлення і сприйняття теоретичного матеріалу

Коментар учителя. За способом творення (або походженням) усі прийменники поділяються на *непохідні* й *похідні*.

До непохідних належать прийменники *в, на, від, до, при, під, з, за, над, через* та ін., походження яких визначити неможливо. Похідні прийменники утворені шляхом складання кількох непохідних прийменників (*посеред* → *по* + *серед*; *з-за* → *з* + *за*) або переходу самостійних частин мови в прийменники (*край, близько, відповідно до*).

- ▶ Колективне опрацювання схеми

Способи творення похідних прийменників

Аналіз мовних явищ на основі тексту

- ▶ Прочитати текст. Що нового ви дізналися про Пересопницьке Євангеліє? Підготувати усний переказ прочитаного.

Чи знаєте ви, яка стародавня книга лежить перед Президентом *під час* складання ним присяги на вірність України? Книга ця, без перебільшення, національна святиня — Пересопницьке Євангеліє. Народилася вона *в середині* XVI ст. і є першим перекладом Святого Письма українською мовою. Копітка праця перекладача й переписувача тривала *впродовж* 1556–1561 років. Історія зберегла імена творців Пересопницького Євангелія. Обидва вони, Григорій і Михайло, були ченцями пересопницького Пречистенського монастиря. Про їхнє надзвичайне обдаровання свідчить сама книга: *протягом* чотирьох з половиною століть вона не перестає дивувати справді нетлінною красою (За В. Власовим).

- ▶ Виписати прийменники. З'ясувати, до якої групи за походженням (непохідних чи похідних) належать виділені прийменники. Свої міркування зіставити з теоретичним матеріалом підручника.
- ▶ У сполученні *під час складання* замінити прийменник синонімічним похідним, а у сполученні *впродовж 1556–1561 років* — синонімічним непохідним.

IV. Виконання системи завдань творчого характеру

Вибіркова робота з елементами аналізу

- ▶ Виписати прислів'я, у яких уживаються похідні прийменники. Визначити спосіб їх творення.

1) Не всяка дорога проходить коло села. 2) Коли не таланить, то й серед битого шляху обламаєшся. 3) І найсолодший хліб на чужині бажаного смаку не має. 4) З чужим і посеред села розставайся. 5) Для проханого гостя багато треба. 6) Далеко, як від землі до неба. 7) Треба все робити задля того, щоб заможно жити. 8) У процесі роботи час швидко минає (*Нар. творчість*).

- ▶ З'ясувати, у якому відмінку стоять слова, ужиті з похідними й непохідними прийменниками.
- ▶ До похідних прийменників дібрати синонімічні непохідні.

Дослідження-зіставлення

- ▶ Порівняти виділені в реченнях співзвучні слова. Пояснити, які з них належать до самостійних частин мови, а які — до похідних прийменників.

1) Тихо *навколо*.— *Навколо* школи учні висадили квітник. 2) *Кінець* — ділу вінець (*Нар. творчість*).— Сидить батько *кінець* стола, на руки схилився (*Т. Шевченко*). 3) Пісня лунала десь зовсім *близько*.— Василько стояв *близько* вікна. 4) Зошит покреслено *впоперек*.— Рибалки пливли на човні *впоперек* річки.

- ▶ З'ясувати, як можна відрізнити похідні прийменники від омонімічних іменників і прислівників.

Коментар учителя. Слід відрізнити похідні прийменники від омонімічних іменників і прислівників. Наприклад: *коло* (іменник) і *коло* (прийменник), *навкрузи* (прислівник) і *навкрузи* (прийменник).

Похідні прийменники, на відміну від однозвучних іменників і прислівників, не виражають самостійного лексичного значення, а лише вказують на певні смислові відношення у сполученні з іменниками, числівниками або займенниками. Наприклад, у реченні *Верба товста, та всередині пуста* (*Нар. творчість*) прислівник *усередині* характеризує дію за місцем, де виконується процес. А в реченні *Усі процеси були сховані всередині приладів* (*Ю. Шовкуненко*) похідний прийменник *усередині* вказує на просторові відношення лише в поєднанні з іменником.

Коментоване письмо

- ▶ Записати сполучення слів. Виділити в них похідні прийменники. Запам'ятати їх правопис.

Незважаючи на зауваження, згідно з розпорядженням, відповідно до графіка, протягом тижня, у зв'язку з хворобою, з метою відновлення, під час засідання, у процесі обговорення, на чолі з керівником, за винятком спортсменів, незалежно від умов.

- ▶ Поміркувати, якому стилю властиве вживання подібних мовних звукотів, до складу яких входять похідні прийменники.

Пошуково-вибірковий диктант

- ▶ Прочитати речення. З'ясувати їх стильову належність. Свою думку довести. Виписати похідні прийменники, згрупувавши їх за способом творення.

1) У нашій Галактиці зорі розташовані нерівномірно, їх найбільше навколо її центра, де сила тяжіння максимальна. 2) Неозброєним оком на нічному небозводі можна побачити близько 2000 зірок. 3) Окремі сузір'я можна спостерігати на нічному небі протягом усього року, їх називають навколополярними. 4) Зорі в сузір'ях ніяк не пов'язані поміж собою ні в просторі, ні в часі. 5) Комета складається з «голови» і «хвоста», який стає яскравим та довгим у період наближення її до Сонця. 6) Минають тисячі років, і голова комети зменшується за рахунок танення льоду. 7) Унаслідок досліджень учені дійшли висновку, що у Всесвіті, крім видимих небесних тіл, є космічні промені, що заповнюють міжзоряний простір (*З підручника географії*).

- ▶ Назвати непохідні прийменники. Визначити, з якими відмінками іменників вони вживаються.

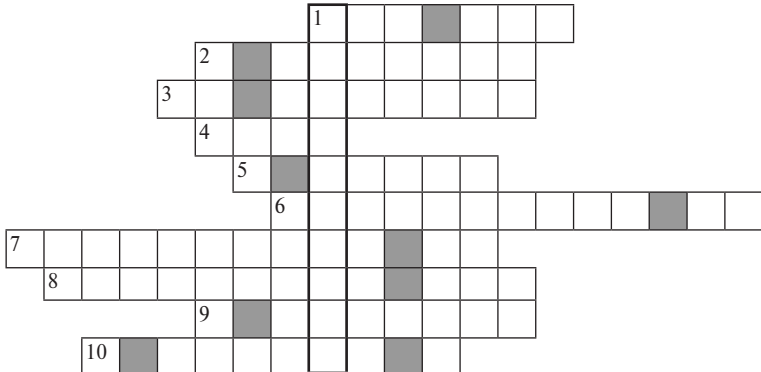
Творче конструювання

- ▶ З поданими словами скласти й записати речення. З'ясувати синтаксичну роль цих омонімічних слів. Указати на відмінки іменників або займенників, з якими вжито похідні прийменники.

Край (*іменник*) — край (*прийменник*); коло (*іменник*) — коло (*прийменник*); протягом (*іменник у формі орудного відмінка*) — протягом (*прийменник*); назустріч (*прислівник*) — назустріч (*прийменник*); навколо (*прислівник*) — навколо (*прийменник*).

V. Узагальнення й систематизація вивченого з теми**Ігрове завдання «Розв'язи кросворд»**

- ▶ Уписати по горизонталі похідні прийменники відповідно до поданих характеристик і прочитати у виділеному вертикальному рядку назву однієї із службових частин мови.

1. Омонімічний іменник *час* із непохідним прийменником, антонімічним прийменнику *над*. 2. Поєднання омонімічного іменника *привід* у формі родового відмінка однини і прийменника *з*. 3. Поєднання омонімічного іменника *випадок* у формі знахідного відмінка однини й прийменника *на*. 4. Прийменник, що вказує на місцезнаходження предмета поблизу іншого, синонімічний прийменникам *біля*, *коло*. 5. Омонімічний іменник *мета* у формі орудного відмінка однини із прийменником *з*. 6. Прийменник, що вживається для позначення предметів, явищ, понять, які не беруться до уваги під час розгортання дій. 7. Омонімічний прислівник *відповідно* з прийменником *до*. 8. Прийменник, що вживається для позначення предметів, явищ, понять, усупереч яким відбувається дія. 9. Омонімічний іменник *вигляд* у формі давального відмінка однини із прийменником *у*. 10. Поєднання омонімічного іменника *зв'язок* у формі давального відмінка однини з прийменниками *у* і *з*.

Ключ. 1. Під час. 2. З приводу. 3. На випадок. 4. Край. 5. З метою. 6. Незважаючи на. 7. Відповідно до. 8. Незалежно від. 9. У вигляді. 10. У зв'язку з. **Ключове слово** — прийменник.

- ▶ Запам'ятати правопис похідних прийменників. Із 2–3 прийменниками скласти речення.
- ▶ Дослідити, який похідний прийменник за способом творення є «зайвим». Пояснити чому.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Скласти заяву (або пояснювальну записку), використовуючи похідні прийменники *незважаючи на*, *згідно з*, *відповідно до*, *у зв'язку з*, *у процесі*, *незалежно від*.
2. Виписати з підручника історії або географії 4–5 речень із похідними прийменниками, утвореними різними способами.
3. Скласти розповідь про історію становлення свого регіону (області, міста, села) у науково-популярному стилі, використовуючи непохідні й похідні прийменники.

Урок № 82**НАПИСАННЯ ПОХІДНИХ ПРИЙМЕННИКІВ РАЗОМ,
ОКРЕМО І ЧЕРЕЗ ДЕФІС**

Мета: поглибити знання учнів про похідні прийменники, способи їх творення; формувати загальнопізнавальні вміння відрізнити похідні прийменники від однозвучних слів, здійснювати синонімічну заміну похідних прийменників непохідними і навпаки, правильно поєднувати похідні прийменники з іменниками; структурувати вивчений теоретичний матеріал шляхом здійснення морфологічного розбору прийменників; удосконалювати творчі вміння будувати словосполучення, доречно використовуючи непохідні й похідні прийменники; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу розширити знання учнів про людські імена, їх походження та значення.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів; похідні й непохідні прийменники-синоніми.

Синтаксис: прийменниково-іменникові конструкції в ролі членів речення.

Культура мовлення і стилістика: особливості вживання прийменників з іменниками.

Текст (риторичний аспект): використання прийменників у мовленні для відтворення логічних зв'язків.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення семикласників з темою, метою
й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку**

*Завжди були, є і будуть гарні люди,
а значить — осяяні красою цих людей гарні їхні імена.*

А. Коваль

III. Актуалізація мотиваційних резервів семикласників**Навчальне аудіювання з елементами аналізу мовних одиниць**

- ▶ Прослухати висловлювання. З'ясувати його стильову належність. Виписати сприйняті на слух сполучення слів, до складу яких входять прийменники. Визначити, які смислові відношення вони виражають та з якими відмінками вживаються.

Сьогодні ім'я — це юридично зафіксоване слово, з допомогою якого (разом із формою по батькові та прізвищем) здійснюється індивідуалізація, чи, за юридичною термінологією, легалізація особи.

За існуючими в нашій країні законами батьки зобов'язані зареєструвати дитину протягом місяця після її народження. Зафіксована в актовій книзі й у свідоцтві про народження тричленна формула найменування має бути точно відтворена в усіх подальших документах цієї людини (А. Коваль).

- ▶ Пояснити лексичне значення слова *легалізація* (*легалізація* — надання законної сили; узаконення).
- ▶ Дослідити, чи з усіма відмінками вживаються прийменники.

Творче конструювання (робота в групах)

- ▶ Працюючи в групах, доповнити Правила сімейного життя власними положеннями, використовуючи при цьому непохідні й похідні прийменники.

10 ПРАВИЛ СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

1. Частіше дякуйте рідним за те, що вони роблять для вас.
2. Приділяйте близьким більше уваги й не забувайте час од часу робити для них щось приємне.
3. Під час розмови добирайте слова, які не ображають ваших близьких.

...

- ▶ Порівняти результати роботи вашої групи з результатами роботи інших груп.
- ▶ Визначити, які прийменники є непохідними, а які — похідними. З'ясувати, на які відмінки вказують ужиті прийменники.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи

«Ти — редактор»

- ▶ Записати сполучення слів, добираючи з дужок потрібний прийменник і ставлячи іменник у потрібному відмінку.

1) Не з'явився (із-за, через, по) хвороба. 2) Пропустити заняття (з, по, із-за) поважна причина. 3) Підйом тривав (біля, протягом, близько) три години. 4) Призначили чергового (відповідно до, у відповідності з, за) правила внутрішнього розпорядку. 5) Працювати (по, за) контракт. 6) Залучити (в, до, для) роботи.

- ▶ Виписати похідні прийменники. За допомогою схеми пояснити їх правопис.
- ▶ Визначити, якому стилеві властиві подані сполучення слів. Скласти з ними речення.

V. Виконання системи завдань на вдосконалення орфографічних умінь і навичок

Вибірково-розподільний диктант

- ▶ Записати прийменники у три колонки: а) разом; б) через дефіс; в) окремо.

По/між, із/за, з/заду, на/в/крузи, на/зустріч, з/по/серед, подібно/до, близько/від, на/чолі, із/за, по/серед, з/по/між, у/супереч, відповідно/до, за/винятком, з/під, по/близу, на/в/коло, за/для, із/над, на/перед, *незалежно/від*, з/поза, згідно/з.

- ▶ Визначити спосіб творення виділених прийменників. Скласти з ними речення.

Орфографічний практикум

- ▶ Списати, розкриваючи дужки. Прокоментувати орфограму «Написання похідних прийменників разом, окремо й через дефіс».

(За)для нас; (з)поміж нас; (по)між людьми; (на)чолі(з) учителем; (з)під опіки батьків; (на)зустріч щастю; (у)напряму(до) площі; (на)передодні свята; (по)над деревами; (у)ві сні; (з)(по)над гір; (з)над вершин дерев.

- ▶ Замінити, де це можливо, похідні прийменники синонімічними непохідними. З'ясувати, чи змінюється при цьому відмінок іменника чи займенника.

Дослідження-зіставлення

- ▶ Пояснити правопис однозвучних слів. Визначити, до яких частин мови вони належать.

Зібратися (в)гори — котитися (з)гори — котитися (з)гори високої;
говорити (в)третє — заглянути (в)третє вікно; приїхати (в)двох — (у)д-
вох кімнатах; йти (на)зустріч — (на)зустріч з братом.

- ▶ Дібрати власні варіанти однозвучних слів. Пояснити їх правопис.

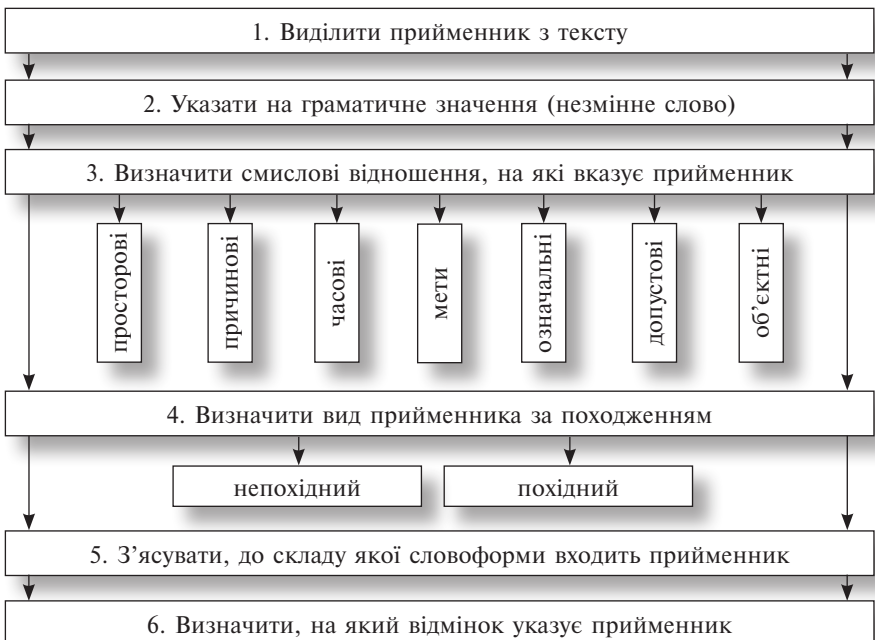
VI. Морфологічний розбір прийменника з метою структурування теоретичного матеріалу

Робота з текстом

- ▶ Прочитати. Визначити тему й основну думку. Зробити морфологічний розбір прийменників, ужитих у тексті (*див. алгоритм розбору*).

Імена християнського календаря, запозичені разом із уведенням християнства на Русі у X столітті, давалися під час хрещення дитини. Вони охоплювали давньоримські, а також незначну частину імен тих народів, з якими греки візантійської епохи підтримували торговельні і культурні зв'язки. До візантійських імен належать, наприклад, популярні в Україні імена *Іван, Олексій, Михайло, Григорій, Петро, Федір, Ганна, Олена, Катерина*. На українському мовному ґрунті вони набули специфічного звукового оформлення, обросли різноманітними варіантами і вже давно не сприймаються як запозичені (*Л. Скрипник*).

АЛГОРИТМ морфологічного розбору прийменника

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Що ви знаєте про своє ім'я? Скласти розповідь, використовуючи не-похідні й похідні прийменники, про те, як виникло ваше ім'я, чому вас так назвали батьки, що воно означає, чи зустрічається це ім'я в творах художньої літератури тощо. Зробити морфологічний розбір двох-трьох прийменників, ужитих у тексті-розповіді.
2. Чи згодні ви з висловом Дейла Карнегі: «Дайте людині добре ім'я задля того, щоб вона жила відповідно до нього»? Скласти невеликий твір-роздум на тему «Чи впливає ім'я людини на її життя?»

Урок № 83

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 8 (ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ)

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень семикласників з теми «Прийменник»; перевірити знання й уміння, необхідні для правильного використання прийменників у мовленні; удосконалити навички розпізнавати мовні явища, встановлювати відповідність між ними, групувати, доповнювати тощо.

Форма проведення тематичної контрольної роботи: виконання тестових завдань закритої й відкритої форми.

Обладнання: тестові завдання.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань закритої й відкритої форми. Проведення інструктажу щодо виконання тестових завдань.

IV. Виконання тестових завдань закритої й відкритої форми за варіантами

Варіант 1

1. Назвати рядок, у якому всі прийменники похідні.
А Біля, повз, поперед, назустріч, окрім;
Б кінець, із-за, через, навколо, після;

- В** коло, у зв'язку з, поперед, поміж, з-між;
Г З-під, серед, замість, близько, після.
2. Визначити рядок, у якому всі похідні прийменники утворилися шляхом поєднання двох і більше непохідних прийменників.
А Задля, попід, із-за;
Б углиб, з-поміж, зсередини;
В поряд з, попід, попри;
Г зверху, з-за, збоку, від.
3. Визначити рядок, у якому похідні прийменники утворені від прислівників.
А Близько, вглиб, край, посеред;
Б навколо, навкруги, уздовж, упоперек;
В напередодні, окрім, замість, проміж;
Г назустріч, протягом, кінець, наперекір.
4. Визначити, у якому рядку прийменники не можуть виступати в ролі префіксів.
А В, при, за;
Б з, між, на;
В через, поміж, поряд;
Г від, під, по.
5. Визначити, у якому рядку всі прийменники пишуться окремо.
А На/в/коло, на/відміну/від, з/поміж, із/над;
Б у/справі, незважаючи/на, з/метою, згідно/з;
В за/для, по/під, відповідно/до, на/перед;
Г З/поза, у/супереч, по/близу, незалежно/від.
6. Установити відповідність між словосполученнями і смисловими відношеннями, на які вказують прийменники.
А Прийти за півгодини;	1 Відношення мети;
Б прибирати в класі;	2 об'єктні відношення;
В приготуватися для складання твору;	3 просторові відношення;
Г підручник з математики.	4 часові відношення;
Д розмовляти з однокласником.	5 означальні відношення.
7. Установити відповідність між синонімічними прийменниками.
А Біля;	1 Упродовж;
Б протягом;	2 слідом за;
В поряд;	3 близько;
Г навздогін;	4 між;
Д поміж.	5 поруч.
8. Виписати лише ті сполучення слів, до яких входять непохідні прийменники з іменниками.

З/верху над землею — перекидатися з/верху/на/верх. Гуляти з/ранку — сидіти з/ранку до ночі. Вріс у/глиб — йти в/глиб гаю. Вирушати в/друге село — снитися в/друге.

9. Відновити словосполучення, дібравши потрібний прийменник і поставивши іменник у відповідному відмінку. Визначити вид прийменників за походженням.

1 Йти, дорога.

2 Сидіти, стіл.

3 Запитати, зустріч.

4 Знаходитися, вулиця.

Варіант 2

1. Назвати рядок, у якому всі прийменники похідні.

А Задля, попри, через, край, попід;

Б серед, посеред, понад, через, проміж;

В побіля, коло, з-за, заради, перед;

Г понад, з-над, кінець, близько, вздовж.

2. Визначити рядок, у якому всі похідні прийменники утворилися шляхом переходу іменників або прислівників у прийменники.

А Ліворуч, кінець, углиб;

Б з-поміж, навпроти, з-над;

В з-поза, збоку, поряд з;

Г поза, далеко від, з-під.

3. Указати на рядок, у якому похідні прийменники утворені від іменників.

А Коло, край, кінець, протягом;

Б углиб, уздовж, навпроти, поруч;

В наперед, навколо, крізь, назустріч;

Г опісля, близько, проміж, посеред.

4. Визначити, у якому рядку прийменники не можуть виступати в ролі префіксів.

А На, над, від;

Б по, у, з;

В після, перед, біля;

Г до, при, під.

5. Визначити, у якому рядку всі прийменники пишуться через дефіс.

А З/поміж, поруч/з, на/відміну/від, за/для;

Б з/між, з/поза, з/над, з/понад;

В згідно/з, на/чолі, з/огляду/на, у/ві;

Г з/перед, незалежно/від, із/за, з/під.

6. Установити відповідність між словосполученнями і смисловими відношеннями, на які вказують прийменники.

А Відійшов від бібліотеки;	1 Об'єктні відношення;
Б стрибати від щастя;	2 означальні відношення;
В ключ від дверей;	3 просторові відношення;
Г дякувати за обід;	4 часові відношення;
Д з'їхатися за день.	5 причинові відношення.

7. Установити відповідність між синонімічними прийменниками.

А З-поміж;	1 Кінець;
Б незважаючи на;	2 на основі;
В край;	3 серед;
Г на підставі;	4 всупереч;
Д кругом.	5 крізь.

8. Виписати лише ті сполучення слів, до яких входять непохідні прийменники з іменниками.

З/боку біля стіни — хитатись з/боку на бік. Шлях з/гори — вказівка з/гори. Відхилити голову в/бік — глянути з вікна в/бік стадіону. Побігти по східцях на/гору — підійматися на/гору круту.

9. Відновити словосполучення, дібравши потрібний прийменник і поставивши іменник у відповідному відмінку. Визначити вид прийменників за походженням.

- 1) Іти, хліб.
- 2) Українець, походження.
- 3) Виглядати, тин.
- 4) Сидіти, відмінник.

Оцінювання тестових завдань

Тип завдання	Завдання закритої форми							Завдання відкритої форми	
	завдання з множинним вибором					завдання на встановлення відповідності			
Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Варіант 1	В	А	Б	В	Б	А-4, Б-3, В-1, Г-5, Д-2	А-3, Б-1, В-5, Г-2, Д-4		
Варіант 2	Г	А	А	В	Б	А-3, Б-5, В-2, Г-1, Д-4	А-3, Б-4, В-1, Г-2, Д-5		
Кількість балів	1 б.	1 б.	1 б.	1 б.	1 б.	1,5 б.	1,5 б.	2 б.	2 б.

**V. Організований збір зошитів
для тематичних контрольних робіт****VI. Відповіді на запитання, що виникли
в учнів під час виконання тестових завдань****VII. Домашнє завдання**

1. Уявити себе автором електронного варіанта підручника з української мови. Які б завдання з теми «Правопис прийменників» ви могли запропонувати виконати своїм однокласникам? Навести їх зразки.
2. Скласти діалог з 8–10 реплік на лінгвістичну тему «Прийменник як службова частина мови». Дотримуватися теми спілкування, використати репліки для стимулювання, формули мовленнєвого етикету.

СПОЛУЧНИК

Урок № 84

СПОЛУЧНИК ЯК СЛУЖБОВА ЧАСТИНА МОВИ

Мета: поглибити знання учнів про сполучник як службову частину мови, його граматичне значення; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити сполучники в тексті, їх характеризувати; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти шанобливому ставленню семикласників до визначних пам'яток архітектури України.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення і стилістика: використання в мовленні сполучників-синонімів.

Синтаксис: сполучник як засіб зв'язку однорідних членів речення, частин складного речення.

Текст (риторичний аспект): використання сполучників для зв'язку речень у тексті.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Настановчо-мотиваційний етап

Психологічна настанова щодо вивчення теми «Сполучник». Ознайомлення учнів зі структурою теми.

III. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку

*В Україні завжди схиляли голову перед людиною,
яка сіяла хліб, пестила дитину та зводила храми.*

О. Гончар

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи

Творче спостереження над мовним матеріалом з елементами аналізу

- ▶ Виразно прочитати текст. Визначити основну думку. До якого стилю мовлення належить висловлювання? Свою думку довести.

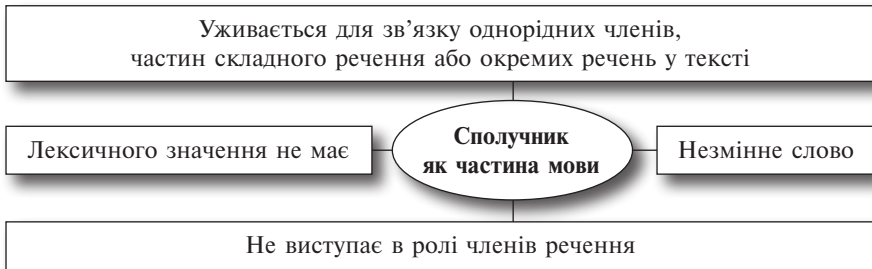
Нестримно спливають століття. У вогні пожежі й запеклих воєн гинули твори митців і будівничих. На місці старих виростали нові міста і храми. Чим дальша від нас епоха, тим менше ми знаємо про неї, тим важче нам зрозуміти життя й інтереси людей тих часів. Але кожна епоха залишає за собою свідків — пам'ятки архітектури.

Серед цих пам'яток чи не найцікавішими є церкви, собори й монастирі. Храми України... Великі собори і маленькі церквочки. Скільки їх спалено і знищено! Але історія знає безліч прикладів, коли на місці зруйнованих храмів зводилися нові, ще кращі й міцніші. Бо нашому народові ніколи не бракувало здорового глузду, щедрості душі й віри (*Л. Шошина*).

- ▶ Назвати сполучники. Дослідити, яку роль вони відіграють у тексті: а) поєднують однорідні члени; б) поєднують частини складного речення; в) служать для зв'язку речень у висловлюванні.
- ▶ Які службові слова, крім сполучників, ужито в тексті? Назвати їх.

Коллективне опрацювання схем

- ▶ Розглянути схему. Визначити, які ознаки властиві сполучнику.

- ▶ За допомогою схеми сформулювати визначення сполучника як службової частини мови. З'ясувати, що спільного й відмінного у сполучника і прийменника. Зіставити свої висновки з теоретичним матеріалом підручника.
- ▶ Схарактеризувати види сполучників за значенням.

Види сполучників за значенням

V. Виконання практичних завдань пізнавального характеру

Творче реконструювання

- ▶ Подані пари речень поєднати в одне за допомогою сполучників, поданих у довідці. Записати, визначити вид речень за будовою. Виділити головні члени речення.

1) Маріїнський палац розташований у мальовничому куточку Києва. Його оточує чудовий парк. 2) Авторство Царського палацу приписують Растреллі. Проект споруди розробив архітектор Іван Мічурін. 3) Архітектура палацу вражає багатством орнаментів, картушів, ваз на балюстрадах, сандриків вікон. Ще більшої виразності надає йому колірна композиція. 4) У XVIII ст. палац складався з головного двоповерхового корпусу. Був прикрашений чудовим ліпленням. 5) Другий поверх, виконаний із дерева, призначався для житлових кімнат. Перший кам'яний поверх належав челяді. 6) У 80-х рр. XX ст. було проведено великі реставраційні роботи. У палаці проводяться урядові прийоми (За О. Ламоновою).

Довідка: проте, бо, а, оскільки, і, хоча.

- ▶ За допомогою тлумачного словника з'ясувати лексичне значення слів *картуш*, *балюстрада*, *сандрик*.

Матеріал для вчителя: 1) *Картуш* — ліпна або графічна прикраса у вигляді облямованого завитками щита або сувою з загорнутими краями, на якій роблять написи, емблеми тощо. 2) *Балюстрада* — поручні балконів, галерей і т. ін., утворені з ряду фігурних стовпчиків або колонок, з'єднаних зверху перекладиною. 3) *Сандрик* — архітектурна прикраса, карниз над вікнами на фасаді будинку.

Лінгвостилістичний аналіз поетичного твору

- ▶ Виразно прочитати вірш. Визначити основну думку висловлювання. Проєкспериментувати: замінити сполучники синонімічними. Дослідити, чи доцільно здійснювати синонімічну заміну сполучників у поетичних творах. На що це впливає?

ЧУЮ

Чую, земле, твоє дихання,
 Розумію твій тихий сум,
 Як на тебе холодні світання
 Ронять пригорщами росу.
 Знаю — зливи, та буйні грози,
 І роса в шумовинні віт —
 То сирітські, вдовині сльози,
 То замучених предків піт.
 Назбирала ти їх без ліку
 На роздоллі полів, дібров,
 Щоб живили тебе довіку
 Людські сльози і людська любов.

В. Симоненко

VI. Підсумок уроку

► Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Яка частина мови називається сполучником? У чому полягає його службова функція?
2. Що спільного й відмінного у сполучника і прийменника?
3. На які види поділяються сполучники за значенням? Навести приклади.

VII. Домашнє завдання

Чи доводилося вам бути в Києві на Хрещатику? Написати свої враження від подорожі цією вулицею, використовуючи сполучники сурядності й підрядності.

Урок № 85

УЖИВАННЯ СПОЛУЧНИКІВ У ПРОСТОМУ

І СКЛАДНОМУ РЕЧЕННЯХ. СПОЛУЧНИКИ СУРЯДНОСТІ

Мета: сформувати поняття в учнів про сполучники сурядності, їх роль у простому і складному реченнях; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити сполучники сурядності в тексті, визначати їх групу за значенням, доцільно замінювати сурядні сполучники синонімічними, правильно вживати сполучники *і-й*, додержуючись норм милозвучності; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти шанобливому ставленню семикласників до визначних пам'яток архітектури світового масштабу.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: фразеологізми зі сполучниками сурядності, сурядні сполучники-синоніми.

Культура мовлення і стилістика: використання в мовленні сурядних сполучників-синонімів.

Синтаксис: сурядний сполучник як засіб зв'язку однорідних членів речення, частин складного речення.

Текст (риторичний аспект): використання сурядних сполучників для зв'язку речень у тексті.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Генералізація мотиваційних резервів семикласників на основі актуалізації знань з елементами поглиблення

Пошуково-вибіркова робота

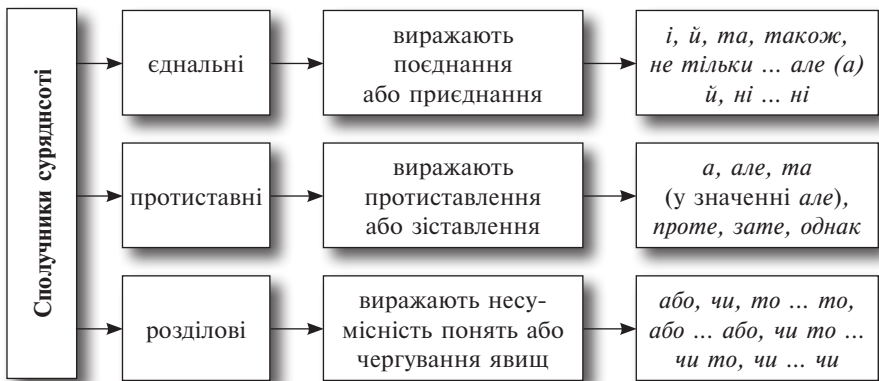
- ▶ Прочитати вголос текст. Знайти сполучники сурядності. Дослідити, що вони з'єднують.

У Софії Київській вражають відвідувачів не тільки мозаїки, але й чудові фрески. На стінах або арках юрмляться образи святих. Вони неначе звертаються до нас або крізь віки, або крізь сучасність і про щось розповідають. Яке ж враження справляли вони на середньовічних людей!

Експресивні малюнки, виконані художниками високого класу, мали за мету не тільки оздоблення храму, але й створення урочистої краси (З журналу).

- ▶ З'ясувати значення сполучників сурядності (єднальних, протиставних і розділових), скориставшись схемою «Групи сполучників сурядності за значенням».

Групи сполучників сурядності за значенням

IV. Виконання системи творчих завдань

Дослідження-зіставлення

- ▶ Замінити слова і словосполучення синонімічними фразеологізмами із довідки. Виділити сполучники сурядності, указавши на групу за значенням.

Завжди, як-небудь, назавжди, віддано, несподівано, неуважно слухати, усе без винятку, скрізь, дуже бідний, слабохарактерний, виражати гнів.

Довідка: вірою і правдою; метати громі і блискавки; *і вдень і вночі*; то сим, то тим боком; ні риба ні м'ясо; *ні думано ні гадано*; уздовж і впоперек; *в одне вухо впускати, а вдруге випускати*; віднині й довіку; від і до; і босий і голий.

- ▶ Схарактеризувати сполучники за способом уживання.
- ▶ Виділені фразеологізми ввести в самостійно складені речення.

Творче конструювання (робота в парах)

- ▶ За поданими початками скласти речення. З'ясувати, що з'єднують сполучники сурядності: однорідні члени чи частини складного речення.

1) Храм вражає багатством оформлення і... 2) Стіни храму були розписані чи то фресковим живописом, чи то... 3) В оздобленні інтер'єру собору брали участь як запрошені з Візантії, так і... 4) Більшість мозаїк храму легко зрозуміти і... 5) У другій половині XVII ст. настав період розквіту української архітектури, проте... 6) Наша історія, можливо, деколи сумна, але...

- ▶ Виділити в реченнях парні сполучники.
- ▶ Пояснити наявність коми або її відсутність у реченнях зі сполучником *і*.

Робота з текстом (його відтворення й аналіз мовних одиниць)

- ▶ Прочитати. Визначити, що виражає заголовок: тему чи основну думку. З'ясувати стиль мовлення тексту. Підготувати усний переказ.

ПАЛАЦ «ЛАСТІВ'ЯЧЕ ГНІЗДО»

Ця казкова споруда біля селища Гаспри стала символом Криму і своєрідною емблемою його Південного берега. Палац збудований за проектом онука видатного архітектора, живописця, скульптора й теоретика мистецтва Всеволода Сергійовича Шервуда. Проте «Ластів'яче гніздо» знайшло свого автора випадково. В. С. Шервуд поїхав до Криму у подорож і несподівано отримав чудове замовлення — збудувати замок на скелі над морем.

У створенні будівлі проявилися не тільки творчі симпатії автора, а й уподобання замовника. Дух захоплює сміливе розташування витонченої камерної споруди над високим урвищем Аврориної скелі. Сама думка про можливість зведення цієї будівлі в таких умовах здається безглуздою, але очевидне змушує повірити в реальність її існування.

Невелика споруда вирішена у вигляді чотирьох органічно пов'язаних об'ємів: паралелепіпеда, двох кубів і циліндра. А засобами художньої виразності палацу є і пояси, і зубці, і башти з декоративними вежками.

З трьох боків замку розташований оглядовий майданчик. З нього відкривається то краєвид на море, то берег у бік Ялти (За О. Седаком).

- ▶ Виписати сполучники сурядності, дати їм характеристику: а) група за значенням; б) вид за способом уживання; в) роль у реченні (що з'єднує).

- ▶ Виписати з тексту слова-синоніми до назви палацу «Ластів'яче гніздо».

Дослідження-пошук

- ▶ Розглянути схеми. Виписати з тексту «Ластів'яче гніздо» речення, що відповідають поданим схемам. Визначити синтаксичну роль однорідних членів і пояснити розділові знаки.

- 1) ○ і ○
- 2) ○, ○, ○ й ○
- 3) ○: ○, ○ і ○
- 4) і ○, і ○, і ○
- 5) то ○, то ○

Дослідження-відновлення

- ▶ Записати речення, уставляючи пропущені розділові знаки і замість крапок варіанти сполучника *і* (*й*). Свій вибір обґрунтувати.

1) До 1800 року у «Софіївці» було створено штучні скелі... гроти.
 2) Міфологічні герої... сюжети мають між собою часові... територіальні зв'язки.
 3) Багато умільців займалися художньою обробкою каміння, виготовляли гранітні столи... вази, лави... п'єдестали, колони... сходи.
 4) Від входу в парк углиб комплексу веде головна алея, обсаджена каштанами... тополями.
 5) Територія між Нижнім... Верхнім ставами наймальовничіша... має багато художньо виконаних споруд.
 6) Основна композиція парку складається з водної системи — озер, водоспадів... цілої мережі каналів.
 7) «Софіївку» називають храмом природи, поємою з каменю, води, землі, архітектурних споруд... скульптур (За О. Седаком).

Матеріал для вчителя. Сполучник *і* вживається, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови:

- 1) після приголосного перед словом з початковим приголосним звуком (*Интер'єр Успенського собору просторий і світлий*);
- 2) після паузи, що на письмі позначається крапкою, комою, крапкою з комою, двокрапкою, перед словом з початковим приголосним звуком (*Собор стоїть на Почаївській горі, і видно його з далеких місць Тернополя*);
- 3) на початку речення (*І до наших днів збереглися розписи Успенського собору*);
- 4) при зіставленні понять (*дні і ночі; батьки і діти*);
- 5) перед словом, що починається на *й, є, ї, ю, я* (*Почаївська лавра і її споруди становлять значний інтерес з технічної точки зору*).

Сполучник *й* уживається, щоб уникнути збігу голосних:

- 1) між голосними (*Зовнішній вигляд собору запам'ятовується чуттєвою насиченістю декору й орнаментальністю*);
  - 2) після голосного перед приголосним (*Архітектура Успенського собору вражає своєю величністю й монументальністю*).
- ▶ З'ясувати, що поєднує сполучник *і* (*й*). Пояснити розділові знаки при однорідних членах речення.

Моделювання синтаксичних конструкцій (за варіантами)

- ▶ Скласти й записати речення за варіантами, у яких сполучник *і* (*й*) поєднує: *варіант 1* — однорідні члени; *варіант 2* — частини складного речення.

Дослідження-трансформація (на основі синонімії)

- ▶ Прочитати народні вислови. Записати, доцільно замінюючи сполучник *та* синонімічними (*а, проте, зате, але, і, й*).

1) Аби день переднювати та ніч переночувати. 2) Багато трудився, та шани не добився. 3) Багато трави, та вся пішла у висушку. 4) Високо літав, та низько сів. 5) Усе починає, та нічого не кінчає. 6) Зачепився за пень та простояв цілий день. 7) Індик думав, та у борщ попав. 8) Погнав пасти телят, та пригнав гусят (*Нар. творчість*).

- ▶ Дослідити, які смислові відношення виражає сполучник *та* в кожному реченні.

V. Систематизація й узагальнення знань з теми

Мовознавча вікторина

1. Які граматичні ознаки властиві сполучнику як службовій частині мови?
2. Який сурядний сполучник може вживатися і як єднальний, і як протиставний? Свою відповідь проілюструвати прикладами.
3. Назвати синонімічні сполучники до сполучника *а*. Схарактеризувати їх за будовою.
4. Які сурядні сполучники виражають поєднання або приєднання? Чи є серед цієї групи сполучників парні?
5. За яких умов перед сполучником *і* вживається кома? Правила проілюструвати власними прикладами.
6. Назвати правила чергування сполучників *і* — *й*.

VI. Домашнє завдання

Уявити ситуацію: редакція однієї з газет запропонувала вам підготувати замітку-інформацію про відому пам'ятку архітектури у вашій місцевості. Скласти висловлювання, використовуючи для зв'язку слів і речень сполучники сурядності й підрядності.

Урок № 86

СПОЛУЧНИКИ ПІДРЯДНОСТІ

Мета: сформувати в учнів поняття про сполучники підрядності, їх роль у тексті; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити сполучники підрядності в реченні, визначати їх групу за значенням, доцільно замінювати підрядні сполучники синонімічними, правильно вживати їх відповідно до смислових зв'язків; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти шанобливому ставленню семикласників до історії як своєрідного храму.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: прислів'я і приказки зі сполучниками підрядності.

Культура мовлення і стилістика: використання в мовленні підрядних сполучників-синонімів; омонімічні підрядні сполучники.

Синтаксис: підрядний сполучник як засіб зв'язку частин складного речення.

Текст (риторичний аспект): використання підрядних сполучників для зв'язку частин складного речення.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Наша історія — це своєрідний храм,
який цінний працею всіх прийдешніх поколінь,
без якої той храм давно перетворився б на руїни.*

В. Шевчук

III. Розвиток неперервної пошукової пізнавальної активності учнів

Експрес-опитування

1. Яка частина мови називається сполучником?
2. На які види поділяються сполучники за значенням? Навести приклади.
3. Назвати групи сурядних сполучників за значенням. По одному сполучнику кожної групи усно ввести в самостійно складені речення.
4. Які є сполучники за способом уживання? Чим відрізняються повторювані сполучники від парних?

Аналіз мовних явищ на основі тексту (розподільна робота)

- ▶ Прочитати мовчки текст. З'ясувати роль сполучників у ньому. Виписати їх, розподіливши на сполучники: а) сурядності; б) підрядності.

Наші далекі прадіди називали Софійський собор «диво велике». І справді диво. Якщо порівняти з сучасними висотними будовами, собор зовсім не високий. Проте вже дев'ять століть людям здається, що його куполи, увінчані золотими хрестами, сягають неба.

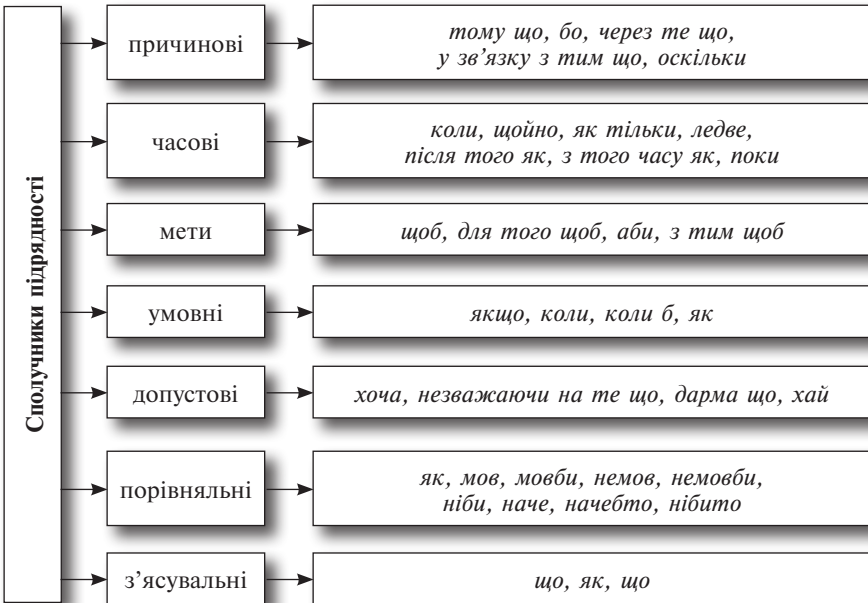
Минають століття, змінюється життя та незмінна невмируща краса Софії Київської — джерела нашої культури, зокрема мистецтва Київської Русі (З журналу).

- ▶ Назвати синонімічні сполучники до сполучника *та*.
- ▶ Чи доводилося вам подорожувати Києвом, відвідувати Софійський собор? Скласти 2–3 речення про цей храм, уживаючи сполучники, різні за значенням.

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Самостійне опрацювання схеми

Групи сполучників підрядності за значенням

Вибіркова робота з елементами аналізу

- ▶ Виписати прислів'я і приказки, у яких уживаються сполучники підрядності. З'ясувати їх групи за значенням.

1) Будинки зводять не язиком, а сокирою. 2) Коли діло закінчується, порадників стає більше. 3) Не так легко зробити, як сказати. 4) Не тяжко зробити, та складно придумати. 5) Слово сказав таке міцне, що на ньому хоч палац зводь. 6) Треба з усіх сторін роздивитися, щоб добре побачити. 7) Прислухайся до всіх, а вирішуй сам. 8) Якби пес робив, то в цоботях ходив (*Нар. творчість*).

- ▶ Дослідити, у яких реченнях сполучники підрядності можна замінити синонімічними. Чи змінюється при цьому зміст речень?
- ▶ З'ясувати, який сполучник підрядності може бути і з'ясувальним, і порівняльним, і умовним. Від чого це залежить? Які ще сполучники можуть належати до різних груп за значенням?

V. Осмислення здобутих знань у процесі практичної роботи

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити речення, уставивши потрібні за змістом сполучники підрядності (відповідно до смислових зв'язків, зазначених у дужках). Визначити групу за значенням сполучників підрядності.

1) Андріївська церква названа на честь Андрія Первозванного, ... (*причина*) апостол Андрій на місці, де тепер стоїть храм, поставив дерев'яний хрест. 2) У літописах розповідається, ... (*з'ясування*) апостол Андрій проповідував християнство на території нинішньої України. 3) Історія Андріївської церкви почалася тоді, ... (*час*) Київ відвідала імператриця Єлизавета Петрівна. 4) Єлизавета побувала в багатьох святих місцях, ... (*мета*) зробити великі пожертвування різним церквам і монастирям. 5) Церква гармонійно поєднує в собі пишноту й урочистість, ... (*допустовість*) збудована у стилі бароко (*За О. Ламонову*).

- ▶ З'ясувати, які однорідні члени поєднують сполучники сурядності у 4 і 5 реченнях.

Комунікативний практикум (робота в парах)

- ▶ Скласти й розіграти діалог із товаришем по парті, використовуючи відновлені речення з попереднього завдання та дотримуючись правил спілкування.

Творче конструювання

- ▶ Скласти речення, що відповідають поданим схемам. Назвати види і групу сполучників за значенням.

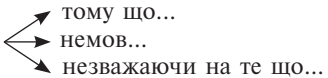
- 1) [...], (коли ...).
- 2) (Якщо ...), [...].
- 3) [...], (мов ...).
- 4) [...], (щоб ...).

- ▶ Дослідити, чи завжди сполучники підрядності вживаються як засіб зв'язку між частинами складного речення.

Порівняйте: Відвідувачі Софійського парку немов потрапляють в іншу епоху.— Парк «Софіївка» прикрашений екзотичними та тропічними рослинами, мов справжній флористичний музей.

V. Самостійна робота творчого характеру

За поданим початком скласти й записати речення, використовуючи сполучники підрядності, різні за значенням. Назвати групу сполучників.

Храми України є шедеврами світової архітектури,

- тому що...
- немов...
- незважаючи на те що...

VI. Підсумок уроку

Проведення міні-дискусії на тему «Яку роль відіграють сполучники підрядності в нашому мовленні?»

VII. Домашнє завдання

1. Увести сполучники, які можуть належати до різних груп за значенням, у самостійно складені речення.
2. Вам, мабуть, неодноразово доводилося подорожувати історичними місцями України, знайомитися з видатними пам'ятками українського зодчества. На основі власних спогадів або за допомогою фотоілюстрації підготувати невеличку розповідь з елементами опису про один з найвідоміших українських храмів, використовуючи для зв'язку слів і речень сполучники сурядності й підрядності.

Урок № 87

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 20.

УСНИЙ ТВІР — ОПИС ПРОЦЕСУ ПРАЦІ ЗА ВЛАСНИМИ СПОСТЕРЕЖЕННЯМИ В НАУКОВОМУ СТИЛІ

Мета: ознайомити учнів з вимогами до складання твору-опису процесу праці в науковому стилі; розвинути вміння семикласників усно складати твори — описи процесу праці за власними спостереженнями в науковому стилі; удосконалити вміння аналізувати тексти-описи, викладати матеріал послідовно, логічно, дотримуючись стильових ознак наукового стилю; підвищувати мовну й мовленнєву культуру семикласників.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

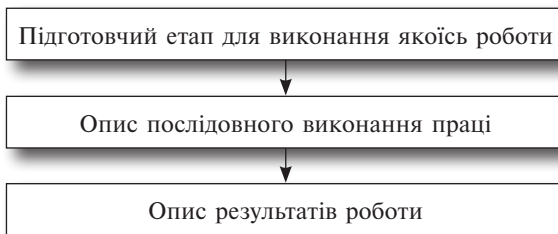
I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок

► Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Який твір називається описом? (*Твір-опис — це текст, який дає словесне зображення основних ознак предмета, явища, особи в усній чи писемній формі*)
2. Яку особливість має розвиток дії у творах-описах процесу праці? (*Розвиток дії відбувається за рахунок того, що кожна наступна думка додає до сказаного щось нове*)
3. З яких з основних структурно-композиційних частин складається опис процесу праці?

4. Які характерні ознаки мають тексти наукового стилю?

IV. Мотивація навчальної діяльності семикласників

Робота з текстом (творче спостереження з елементами аналізу)

► Прочитати текст. Визначити його тему. Дібрати заголовок. Довести належність висловлювання до наукового стилю.

Передумовою ефективного запобігання артеріальній гіпертонії є ретельне вимірювання артеріального тиску.

Вимірювати артеріальний тиск треба щоденно і на обох верхніх кінцівках. Перед вимірюванням артеріального тиску людина спокійно сидить протягом 5 хвилин (бажано з накладеною манжетою); рука лежить на столі. Повітря в манжетку нагнітають швидко, на 30 мм рт. ст. вище від рівня, при якому зникає пульсація променевої артерії. Після цього тиск у манжетці знижують із швидкістю 2–3 мм на секунду. Систолічний артеріальний тиск визначають за моментом появи тонів, а діастолічний — за рівнем їх повного зникнення. У тих випадках, коли є феномен «нескінчених тонів», діастолічний артеріальний тиск визначають

за четвертою фазою — значним ослабленням тонів. Вимірювання артеріального тиску необхідно повторити через 2 хвилини. Якщо результати відрізняються більше ніж на 5 мм рт. ст., рекомендують провести додаткові вимірювання (*За В. Павлюком*).

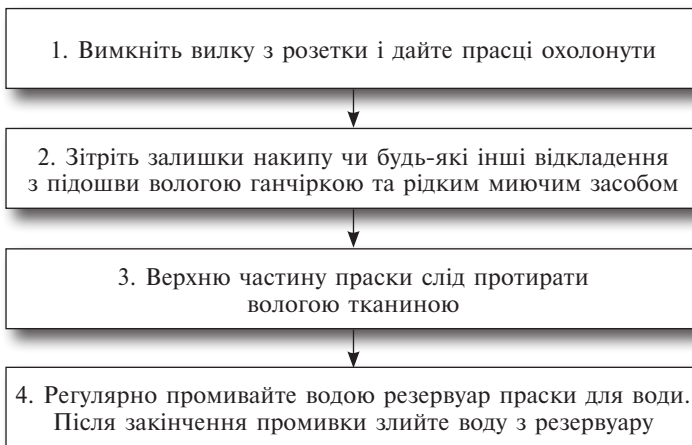
- ▶ Знайти основну частину опису процесу праці. Підготувати докладний переказ.

V. Складання усного твору-опису процесу праці

Робота в парах

- ▶ Розглянути алгоритм «Чистка й догляд за праскою». Скласти на його основі усний твір-опис у науковому стилі.

Чистка і догляд за праскою

Самостійне складання твору-опису

- ▶ Усно скласти твір-опис у науковому стилі, уявивши ситуацію:
  - а) ви створюєте SMS-повідомлення й відправляєте його своєму другу;
  - б) вам необхідно створити новий текстовий документ на комп'ютері;
  - в) ви пропонуєте мамі чи бабусі новий рецепт приготування якоїсь страви в мікрохвильовій печі.

VII. Рецензування творів-описів процесу праці за власними спостереженнями в науковому стилі

VIII. Домашнє завдання

Скласти письмовий твір-опис процесу праці за власними спостереженнями в науковому стилі на одну з тем, опрацьованих на уроці.

Урок № 88**УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 21.
ПИСЬМОВИЙ ТВІР — ОПИС ПРОЦЕСУ ПРАЦІ
ЗА ВЛАСНИМИ СПОСТЕРЕЖЕННЯМИ
В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ**

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння учнів усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, запам'ятовувати конкретні факти, послідовність викладу матеріалу; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз художнього тексту з елементами опису процесу праці, сприймати письмовий текст, розуміти його, створювати власні твори — описи процесу праці в художньому стилі за власними спостереженнями.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення семикласників
з темою, метою й завданнями уроку****III. Колективна робота з текстом**

- ▶ Прослухати уривок із повісті Б. Комара «Диваки». Визначити тему й основну думку. Який процес праці є предметом опису у висловлюванні?

Садівник уже розмітив, де треба садити дерева, й частина учнів одразу ж узялася за діло. Розсипавшись на обох схилах пологого яру, копали ями. Інші, скинувши з возиків і тачок перегній, подались у видолинок по чорнозем.

Микола із Сашком, одвоювавши в хлопців-восьмикласників дірявого возика-торохтуна, також покотили у видолинок. Щоб їх похвалили, набрали повнісінький ящик землі і ледве цупили возик на схил.

— Не набирайте ж стільки, підірветесь,— жажнулася Валентина Михайлівна.

— То ще й мало,— храбрував Микола.

До обіду школярі встигли викопати ями і навозити до них чорнозему. Тепер яру не впізнати. Схили його були густо покриті жовтими й чорними купами... (Б. Комар).

- ▶ Пояснити значення незрозумілих слів (зокрема, *видолинок* — невелика і неглибока улоговина).

- ▶ Дібрати до тексту заголовки. Підготувати усний докладний переказ прослуханого.

Робота в міні-групах

- ▶ Уявити, що вам запропонували взяти участь у конкурсі на краще продовження твору — опису процесу праці. Доповнити висловлювання розповіддю про те, як школярі завершили садити сад.

IV. Формування практичних умінь опису процесу праці

- ▶ Прочитати твір — опис процесу праці, написаний семикласницею. У якому стилі й формі він складений? Проаналізувати структуру твору (з яких частин він складається, чи наявні в тексті зачин і кінцівка).

Дарино, привіт!

Давно ми вже не листувалися. Як твої справи? Як успіхи в школі?

Я знаю, що ти збираєш кулінарні рецепти, тому хочу додати до твоєї колекції ще один. Це рецепт приготування пирога, який готується майже нашвидкуруч.

Візьмемо спочатку три яйця (бажано охолоджених) і збиватимемо з однією склянкою цукру, який повинен повністю розчинитися. Потім додамо до цієї суміші пів чайної ложки соди й одну столову ложку яблуневого оцту. Після цього покладемо близько сто грамів маргарину. Його потрібно нарізати дрібними шматочками і додавати до суміші, ретельно збиваючи її міксером. Тепер, щоб отримати тісто, додамо одну склянку борошна.

Затим покладемо пиріг на деко та почнемо прикрашати. Візьмемо яблуко і грушу, поріжемо частинками й розташуємо їх симетрично. Після цього візьмемо з холодильника заморожені сливи й вишні та викладемо їх візерунком. Нарешті пиріг можна ставити в духовку. Приблизно через сорок хвилин він має бути готовий.

Пропоную тобі, Дарино, назвати цей кулінарний витвір «Гості на пиріг», бо обов'язково хтось відчує його приємний аромат та завітає в гості. Смачного тобі та твоїм друзям!

З повагою Марічка

- ▶ Звернути увагу на слова, що вказують на послідовність дій.
Спочатку, передусім, потім, з тим, після цього, тепер, нарешті.
- ▶ Схарактеризувати ситуацію спілкування: тема й основна думка, учасники й мета спілкування.

Робота з пам'яткою

- ▶ Розглянути пам'ятку «Як працювати над твором-описом процесу праці в художньому стилі». Запам'ятати особливості побудови висловлювань, що містять опис трудового процесу.

Як працювати над твором — описом процесу праці в художньому стилі

1. У вступній частині твору вкажіть на особу, що виконує роботу, і зазначте назву трудової дії.
2. В основній частині твору, описуючи безпосередньо процес праці, обов'язково дотримуйтесь чіткої послідовності виконання дій, використовуючи при цьому спеціальні слова (спочатку, потім, пізніше, затим, насамкінець та ін.).
3. Під час опису трудового процесу вживайте слова, що аналізують виконувані операції. Наприклад: *працювати швидко, легко, серйозно, спокійно, творчо, цікаво, зосереджено, вправно; праця успішна, благородна, відповідальна, напружена, нелегка, плідна, радісна, сумлінна*.
4. З метою створення тексту-опису процесу праці в художньому стилі використовуйте художні засоби (епітети, метафори, порівняння тощо).
5. Пам'ятайте, що основною метою художнього опису трудового процесу є характеристика людини під час роботи та її ставлення до праці.

V. Складання твору — опису процесу праці

- ▶ Скориставшись пам'яткою, описати в художньому стилі роботу, яку доручають вам виконувати вдома.

VI. Узагальнення зробленого на уроці

VII. Домашнє завдання

Поміркувати, який процес праці приносить задоволення й радість вашим рідним (мамі, татові, бабусі, братові, сестрі тощо). Чи доводилося вам спостерігати за тим, як вони виконували цю роботу? Скласти твір-опис процесу праці на основі власних спостережень.

Урок № 89

ПРАВОПИС СПОЛУЧНИКІВ

(НАПИСАННЯ РАЗОМ І ОКРЕМО)

Мета: розширити знання учнів про прості, складні і складені сполучники, їх правопис; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити різні за будовою сполучники в реченні, визначати їх групу за значенням, доцільно замінювати різні за будовою сполучники синонімічними, правильно вживати їх відповідно до смислових зв'язків; розвивати творчі вміння розмежовувати складні сполучники й однозвучні з ними слова; удосконалювати орфографічні вміння написання сполучників разом і окремо; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти шанобливому ставленню семикласників до Батьківщини.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: прислів'я і приказки зі сполучниками.

Культура мовлення і стилістика: використання в мовленні простих, складних і складених сполучників-синонімів.

Текст (риторичний аспект): використання сполучників для зв'язку однорідних членів та частин складного речення.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку**

*Якщо вдалися в мандри, беріть із собою в дорогу
всю можливу мудрість — її за плечима не носитимете,
зате менше проситимете.*

Н. Міщенко

III. Актуалізація мотиваційних резервів семикласників**Колективна робота з текстом**

- ▶ Прочитати текст. Визначити його стильову належність. Дібрати заголовок. Докладно переказати прочитане.

Після того як люди приїждять до Києва, з чого вони починають? Звичайно ж, із Хрещатика! Так уже заведено.

Той, хто потрапив на Хрещатик, стає ніби іншою людиною. Усі тут здаються якимись радісними і святковими. І напрочуд увічливими. І всі усміхаються. Незважаючи на те що ідуть по Хрещатику люди щільно, як у черзі, майже притулившись одне до одного, але я не бачив, щоб хтось когось копнув ногою, ударив ліктем або вилаяв. Штовхне ненароком, попросить вибачити, усміхнеться — і йде собі далі.

Хороші люди на Хрещатику! Такий же тут лад — любо глянути. Треба, щоб на всіх вулицях такі люди були (*За В. Нестайком*).

- ▶ Виписати сполучники, ужиті в тексті. Чи однакові вони за будовою?

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи**Дослідження-аналіз**

- ▶ Дослідити будову поданих сполучників. Назвати прості, складні і складені сполучники. З'ясувати, слова яких частин мови входять до складу складних і складених сполучників. Свої міркування звірити з теоретичним матеріалом підручника.

1) Що, щоб, для того щоб. 2) Як, якби, після того як. 3) Наче, не-наче, начебто.

- ▶ Визначити групи за значенням сполучників підрядності. Які з них можуть належати до різних груп? Довести це на власних прикладах.

Розподільний диктант

- ▶ Розподілити сполучники за будовою. Виписати до першої колонки прості сполучники, до другої — складні, до третьої — складені.

Мов, якби, бо, через те що, після того як, що, щоб, аби, зате, але, незважаючи на те що, хоча, проте, для того щоб, як, ніби, якщо, у зв'язку з тим що, наче, як тільки, нібито, коли, коли б, та, так що, начебто.

Прості	Складні	Складені

- ▶ Пояснити правопис і творення складених сполучників.

Через те що, після того як, незважаючи на те що, для того щоб, у зв'язку з тим що, як тільки, так що.

Орфографічний практикум

- ▶ Записати слова, розкриваючи дужки. Пояснити їх правопис.

(Не)мов(би), а(би), що(б), все(таки), (через)те(що), ні(би), (з)по(між), дарма(що), (за)те, як(що), (незважаючи)на(те)що, так(що), із(за), (мов)би(то), як(би), (про)те, хто(небудь), тому(що), (для)того(щоб), (ні)як, що(й).

- ▶ Схарактеризувати сполучники за значенням, указуючи на їх групу.
- ▶ Дослідити, до яких частин мови належать слова *все(таки)*, *(з)по(між)*, *хто(небудь)*, *(ні)як*.

V. Виконання завдань творчого характеру

Трансформація мовних одиниць

- ▶ Записати речення, замінюючи прості і складні сполучники синонімічними складеними. Пояснити їх правопис.

1) Давній український народ славив світлі небесні сили, щоб пригорнути до себе ласку неба (*І. Нечуй-Левицький*). 2) Немає необхідності ненавидіти інші народи, бо ти патріот (*Д. Лихачов*). 3) Люди молилися небу, аби прогнати від себе холод, хмари, негоду (*І. Нечуй-Левицький*). 4) Можна і в дрібниці зробити добро людині, бо багато що починається з дрібниць (*Д. Лихачов*). 5) Як прийде туга, пізнаєш друга (*Нар. творчість*). 6) Хоч не красне, але власне (*Нар. творчість*).

Творче конструювання з елементами зіставлення

- ▶ Продовжити речення. Пояснити правопис сполучників й однозвучних із ними слів.

1) Я завжди із задоволенням відвідую театр, що б... 2) Щоб пізнати людину,... 3) Якби ми вчилися так, як треба, то... 4) Як би мені хотілося, щоб... 5) Я завжди уважно слухаю розповіді батька про те,... 6) Багато хто з учнів цікавився історією взагалі, проте ... .

- ▶ Виразно прочитати речення. Підкреслити слова, на які падає логічний наголос. З'ясувати синтаксичну роль однозвучних зі сполучниками слів.

Дослідження-відтворення (робота в парах)

- ▶ Відновити прислів'я і приказки, дібравши їхнє продовження із другого стовпчика. Розкриваючи дужки і ставлячи розділові знаки, записати народні вислови спочатку зі сполучниками, а потім — з однозвучними словами.

- 1) Скрізь добре...
- 2) Не їздять довгою дорогою...
- 3) Не (за)те кобилу б'ють, що ряба,...
- 4) Хто їде волами...
- 5) Треба йти до господи...
- 6) На те коня кують...
- 7) Ліс узимку...
- 8) Рідко ступає...
- 9) Як(що) бажання добре...

- що(б) не спотикався.
те(ж) до місця добереться.
(про)те вдома — найліпше.
той дорога легка.
(не)мов старий кожух.
(за)те твердо.
що(б) не було шкоди.
як(що) знають ближню.
а (за)те, що везти не хоче.

- ▶ Як ви розумієте зміст першого вислову? Свої міркування записати, використовуючи складні і складені сполучники.

VI. Систематизація й узагальнення знань з теми

Ігрове дослідження-моделювання

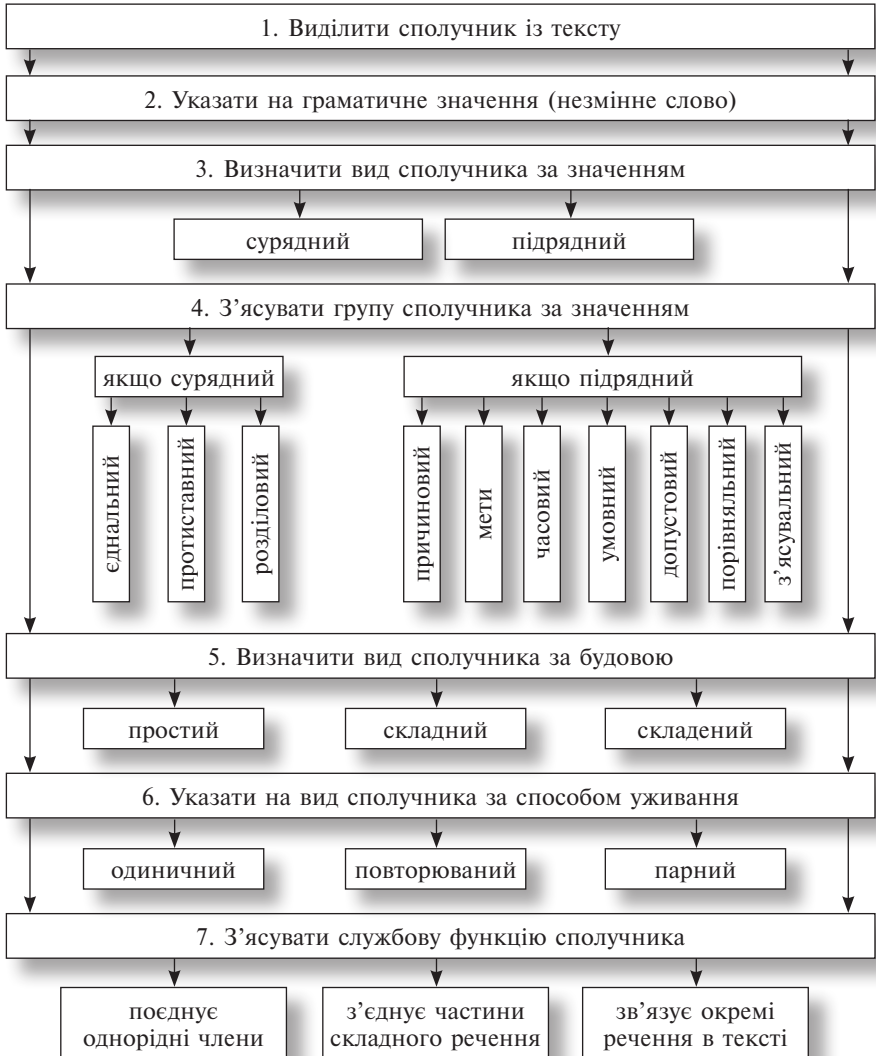
- ▶ Відновити й записати народні вислови, уживаючи потрібні розділові знаки. Довести, що в обох висловах однозвучні слова належать до різних частин мови.

П	Р	Я	М	О	Л	І
А	Д	О	М	А	Н	Т
Н	В				Е	А
О	И				Б	Є
Р	Л				У	П
О	О		Є	А	В	Р
В	К	І	Н	Е	Т	О

Е	В	Г	О	С	Т	І
Н	Р	О	Т	Е	Д	Н
Е	П				Е	Е
М	Ю				Ж	З
Ч	А				И	В
О	Н	Ь	Т	У	В	У
Х	З	Я	А	Т	Ь	Т

- ▶ Виділити граматичні основи. З'ясувати вид речень за будовою.
- ▶ Зробити морфологічний розбір ужитих у реченнях сполучників, скориставшись алгоритмом.

АЛГОРИТМ морфологічного розбору сполучника

VI. Підсумок уроку

► Подумати і дати відповіді на запитання:

1. На які групи за будовою поділяються сполучники? Навести приклади.
2. Яку будову мають складні і складені сполучники?
3. У чому особливість правопису складних і складених сполучників?
4. Як відрізнити складні сполучники *щоб*, *якби*, *проте*, *зате* від однозвучних повнозначних слів?

VII. Домашнє завдання

1. Дібрати з художньої літератури або скласти самостійно речення зі словами *якби* — *як би*, *щоб* — *що б*, *проте* — *про те*. З'ясувати, до яких частин мови належать ці слова. Визначити вид речень за будовою, підкреслити граматичні основи.
2. Пояснити значення народного вислову *Як прийде туга, пізнаєш друга*. Свої міркування оформити у вигляді твору-мініатюри.

Урок № 90

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 9

З ТЕМИ «СПОЛУЧНИК» (ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ).

КОНТРОЛЬНЕ ЧИТАННЯ МОВЧКИ ТЕКСТУ

ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ ДІАЛОГІЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень семикласників з теми «Сполучник»; перевірити знання й уміння, необхідні для правильного використання сполучників у мовленні; удосконалити навички розпізнавати мовні явища, встановлювати відповідність між ними, групувати, доповнювати тощо; здійснити перевірку здатності семикласників читати мовчки незнайомий художній текст діалогічного характеру із належною швидкістю і розуміти й запам'ятовувати після одного прочитання фактичний зміст, виражально-зображувальні засоби прочитаного твору.

Форма проведення тематичної контрольної роботи: виконання тестових завдань закритої й відкритої форми.

Обладнання: тестові завдання й комплект текстів для читання мовчки.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань закритої й відкритої форми. Проведення інструктажу щодо виконання тестових завдань і перевірки рівня розуміння прочитаного мовчки художнього тексту діалогічного характеру та швидкості читання.

IV. Виконання тестових завдань закритої й відкритої форми за варіантами

Варіант 1

1. Визначити рядок, у якому всі сполучники належать до сурядних.
А Як, мов, коли, тому що;
Б або, також, однак, не то...не то;
В хоча, хай, поки, нібито;
Г проте, що, але, щоб.
2. Визначити рядки, у яких сполучник з'єднує однорідні члени.
А Історико-мистецьку експедицію з метою обстеження храмів провів обласний краєзнавчий музей, а її науковим консультантом став професор зі Львова.
Б Видавництво й обласна бібліотека за сприяння обласної державної адміністрації та обласної ради започаткували регіональну книжкову виставку.
В Читачі висловлювали своє захоплення особистістю письменника і ділилися враженнями від прочитаних книжок.
Г Про Модеста Левицького говорили у своїх виступах письменники, а гості висловили думку про необхідність видання повного зібрання його творів.
3. Визначити рядок, у якому підрядні сполучники можуть належати до різних груп за значенням.
А Як, коли;
Б якщо, хоча;
В що, наче;
Г аби, шойно.
4. Визначити рядок, у якому вжито повторюваний сполучник.
А Своєрідні погляди народу не тільки на вітер, вихор, дощ, веселку, а й на хмару, вир, росу.
Б Ти любиш тут кожен соняшник і кожную їхню усмішку, тобі воно дороге, рідне і наймиліше.
В Колективи-учасники конкурсу радували і чудовим виконанням хороших творів, і різноманітністю репертуару.
Г Коли зриваєш на грядці чорнобривець, здається, зриваєш не квітку, а своє серце з грудей виймаєш.
5. Визначити рядок, у якому всі сполучники пишуться разом.
А Для/того/щоб, за/те, з/того/часу/як, тому/що;
Б по/ки, ні/би/то, у/зв'язку/з/тим, через/те/що;
В що/б, не/наче, як/би, про/те;
Г незважаючи/на/те/що, як/що, так/що, ні/би.

6. Установити відповідність між підрядними сполучниками та їх групами за значенням.

А Щойно, поки, ледве;	1 Причинові;
Б з тим щоб, аби, для того щоб;	2 з'ясувальні;
В тому що, бо, оскільки;	3 часові;
Г як тільки, з того часу як, коли.	4 мети.
- Д як, що.

7. Установити відповідність між сурядними сполучниками та їх групами за значенням.

А Проте, зате;	1 Єднальні;
Б або, не то...не то;	2 протиставні;
В і, ні...ні;	3 розділові.
- Г ні...ні, також.
Д але, однак.

8. Прочитати. Виписати сполучники, зробити їх повний морфологічний розбір.

Нагадаємо, що влітку минулого року талановита майстриня з Волині брала участь у I Міжнародному фестивалі солом'яного мистецтва, а цього року перемогла у Міжнародному фестивалі солом'яних масок «Міфи і легенди» (З альманаху).

9. За поданим початком скласти два речення, використовуючи сполучники підрядності: а) мети; б) допустовий.

У Музеї української літератури відбулася презентація книги, ...

Варіант 2

1. Визначити рядок, у якому всі сполучники належать до підрядних.

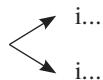
- А Мовби, проте, але, як;
Б щоб, ніби, коли б, оскільки;
В якщо, чи, що, то...то;
Г ледве, також, або, хоча.

2. Визначити рядки, у яких сполучник з'єднує частини складного речення.

- А Чоловічий хор «Мужність» успішно виступив на фестивалі хороших та оркестрових колективів.
Б Нещодавно відбулося обласне свято народного танцю, і переможці одержали дипломи, подяки, пам'ятний кубок.
В У фестивалі взяли участь юні співаки, танцюристи віком від 8 до 18 років, також виступали солісти, дуети, танцювальні дитячі ансамблі.
Г З нагоди відзначення Міжнародного дня музеїв краєзнавчий музей провів День відкритих дверей і Тиждень музеїв області.

3. Визначити, які сурядні сполучники виражають несумісність понять або чергування явищ.
- А** Розділові;
Б протиставні;
В єднальні.
4. Визначити рядок, у якому вжито парний сполучник.
- А** В українського народу збереглося багато повір'їв про вогонь і воду, і місяць, і блискавку, і сніг.
Б Є у лісі закуток — найглухіший з усіх закутків. Захований він і від звірів, і від людей.
В Діти порадували не тільки майстерним виконанням колядок і шедрівок, а й зачарували цікавими костюмами, атрибутикою різдвяних дійств.
Г Здобуті знання й химерні уявлення поєднувалися у вигадливих міфічних образах та історіях.
5. Визначити рядок, у якому всі сполучники пишуться окремо.
- А** Коли/б, начеб/то, з/тим/щоб, мов/би;
Б для/того/щоб, як/тільки, тому/що, дарма/що;
В за/те, ніби/то, у/зв'язку/з/тим/що, так/що;
Г що/б, про/те, як/що, з/того/часу/як.
6. Установити відповідність між підрядними сполучниками та їх групами за значенням.
А Незважаючи на те що, хай, хоча;	1 Умовні.
Б як, мовби, наче;	2 допустові.
В Щоб, для того щоб, аби;	3 порівняльні.
Г якщо, як, коли б.	4 мети.
Д нібито, немовби, ніби.	
7. Установити відповідність між підрядними сполучниками та їх групами за значенням.
А Не тільки... а й, та;	1 Протиставні.
Б однак, проте;	2 єднальні.
В також, ні... ні;	3 розділові.
Г чи, або... або.	
Д то... то, або.	
8. Прочитати. Виписати сполучники, зробити їх повний морфологічний розбір.
- У художньому музеї відкрита велика ретроспективна виставка «Художник про художника і про себе», з тим щоб представити галерею портретів митців Волині кінця XIX — початку XXI століття (З альманаху).
9. За поданим початком скласти речення так, щоб сполучник і з'єднував: а) однорідні члени; б) частини складного речення.

Учасникам презентації були представлені книжкові новинки

Оцінювання тестових завдань

Тип завдання	Завдання закритої форми							Завдання відкритої форми	
	завдання з множинним вибором					завдання на встановлення відповідності			
Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Варіант 1	Б	Б, В	В	В	В	А – 3, Б – 4, В – 1, Г – 3, Д – 2	А – 2, Б – 3, В – 1, Г – 1, Д – 2		
Варіант 2	Б	Б, В	А	В	Б	А – 2, Б – 3, В – 4, Г – 1, Д – 3	А – 2, Б – 1, В – 2, Г – 3, Д – 3		
Кількість балів	1 б.	1 б.	1 б.	1 б.	1 б.	1,5 б.	1,5 б.	2 б.	2 б.

V. Проведення читання мовчки тексту художнього стилю діалогічного характеру

Читання учнями незнайомого тексту від початку до кінця

ЧЕРЕШНЯ В ЖИТІ

У неділю мама з татом приїхали з Лисянки і привезли мені новесенького картузика-семиклинку. Татові пошили костюм, а з клинців, які зосталися, вийшло два картузи — йому і мені. І такою любовою та гарною була мені та обнова!

Я тут же зодягнув картуза і подався до ставка. Там завжди бовталася дівтора, то хай побачить, що в мене на голові не якийсь там «оладок», а коверкотовий картуз.

На вулиці мене перестрів Толя Оверко. Раніше він ніколи не товаришував зі мною, був років на три старший, а тут підійшов перший, як рівний до рівні. Видно, в картузі я подорослішав.

— Здоровий зноси та в кращий вберися! — сказав Оверко.

— Спасибі.

Він, не питаючись, зняв з мене картуза й наміряв на себе. Насилу накупив його на свою головешку, у мене аж тенькнуло серце: розтягне. А потім ще покрутив у руках, прискалив хитреньке око й сказав сам до себе:

— Підійде.

— На що?! — вигукнув я і вихопив у нього обнову.

Оверко злодійкувато роззирнувся довкола, а тоді зашепотів, хоча поблизу нікого не було:

— У Яги пристигла черешня. Сам бачив, як червоніє на вершечку.

— Не може бути,— сказав я, передчуваючи щось лихе.

— Сам бачив,— повторив Оверко і ще раз оглянувся навсбіч.— Може, зарвемося? Повний картуз нашелепаємо.

— Ні,— похитав я головою.— Переведемо, він же новий.

— Так би й сказав, що Яги боїшся, а то... — Оверко глянув на мене, як на слимака.

— Не боюся! — вигукнув я ображено, бо це таки була правда — Яги я боявся.

Худюща, зігнута, як ключка, жила баба самотиною край вигону в маленькій хатині. На подвір'ї у баби росла всяка всячина: бугила, любисток, глуха кропива, дереза,— видно, їй було байдуже до всього того, то вона й не чепурила своє обійстя. І не мала баба ні дітей, ні онуків. Може, єдине, що вона мала,— це черешню, та й та, ніби цураючись баби, росла далеко від хати, майже в кінці городу.

Страшною і таємничою була ця баба, того ми й прозвали її Ягою. Отож хай їм грець, тим черешням. Але ж і боягузом не хочеться виглядати перед Оверком. Картуз же на мені, як у дорослого дядька.

— Рушили? — наполягав Оверко.

— Та...

— Макуха.

— Я картуза не дам.

— Добре, не даси. Так наїмося, і все.

— Вони ще зелені,— хапався я за соломинку. Здавалося, Оверко брав мене з собою лише для того, щоб, коли доведеться тікати, Яга вхопила мене. Він-бо прудкіший.

— Ні, ти страхопуд,— безнадійно зітхнув Оверко, і те зітхання мене доконало. Якби він сказав це злостиво, я б образився і пішов до ставка. А так...

— Стигли, кажеш?

— Якщо зелені, повернешся назад.

І за кілька хвилин ми вже кралися поза городами до володінь баби Яги. Ген вона, черешня. Росте в житі. На вершечку дерева, справді, червоніли ягоди.

— За мною,— шепнув Оверко і кинувся до черешні, лишаючи в житі слід. Він, мов кішка, видерся на дерево, а за хвилю, не пам'ятаю вже як, опинився біля нього і я.

Черешні були гіркими. Видно, ще не достигли, хоча вже й почервоніли. А може, мені так здавалося, бо хіба розсмакуєш, коли твоя душа в п'ятах? Як би там не було, але черешні гірчили, і я вже хотів сказати про це Оверкові, щоб швидше дати драла. Та раптом мене батогом урепжив його крик:

— Яга!

Оверко грудкою впав у жито, і за ним тільки смуга лягла. Я й собі стрибнув з черешні, і тут сталося найстрашніше. Мій картуз зачепився за гілку, злетів з голови й повис на черешні...

Роздумувати не було коли. Щось набагато сильніше, ніж жаль за картузом, підхопило мене і понесло вслід за Оверком. Жито перевеслами хапало мене за ноги, я падав, котився, схоплювався і знову мчав куди очі бачать...

Зупинився аж у Карашовій балці, звідки не видно було й села, і тільки тоді відчув, як мені гірко. Додому хоч не з'являйся (*За В. Шкляром, 632 сл.*).

Виконання завдань тестового характеру

1. Від чийого імені йдеться розповідь у тексті?
А Від імені автора;
Б від імені батька хлопця;
В від імені самого хлопця;
Г від імені Толі Оверка.
2. Скільки дійових осіб бере участь у подіях, що описуються в тексті?
А Дві;
Б три;
В чотири;
Г п'ять.
3. До якого жанру мовлення належить прочитаний текст?
А Стаття;
Б нарис;
В оповідання;
Г замітка.
4. У який день тижня відбуваються події?
А Вівторок;
Б четвер;
В субота;
Г неділя.
5. На скільки років Толя був старший за товариша?
А На два роки;
Б на три роки;
В на чотири роки;
Г на п'ять років.
6. Куди подався хлопець, коли батьки привезли йому обнову?
А На річку;
Б на ставок;
В на стадіон;
Г на вулицю.
7. Чому баба Яга «не чепурила своє обійстя»?
А Їй не вистачало часу на це;
Б їй було важко доглядати за ним;

- В** вона дуже сильно хворіла;
Г їй було байдуже до всього того.
8. З ким порівнює автор Толю, коли той «дерся на черешню»?
А Мавпою;
Б ведмедем;
В кішкою;
Г черепахою.
9. Який фразеологізм не вживається в тексті?
А Накивати п'ятами;
Б куди очі бачать;
В душа в п'ятах;
Г дати драла.
10. Який художній прийом використаний автором у реченні *Може, єдине, що вона мала,— це черешню, та й та, ніби цураючись баби, росла далеко від хати, майже в кінці городу?*
А Гіпербола;
Б уособлення;
В епітет;
Г метафора.
11. Розташувати пункти плану відповідно до послідовності викладу думок у тексті.
- 1) На черешні.
  - 2) Зустріч з Толею Оверком.
  - 3) Втеча.
  - 4) Батьки привезли синові нового картуза.
  - 5) У Карашовій балці.
  - 6) Страшна й таємнича баба Яга.
  - 7) По дорозі до володінь баби Яги.
12. Дати власну оцінку прочитаному.

Ключ

Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Правильні відповіді	В	А	В	Г	Б	Б	Г	В	А	Б	4, 2, 6, 7, 1, 3, 5	
Кількість балів	1	0,5	0,5	1	1	1	1	1	1	1	1	2

VI. Організований збір зошитів для тематичних контрольних робіт

VII. Домашнє завдання

Скласти власну інтернет-сторінку з теми «Сполучник» у вигляді узагальнювальної схеми чи таблиці.

ЧАСТКА

Урок № 91

ЧАСТКА ЯК СЛУЖБОВА ЧАСТИНА МОВИ

Мета: ознайомити учнів з часткою як службовою частиною мови; формувати загальнопізнавальні вміння вичленовувати частки в реченнях, визначати їх роль; розвивати творчі вміння використання часток у власних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов і повагу до краси і природних надбань рідної держави.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння крилатих висловів, до складу яких входять частки; частки — синоніми та антоніми.

Синтаксис: уживання часток у реченнях.

Культура мовлення: виразне читання речень із частками.

Текст (риторичний аспект): використання часток для підсилення виразності мовлення.

Міжпредметні зв'язки: використання часток як виражального засобу в художніх творах (література).

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Настановчо-мотиваційний етап

Психологічна настанова щодо вивчення теми «Частка». Ознайомлення учнів зі структурою теми.

III. Ознайомлення семикласників з темою, метою і завданнями уроку. Оголошення епіграфа

Ой не крийся, природо, не крийся...

П. Тичина

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи з теми

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати текст. Описати, яку картину ви уявили, читаючи цей текст. Визначити тип і стиль мовлення. Аргументувати свою думку. Дібрати

заголовок і порівняти його із заголовками, дібраними однокласниками. За допомогою яких мовних засобів авторові вдалося розкрити основну думку тексту?

Коли лежиш у полі лицем до неба і вслухаєшся в многоголосу тишу полів, то помічаєш, що в ній щось є не земне, а небесне.

Щось наче свердлить там небо, наче струже метал, а вниз спадають тільки дрібні, просяні звуки. Ниви шумлять навколо і заважають. Желу від себе голоси поля, і тоді на мене, як дощ, спадають небесні. Тоді пізнаю. Се жайворонки. Се вони, невидимі, кидають з неба на поле свою свердлячу пісню. Дзвінку, металеву й капризну, так що вухо ловить і не може зловити її переливів. Може, співає, може, сміється, а може, зайшлося від плачу.

Чи не краще сісти тихенько й заплющити очі? Я так і зроблю. Сідаю. Круг мене темно. Блискають тільки гострі колючі звуки, дрібно сиплеться регіт на металеву дошку, як шріт. Хочу спіймати, записати в пам'яті — і не виходить. От-от, здається... Тью-і, тью-і. Ті-і-і... Ні, зовсім не так. Трійю-тіх-тіх... І це не подібно.

Як вони оце роблять, цікаво знати? Б'ють дзьобами в золото сонця? Грають на його проміннях, наче на струнах? Сіють пісню на дрібне сито і засівають нею поля? (За М. Коцюбинським).

- ▶ Пояснити лексичне значення слова *шріт* (*шріт* — дрібні свинцеві кульки, які вживаються для стрільби з мисливської рушниці; дріб, картеч).
- ▶ Знайти частки і з'ясувати, яких відтінків значення вони надають реченню або для творення яких граматичних форм слугують.
- ▶ З якою метою автор використовує питальні речення в тексті?

Колективна робота з таблицею

- ▶ Розглянути таблицю і розказати про частку як службову частину мови, давши відповіді на запитання.
1. Що називається часткою?
  2. Яку роль у мові виконує частка?
  3. Чи виступає частка членом речення?

Частка як службова частина мови

Лексичне значення	Морфологічні ознаки	Роль у мові	Синтаксична роль
Не має	Незмінне слово	Утворює окремі слова, граматичні форми; надає реченню або словам певного відтінку	Самостійно не виступає членом речення

Пояснювальний диктант

- ▶ Прочитати виразно речення. Визначити вид речень за метою висловлювання й емоційним забарвленням.

1) Невже тобі неволя не обридла? (*Леся Українка*). 2) А кругом у полі, в полі теж робота і пісні (*П. Тичина*). 3) Що за страшний був той дядько! Що за лихий! (*І. Нечуй-Левицький*). 4) Он верби розступилися від берега й розсипалися по зеленій траві (*І. Нечуй-Левицький*). 5) Дивлюсь, аж світає, край неба палає (*Т. Шевченко*). 6) Ох, яка ж краса! Сад увесь убрався в іній, проти сонця він — як синій. *Гілля* по землі звисає,— дим же в небеса (*П. Тичина*). 7) З почуттям радості й незрозумілої тривоги взяв Гонтар листа (*Я. Баш*). 8) Чує серце недоленьку, сказати не вміє (*Т. Шевченко*).

- ▶ Записати речення. Знайти частки і пояснити, якого значення надають вони реченням або окремим словам.
- ▶ Зробити фонетичний розбір виділених слів.

V. Виконання системи практичних завдань пізнавального характеру

Самостійна робота з елементами відновлення тексту

- ▶ Відновити текст: уставити необхідні частки з довідки.

САДИ ЦВІТУТЬ

...густим молоком облиті фруктові дерева. ...виструнчилися у весняному святковому вбранні вишні, сливи, черешні, груші. І очей від них ...одведеш. ...тягне до них, підійдеш, ...милуєшся і ...намилуєшся.

...радість і для невтомних трудівниць — бджіл. Вони неквапно збирають ...нектар. ...перший весняний взяток.

А на землі — сила-силенна ...справжніх весняних квітів. Недаром... ..місяць зветься квітень (*За О. Копиленком*).

Довідка: ніби, ось, не, хоча, ото, не, це, таки, справді, вже, же, цей.

- ▶ Визначити тип і стиль мовлення. Поміркувати, що відбиває заголовок: тему чи основну думку.

Ігровий момент «Весела перерва»

- ▶ Відгадати загадки. Назвати частки і з'ясувати, яких відтінків значення надають вони реченням.

1) Яких каменів немає в морі? 2) *Солоне*, а не сіль, біжить, а не річка, блищить, а не золото. Коли б угадати та менш його знати. 3) Була німа і нежива — тепер *говорить* і співа. 4) Мене не їдять і без мене не їдять. 5) Без нього, як дерево без кореня, не проживеш (*Нар. творчість*).

Відгадки: сухих, слъози, сопілка, сіль, родовід.

- ▶ Дібрати антоніми до виділених слів і скласти з ними речення. Визначити роль часток.
- ▶ Скласти дві-три власні загадки, використовуючи частки.

VI. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час вивчення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VII. Домашнє завдання

Побудувати розповідь про поїздку школярів вашого класу до лісу і спостереження за природними багатствами та красою рідного краю. Використати частки.

Урок № 92

РОЗРЯДИ ЧАСТОК ЗА ЗНАЧЕННЯМ.

ЧАСТКИ У СПОНУКАЛЬНИХ І ОКЛИЧНИХ РЕЧЕННЯХ

Мета: ознайомити семикласників з розрядами часток за значенням; удосконалювати вміння вичленовувати частки в реченнях, визначати їх роль і розряди за значенням у спонукальних та окличних реченнях; розвивати творчі вміння використання часток у власних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати почуття гумору та любов до природних надбань рідного краю.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння крилатих висловів, до складу яких входять частки; частки-синоніми та антоніми.

Синтаксис: уживання часток у спонукальних та окличних реченнях.

Культура мовлення: виразне читання речень із частками.

Текст (риторичний аспект): використання часток для підсилення виразності мовлення.

Міжпредметні зв'язки: використання часток як виражального засобу в художніх творах (література).

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

III. Актуалізація опорних знань учнів

Бесіда за запитаннями:

1. Що називається часткою?
2. Довести, що частка є службовою частиною мови.
3. Яких відтінків частка надає реченню? Навести приклади.

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати текст. Визначити його основну думку. Проаналізувати речення за метою висловлювання. Поміркувати, з якою метою автор їх використовує?

РОЗМОВА

Пекла мати вергуни до Нового року, а синок Івась біля неї крутився. Далі Івась і каже:

— Чом ви, мамо, зо мною не говорите?

— Та бачиш же, що ніколи! — одказує мама.— Та й що ж там я буду тоби говорити?

— Та що-небудь! От сказали б: «Ось на тобі, Івасику, вергунця!»
(Д. Білоус).

- ▶ Назвати частки і з'ясувати їх розряд за значенням. Яких відтінків вони надають спонукальним та окличним реченням?

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Розповідь учителя про розряди часток за значенням

- ▶ За значенням і вживанням (ролю в реченні) частки поділяються на модальні (фразові), заперечні й формотворчі.

Модальні частки поділяються на кілька типів:

питальні: *чи, хіба, невже, що за;*

підсилювальні: *аж, же, ж, би, б, то, таки, і;*

стверджувальні: *еге, отож, а також, так, авжеж;*

вказівні: *це, оце, то, ось, он, ото;*

видільні: *тільки, лише, же, ж, хоч(а), таки;*

порівняльні: *мов, немов, наче, неначе, як, майже, приблизно, мало, ледве не;*

означальні: *ледве, якраз, саме, просто, майже;*

спонукальні: *бодай, ну-бо, ну-но, годі;*

заперечні: *не, ні, ані.*

Заперечні частки *не, ні, ані* слугують для заперечення змісту цілого речення або окремої його частини. Частки *не, ні* можуть мати підсилювальне значення: *Яке завдання не було б важке, вона завжди виконає. Не написав ні букви.* Заперечна частка *ні* при повторенні виступає в значенні єднального сполучника: *Сирота Ярема, сирота убогий: ні сестри, ні брата, нікого нема!* (Т. Шевченко).

Словотворчі й формотворчі частки слугують для творення:

- 1) зворотніх дієслів: *грається, повертається;*
- 2) неозначених займенників та прислівників: *дехто, деколи, будь-що, хтось, колись;*
- 3) дієслів наказового способу (*хай, нехай*): *Засяють хай всі свічі цехові (І. Кочерга);*
- 4) дієслів умовного способу (*би, б*): *Сама б я з мечем полинула на бій... (І. Кочерга);*

- 5) найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників (*най-*):
Найчистіша душа незрадлива (В.Симоненко).

V. Виконання системи практичних завдань творчого характеру

Вибіркове письмо

- ▶ Прочитати речення. Поміркувати, що їх об'єднує. Перечитати виділене речення. Визначити, яке воно за метою висловлювання. Якого відтінку йому надають частки?

1) На тебе, краю мій, не надивився ні вдень, ні вночі, ні вранці на зорі... (*А. Малишко*). 2) Не страшні для мене вітри, ні підводнії каміння, — я про них би не згадала в краю вічного проміння (*Леся Українка*). 3) Рання весна тільки-но заходить у тихі села (*І. Цюпа*). 4) На клумбах горіли маки, а ранні левкої тільки що розпускалились (*М. Коцюбинський*). 5) Птиця спускалась усе нижче та нижче (*І. Нечуй-Левицький*). 6) У квітках усі вулиці кричать: *нехай, нехай живе свобода!* (*П. Тичина*). 7) Чи то так сонечко сіяло, чи так мені чого було? (*Т. Шевченко*).

- ▶ Виписати з речень частки й визначити їх розряди за значенням. Довести правильність виконання завдання.
- ▶ З'ясувати зміст першого речення. Чи можете ви так сказати про свій край? Аргументувати своє твердження.

Тестове завдання з елементами взаємоперевірки

- ▶ У якому рядку правильно подано відповідь на запитання: *На які групи поділяються модальні частки за роллю в реченні?*

- 1) Питальні, підсилювальні, стверджувальні, вказівні, заперечні.
  - 2) Власне модальні, кількісні, видільні, спонукальні, формотворчі.
  - 3) Вказівні, означальні, спонукальні, стверджувальні, підсилювальні, заперечні.
  - 4) Питальні, підсилювальні, стверджувальні, вказівні, означальні, спонукальні, видільні, порівняльні.
- ▶ Побудувати зв'язну розповідь у науковому стилі про модальні частки та їх роль у реченні.

Розподільний диктант

- ▶ Записати частки, розподіливши їх у три стовпчики: а) модальні; б) заперечні, в) формотворчі.

Хай, нехай, би, не, ні, ані, хіба, чи, невже, що за, що то, ось, от, це, оце, ото, он, ген, саме, якраз, справді, точно, власне, хоча б, аж, же, та, ки, уже, мов, ніби, мовби, годі, бодай, бо, давай.

- ▶ Скласти три-чотири окличні або спонукальні речення на тему «Мій рідний край», використовуючи частки. З'ясувати, якого значення вони надають реченням або окремим словам.

- Зробити синтаксичний розбір одного речення (на вибір), накреслити його схему.

VI. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповідь:

1. Назвати розряди часток за значенням. Навести приклади.
2. Яку роль виконують частки у словосполученнях, реченнях?
3. Коли вживаються модальні частки?
4. З'ясувати вживання частки *ні*. Навести приклади.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

Скласти й написати твір-мініатюру на тему «Людина і природа», використавши кілька речень із виконаних на уроці вправ. З'ясувати роль часток.

Урок № 93

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 22. УСНИЙ ТВІР-РОЗДУМ ДИСКУСІЙНОГО ХАРАКТЕРУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

Мета: ознайомити учнів з вимогами до складання твору-роздуму дискусійного характеру в публіцистичному стилі; розвинути вміння семикласників аналізувати, аргументувати, робити відповідні висновки, розпізнавати роздум серед інших типів мовлення, визначати об'єкт обґрунтування та формулювати основну думку висловлювання, добирати та вводити в роздум найістотніші факти, складати усні твори-роздуми в публіцистичному стилі; удосконалювати вміння аналізувати тексти-міркування, викладати матеріал послідовно, логічно, дотримуючись стильових ознак публіцистичного стилю; підвищувати мовну й мовленнєву культуру семикласників.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів семикласників

Розкриття змісту основних мовленнєвознавчих понять

Роздум — це текст, що містить логічно послідовне доведення чи пояснення чогось, низку думок, міркувань, висновків з певної теми.

Структура роздуму

Дискусія — широке публічне обговорення якого-небудь спірного питання.

Публіцистичний стиль — це стиль суспільної комунікації, громадського життя.

Робота в парах

- ▶ Записати слова і сполучення слів, за допомогою яких пов'язуються частини роздуму (теза і докази, докази і висновок).

Узагальнимо сказане. Отож... Звичайно... Доведемо це... Таким чином... Я думаю, що... На мою думку... Я впевнений... Це можна довести так. Це пояснюється так.

IV. Колективна робота з текстом-зразком

- ▶ Прочитати текст. Виділити речення, у якому міститься основна думка висловлювання. З'ясувати, до якого стилю мовлення належить висловлювання.

ЧОМУ КОЖНА ЛЮДИНА ВІДЧУВАЄ ЩАСТЯ ПО-СВОЄМУ?

Безперечно, не знайдеться, мабуть, людини, яка б не чула слова *щастя*. Воно є загальноживаним і, здається, таке зрозуміле.

Проте варто лише спробувати витлумачити його, як виявиться, що це не дуже просто. Чому? Мені здається, так відбувається через те, що поняття *щастя* стосується духовного світу людини. А скільки людей — стільки і світів! Тож зрозуміло, що кожен витлумачуватиме щастя по-своєму. Для когось — це задоволення, утіха; для інших — добробут, для третіх — гарна і дружна сім'я. Хтось щастя розуміє як удачу, *талан*, інші — як радість.

Прикладом того, що кожен уявляє щастя по-своєму, є мої друзі. Наприклад, я відчуваю себе безмежно щасливою людиною тоді, коли дивлюся свій улюблений серіал для підлітків. Коли мій однокласник не вивчив уроку і його не спитав учитель — він теж щасливий. А мій старший брат не уявляє себе щасливим без успішної кар'єри.

Отже, справжнє щастя приходить тоді, коли людина навчиться жити в ладу із собою, коли її не мучать докори сумління. Як стверджує народна мудрість: «Не родись багатий та вродливий, а родись при долі та щасливий» (*З газети*).

- ▶ Пояснити лексичне значення виділеного слова (*талан* — доля, життєвий шлях кого-небудь; щаслива доля; успіх, удача).
- ▶ Виділити в тексті тезу, аргументи (доведення) і висновок.
- ▶ Чи можна вважати тему твору дискусійною? Свою думку довести.

Створення проблемної ситуації

Поміркувати, що, на ваш погляд, може зробити людину щасливою. У процесі обговорення цієї теми намагатися переконати однокласників у слушності своїх думок. Скласти усний міні-твір-роздум на тему «Що потрібно зробити, щоб бути щасливим?»

V. Робота з пам'яткою

- ▶ Розглянути пам'ятку «Як працювати над твором-роздумом дискусійного характеру публіцистичного стилю». Запам'ятати особливості побудови висловлювань, що містять роздум.

Як працювати над твором-роздумом дискусійного характеру публіцистичного стилю

1. Обов'язковими складовими частинами твору-роздуму є *теза* (основна думка), *аргументи* (обґрунтування висловленої думки) і *висновок*.
2. В основу власного роздуму покладіть питання, яке викликає незгоду між людьми.
3. Наведіть два-три протилежні погляди на обговорюване питання.
4. Обґрунтуйте власну позицію, переконуючи слухача у слушності своїх думок. Уживайте при цьому вставні конструкції *по-моєму, на мою думку, скажімо, як мені здається, певно, мабуть, я гадаю*.
5. Доведення висловленої думки доцільно ілюструвати прикладами із життя, усної народної творчості, літератури тощо, використовуючи такі конструкції: *можна навести приклад; на думку багатьох людей; як стверджує народна мудрість; часто можна почути, що...*

VI. Усне складання творів-роздумів дискусійного характеру

1. Скласти текст-роздум на тему «Чи можна вважати себе справжнім українцем, не знаючи рідної мови?», використавши запропоновані тези. Аргументувати їх (дібрати переконливі приклади) і зробити висновок.
- 1) Справжній патріот може і не знати рідної мови, головне — любити Батьківщину.
- 2) Жоден українець не буде щасливим, доки не знатиме рідної мови.
  - ▶ Добираючи переконливі доведення на користь тієї чи іншої думки, використати прямі й непрямі доведення.

Коментар учителя. При прямих доведеннях тезу обґрунтовують безпосередньо, при непрямих — її доводять через спростування інших думок, протилежних до тієї, яку потрібно довести.

2. Розказати, чи часто ви стикаєтеся з проблемою стосунків між друзями у своєму житті. Як ви вирішуєте цю проблему?
  - ▶ Чи згодні ви з думкою М. Реріха, що «під час щастя не буває друзів»? Скласти усний твір-роздум у публіцистичному стилі, навівши декілька протилежних поглядів на обговорюване питання.

VII. Узагальнення зробленого на уроці

VIII. Домашнє завдання

Чи замислювалися ви колись над тим, для чого потрібні знання людині? Скласти висловлювання, в основу якого покласти протилежні думки й погляди. Текст якого типу мовлення ви створюватимете? Продумати тезу, яку вам потрібно буде довести, і прийоми побудови вашого роздуму.

Урок № 94

ПРАВОПИС ЧАСТОК

Мета: ознайомити семикласників з написанням часток разом, окремо і через дефіс; удосконалювати вміння вичленовувати частки в реченнях, визначати їх роль та розряди за значенням; розвивати творчі вміння використання часток у власних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до тваринного й рослинного світу.

Правопис: написання часток разом, окремо і через дефіс.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Синтаксис: уживання часток у реченнях, текстах і власних висловлюваннях.

Культура мовлення: виразне читання речень із частками.

Текст (риторичний аспект): використання часток для підсилення виразності мовлення.

Міжпредметні зв'язки: використання часток як виражального засобу в художніх творах (література).

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань семикласників з теми

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Аргументувати своє твердження. Чим подобається вам осінь? Що відбиває заголовок: тему чи основну думку тексту? А як би ви назвали його? Порівняти свій заголовок із тими, що дібрали ваші однокласники. Вибрати найкращий і записати.

НЕПОСТУПЛИВА ОСІНЬ

Пізня осінь... Усе-таки осінь проти зими не те, що зима проти зими. Навесні не встигне зблиснути сонце, як зима підбирає своє старе лахміття і вмиє щезає. Осінь же, вперта й непоступлива, добирає своє до останнього. Уже вітер жене перші сніжинки-розвідниці, а в чорній лісосмузі палахкотить червленим листям одинокий дубок, ряхтить листячком глід чи яскравиться груша-дичка. Потухне тонконіг і вівсяниця, зламається од вітру петрів батіг, а в лісі ще не думає всяка зелень, якої влітку і не помічаєш у буянні різнотрав'я (*За А. Вернигору*).

- ▶ Назвати службові частини мови, використані в тексті. Яку роль вони відіграють? Поміркувати, чи може бути текст без службових частин мови. Пояснити.
- ▶ Виписати частки. З'ясувати їх розряд за значенням. Звернути увагу на їх написання.

III. Ознайомлення школярів з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа і робота з ним

*Про землю піклуйся —
золотим зерном милуйся.
Народна творчість*

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Коментар учителя. Частки зі словами пишуться разом, окремо і через дефіс.

Разом пишуться:

1. Частки *аби, де, сь, чи, що, як, ані, чим, ні:* абиколи, якраз, деякий, хтось, щодня, якнайліпше, анітрохи, чимдуж. Але: поки що, дарма що, ледве що.
2. Частки *би, б, же, ж, ось, он, то* у складі сполучників: щоб, якби, немовбито, адже, отже, також.

Через дефіс пишуться частки *будь-, небудь-, казна-, хтозна-, -бо, но-, то-, -от, -таки, бозна-:* будь-коли, бозна-хто, стій-бо, як-от, умів-таки, так-то. Але: хтозна в кого, будь у чому, все ж таки, хтозна й хто; таки вивчив, таки домігся свого.

Окремо від інших самостійних слів пишуться частки *же, ж, то, ось, он, хай, нехай, би, б, що то, що за, чи то:* Голос криниці — чого ж ти замовк? (*Л. Костенко*). Що за золота у вас дитина (*А. Тесленко*).

Колективна робота над створенням таблиці

- ▶ Скласти таблицю на основі теоретичного матеріалу. Розказати про написання часток разом, окремо і через дефіс.

Написання часток

Окремо	Через дефіс	Разом
<p>1. Якщо між часткою і словом, до якого вона приєднується, стоїть інша частка: <i>чим би то, все ж таки, веди ж бо</i>.</p> <p>2. Формотворчі: <i>казав би, хай цвіте</i>.</p> <p>3. Модальні підсилювальні (крім <i>бо, но, то, от, таки</i>): <i>написав же, швидко й пішли</i>.</p> <p>4. Заперечні: <i>не сидіти, ні один</i>.</p> <p>5. Якщо частки складаються з двох слів: <i>хоча б, що за, навряд чи</i>.</p> <p>6. Якщо частка <i>що</i> стоїть після слова, до якого відноситься: <i>поки що, тільки що, дарма що</i></p>	<p>1. Коли підсилюється значення окремих слів (якщо частка стоїть безпосередньо після слова, до якого відноситься): <i>зробили-таки, такі-от, прибирай-но, ходім-бо</i>.</p> <p>2. Частки <i>казна, хтозна, будь, небудь, бозна, бо, чортзна, но, то, от, таки, казна-чий, хтозна-коли, так-то, чортзна-хто</i></p>	<p>1. Частки <i>аби, де, чи, сь, що, як, ані, ні, чим: аби-коли, якнайкраще, якраз, чимшвидше</i>.</p> <p>2. Частки <i>би(б), же(ж), ось, он, то</i> у складі сполучників і сполучних слів <i>щоб, якби, немовби-то, щодо</i>.</p> <p>3. Слова <i>осьде, онде</i> (залежно від вимови можна писати й окремо: <i>ось де, он де</i>), <i>адже, отже, також, щоб</i></p>

- ▶ Дібрати власні приклади на кожне правило.
- ▶ Сконструювати по два речення з частками, що пишуться разом, окремо і через дефіс.

V. Виконання системи завдань творчого характеру**Вибіркова робота**

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й основну думку. Аргументувати свою відповідь. З'ясувати вживання великої літери.

ЛІСОВІ БАЛАКУНИ

Якось насварилися птахи на відомих лісових балакунів:

— Хоч би хвилинку помовчали! А то Сорока цілісінький день скрепоче — плітки переказує, Зозуля все перераховує — та часом і помиляється. Пугач уночі лякає, спати не дає. А Болотяний Бугай у річку дзьоба пустить-бо та й гуде собі так, що аж на тому боці чути!..

Засоромилися балакуни. Зібралися докупи-таки, кажуть:

— І ми мовчати вміємо. Відтепер аж доки нас не покличете, ми ані пари з дзьобів...

Аж тут із нори під сосною вилзли руді Лисенята та й почали гратися...

Пугач не витерпів, витріщив свої банькати очі:

— Пугу! Пу-гу-у! Ану геть звідси, не заважайте нам мовчати!

Почувши це, Болотяний Бугай аж рвонув спересердя:

— Що ти за птах, Пугачу!..

А Зозуля перерахувала:

— Ку-ку! Ні, він не один, це ви обидва розбалакалися. Ку-ку! (*За Ю. Ярмиш*).

- ▶ Виписати частки й пояснити їх правопис. Яку роль вони відіграють у реченнях?
- ▶ Пояснити вживання розділових знаків, використаних у тексті.

Лінгвістичне дослідження

- ▶ Розкрити дужки й записати частки, згрупувавши їх за правилами написання: разом, окремо і через дефіс.

Аби(хто), де(які), що(сь), мов(би), ніби(то), те(ж), от(же), казна(який), хіба(шо), таки(знав), ні(з)ким, де(про)кого, тільки(но), пішов(таки), співай(бо), не(спішив), не(в)же, все(ж)таки, якимсь(то), чим(би)то.

- ▶ Скласти три-чотири речення, використовуючи подані частки. З'ясувати роль часток у реченнях.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір одного речення.

Творче завдання (за варіантами)

- ▶ Від поданих прислівників утворити нові слова за допомогою часток *казна, хтозна, сь, ані*. Записати їх.

Варіант 1: скільки, звідки, трохи.

Варіант 2: давно, високо, мало.

- ▶ Пояснити правопис утворених слів. Виділити орфограми.

Коментар учителя. Слід розрізнити частки *би(б), же(ж)*, що пишуться окремо, і *то*, що пишеться через дефіс (*сказав же, зробив би, такий-то*), від *би(б), же(ж), то*, що є частиною сполучників та часток і пишуться разом (*щоб, нібито, немовби*).

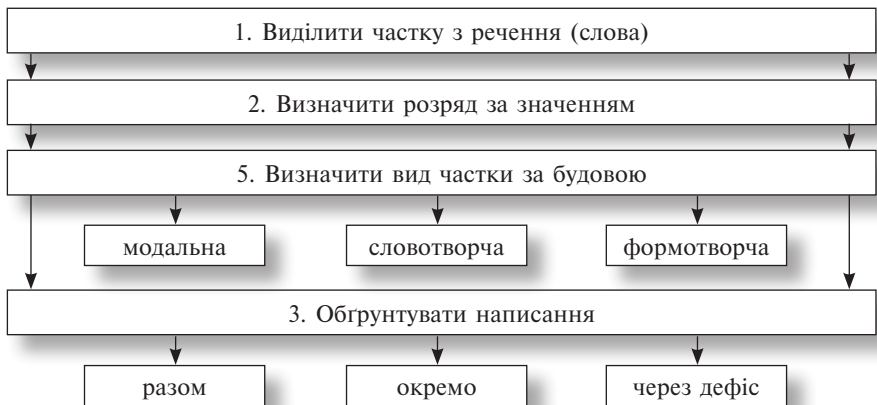
Самостійна робота

- ▶ Прочитати речення. Визначити, якою частиною мови є виділені слова. Довести правильність свого твердження.

1) Як *же* не любити всемогутній труд! (*В. Сосюра*). 2) Пішов *би* я в Україну, пішов *би* додому, там *би* мене привітали, зраділи *б* старому. 3) *Щохвили, щомиті*, як птиця в блакиті, співай, моє серце, співай! (*В. Сосюра*). 4) Чарівне море, та наймиліша серцю *таки земля* (*Р. Іваничук*). 5) Сонце *тільки-но* сіло десь за лісовими хашами (*М. Коцюбинський*). 6) Любіть працю на Землі, бо без цього *не* буде щастя нам і дітям нашим *ні на якій* планеті (*О. Довженко*).

- ▶ Розібрати дві-три частки на вибір як частину мови, користуючись алгоритмом (учитель пропонує для розгляду на дошці).

АЛГОРИТМ розбору частки як частини мови

- ▶ До слів *всемогутній* і *хащі* дібрати синоніми. Скласти з ними речення, щоб до їх складу входили частки. Визначити їх розряд за значенням.

Навчальне редагування

- ▶ Прочитати сміховинку. Чи можна назвати її текстом? Аргументувати свою думку. Передати своїми словами зміст прочитаної розповіді.

РОЗПОВІДЬ

— Питає, звідкіль я прийшов та що знайшов. Ходив я десь-то та знайшов дещо, та коли я що або абощо, то нехай мені абищо. От що, а не то що, а ви кажете, що там що чи абощо! Нехай мені бозна-що, коли збрехав що про що або нащо! (*Народна творчість*).

- ▶ Виписати частки. Визначити їх розряди за значенням та пояснити правопис.
- ▶ Перебудувати розповідь так, щоб вийшло зрозуміле зв'язне висловлювання. Використати якомога більше різних за значенням часток.
- ▶ Запам'ятати правопис слів *все-таки*, *все ж таки*, *авжеж*, *навряд*, *скажи-бо*, *скажи ж бо*, *навіть*, *та й*, *ще й*, *невже*, *хоча б*.

Дослідження-відновлення

- ▶ Прочитати. Визначити межі речень, розставити розділові знаки. Довести належність тексту до художнього стилю. Який тип молення використав автор? Які речення можна доповнити частками?

Чудові степи білоцерківські прекрасно тут ранньої весни коли прокидається земля коли все на степу наливається життєдайним соком починає рости тягнеться буйно до сонця чудові ці степи влітку коли шумлять хліба коли жайворонки весело заливаються в небі коли до млості припікає сонце величний цей степ восени коли поля готові віддати свої

незчисленні багатства коли з тріском лопаються на баштанах дивовижні великі кавуни і тече з них густий медовий сік коли цвітуть пізні гречки і п'янять та бадьорять їх пахощі людину (*За С. Скляренком*).

- ▶ Переказати текст, використовуючи частки. Позмагатися, хто з одно-класників використав найбільше часток.

Розподільне письмо

- ▶ Розкрити дужки й записати слова та словосполучення в три стовпчики залежно від правопису: у перший — ті, що пишуться окремо, у другий — разом, у третій — через дефіс.

Написав (би), немов (би), як (небудь), економимо (чи) мало, *спотикається (що) разу*, казна (що), надумав (таки), електроніка (ж), майнув тільки (що), та (ж) так, *роздивився (таки)*, а все (ж) таки, отакий (то), *робить (аби) як*, ні (до) кого, іди (ж) бо, пішов (аби) куди, (будь) куди, чого (б) небудь, (ні) скільки, стань (бо), (он) куди, (*ген*) далеко, тільки (но), ось (так), ото (ж), *все (таки)*, отак (от), от (же).

- ▶ Скласти речення з виділеними словами і словосполученнями.
- ▶ Зробити морфологічний розбір двох часток на вибір.

Гра «Хто найшвидше і найбільше?»

- ▶ Записати якнайбільше слів із часткою *будь*, ураховуючи те, що ця частка може стояти перед словом і після нього.

VI. Систематизація й узагальнення знань

- ▶ Подумати і дати відповіді:

1. Коли частки пишуться разом? Навести приклади.
2. Яка різниця між словами *теж* і *те ж*? Аргументувати відповідь.
3. Коли частки пишуться через дефіс? Навести приклади.
4. Коли частки пишуться окремо? Навести приклади.
5. Довести правильність написання часток *годі-бо*, *візьми ж бо*, *таки попередив*, *все-таки*, *авжеж*, *хоч би*.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Відгадати загадки.

1) Які дві частки разом літають? 2) Які частки ріжуть хліб? 3) Які чотири частки можна утворити зі словом онде. 4) Які частки наказують?

Відгадки: 1) Чи-ж. 2) Ні-ж. 3) Онде, он, де, не. 4) Хай, нехай.

2. Накреслити міні-кросворди в зошиті й заповнити їх.

- 1) Записати у трьох клітинках три частки: дві вказівні й одну підсилювальну.

--	--	--

2) Вписати у п'ять клітинок дві вказівні й дві словотворчі частки.

--	--	--	--	--

Відгадки: 1) Ото (ото, от, то). 2) Осьде (осьде, ось, де, съ).

3. Скласти діалог (8–10 реплік) на тему «Рослинний і тваринний світ мого краю», використовуючи різні за написанням частки.

Уроки № 95–96

НЕ і НИ З РІЗНИМИ ЧАСТИНАМИ МОВИ

Мета: поглибити знання учнів про написанням *не* і *ні* з різними частинами мови; формувати вміння членувати слова за будовою, визначати роль часток *не* і *ні* у реченнях; розвивати творчі вміння використання *не* і *ні* у власних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов і повагу до рослинного і тваринного світу України, почуття відповідальності за їх збереження.

Правопис: написання *не* і *ні* з різними частинами мови.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Синтаксис: уживання *не* і *ні* у реченнях, текстах і власних висловлюваннях.

Культура мовлення: виразне читання речень із *не* і *ні*.

Текст (риторичний аспект): використання *не* і *ні* для підсилення виразності мовлення.

Міжпредметні зв'язки: використання *не* і *ні* як виражального засобу в художніх творах (література).

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку. Оголошення епіграфа

*Тому, хто посадить дерево, подякують і онуки,
а того, хто загубить, прокленуть і діти.*

Народна творчість

III. Актуалізація мотиваційних резервів семикласників

Коллективна робота з текстом

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Дібрати власний заголовок. Пригадати, які почуття і враження виникають у вас під час перебування в лісі.

БЕЗЦІННИЙ ДАР

Ліси — *неоціненний* дар природи. Вони є надійним захисником полів. Це вони пом'якшують клімат, поліпшують водний режим полів, захищають їх від суховіїв і пилових бур, а ріки і водойми від замулювання та пересихання.

Ліс — це чудова лабораторія, гігантська фабрика цілющого повітря. Це легені наших міст і селищ. Для кожного з нас перебування в лісі *неначе* свято. У лісі *неодмінно* піднімається настрій, відчувається прилив енергії, бадьорості.

Ліси, парки, сквери — це *не тільки* зелена окраса. Вони мають і важливе лікувальне значення. Саме тому більша частина санаторіїв, будинків відпочинку розташовані в лісах або біля них.

Неабияке корисне повітря соснових лісів і дібров, які є найулюбленишими місцями туризму та масового відпочинку (*3 книги «Дари лісів»*).

- ▶ Виписати виділені слова. Визначити, до якої частини мови вони належать. Чим виступає *не*: часткою чи префіксом? Аргументувати своє твердження. Дібрати кілька власних прикладів з *не*.
- ▶ Переказати текст, доповнюючи інформацією про роль і значення лісу в житті людини.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Лінгвістичне дослідження (за варіантами)

Варіант 1

- ▶ Дібрати синоніми з часткою *не* до поданих слів.
Загроза, вигадка, рабство, ворог, підозра, брехня, тривога.
- ▶ Виписати з орфографічного словника шість слів, які без *не* не вживаються. З двома словами скласти речення.

Варіант 2

- ▶ Дібрати антоніми з часткою *не* до слів *гарний, розумний, далеко, давно, завзято*.
- ▶ Виписати із художніх творів української літератури по п'ять речень з часткою *не*, коли вона пишеться окремо і разом.

Гра «Добери синоніми»

- ▶ Замінити рисочки буквами так, щоб вийшли синоніми з часткою *не*, яка пишеться разом з іменниками:
1) Невіглас. 2) Хвороба. 3) Ворог. 4) Хиба. 5) Зневага. 6) Безладдя.
7) Нужда, нестатки. 8) Рабиня. 9) Прикрість.

1. не _ _
2. не _ _ _ _
3. не _ _ _ _ _
4. не _ _ _ _ _ _

5. не _ _ _ _ _
6. не _ _ _ _ _
7. не _ _ _ _ _
8. не _ _ _ _ _
9. не _ _ _ _ _

Ключ: 1. Неук. 2) Неміч. 3) Недруг. 4) Недолік. 5) Непошана. 6) Непорядок. 7) Недостатки. 8) Невільниця. 9) Неприємність.

- ▶ Запам'ятати правопис слів *нікчемність, нічийний, нівроку, нізвідки, недуг, немовля, негода, неабищо*. Скласти з ними речення.

Колективне опрацювання таблиці

- ▶ Розглянути таблицю. Скласти монологічне висловлювання про написання заперечної частки *не*.

Написання заперечної частки *не*

Разом	Окремо
<p>1. З усіма словами, що без <i>не</i> не вживаються: <i>немовля, невід, ненавидіти, неволити</i>, де <i>не</i> — частина кореня.</p> <p>2. З іменниками, прикметниками, прислівниками тоді, коли утворюється нове слово, яке можна замінити синонімом без <i>не</i>: <i>недовір'я — підозрілість, недобре — погано</i>.</p> <p>3. З іменниками, прикметниками, дієприкметниками, прислівниками, дієсловами, що мають префікс <i>недо-</i> (позначає неповну ознаку або дію в неповній мірі): <i>недоконаний, недобачати, недосяжний</i>.</p> <p>4. З дієприкметником без залежних від нього слів: <i>Бурею вривалися у незруйновані чисті міста (О. Гончар)</i>.</p> <p>5. З дієприкметниками і прикметниками, якщо при них є слова <i>дуже, вельми, надзвичайно</i>, що збільшують ступінь якості: <i>Надзвичайно негарний випадок</i></p>	<p>1. З числівниками, займенниками, займенниковими прислівниками, службовими словами: <i>не три, не такий, не під (деревом), не який-небудь (але неабиякий)</i>.</p> <p>2. З дієсловами, дієслівними формами та деякими прислівниками: <i>не хотів, не виконано, не розуміючи, не гаразд, не видно, не треба</i>.</p> <p>3. З іменниками, прикметниками, прислівниками, дієприкметниками при протиставленні: <i>Вона мені не ворог, а подруга. Він рухався не швидко, а повільно</i>.</p> <p>4. З дієсловами з префіксом <i>до</i> (закінчення дії або додатковий процес): <i>Не досолить — не доїсть</i>.</p> <p>5. З іменниками, прикметниками, дієприкметниками, прислівниками, якщо в реченні є заперечення: <i>Чи не близько він підійшов?</i></p> <p>6. З прислівниками: <i>не до лица, не до ладу, не до смаку, не до пуття</i></p>

- ▶ Дібрати по три власні приклади написання *не* разом і окремо.
- ▶ Які правила, на ваш погляд, є найскладнішими? Перечитати їх ще раз і розказати однокласнику по парті.

Аналіз мовних явищ на основі тексту

- ▶ Прочитати уривок з вірша Д. Куровського «Недо й Пере». Визначити основну думку тексту. Переписати. Підкреслити орфограми. Пояснити їх.

Недо — вічний (не) дороба,
 (не) доводить до кінця.
 Все йому (не) доподобило,
 Все йому (не) (до) лиця.
 «(Не) займай» — (не) дочуває,
 «Поможи» — (не) добачає,
 (Не) доївши хліба — страв,
 (не) довзвувшись, — геть подався...
 ох, і в кого він удався —
 я і сам ще (не) добрав.
 З ним і в школі теж морока:
 (Не) додума, (не) довтне,
 (не) довисидить уроку..
 (Не) додому йде по зміні,
 (не) до книжки — на пусте...
 (Не) доходить до хлопчини,
 що (не) доуком росте.

- ▶ Переказати текст своїми словами.

Робота з таблицею

- ▶ Розказати про написання *ні* з різними частинами мови, використовуючи матеріал таблиці.

Разом	Окремо
1. У заперечних займенниках, якщо після <i>ні</i> немає прийменника: <i>ніхто, ніщо, нічий, ніякий</i> . 2. У заперечних прислівниках: <i>ніде, нізвідки, ніскільки, нітрохи</i> . 3. У словах, які без <i>ні</i> не вживаються: <i>нівечити, нікчемний</i>	1. Якщо <i>ні</i> заперечує наявність дії, ознаки предмета: <i>ні місто, ні село; ні великий, ні малий</i> . 2. У займенникових сполученнях, якщо після <i>ні</i> є займенники з прийменником: <i>ні на чому, ні до кого, ні з ким</i>

- ▶ На кожне правило дібрати власні приклади. Зачитати їх уголос.

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати. З'ясувати роль *ні* в кожному слові. Пояснити правопис. Ніхто, нісенітниця, ніякий, ні в чий, ні до кого, нівроку, ніяк, ні одна, ніяковість, нічийний, ні краплі дощу, ні сльозинки, *нівечення*.
 ▶ З'ясувати лексичне значення виділеного слова. У разі потреби звернутися до тлумачного словника.

Мовленнєва ситуація

Уявити ситуацію: вам доручили виступити на зборах шкільного активу і розказати про недобросовісне прибирання класами пришкільних ділянок. У своїй розповіді вказати на недоліки виконаної на суботнику роботи і шляхи їх подолання. Використати слова з *ні* з попередньої справи.

Дослідження-відновлення

- ▶ Записати, розкриваючи дужки. З'ясувати правила написання *не* і *ні* з різними частинами мови.

1) Уламок рейки!.. Він був такий важкий, що іншим разом Хаєцький певно, (ні)защо його (не)підняв би. 2) Проїшовши наскрізь вуличку, він (Хома) (не)зустрів (ні)кого зі своїх. 3) — (Не)вже ми оце врятовані? І (ні)хто нас більше (не)ловитиме, (ні)хто (не)постріля? 4) Хомі (ні)колось, бій уже відгримів десь за містечко (*О. Гончар*). 5) Він (не)ловив лінів у озерах (ні)волоком, (ні)топчійкою, а яко(сь) (не)наче брав їх з води прямо руками. 6) — (Ні)чого у світі я так (не)люблю, як саджати що (не)будь у землю, щоб проізрастало,— любила проказувати мати. 7) — Прямо, та й прямо, та й прямо, та й (ні)куди ж (не)звертайте! — гукав дід подорожньому. 8) (Ні)дід, (ні)ми (не)розуміли прочитаного, і це завжди хвилювало нас. 9) У хаті (ні)що (не)замикалось (*О. Довженко*).

- ▶ Зробити синтаксичний розбір останнього речення. Виписати з нього частки і розібрати як частину мови.
- ▶ З'ясувати зміст шостого речення й висловити власну думку щодо прочитаного. Розказати, чи люблять у вашій родині працювати на землі.

V. Систематизація й узагальнення знань

- ▶ Подумати і дати відповіді:

1. Коли *не* пишеться разом з різними частинами мови? Навести приклади.
2. Коли *ні* пишеться разом з різними частинами мови? коли окремо? Навести приклади.
3. З'ясувати написання слів *неабияк*, *нікчема*, *недокінчивши*, *не читаючи*.
4. Коли *не* пишеться окремо з різними частинами мови? Навести приклади.

VI. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час опрацювання теми.

VII. Домашнє завдання

1. Уявити ситуацію: ви перебуваєте на екскурсії, під час якої вас переповнюють почуття від побаченої краси й різноманітності рослинного і тваринного світу України. Скласти діалог, використовуючи частки.
2. Написати твір-мініатюру на тему «Мрії збуваються», використовуючи різні частини мови з частками *не* і *ні*. Пояснити їх правопис.

ВИГУК

Урок № 97

ВИГУК ЯК ОСОБЛИВА ЧАСТИНА МОВИ

Мета: сформувати поняття в учнів про вигук як особливу частину мови; удосконалювати вміння й навички знаходити вигуки в реченні, відрізнати їх від часток, аналізувати тексти щодо ролі в них вигуків; доречно використовувати вигуки у власному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу познайомити семикласників з різноманітністю рослинного і тваринного світу.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: найуживаніші фразеологізми (у тому числі приказки і прислів'я) з вигуками.

Синтаксис: вигук у ролі головних і другорядних членів речення.

Культура мовлення: правильне читання речень з вигуками.

Текст (риторичний аспект): використання вигуків для надання висловлюванню експресії й виразності.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Усвідомлення нового матеріалу у процесі практичної роботи

Дослідницько-пошукова робота

- ▶ Прочитати виразно текст уголос. Знайти слова, що виражають почуття, спонування і відтворюють нечленоподільні звуки.

В Україні, слава Богу, ще зустрічається 13 видів (10 родів) сов. Це — єдині птахи, що можуть дивитися в одному напрямку обома очима одночасно. Вони здатні повертати голову на 180 градусів і навіть на 270. Пугач, або філін — один із найбільших птахів (вага до 3 кг). Живе він осіло в густих непролазних лісах, ярах і урвищах, на берегах річок, морів.

Темної ночі можна почути незвичайний, приглушений крик пугача «у-ху, у-ху-хуу» або ж «пуу-гу, пугугуу». Цей крик їй-богу іноді нагадує плач дитини чи нявчання кішки (За Ф. Гальченком).

Матеріал для вчителя. Слава Богу; агов; у-ху, у-ху-хуу; їй-богу.

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Пояснення вчителем нового матеріалу

Вигук — це особлива частина мови, яка виражає почуття, волевиявлення мовця, не називаючи їх. Вигуки не належать ні до повнозначних, ні до службових частин мови, тому що не мають предметного значення і не виконують у реченні ніяких функцій.

За значенням вигуки поділяються на:

- Емоційні.
- Спонукальні.
- Вигуки, що є словами ввічливості.
- Звуконаслідувальні вигуки.

Дослідження-узагальнення

- ▶ Прочитати фразеологічні звороти. З'ясувати їх лексичне значення. Знайти вигуки. Визначити, яку роль виконують вони у висловлюванні.

Еврика; цур йому; аж гульк; але цур; боже мій; будьмо здорові; грім би тебе побив.

Матеріал для вчителя. Вияв радості при несподіваному відкритті; незадоволення чимось, несхвалення когось, бажання позбутися.

Творча робота (в групах)

- ▶ Уживаючи по 2–3 вигуки, скласти речення на тему «Цікавинки життя птаства».

Вибіркова робота

- ▶ Записати вигуки в чотири стовпчики відповідно до значення: а) емоційні; б) спонукальні; в) вигуки етикету; г) звуконаслідувальні слова.

Гой, о-о, фі, ого, ну, шабаш, тррр, тьох-тьох-тьох, леле, цить, спасибі, кукуріку, бубух, будь ласка, привіт, ай, от тобі й раз, ква-а-а, мяу-у, на добраніч, геть.

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити зміст речень, уставляючи потрібні за змістом вигуки. Визначити синтаксичну роль вигуків, розряд за значенням.

1) ..., ..., місяць май: теплий та холодний. 2) Дай, ..., веснувати, лише на голому полі житувати. 3) ..., якби та якби, то вирости б на голові гриби — був би город. 4) Не кажи..., поки не перескочив. 5) Один день, ..., а ціле життя, ... (Нар. творчість).

Матеріал для вчителя. 1) Ай, ай; 2) Боже мій; 3) Е; 4) Гоп; 5) «гой», «йой».

V. Систематизація й узагальнення знань

► Подумати і дати відповіді:

1. Яка частина мови називається вигуком?
2. Що виражають вигуки?
3. Чи виконують синтаксичну роль вигуки?
4. На які групи за значенням поділяються вигуки?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Виписати з художньої літератури уривок тексту, який у своїй будові мав би вигуки. Визначити їх синтаксичну роль, розряд за значенням, умови написання.

УРОКИ № 98–99

ЗАМІТКА ДИСКУСІЙНОГО ХАРАКТЕРУ В ГАЗЕТУ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

Мета: поглибити знання семикласників про замітку як жанр публіцистичного стилю, ознайомити з особливостями побудови замітки дискусійного характеру (структурою, мовними особливостями); удосконалити мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати стилістичний аналіз заміток такого типу, сприймати й усно відтворювати висловлювання, а також складати замітку дискусійного характеру в газету в публіцистичному стилі.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення семикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Розвиток неперервної пошукової пізнавальної активності учнів

Навчальне аудіювання (критичне ставлення до прослуханого)

- Прослухати замітку. Визначити її вид (замітка-інформація, замітка-пропозиція, фотозамітка). З'ясувати, чи міститься в тексті авторська позиція або оцінка описаного факту.

ПЛАЩ-НЕВИДИМКА — ЗОВСІМ НЕ ВИГАДКА

У пригодах Гаррі Поттера плащ-невидимка, може, й вигадка. А от університет Токіо, що розробляє технологію оптичного камуфляжу, виразно наближається до того, щоб зробити плащ-невидимку реальністю.

Як було продемонстровано на виставці нових технологій у Сан-Франциско, цілком реально дивитися крізь людину, одягнену в спеціальний плащ, і бачити обрис предметів прямо за нею.

У технології «оптичний камуфляж» використовуються намистини як дрібні камери й екрани міні-прожекторів. Камери передають дані на інший бік плаща, і те, що видно зі спини, передається на передню частину і навпаки (*3 газ. «Урядовий кур'єр»*).

- ▶ Висловити власне ставлення до порушеної у висловлюванні теми.

Колективна робота з текстом

(структурно-змістовий аналіз висловлювання)

- ▶ Прочитати учнівську замітку. Чи актуальній темі вона присвячена? До яких роздумів спонукає вас проблема, висвітлена в замітці? Підготувати усний переказ тексту.

ЧИ ПОТРІБНА АКЦІЯ «МИЛОСЕРДЯ»?

Кожного року в нашій школі проходить акція «Милосердя», мета якої — допомогти дітям-сиротам або тим, хто живе у малозабезпечених сім'ях.

У рамках цієї акції всім учням було запропоновано принести одяг, продукти харчування, іграшки, книжки, зошити, олівці тощо. Багато було тих, хто відгукнувся. Проте деякі школярі з різних «поважних» причин не взяли участі в цій акції. Цікаво, що ж ними керувало? Невже байдужість? З цим питанням я звернулася до безсердечних героїв моєї замітки. Одні відповіли, що вони не зобов'язані допомагати сиротам, про них повинна дбати держава. Тому така одноразова допомога навряд чи буде корисною. Інші сказали, що їм байдуже те, як живуть знедолені діти.

Як можна жити в демократичній державі і так розмірковувати?! Друзі, невже ви вважаєте, що у вашому житті завжди все буде гаразд? На жаль, такого ніколи не буває. Мабуть, і вам у скрутну хвилину захочеться співчуття та широкій підтримки. Згадайте тоді народну мудрість: «Як ти ставишся до оточуючих, так і вони ставитимуться до тебе» (*А. Растропугєва*).

- ▶ Визначити, що виражає заголовок: тему чи основну думку. Виділити в тексті складові частини роздуму: тезу, аргументи й висновок.
- ▶ Проаналізувати мовне оформлення замітки. Дослідити, яку роль виконують у ній питальні речення.

Дослідження-аналіз

- ▶ Прочитати назви заміток, узятих з різних газет. Замітки з якими назвами, на ваш погляд, містять оцінку-роздум дискусійного характеру? Свою думку довести.

1) Під час канікул. 2) Обираємо здоровий спосіб життя. 3) Що робити зі сміттям? 4) З чого починається майбутнє? 5) Ушанування пам'яті. 6) Слово про Великого Кобзаря. 7) Що дає нам школа? 8) Якою повинна бути сучасна школа? 9) Хай вічно буде музика! 10) Планета — наш спільний дім.

- ▶ Як часто ви читаете газети чи журнали? Назвати замітки, прочитані вами самостійно, зміст яких спонукав вас до роздумів і викликав бажання посперечатися з автором.

IV. Творча робота над текстами заміток (сприймання, стилістичний аналіз, відтворення й редагування)

Моделювання висловлювання (робота в парах)

- ▶ Прочитати початок і кінець замітки. З'ясувати, чи чітко сформульовано тезу. Поміркувати, чи викликає обговорення порушена в замітці проблема.

НАШЕ МІСТО — НАШ ДІМ

Останнім часом стан та екологія нашого міста бажає бути кращими. Тільки подивіться навколо: забруднені водойми та пляжі, розмальовані паркани, захарашені парки, сквери просто занедбані. У чому ж причина?

...

Зробімо свій внесок у покращення екології та благоустрій рідного міста. Зробімо кращим наш дім, бо жити у ньому — нам!

- ▶ Навести різні погляди на порушену в замітці проблему. Чітко сформулювати власну позицію.
- ▶ Скласти усну замітку на запропоновану тему, використовуючи поданий початок і кінець, додержуючись публіцистичного стилю.

Виконання ситуативного завдання, побудованого на основі спеціально створеної мовленнєвої ситуації (робота в групах)

- ▶ Розглянути два погляди на роль комп'ютера в житті людини. Чи є вони переконливими? Якої позиції додержуетесь ви в цьому питанні?
1. Комп'ютер безпосередньо впливає на психіку людини, розвиває роздратованість, утому, постійну напругу, а також віднімає час, який людина витрачала б на спілкування з друзями, знайомими, природою тощо.
  2. Комп'ютер — це важлива і зручна річ на роботі та вдома, за допомогою якої можна вирішити безліч проблем, дізнатися про необхідне, знайти цікаву інформацію, а також весело провести час і просто відпочити. А всі розмови про можливу небезпеку — то лише байки й забобони.
- ▶ Дібравши влучний заголовок, скласти замітку про роль комп'ютера в житті людини, використавши дві-три протилежні точки зору на обговорюване питання.

Ознайомлення з пам'яткою

Як працювати над складанням замітки дискусійного характеру в публіцистичному стилі

1. Доберіть заголовок, який виражав би основну думку замітки і міг би повернути увагу читачів, спонукав би до роздумів або викликав би бажання посперечатися.
2. Викладайте зміст у певній послідовності, даючи відповіді на запитання: *що* сталося?, *де* сталося?, *коли* сталося? і *чому* сталося?
3. Наведіть різні погляди на обговорювану проблему.
4. Висловіть власну позицію, наводячи переконливі доведення.
5. Дотримуйтеся вимог публіцистичного стилю (уживайте спонукально-окличні й запитально-окличні речення, риторичні запитання, емоційно забарвлені слова з метою надання текстові замітки емоційності).

«Ти — редактор»

- ▶ Прочитати учнівську замітку. Знайти в тексті тезу й доведення. Чи вдало дібрано заголовок замітки? Дібрати власний заголовок, сформулювавши його у вигляді питального речення.

КНИГИ В НАШОМУ ЖИТТІ

Одного разу, коли я прийшла до бібліотеки з моєю подругою Оксаною, ми почули від маленької дівчинки такі слова: «Я не люблю читати». Мене це дуже здивувало, адже книги — це наші друзі та порадники. За допомогою книг ми готуємося до уроків, мандруємо по інших країнах, переживаємо разом з героями безліч пригод, радіємо чи сумуємо з ними. Існує багато думок про те, потрібно читати чи ні. Дехто вважає, що читати взагалі не потрібно. Інші вважають, що читати треба тільки те, що задають в школі, але не додаткову літературу. А я вважаю, що треба читати і те, що тобі подобається, і те, що задають в школі. На мою думку, людина, яка не уміє читати, ще навчиться і полюбить. А та, що уміє, але не любить, ніколи не досягне успіху в навчанні та житті. Не забувайте, книга — друг людини!

- ▶ Звернути увагу на допущені у змісті замітки недоліки: а) відсутність абзаців; б) невиправданий повтор окремих слів; в) порушення норм милозвучності. Відредагувати замітку.
- ▶ Усно переказати відредаговану замітку, увівши власні переконливі аргументи для доведення тези.

V. Узагальнення зробленого на уроці

VI. Домашнє завдання

1. Скласти замітку на тему «До чого може призвести стрімкий прогрес сучасної техніки?», обґрунтовуючи власну думку й переконуючи слухача (читача) у слушності своїх міркувань.

2. Уявити себе кореспондентом газети, головний редактор якої доручив вам підготувати замітку на одну із запропонованих тем. Скласти текст замітки, висвітлюючи протилежні погляди на обговорювану проблему і спонукаючи читачів до роздумів.
- 1) Як зберегти своє здоров'я? 2) Чому люди виїжджають за кордон?
- 3) Мобільний телефон — розкіш чи необхідність?

Урок № 100

ПРАВОПИС ВИГУКІВ

(ДЕФІС У ВИГУКАХ, КОМА, ЗНАК ОКЛИКУ ПРИ ВИГУКАХ)

Мета: навчити учнів писати вигуки відповідно до орфографічних правил; сприяти зміцненню пунктуаційних навичок щодо розстановки розділових знаків при вигуках; розвивати творчі вміння використовувати вигуки у власних висловлюваннях; за допомогою мовленево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати відповідальність за збереження природи.

Правопис: дефіс у вигуках, кома, знак оклику при вигуках.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: найуживаніші фразеологізми (у тому числі приказки і прислів'я) з вигуками.

Синтаксис: вигук у ролі головних і другорядних членів речення.

Культура мовлення: правильне читання речень з вигуками.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

III. Актуалізація опорних знань учнів

Пошукова робота

- Прочитати виразно уривки з віршованих творів В. Нежиголенко. Знайти і виписати до відповідних колонок таблиці вигуки.

НА ДНІПРІ

Ще рання рань...
Куди не глянь
На шир Дніпра старого,
Лиш плескіт хвиль
Ледь-ледь, тіль-тіль.—
І більш ніде нічого.
І ні шелесь! —

Ні тут, ні десь...
 Неначе все завмерло.
 Лиш он, дивись,
 Стирчать у вись
 Немов зеніток жерла...

ПІВНИКИ

За віщо посварилися,
 Не знаю я того,
 А тільки стрілись півники:
 — Ти-чого?
 Круг шиї пір'я дибиться,
 Стирчить сюди-туди,
 Дзьобами в землю вткнулися:
 — Ось підійди...

ДВІ СОРОКИ

Дві сороки-білобоки
 Стрекотали на вербі.
 Дві сестрички-злозяички
 Те побачили й собі:
 — Знаю точно, єсть і свідки,
 От ей-ей, зі стелі сторч
 Вчора впала у сусідки
 Отакенна муха в борщ!
 — Що ти кажеш? Буть не може...
 То не муха... Мабуть, міль...
 — Міль не міль, а дуже схоже.
 — Ні, скоріше, був то джміль!
 — Джміль? Навіщо, сестро, знижки?
 Це, звичайно, впав кажан...
 — Як на те пішло вже — кішка
 Стрибонула у казан!
 — Ой, не кішка, а овечка...
 Годі, сестронько, облуд...
 — Ти від правди недалечко.
 То, їй-богу, був верблюд!

Емоційні	Спонукальні	Вигуки етикету	Звуконаслідувальні

IV. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи

Вибіркова робота

- ▶ Прочитати текст. Знайти в ньому вигуки, визначити розряд за значенням, синтаксичну роль. Пояснити написання за допомогою правил.

СТРАХ

Санько — так звали десятирічного хлопця — сидів під хатою і дослухався, як б'ються об стіну хрущі. Вони летіли з темної вулиці, летіли один за одним, наче витрушувалися з листя старої верби, яка чорною горою стояла за перелазом. Вечір був тихий; мабуть, збиралося на дощ, бо з далекого лісу поволі випливали хмари, важкі, попелясті, з рожево-сірими боками. Село наливалося мороком, теплою болотною задухою. Видно, хрущі злякалися дощу і сипонули хто куди; як тільки в повітрі бриніло тихе «ж-ж-ж» — Санько весь напружувався: «Попаде чи не попаде?»

Дзик! — билася тверда грудочка об стіну і, наче розсипавшись, падала вниз. «Ага! Спіймався!» — Санько ляскав картузом по призьбі, де щось ворушилося, і, тамуючи подих, обережно запускав руку під обідок: живий-живісінький! Сам лізе, дурачок, у жменю. Спина гладенька, як ніготь, а черевце — ніби реп'ях, чіпке й шершаве. Жук сердито гуде, шкребеться, пощипує лапками Санькові пальці. Малий кидає хруща за пазуху: їх там, як бджіл у вулику. Це не дуже страшно — бути вуликом для хрущів. То тільки спершу лоскітно, як повзе, бува, щось ворухке під пахву, а потім навіть приємно: снують, шарудять реп'яшки у потемках, не знаєш, за ким слідкувати. Бач, бач, один гребеться аж у брехливій ямці. Мабуть, дременути надумав, такий проворний! Е ні, залазь, друже, назад під сорочку!

Дзик! Дзик! — летять хрущі на біле.

Хлопець кинувся на батьків голос, до чорної верби, де пахло сіном і спітнілою конячою шерстю. У двір заїхала якась горбата копиця, тепла й духмяна, під нею рипіло дишло, й відзеленькували повідки, попереду йшла дивовижно висока й розкішна постать — батько не батько, мовби сніп очерету.

— Тату, це ви?

— Отакої! — відгукнувся батько (*В. Близнець*).

Творча робота

- ▶ Утворити від поданих дієслів вигуки. Пояснити їх правопис за допомогою правил.

Зразок. Мекати — ме-е-е.

Гуркотіти, цвірінкати, чалапати, жужати, сміятися, квакати, сьорбати, дзеленчати, ойойокати.

- ▶ Увести подані вигуки в прості речення так, щоб вони виражали почуття словами-антонімами.

Зразок. Ого. 1) Ого! Скільки в мене подарунків! 2) Ого! До завтра я цього не виконаю! Ова, ех, гей, е, о, ух.

Лексико-фразеологічна п'ятихвилінка

- ▶ Прочитати тлумачення фразеологічних зворотів, які вживаються в ролі вигуків. З'ясувати їх первинний зміст.

1) Людина, яка завинила своїми антигуманними діями перед людьми. 2) Про кого-небудь, хто хизується, пишається собою. 3) Про те, що набуло великого поширення, стало досить популярним. 4) Виражає переконаність у чому-небудь. 5) Доброзичливе побажання вдалої поїздки тому, хто від'їжджає кудись. 6) У тім-то й справа.

Матеріал для вчителя. 1) Як носить земля. 2) Яке цабе. 3) Що це за мода. 4) Що й казати. 5) Щасливої дороги. 6) Тим-то й ба.

V. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді:

1. Як пишуться вигуки і звуконаслідувальні слова, які повторюються або вимовляються протяжно?
2. За якої умови при вигуках ставиться знак оклику? Навести приклади.
3. За якої умови вигуки не відокремлюються? Навести приклади.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Скласти повідомлення на лінгвістичну тему «Правопис вигуків».
2. Скласти речення з вигуками різних розрядів, щоб вони виконували роль головних і другорядних членів речення.

Урок № 101

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 10 (ДИКТАНТ). ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ ВГОЛОС НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ТЕКСТІВ

Мета: оцінити рівень орфографічної й пунктуаційної грамотності семикласників: правильно писати слова на вивчені орфографічні та пунктуаційні правила; перевірити якість оформлення роботи (охайність, каліграфія, дотримання червоного рядка, відсутність виправлень); удосконалювати навички виразного читання вголос науково-популярних текстів зі швидкістю 80–120 слів за хвилину, плавно, з гарною дикцією відповідно до орфоепічних та інтонаційних норм.

Форма проведення тематичної атестації: написання контрольного текстового диктанту.

Обладнання: комплект текстів науково-популярного стилю для читання вголос.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів з темою і завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Проведення інструктажу щодо написання контрольного диктанту.

IV. Написання контрольного диктанту

Перше читання тексту контрольного диктанту вчителем

Ознайомлення семикласників із змістом тексту. Школярі звертають увагу на вивчені орфограми і пунктограми, з'ясовують лексичне значення незрозумілих слів тощо.

Читання тексту диктанту вчителем удруге й написання його школярами окремими частинами

ВДЯЧНІСТЬ

Несподівано літо прийшло з грозами. Уранці парить, а посеред дня миготять звідусіль блискавиці, ллє рясний дощ, а то й подекуди град випаде. Вода, слава Богу, відступила од пагорба, звільнила із свого полону луки, невеличке озерце. Навкруги розляглося безкрає море різно-трав'я.

У кроні гіллястого дуба знайшли собі притулок різні пташки: солов'ї, вивільги, горобці, горихвости. Вивільга прилетіла недавно. Маючи яскраве забарвлення, намагається потрапити на батьківщину саме навесні. Тому й не побачиш її серед молодого листя. Тільки чути голосне «туї-ліу, туї-ліу». Це якщо гарна погода. А на негоду почувеш няв-няв.

На гілці горихвістки звили гніздечко. Працелюбні пташки. Ні хвилини не сидять без роботи, старанно доглядають за малечюю.

На лузі качка вивела дрібненьких пташенят. Химерні жовто-сірі клубочки невпинно копошилися довкола матері і казали кря-кря-кря (За А. Давидовим, 120 сл.).

Заключне читання тексту диктанту вчителем і самоперевірка вчителем написаного

V. Організований збір зошитів для тематичних контрольних робіт

VI. Відповіді на запитання, що виникли в учнів під час написання контрольного диктанту

VII. Проведення виразного читання вголос текстів науково-популярного стилю

ОБЛІПИХА КРУШИНОВИДНА

Родина маслинкові

Розлогий кущ або деревце до 4 м заввишки з сірою корою. Пагони спочатку сріблясті від лусочок та зірчастих волосків, потім іржасто-бурі, з довгими колючками. Листки лінійно-ланцетні, коротко-черешкові, цілокраї, зверху зелені, зісподу — бурувато-сріблясті від зірчастих лусочок. Рослина з одностатевими, дрібними, невиразними квітками. Тичинкові квітки буруваті, в коротких колосках, маточкові — зеленуваті, містяться в пазухах листків поодинокі або по 2–5. Плоди — кулясті, жовтуваті або оранжево-червоні кістянки, майже сидячі, густо обліплюють кінці гілок, ароматні. Цвіте у травні, плоди досягають у серпні-вересні. Культивують по всій території України у садах, парках, уздовж доріг, у полезахисних смугах. У дикому стані росте в дельті Дунаю (Одеська область). Харчова та лікарська рослина. Завдяки приємному смаку та аромату плоди використовуються в харчовій промисловості. З них готують сиропи, варення, желе, пастилу. Плоди містять дуже цінну облепихову олію.

Обліпіха — гарний медонос, декоративна рослина. Її використовують також для закріплення пісків, заліснення балок, берегів водойм (*Н. Бойко*).

ОЖИНА СИЗА

Родина розові

Кущ 60—150 см заввишки з дуговидновигнутими, сизими від нальоту пагонами, укритими шипиками. Листки трійчасті з прилистками, листочки надрізано-зубчасті. Квітки великі, правильні, білі, зібрані в негусті щитки. Квітконоси довгі, тонкі. Плід — складна кістянка, тьмяно-чорна, соковита, укрита сизим нальотом. Цвіте у травні—червні. Плоди досягають у серпні—вересні. Росте по берегах річок та інших водойм, у підліску вологих мішаних та листяних лісів, на зрубках, по балках, майже по всій території України, особливо на Поліссі і північно-західних районах лісостепової зони, іноді утворює зарості. Рослина харчова. Плоди використовують свіжими і сушеними. З них готують джеми, варення, мармелад, сиропи тощо. Плоди збирають уручну в маленькі кошики. Сушать на сонці або в сушарці при температурі 55–60 °С. Ожина — добрий медонос. Близький вид ожини сизої — ожина несійська, ведмежина — також поширена в підліску хвойних і мішаних лісів Полісся і лісостепової зони. На відміну від ожини сизої, вона має 5–7-перистих листків, плоди в неї без сизого нальоту. Використовується так само (*Н. Бойко*).

СОРОКОПУД-ЖУЛАН

Найчисленніший і найцікавіший. Це чепурний птах трохи більший за горобця (вага близько 30 г).

Забарвлення голови і шиї самця попелясто-сіре, черевце біле з рожевим відтінком, крила і шия чорно-бурі, через очі проходить чорна смужка. Самка і молоді птахи забарвлені скромніше.

Птах перелітний. Повертається навесні, коли вже зазеленіють дерева і куші, а відлітає восени. Гніздиться на узліссях, у садах і парках, насамперед біля річок. Своє чашоподібне гніздо влаштовує десь у непролазному чагарнику на висоті 1–2 м від землі, інколи ж на деревах або просто на землі. Насиджує яйця самка протягом двох тижнів, а самець приносить їй корм.

Живиться переважно великими комахами, гусінню, зрідка маленькими ящірками, мишовидними гризунами та пташенятами. Сидячи десь на вершині дерева, куща, на телеграфному стовпі чи проводах, птах уважно поглядає на всі боки. Упіймавши здобич, повертається на попереднє місце, де і їсть її.

Сорокопуд чорнолобий — досить численний у нас птах. За способом життя і зовнішнім виглядом схожий на жулана, яскраво-рудого кольору і має чорний лоб, звідки і назва. Крім цього, він гніздиться на високих деревах, інколи в садах поруч із людським житлом. Живиться переважно комахами.

Сорокопуд сірий, або великий, улітку зустрічається рідко, проте в листопаді з півночі на зимівлю до нас їх прилітає досить багато. Він більший за попередні види (вага 65 г), сірий, довгохвостий. Знищує багато мишовидних гризунів, зрідка пташок.

Отже, сорокопуди приносять велику користь сільському господарству і їх дійсно треба охороняти і приваблювати в сади, парки, ліси, а особливо на поля, виставляючи там жердини (*Ф. Гальченко*).

VIII. Підсумок уроку

XI. Домашнє завдання

Дібрати текст науково-популярного стилю про представників флори або фауни вашої місцевості.

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО

Урок № 102

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ЧАСТИНИ МОВИ

Мета: узагальнити й систематизувати знання семикласників з морфології; удосконалювати вміння й навички працювати над визначенням частин мови; розвивати логічне мислення, пам'ять, увагу, кмітливість, творчі вміння використання частин мови у власних висловлюваннях певного стилю і типу мовлення; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати почуття прекрасного, відповідальність за його збереження та при множення.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

III. Узагальнення й систематизація здобутих знань у процесі практичної роботи

Колективна робота з текстами

- ▶ Прочитати тексти. Визначити стильову належність кожного. Дібрати заголовки, які відображали б тему або основну думку тексту. Аргументувати свій вибір.

Текст 1

Замайлася Україна стиглою весною. Чернігівські соснові бори помолодилися липками від живиці пучками чатиння, заховавши від неба таїну свого світу, про яку знає тільки Бог, і все, що народжується, розквітає і вмирає під банею зеленого храму, є природі властиве: ніщо тут не зайве, усього для гармонії достатньо, і кожен листок, кожне зело, комаха, птах і звірина живуть у згоді з Творцем, ніщо нічому не заважає, і смерть, як і народження — доцільні... (Р. Іваничук).

Текст 2

Блакитними очима дивиться мені в очі весна.

Вона ще молода, ніжна, усміхається святково й чисто, в її ледь чутному диханні — збудлива таємниця свіжості, краси природи, що завжди відроджується й відроджується.

Ще так недавно бігла по дніпровських кручах рудою лисицею осінь, бігла *барвисто*, холодним повівом несло від її прудкого, безповоротного бігу. Так недавно дихало в мої думки *студеним* пахом зів'ялого листа, а вже сьогодні — *лагідне*, шовковисте повітря весни купає мої очі, уся земля наче *випромінює* благодатну снагу, що допомагає рости не тільки траві, квітам, деревам, а й мріям людським... (Є. Гуцало).

- ▶ Довести, що кожен із текстів викликає у вас почуття радості, задоволення від споглядання нашого довкілля й породжує бажання берегти його.
- ▶ Виписати по два-три слова кожної частини мови.
- ▶ Дібрати синоніми до виділених слів (позмагатися з однокласниками, хто найбільше добре).

Дослідження-відновлення

- ▶ Пригадати вивчене про самостійні частини мови й дати визначення кожній частині мови, заповнивши порожні місця.

Іменник — ..., означає ..., відповідає на запитання...

Прикметник — ..., означає ..., відповідає на запитання...

Числівник — ..., означає ..., відповідає на запитання...

Займенник — ..., вказує ..., відповідає на запитання...

Дієслово — ..., означає ..., відповідає на запитання...

Прислівник — ..., означає ..., відповідає на запитання...

- ▶ Відтворити у пам'яті знання про службові частини мови та вигук і розказати про них, скориставшись опорним конспектом.

Прийменник — це ..., служить для...

Сполучник — це ..., виконує роль у мові...

Частка — це ..., служить для...

Вигук — це ..., уживається для...

- ▶ Чому дієприкметник і дієприслівник не є частинами мови? Довести своє твердження.

Розвиток комунікативних умінь

- ▶ Скласти зв'язну розповідь про самостійні та службові частини мови. Прослухати кілька розповідей однокласників. Визначити найкращу. Аргументувати свою думку.

Творча робота

- ▶ Прочитати слова і словосполучення. Поміркувати, що їх об'єднує. Сконструювати висловлювання, щоб вийшов зв'язний текст у художньому стилі. Дібрати заголовок. Записати.

Веселий танок, старезний дуб, куш, голосисто співають, пролісок, щедро дарує, листочки-рученята, немов, там, і, ніби, але, завітчана весна, свій, широко усміхатися, привітне сонечко, легке повітря, закружляти в танці, розкривати очі, весна-красна, уквітчане вбрання, дитя, яскраві пелюстки, розкривати очі.

- ▶ З'ясувати синтаксичну роль різних частин мови в реченнях.
- ▶ Виписати з тексту по два-три приклади різних частин мови і зробити їх морфологічний розбір.

Мовленнєва ситуація

- ▶ Уявити ситуацію: ви з класним керівником та однокласниками вирішили організувати відпочинок у вихідний день. Учителька запропонувала поїзду теплоходом із зупинкою на природі, дівчата — поїзду до лісу на цілий день, хлопці — подорож по місту та відвідування кафе тощо.
- ▶ Скласти полілог, використовуючи репліки переконання. Розподілити ролі й розіграти мовленнєву ситуацію.
- ▶ Визначити, яку роль відіграють різні частини мови в побудові реплік.

IV. Систематизація й узагальнення знань

- ▶ Подумати і дати відповіді на запитання у формі розповіді на лінгвістичну тему за власне дібраним заголовком:
  1. Чому частини мови діляться на самостійні та службові?
  2. Що лежить в основі поділу самостійних частин мови на змінні й незмінні?
  3. Назвати змінні самостійні частини мови. Навести приклади.
  4. Які ви знаєте форми дієслова? Схарактеризувати їх, назвавши граматичні ознаки.
  5. Які особливості має прислівник як самостійна частина мови? Проілюструвати прикладами.
  6. Назвати службові частини мови. Чому вони є службовими?
  7. Розказати про місце вигуку серед частин мови.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

1. Скласти розповідь у науковому стилі про морфологію як розділ науки про мову та її значення для розвитку мовлення кожної людини.
2. Скласти діалог на лінгвістичну тему «Роль частин мови в побудові тексту».
3. Написати твір-роздум на тему «У чому полягає зв'язок морфології з синтаксисом?»

Урок № 103**УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 25.
СКЛАДАННЯ Й РОЗІГРУВАННЯ ДІАЛОГІВ
ДИСКУСІЙНОГО ХАРАКТЕРУ**

Мета: навчити семикласників оцінювати діалогічне мовлення щодо його змісту, мовного оформлення ситуації спілкування; удосконалити мовленнєво-комунікативні вміння скласти й розіграти діалогічні тексти дискусійного характеру (орієнтовно 8–10 реплік для двох учнів) на теми, пов'язані з власним досвідом, спостереженнями, обміном думками тощо; використовувати різні типи і види реплік дискусійного характеру, дотримуватися мовленнєвого етикету; підвищувати мовну й мовленнєву компетентність школярів.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку****III. Актуалізація опорних знань****Запитання для бесіди:**

1. Пригадати, які особливості мають тексти дискусійного характеру.
2. Поміркувати, чим відрізняється діалог-дискусія від діалогу-обміну думками. Відповідь аргументувати.
3. Яких етапів необхідно дотримуватися під час дискусії?

IV. Розвиток пошукової пізнавальної активності учнів**Творче спостереження**

- ▶ Прочитати й назвати учасників діалогу. Поміркувати, чому стало прикро літній жінці. Проаналізувати ситуацію спілкування. Висловити аргументовано свої припущення.

ТО МОЄ...

У дворі невеликого будинку завжди було людно. Там, на лавочках, відпочивали дорослі, гралися діти.

Одного разу біля лавочки під розлогим деревом появилася невеликий, на високих ніжках столик. Його оточили діти: грали в якісь ігри, щось вирізували, клеїли і ліпили. Здавалося, ніби той столик хтось навмисне приніс, щоб дітям було зручніше.

І так увесь день хтось сидів за тим столиком. А під вечір один із хлопців перекинув столик і почав його тягати то сюди, то туди, смикати

за ніжки, поки одну не відламав, і став нею гамселити по стовбурах дерев. Одні діти байдуже спостерігали, інші — допомагали.

Це побачила з балкона бабуся.

— Що ти робиш, Віталю? Навіщо знищуєш добру річ? — здивовано запитала бабуся.

— А то мій столик! То мій! — і ще з більшим завзяттям узявся виламувати другу ніжку.

— Зупинись! Ходи до мене... щось маю тобі сказати,— попросила бабуся.

Хлопець неохоче підійшов до балкона.

— Якщо це твій, то продай. Мені якраз такого бракує,— сказала бабуся, хоч їй зовсім його не треба було.

— А скільки дасте? — недовго думаючи, спитав розпашілий хлопець.

— Три гривні! Добре? Неси сюди!

Бабусі було дуже прикро за хлопця, і вона про це йому сказала. Але він лише щось здивовано подивився і здвигнув плечима (*За О. Мельничайко*).

- ▶ Поділитися думками, як би ви вчинили в цій ситуації, висуваючи тези та аргументуючи їх.

V. Виконання ситуативних завдань на складання та розігрування діалогів дискусійного характеру

- ▶ Прочитати початок розмови двох товаришів. Уявити мовленнєву ситуацію.

— Мої вітання, Іване!

— Привіт, Сергію!

— У мене є гарна ідея! Давай сьогодні разом пограємо в комп'ютерні ігри. Я спробую створити нову трасу..

— Це, звичайно, добре, але я вже свій час сьогодні біля комп'ютера використав.

— Як це?

— Такий у мене розпорядок дня.

— Ти що? Не зрозумів...

— ...

- ▶ Продовжити діалог, дискутуючи про розпорядок дня Сергія.
- ▶ Прослухати складені однокласниками діалоги. Визначити, хто із хлопців має переконливіші аргументи щодо комп'ютерних ігор та дотримання розпорядку дня.
- ▶ Скласти діалог дискусійного характеру, використовуючи подані репліки.

1. — Так, ми всім класом їдемо в ліс на відпочинок.

2. — Цікаво: анекдоти, веселі історії, ігри, розваги.

3. — Прекрасний обід на галявині.
  4. — Пора збиратися додому.
  5. — Та це дрібниці, насмітили, звісно, і залишили.
- Розподілити ролі й розіграти складені діалоги. Визначити найкращий.

VI. Самостійне складання діалогів у парах

Скласти й розіграти діалог дискусійного характеру на тему «Чи все можна придбати за гроші?»

VII. Домашнє завдання

Скласти й записати діалог дискусійного характеру на тему «Одна порада добре, а дві — краще», попередньо обмірковуючи зміст даної приказки й ураховуючи комунікативне завдання: варіант 1 — між однокласниками; варіант 2 — між батьком і сином.

Урок № 104

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ПРАВОПИС І ВИКОРИСТАННЯ РІЗНИХ ЧАСТИН МОВИ В МОВЛЕННІ

Мета: узагальнити й систематизувати знання семикласників з морфології та орфографії; удосконалити вміння й навички визначати вивчені частини мови, пояснювати орфограми в них, використовуючи правила; розвивати логічне мислення, пам'ять, увагу, розвивати творчі вміння використовувати різні частини мови у власних монологічних і діалогічних висловлюваннях певного стилю і типу мовлення; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів розуміння явищ природи.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

III. Повторення відомостей про частини мови за таблицею

Самостійні частини мови:

іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник.

Службові частини мови:

прийменник, сполучник, частка.

Вигук

IV. Узагальнення й систематизація здобутих знань у процесі практичної роботи

Колективна робота з текстом

- Списати текст, розкриваючи дужки і ставлячи іменники у відповідному відмінку. Аргументувати свій вибір. Дібрати вислів, який передає основну думку висловлювання.

ГРОЗА

Опівдні над (обрій) стали громадитись біло-сірі (хмара), а за якийсь час насунула й величезна темна (хмара), запнула півнеба й заступила (сонце). Вона була гнівна і ще здалека ричала (грім). На (хвилина) (хмара) була затрималася на одному (місце), ніби роздумуючи, у якому (напрям) їй рушити, потім надумалась і подалася на (виселок)...

Я любив відчувати легкий (холод) у (груди), коли, припавши до (шибка), дивився на сліпучі (змій) і стріли (блискавка) або на полум'яні (стрічка) та зловісну (заграва) (пожежа) (Б. Антоненко-Давидович).

- Розказати про поділ іменників на відміни і групи. Навести приклади з тексту.
- Зробити синтаксичний розбір першого речення. Якими членами речення виступають іменники?

Лінгвістичне дослідження

- Прочитати виразно поезію Ліни Костенко. Виписати прикметники, розібрати їх як частину мови.

ПРО ДОЩ

Послухаю цей дощ. Підкрався
і шумить.
Бляшаний звук води, веселих
крапель кроки.
Ще мить, ще мить, ще тільки
мить і мить,
і раптом озирнусь, а це вже
роки й роки!
Дощ полив, і день такий
полив'яний.
Все блищить, і люди як нові.
Лиш дідок *старесенький, кропив'яний*,
Блискавки визбирує в траві.
Струшується сад, як парасолька.
Мокрі ниви, і порожній шлях.
Ген корів розсипана квасолька
доганяє хмари у полях.

Л. Костенко

- Визначити будову і пояснити написання виділених слів.

Розподільне письмо

- ▶ Утворити дієслова 3-ї особи множини теперішнього часу і записати їх у два стовпчики: а) із закінченнями *-уть(-ють)*; б) із закінченнями *-ать(-ять)*.

Пестити, шептати, кришити, колисати, *стежити*, різати, мусити, бажати, *кликати*, тушити, мити, *шанувати*, хотіти, лущити, важити, ніяковіти, просити, говорити, писати, спонукати, створювати.

- ▶ Скласти три-чотири речення, використовуючи утворені дієслова. Визначити їх синтаксичну роль.
- ▶ Дібрати синоніми до виділених дієслів.

Розвиток комунікативних умінь з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Яку роль у побудові тексту відіграють числівники? Виписати словосполучення числівників з іменниками, ставлячи їх у відповідній формі. Визначити розряд числівників. З'ясувати функцію сполучників. Чим пояснити поділ тексту на абзаци?

СИМ ЧУДЕС СВІТУ

Число (7) у стародавньому світі вважалося містичним, а подекуди й священним.

Містом на (7) горбах здавна називають Рим: пізніше цю назву було перенесено й на інші великі нерівнинні міста.

Сади Семіраміди — це величезний комплекс, збудований у Вавилоні в VII столітті до нашої ери. Це чудо було створене для дружини царя — мідійської царівни, а от чи звалася вона Семірамідією, — невідомо.

(3) чудо — мавзолей у Галікарнасі — розкішна усипальниця Мавзола, сатрапа перської провінції. Проіснувала вона до (XV) століття, коли її зруйнували, використавши матеріал для побудови укріплення. З тих часів монументальні споруди для поховання визначних осіб звать мавзолеями.

Храм богині Артеміди в Ефесі — (4) чудо — відзначається вишуканістю форм і багатством оздоб.

(5) чудом світу вважався Колос Родоський — бронзове зображення бога сонця Геліоса. Статуя проіснувала всього (60) років і була зруйнована землетрусом.

(6) чудо світу — статуя бога Зевса в його святилищі в Олімпії.

(7) — маяк на острові Фарос біля Александрії, збудований з білого мармуру, близько (150) метрів заввишки, увінчаний статуєю Посейдона.

Можна з упевненістю сказати, що (7) чудес світу не охоплювали всіх архітектурних див стародавньої Греції і Єгипту: безперечно, їх було значно більше (За А. Коваль).

- ▶ Провідміняти три-чотири числівники на вибір.

- ▶ Переказати текст стисло, використовуючи числівники та дотримуючись логіки і послідовності викладення думки.

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати уривок тексту. Визначити стиль мовлення. Аргументувати свою думку. Від якої особи йде розповідь? До якого жанру мистецтва небайдужий письменник? А який вам жанр мистецтва подобається? Чому?

ДОРОГА ДО СЛОВА

Друкуватись я почав, ще навчаючись у школі. Пам'ятаю, як школярем восьмого класу я зі сцени вітав депутата Максима Рильського, який приїздив до Житомира на зустріч із виборцями. Пізніше в газеті з'явилася добірка моїх віршів із напутнім словом сивочолого майстра. Його мудрі поради я чую і нині. Він учив любити слово, як садівник дерево.

У 1958 році побачила світ перша моя збірка для дітей «Жива криничка». Схвальним словом про неї відгукнувся незабутній Михайло Панасович Стельмах.

Відтоді прийшло до читача понад сорок моїх книжок — поетичних і прозових. З них — половина для дітей. І нині мене не лишає терпка надія: написати щось ніжне, цікаве і зворушливе для цього допитливого, влячного читача — Дитини. Скажу ще про один жанр мистецтва, до якого я небайдужий. Це — пісня. Вона володіє мною з дитинства, з юнацьких років.

Одна з моїх збірок має назву «Я родом із пісні» — свідчення любові автора до цього об'ємного і трудного жанру (*За М. Сингаївським*).

- ▶ Виписати займенники. Визначити, до яких розрядів вони належать. Розібрати як частину мови чотири-п'ять займенників.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Скласти й записати можливий діалог з товаришем про будь-які явища природи, використовуючи самостійні й службові частини мови.

Урок № 105

ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ ЗА РІК

Мета: повторити, закріпити, узагальнити знання учнів з морфології й орфографії; розвивати пізнавальний інтерес, логічне мислення, пам'ять увагу; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу привчати семикласників бути вихованими, увічливими, доброзичливо і з повагою

ставитися до оточуючих.

Тип уроку: урок повторення, узагальнення й систематизації знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

III. Виконання системи завдань і вправ на повторення, узагальнення й систематизацію знань семикласників

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати текст, розкриваючи дужки й добираючи відповідні форми дієслів. Поміркувати, яка основна думка тексту. Довести, що висловлювання належить до публіцистичного стилю. Яка його основна функція?

Інтелігентність — це насамперед щирість. Люди завжди (говорити) неправду задля своєї вигоди. Та інтелігентна людина не може (ставити) свою вигоду понад інтереси інших людей.

(Не говорити) неправди.

(Сказати) собі: від сьогоднішнього дня я (не говорити) неправди взагалі.

Як не парадоксально, тим самим ти (завдавати) чимало незручностей і собі, й іншим, але (зважати), що непохитність — така сама необхідна якість інтелігентності, як і доброта.

Брехня і боягузтво — два найголовніших вороги людини.

Ти ж (не хотіти), щоб тебе (обманювати)?

Це образливо, це (принижувати) і (кривдити) людину, як ніщо. Ти (вірити), а тебе (обманювати). (Уявляти)?

Тому — сам (не обманювати) (*За М. Рощиним*).

- ▶ З'ясувати роль дієслівних форм у побудові тексту. Пояснити орфограми в дієсловах. Виписати п'ять-шість різних дієслівних форм і розібрати як частину мови.
- ▶ Переказати текст, висловлюючи власне розуміння інтелігентності та її значення для кожної людини.

Ігровий момент «Весела перерва»

- ▶ Відгадати загадки.

1) Зимою *біле*, весною чорне, літом зелене, осінню стрижене. 2) Чорне сукно залізло у вікно. 3) Повернуте до сонця золоте донце. 4) У лісі рошене, з лісом рівняється, а лісу не *бачить*. 5) Чого не було й не буде, а назване людьми (*Нар. творчість*).

Відгадки: 1) поле; 2) ніч; 3) соняшник; 4) серцевина в дереві; 5) пта-

шине молоко.

- ▶ Виписати дієприкметники і з'ясувати їх граматичні ознаки.
- ▶ Дібрати антоніми до виділених слів і скласти з ними речення, щоб у їх складі були дієприкметники.

Комунікативний практикум

- ▶ Прочитати текст мовчки. Дібрати заголовок у вигляді словосполучення. Спростувати або підтримати думку автора, відповідаючи на запитання першого речення.

Хто повинен вітатися першим?

При зустрічі зі знайомими людьми, з котрими ви хочете поговорити, неодмінно привітайтеся. Заведено вітатися не тільки зі знайомими, а й з людьми, котрі мешкають по сусідству, ходять тим же шляхом у сад чи до школи.

За встановленим звичаєм, першим вітається *хлопчик* з дівчинкою, чоловік з жінкою, молодший зі старшим, підлеглий з начальником. Якщо ви хочете *попрохати* незнайому людину про яку-небудь послугу, то спочатку ввічливо *привітайтеся*, а потім уже викладіть своє прохання.

Зі знайомими людьми вітайтеся не тільки тоді, коли ви впевнені у тому, що вони вас бачать, а й тоді, коли ви не впевнені, чи помітять вони ваше вітання. Не біда, якщо ви в такому випадку не одержите відповіді (*За Ю. Поляковою*).

- ▶ Виписати речення з дієприслівниками. Визначити їх синтаксичну роль. Якого значення надають дієприслівники реченню?
- ▶ Пригадати теоретичний матеріал і розповісти про дієприслівник як особливу форму дієслова.
- ▶ Зробити словотвірний розбір виділених слів.

Лінгвістичне дослідження

- ▶ Замінити словосполучення прислівниками. З'ясувати правопис прислівників.

Кожного понеділка, кожного разу, з далеких країн, в усіх місцях, англійською мовою, три рази, не зовсім прокинувшись, не розміркувавши, дуже розсердившись, усупереч кому, чому-небудь, з певним наміром.

- ▶ Скласти 3–4 речення з прислівниками. Зробити їх морфологічний розбір.

Вибірковий диктант

- ▶ Прочитати. Виписати словосполучення, у яких залежне слово з головним з'єднано за допомогою применника.

Густий бір, вирушити в ліс, прокинутись о шостій, узяти з собою, снідати швидко, мокрий від роси, рости під березою, йти по гриби, по-

кликати товариша, запитати в нього, непогодитися через хворобу, повернутись о дванадцятій, кошик з грибами.

- ▶ Скласти монологічне висловлювання в науковому стилі про прийменник як службову частину мови. Навести власне дібрані приклади.

Пояснювальний диктант

- ▶ Записати під диктовку прислів'я і приказки. Пояснити їх зміст.

1) Аби чим-небудь за стіл завести, а з-за столу й самі вийдуть. 2) Аби узда, а кінь буде. 3) Якби люди і риба не одчиняли рота, коли не треба, то багато лиха обминули б. 4) Це той, що одним пострілом сім качок б'є. 5) Впіймав чи не впіймав, а погнатись можна. 6) Хоч вовк і на волі, та вие доволі (*Нар. творчість*).

- ▶ Назвати сполучники, визначити їх роль у реченні й схарактеризувати як частину мови.
- ▶ Скласти твір-мініатюру про ввічливість або вихованість людей, використовуючи кілька прислів'їв і приказок (усно).

Розподільне письмо

- ▶ Прочитати. З'ясувати написання часток. Розподілити слова і словосполучення у три стовпчики залежно від правопису часток: 1) разом; 2) окремо; 3) через дефіс.

Скажи(бо), як(от), як(небудь), зробимо (чи)мало, будь(що), виконує (що)зразу, говори(ж)(бо), написав(таки), злетів тільки(но), та(ж)так, хто(небудь) почує, розсадив(таки), отакий(то), миє (аби)як, (ні)до кого, іди(ж)(бо), ти (таки)сильний, пішов (аби)куди, (будь)коли, (ні)куди, скільки(б)(небудь), стань(бо), (он)де, тільки(но), ось(же), ото(так), усе(таки), отак(от), от(же), (шо)небудь.

- ▶ Три-чотири частки ввести в речення. З'ясувати морфологічні ознаки.

Ігровий момент «Весела перерва»

- ▶ Прочитати виразно за ролями українські народні усмішки. До якого стилю мовлення вони належать? Аргументувати відповідь.

- 1) — Мамо, я впав у калюжу.
— Ой леле, як, у нових штанях?
— Усе сталося так швидко, що я не встиг їх зняти.
- 2) — Агов, сусідко, ваші кури щодня в моєму саду!
— Йой, я так і думала, бо вони ніколи не повертаються.
- 3) — Гей, куди з ослom їдеш?
— Не бачиш, дурню, то свиня, а не осел!
— То я ж її і питаю...
- 4) — Пане сотнику, ви мені врятували на війні життя. Дякую!
— Гм! Не пригадую, як то було.
— Та ви втікали, а я за вами (*3 книги «Українські народні усмішки»*).

- ▶ Назвати вигуки і з'ясувати, що вони виражають. До яких розрядів їх можна віднести?
- ▶ Звернути увагу на розділові знаки при вигуках. Поміркувати, чому в одних випадках вони виділяються комою, а в інших — знаком оклику.

IV. Підсумок уроку

V. Домашнє завдання

1. Скласти твір-роздум на тему «Чого я маю досягти?» (чого би ви хотіли навчитися у наступному навчальному році, що нового почути, з'ясувати на уроках рідної мови тощо).
2. Скласти усмішку із життя вашого класу, використовуючи вигуки. 2–3 вигуки розібрати як частину мови.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Омельчук Сергій Аркадійович

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мовної освіти Херсонського державного університету та кафедри теорії і методики викладання гуманітарних дисциплін Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів, учитель української мови й літератури вищої категорії, учитель-методист, переможець обласного й лауреат Всеукраїнського конкурсу «Учитель року – 2002» в номінації «Українська мова й література», відмінник освіти України.

Ляшкевич Антоніна Іванівна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українського мовознавства Інституту філології і журналістики Херсонського державного університету.

Чаловська Марина Вікторівна

учитель української мови й літератури вищої категорії, учитель-методист Херсонської багатoproфільної гімназії № 20 імені Бориса Лавренюва Херсонської міської ради, переможець міського й лауреат обласного конкурсу «Учитель року – 2002» в номінації «Українська мова й література».

Навчальне видання

ОМЕЛЬЧУК Сергій Аркадійович
ЛЯШКЕВИЧ Антоніна Іванівна
ЧАЛОВСЬКА Марина Вікторівна

УСІ УРОКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 7 КЛАСІ

Навчально-методичний посібник

Упорядник *С. А. Омельчук*
Головний редактор *К. Ю. Голобородько*
Редактор *О. О. Маленко*
Відповідальний за випуск *Ю. М. Афанасенко*
Технічний редактор *О. В. Лебедєва*
Коректор *О. М. Журенко*

Підп. до друку 5.07.2007. Формат 60×90/16.
Папір офсет. Друк офсет. Гарнітура Ньютон.
Ум. друк. арк. 22,00. Зам. № 7-07/06-05.

ТОВ «Видавнича група “Основа”»
61001 м. Харків, вул. Плеханівська, 66
тел. (057) 731-96-33
e-mail: office@osnova.com.ua
www.osnova.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2911 від 25.07.2007 р.

Віддруковано з готових плівок
Виробник: ПП «Тріада+»
Свідоцтво ДК № 1870 від 16.07.2007 р.

Харків, вул. Киргизька, 19. Тел. (057) 757-98-16, 757-98-15